

RAINER ZITELMANN

10

mituri anticapitaliste

O CRITICĂ A CRITICILOR CAPITALISMULUI

„Una dintre cele mai importante cărți scrise în apărarea capitalismului în ultimele decenii. ... Adam Smith ar fi fost impresionat – și mândru.”

STEVE FORBES, *președinte și redactor-șef al Forbes Media*

10

mituri anticapitaliste

Institutul Ludwig von Mises România mulțumește membrilor și donatorilor pentru generozitatea cu care au făcut posibilă apariția acestei cărți și în special următorilor susținători:

Netopia Payments
Radu Țaica, *Vector Capital*
Dan Mașca, *Reea*
Aldorf Tehnik
Cristian Gabriel Gherman, *Euroconsult*
Ionuț Cristian Șerbu
Matei-Eugen Vasile
Bogdan Făgărășan
Radu George Isaic
Adrian Costina
Marius Ceterchi
Vlad Gheorghe
Tudor Iuga
Gheorghe Huszak
Alexandru Cojocaru
Cristian Enache
Sorin Anagnoste
Manuela Bălan

Anonimii care au redirectionat 3,5%

Matei Apăvăloaei
Adina Roxana Iordache-Munteanu
Adrian Lăcătuș
Mihai Macovei
Vasile Adrian Medeleanu
Diana Moldovan
Romanița Neacșu
Ion Bogdan Neculai
Iulian Gabriel Păun
Andreas Stamate-Ștefan
Raluca Stamate-Ștefan
Dănuț Stângă
Mihai Tănăsuică
Cătălin Timofciuc
Horia Daniel Tudor
Vasile Cristian Varodi

RAINER ZITELMANN

10

mituri anticapitaliste

O CRITICĂ A CRITICILOR CAPITALISMULUI

MisesRo

Colecția
LAISSEZ FAIRE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ZITELMANN, RAINER

10 mituri anticapitaliste : o critică a criticilor capitalismului / Rainer Zitelmann. - București : Editura Institutului Ludwig von Mises România, 2023
Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-95426-3-7

32

First published in German as: *Die 10 Irrtümer der Antikapitalisten: Zur Kritik der Kapitalismuskritik*

© 2022 by Finanzbuch Verlag, Munich, Germany / All rights reserved
www.finanzbuchverlag.de

Translated into English as: *The 10 greatest Fallacies of Anti-Capitalists* by Rainer Zitelmann, Berlin, Germany

© 2022 Rainer Zitelmann / All Rights Reserved

Translated into Romanian by arrangement with Maria Pinto-Peuckmann, Literary Agency, World Copyright Promotion, Kaufering, Germany

Traducere, cuvânt înainte și îngrijire a ediției de Tudor Gherasim Smirna

Corector: Dan Bubuică

© 2023 Institutul Ludwig von Mises România, pentru această ediție

mises.ro | mises.ro/librarie | contact@mises.ro

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	vii
<i>Prefață</i>	11
PARTEA A	
MITURILE	
1. <i>„Capitalismul este responsabil pentru foamete și sărăcie”</i>	21
2. <i>„Capitalismul duce la creșterea inegalității”</i>	40
3. <i>„Capitalismul este responsabil pentru distrugerea mediului și schimbările climatice”</i>	63
4. <i>„Capitalismul duce în mod repetat la noi crize economice și financiare”</i>	86
5. <i>„Capitalismul este dominat de cei bogați, ei stabilesc agenda politică”</i>	101
6. <i>„Capitalismul duce la monopoluri”</i>	116
7. <i>„Capitalismul promovează egoismul și lăcomia”</i>	136
8. <i>„Capitalismul îi face pe oameni să cumpere produse de care nu au nevoie”</i>	152
9. <i>„Capitalismul duce la războaie”</i>	177
10. <i>„Capitalismul implică întotdeauna pericolul fascismului”</i>	193
PARTEA B	
ALTERNATIVELE	
11. <i>Socialismul arată întotdeauna bine pe hârtie (doar când hârtia nu se află într-o carte de istorie)</i>	209
PARTEA C	
PERCEPȚIILE POPULARE DESPRE CAPITALISM	
12. <i>Ce cred românii despre capitalism</i>	247
13. <i>Ce cred oamenii din Asia, Europa, America de Sud, Africa și Statele Unite ale Americii despre capitalism</i>	274

<i>Concluzie: Anticapitalismul ca religie politică</i>	311
<i>Economia de piață și prosperitatea comună</i>	326
<i>Chestionarul</i>	347
<i>Note</i>	350
<i>Bibliografie</i>	383
<i>Indice de persoane</i>	409

Cuvânt înainte

de

Tudor Gherasim Smirna

Economia este o știință. Pornind de la axiome, teoria economică deduce teoreme și legi ale acțiunii umane și ale pieței. Când vrem să explicăm societatea, teoria economică este asemenea cunoștințelor tehnice pe care le folosesc inginerii pentru a proiecta și explica structura de rezistență a unei clădiri. Un sistem economic construit sau alterat în ciuda legilor economice este asemenea unei clădiri proiectate sau modificate în ciuda rezistenței materialelor și a legilor fizicii. Mai devreme sau mai târziu ambele sunt sortite prăbușirii.

Pentru stabilirea adevărului legilor economice nu este însă nevoie de fapte, de observații extrase din realitate pentru a confirma sau infirma teoria, așa cum este în fizică. Asemenea geometriei, în economie nu este nevoie de testarea în laborator sau pe teren a teoriilor. Ele stau sau cad prin analiză logică. Asta nu înseamnă însă că faptele nu au rolul și locul lor în apărarea libertății. Pentru a reveni la comparația arhitectonică de mai sus, a cunoaște structura de rezistență a unei clădiri este esențial,

dar nu este totul. Acea clădire poate sta în picioare, dar și încăperile sale trebuie să fie așezate cu rost. Sau poate fi rezistentă și proiectată într-un mod util, dar poate stârni discuții legate de elemente sale estetice.

Se poate spune că societatea liberă este o astfel de clădire, dar metafora trebuie nuanțată: stâlpii, grinzile, cărămizile societății sunt organisme vii. Și nu doar vii, ci înzestrate cu rațiune. Vorbim, deci, de o clădire alcătuită din mii și milioane de oameni care este capabilă să se autoconstruiască, să se renoveze, să se dezvolte și să se reconstruiască singură, în cazul în care a fost adusă la ruină.

O veche problemă a societății este că sursele ruinării sunt greșit identificate: adesea sunt considerate sănătoase idei și elemente constructive care sunt de fapt nocive și instabile. Pe de altă parte, principiile sănătoase sunt condamnate și punerea lor în aplicare este respinsă, iar atunci când are loc prăbușirea, vina este atribuită tocmai principiilor sănătoase.

Cartea istoricului Rainer Zitelmann argumentează că acolo unde vedem stagnare și prăbușire, adesea vina este a unor concepții eronate despre principiile sănătoase și cele ruinătoare. Zitelmann alege zece mari erori populare, zece mituri pe care le demantelează adunând o mulțime impresionantă de fapte și surse istorice. Este o pledoarie care nu dorește în primul rând să explice sistematic structura de rezistență teoretică a clădirii noastre metaforice – pentru acest scop avem tratatele praxeologice misesiene, bunăoară. Rolul acestei cărți, așa cum îl înțelege autorul acestor rânduri, nu este să explice legile economice, ci să ilustreze funcționarea lor cu observații factuale, cu analize istorice. Să arate că întotdeauna când construcțiile sociale au respectat principiile științei economice au dăinuit și au înflorit. Și că atunci când au fost respinse aceste principii, societatea și economia s-au prăbușit și nu au fost capabile să se ridice din mizerie. Iar aceasta nu poate fi o simplă coincidență.

Într-un ocean de corectitudine politică, de ecologism radical, de wokeism dus pe culmile absurdului și de reviriment al vechilor politici din rețetarul haosului planificat – în care ingredientele principale sunt îndatorarea publică deșănțată, jupuirea populației cu noi și noi instrumente de taxare, trecerea ei prin labirintul exasperant și epuizant al reglementărilor devenit, culmea!, și mai diabolic cu ajutorul tehnologiei – sunt rare astfel de apologii pentru libertate, proprietate, pace, piețe libere și des-

chidere internațională, pentru antreprenoriat în căutarea profiturilor și a bogăției legitime, pentru tot acest sistem numit capitalism.

Pe lângă bogăția colecției de fapte pe care ne-o oferă *Zece mituri anti-capitaliste*, un alt argument în favoarea sa este noutatea. Avem de-a face cu o cercetare făcută foarte de curând, cu date practic la zi. Însă, ca și cum cele de mai sus nu ar fi motive suficiente pentru a o citi, Rainer Zitelmann – de data aceasta în calitate de sociolog și nu doar de istoric – a coordonat un efort impresionant de sondare a opiniilor despre capitalism în 33 de țări din întreaga lume. A conceput un chestionar pentru a surprinde în ce măsură oamenii sunt deschiși la ideile de libertate versus cele de planificare etatică și în ce măsură percep cuvântul „capitalism” în sensul liberal sau în sensul negativ cu care doresc să îl încarce aceia care sunt ignoranți în privința principiilor economice sănătoase sau pur și simplu interesați să li se opună. Avem posibilitatea să vedem cum se raportează românii care au răspuns la chestionarul lui Zitelmann și să facem comparații cu percepțiile altor oameni de pe cinci continente.

Institutul Mises România vă propune, așadar, ca o primă apariție în noua noastră colecție, *Laissez Faire*, o apărare documentată și la zi a societății libere, cu argumente și cu multe observații cantitative, care au rolul și utilitatea lor în ilustrarea teoriilor economice și politice adevărate.

București,
februarie 2023

Prefață

In ochii publicului capitalismul este asociat cu tot ceea ce a mers prost în lume. Pentru mulți, și nu doar pentru adepții religiei politice anticapitaliste, cuvântul în sine este sinonim cu răul suprem. Oriunde te-ai uita, capitalismul nu pare să aibă mulți prieteni sau aliați – în ciuda faptului că a fost cel mai de succes sistem economic din istoria omenirii.

Cel mai mare truc al anticapitaliștilor a fost să compare sistemul real în care trăim cu un ideal al lumii perfecte din visele lor, un ideal care nu există și nu a existat niciodată în lume. Anticapitaliștii se bazează pe faptul că majoritatea oamenilor știu foarte puțină istorie și nu au habar despre sărăcia extremă și circumstanțele inumane în care au trăit strămoșii noștri înainte de apariția capitalismului. Și le e clar că cei mai mulți oameni de astăzi vor fi învățați foarte puțin de la profesorii lor din școală sau universitate despre condițiile crude și nemiloase din timpul socialismului.

În cele din urmă, ei zugrăvesc viitorul în cele mai negre culori, atribuind fiecare problemă și criză nu eșecurilor statului, ci presupuselor deficiențe ale pieței. Iar faptul că fiecare sistem anticapitalist, fără excepție, s-a soldat cu un eșec este un argument pe care socialiștii nu sunt dispuși să îl accepte. Au întotdeauna un răspuns pregătit – Acela nu a fost deloc socialismul „adevărat”! – și insinuează siguri pe ei că, după un veac de experimente socialiste eșuate, au găsit în sfârșit rețeta potrivită pentru ca socialismul să funcționeze în cele din urmă.

În esență, capitalismul este un sistem economic bazat pe proprietate privată și pe concurență, în care companiile sunt libere să stabilească ce și cât produc, fiind ajutate în deciziile lor de prețurile stabilite pe piață. Funcțiile centrale în economiile capitaliste sunt jucate de antreprenori, care au rolul de a dezvolta noi produse și de a descoperi noi oportunități de piață, și de consumatori, ale căror decizii individuale de cumpărare determină în cele din urmă succesul sau eșecul antreprenorului.¹ În esența sa, capitalismul este un sistem economic antreprenorial. De fapt, economia antreprenorială ar fi sintagma cea mai potrivită pentru a-l descrie.

În socialism, în schimb, proprietatea de stat domină și nu există nici concurență reală, nici prețuri reale. Mai presus de toate, nu există spirit antreprenorial. Ce bunuri sunt produse și în ce cantitate sunt chestiuni hotărâte de autoritățile centralizate ale planificării de stat, și nu de antreprenorii privați.

Dar niciunul dintre aceste sisteme nu există nicăieri în forma sa cea mai pură. În realitate, toate sistemele economice sunt sisteme mixte. În cadrul sistemelor socialiste din lumea reală a existat și există o proprietate privată limitată asupra bunurilor de capital și a mijloacelor de producție, precum și urme de economie de piață liberă (în caz contrar, acestea s-ar fi prăbușit mult mai devreme). Iar în țările capitaliste moderne există numeroase componente ale socialismului și ale economiei planificate (care deseori împiedică funcționarea economiei de piață și, în consecință, distorsionează rezultatele acesteia).

În cartea mea *The Power of Capitalism*, am dezvoltat o „teorie” pe care acum o numesc „teoria eprubetei”. Este mai puțin o teorie și mai mult o metaforă care poate fi folosită pentru a înțelege mai bine evoluțiile istorice: Imaginați-vă o eprubetă care conține elementele de stat și de piață, socialism și capitalism. Apoi adăugați mai multă piață în această eprubetă, așa cum fac chinezii începând cu anii 1980. Ce observăm? O scădere a sărăciei și o creștere a prosperității. Sau puneți mai mult stat în eprubetă, așa cum fac socialiștii în Venezuela din 1999 încoace. Ce se întâmplă atunci? Mai multă sărăcie și mai puțină prosperitate.

Peste tot în lume, vedem această luptă a contrariilor: Piață versus stat, capitalism versus socialism. Aceasta este o contradicție dialectică, iar dezvoltarea unei țări – dacă aceasta cunoaște mai multă sau mai puțină pros-

peritate – depinde de evoluția raportului dintre piață și stat. În timp ce în anii '80 și '90 am asistat la o consolidare a forțelor pieței în multe țări (Deng Xiaoping în China, Margaret Thatcher și Ronald Reagan în Marea Britanie și Statele Unite, reformele din Suedia și, la începutul anilor 2000, în Germania), astăzi, în multe țări, cealaltă parte – statul – este cea care pare să câștige controlul. La nivel de idei, anticapitalismul a revenit la modă și modelează din ce în ce mai mult gândirea unei noi generații de jurnaliști și politicieni.

Făcând turul lumii pentru a promova *The Power of Capitalism*, mi s-au pus frecvent întrebări pe care nu le-am abordat în cartea respectivă, cum ar fi: Cum rămâne cu degradarea mediului? Sau: Nu cumva se pierd valorile umane în capitalism, nu cumva orice altceva joacă în cele din urmă un rol secundar în detrimentul vânării profitului? Și nu există oare o contradicție fundamentală între democrație și capitalism? La urma urmei, atunci când ne uităm la Statele Unite, se întreabă oamenii, nu este clar că nu majoritatea alegătorilor, ci marii bogătași sunt cei care determină rezultatele politice? Dar cum rămâne cu decalajul dintre bogați și săraci, care, după cum relatează în mod constant mass-media, se mărește încontinuu? Și ce spuneți despre monopoliiști globali, precum Google și Facebook, care devin din ce în ce mai puternici? Și nu este capitalismul de vină pentru conflictele militare din întreaga lume și nu a produs dictaturi teribile – inclusiv regimul național-socialist al lui Hitler în Germania? În cele din urmă, persoanele care se îndoiesc sau disperă din cauza capitalismului întreabă: Nu ar trebui să încercăm alternative la capitalism? Iată, așadar, câteva dintre întrebările pe care le abordez în această carte.

Pe măsură ce veți citi capitolele care urmează, vă veți da seama în cursă că nu argumentez la nivel teoretic. Adversarii capitalismului adoră să discute despre teorii, deoarece știu că în discuțiile conceptuale nu este întotdeauna atât de ușor să se decidă cine are dreptate și cine greșeste și pentru că le place să se înalțe pe culmile abstractizării. Pentru majoritatea oamenilor, însă, teoriile și modelele economice abstracte sunt mai degrabă intangibile și greu de înțeles. Acesta este primul dezavantaj. Al doilea este și mai grav: unele teorii sunt seducătoare pentru că sunt în concordanță cu ceea ce credem că știm, cu preconcepțiile noastre despre lume. Dacă sunt coerente, formulate în mod atrăgător, bine prezentate

și, mai presus de toate, în concordanță cu ceea ce credem că știm deja, ele exercită un farmec irezistibil. Cred că este mai important să ne asigurăm mai întâi că faptele pe care se bazează o teorie sunt cu adevărat reale. Și acesta este punctul sensibil al teoriilor promovate de anticapitaliști: Ele nu se potrivesc cu faptele istorice, ci pur și simplu ne întăresc prejudecățile despre lume.

Unii susținători ai capitalismului preferă să discute și despre modele economice. Nu am nimic împotriva acestui lucru, iar astfel de modele au justificarea lor. Cu toate acestea, cred că este mult mai logic să discutăm faptele istorice decât să ne angajăm într-o dezbatere despre modelele teoretice înainte de a decide cine are dreptate.

În această carte am adoptat următoarea abordare: În partea A, mă concentrez în detaliu asupra argumentelor aduse în mod repetat împotriva capitalismului. În partea de mijloc, partea B, mă ocup de problema alternativelor la capitalism. Socialismul arată întotdeauna bine pe hârtie – cu excepția cazului în care acea hârtie se află într-o carte de istorie.

Cea de-a treia secțiune a acestei cărți, partea C, se referă la percepțiile populare asupra capitalismului. Poate că ați citit deja cartea lui Steven Pinker, *Enlightenment Now* sau *Factfulness* de Hans Rosling. Am fost fascinat de aceste cărți pentru că ele demonstrează cât de mult se înșală majoritatea oamenilor atunci când cred că totul era mai bine în trecut și că întreaga lume se înrăutățește. Există o contradicție izbitoare între fapte și datele sondajelor despre cum percep majoritatea oamenilor lumea din jurul lor. Același lucru este valabil și pentru opiniile oamenilor despre capitalism, unde există o divergență puternică între faptele istorice și economice, pe de o parte, și percepțiile oamenilor, pe de altă parte. Știu acest lucru pentru că, în cadrul unui proiect de cercetare internațional la scară largă, am întrebat oameni din 33 țări ce cred despre capitalism.

Scopul principal al acestei cărți nu este acela de a dialoga cu alți cercetători, ci de a contesta opiniile populare despre capitalism. Cu toate acestea, în unele capitole abordez în mod direct argumentele prezentate de o serie de intelectuali anticapitaliști proeminenți – cum ar fi Thomas Piketty, Naomi Klein și Noam Chomsky – și în cărți și articole scrise de cercetători care aduc critici capitalismului. Fac acest lucru în primul rând atunci când consider că tezele lor sunt acceptate în rândul unor segmente

mai largi ale publicului. Desigur, o mare parte a oamenilor care au opinii anticapitaliste nu au citit niciodată operele lui Karl Marx sau ale criticilor moderni ai capitalismului. Dar multe dintre tezele lor – transmise de mass-media, universități și școli – au ajuns în conștiința generală și chiar trec, cel puțin în parte, drept o înțelepciune de neclintit, în ciuda numeroaselor erori pe care le conțin.

Veți vedea, de asemenea, că, deși unele dintre aceste teze pot părea destul de noi și inovatoare (de exemplu, critica adusă consumului), ele sunt de fapt mult mai vechi. În timp ce argumentele prezentate în sprijinul anticonsumerismului s-au schimbat – uneori, mișcarea era preocupată de distrugerea culturii, apoi de presupusele pericole ale „alienării consumului”, iar acum este vorba de schimbările climatice – ținta a rămas întotdeauna aceeași: capitalismul. Raționamentele în continuă schimbare ale anticonsumeriștilor ar sugera că justificarea nu este la fel de importantă ca ținta reală. Unii anticapitaliști, printre care Naomi Klein, au recunoscut chiar în mod deschis că au devenit interesați de probleme precum schimbările climatice doar atunci când au descoperit că această problemă era o armă nouă și eficientă în lupta împotriva singurului lucru pe care îl detestau mai presus de toate: capitalismul.

Criticii mă vor acuza probabil de „unilateralitate”. Acest lucru se datorează faptului că o mare parte din faptele și argumentele pe care le prezint în această carte vor pune la îndoială multe dintre „adevărurile” despre lume pe care majoritatea oamenilor au ajuns să le creadă. De asemenea, va contrazice perspectiva care este colportată de mari părți ale mass-mediei (voi ajunge imediat la acest aspect).

De aceea, o precondiție pentru a citi această carte este deschiderea față de faptele care vă pot pune la îndoială viziunea asupra lumii. În cadrul sondajului nostru internațional, am prezentat respondenților din 33 țări 18 afirmații pentru a afla opiniile lor despre capitalism. O afirmație despre capitalism care a primit puțină susținere a fost aceea că a îmbunătățit condițiile oamenilor obișnuiți în multe țări din întreaga lume – mult mai mulți respondenți crezând că este în schimb responsabil pentru foamete și sărăcie. Cifrele pe care le prezint în capitolul 1 al acestei cărți arată clar că este exact invers.

Cu toate acestea, în ceea ce privește foametea și sărăcia, este foarte

dificil să avem o discuție bazată pe fapte. Cu cât un subiect este mai încărcat emoțional, cu atât sunt oamenii mai puțin dispuși să accepte date empirice care le contrazic propriile opinii, fapt confirmat în mod repetat de experimente și studii științifice.

Într-o serie de sondaje reprezentative aproape identice din ultimele trei decenii, cercetătorii au prezentat respondenților o foaie de hârtie cu o imagine și o bulă de vorbire și le-au pus următoarea întrebare: „Aș dori acum să vă povestesc despre un incident care a avut loc zilele trecute la o discuție în cadrul unei conferințe despre [au urmat apoi diverse subiecte precum ingineria genetică, schimbările climatice, energia nucleară, poluarea aerului etc., toate acestea fiind polarizante din punct de vedere emoțional]. Experții vorbeau despre riscuri și despre cele mai recente evoluții în domeniu. Dintr-o dată, un membru al auditoriului sare în sus și strigă ceva către experți și către public.”

Cercetătorii i-au rugat apoi pe respondenți să se uite la persoana respectivă și la filacteria de pe hârtie care conținea cuvintele: „Ce-mi pasă de cifre și statistici în acest context? Cum puteți vorbi cu atâta răceală când este în joc supraviețuirea omenirii și a planetei noastre?”. Sub balonul de vorbire era o întrebare: „Ați spune că această persoană are dreptate, sau nu?”. Această întrebare a fost pusă în mod repetat pe o perioadă de 27 de ani în 15 sondaje reprezentative diferite, pe o varietate de subiecte extrem de emotive și controversate. Invariabil, majoritatea respondenților au fost de acord cu cel revoltat care nu era interesat de fapte. În medie, 54,8% au spus că revoltatul rezistent la fapte avea dreptate, doar 23,4% nu au fost de acord.²

Scriind această carte, nu mă interesează în niciun fel să adopt o poziție „centristă” artificială sau să menajez opiniile greșite ale unui număr mare de oameni, când faptele sunt de necontestat. Acestea fiind spuse, având în vedere sutele de cărți care au fost scrise pentru a denunța capitalismul, cu siguranță nu ar fi nimic rău să scriu o carte în apărarea acestuia. În orice proces, acuzatul are întotdeauna dreptul la un avocat al apărării. Judecătorul – în acest caz, adică tu, dragă cititorule – ajunge la o hotărâre doar după ce au fost prezentate toate faptele. În acest caz, sunt incluse faptele în favoarea capitalismului. Un proces în care nu există apărare, iar procurorul și judecătorul sunt în cârdășie, este un proces trucat. Din ne-

fericire, dezbateră privind capitalismul se aseamănă mai degrabă cu un proces trucat decât cu un proces corect.

Am fost foarte impresionat de termenii clari și simpli folosiți pentru a apăra economia de piață de către prietenul meu, profesorul Weiyang Zhang, un economist renumit de la Universitatea din Beijing. Am inclus în carte lucrarea sa, pe care o veți găsi la paginile 326-346. Pentru cititorii care nu au studiat încă în profunzime subiectul capitalismului, le recomand să citească mai întâi acest capitol – imediat ce au terminat această prefață – în loc să îl parcurgă abia la sfârșit.

În cele din urmă, aș dori să le mulțumesc cercetătorilor și prietenilor care m-au sprijinit prin încurajările și comentariile lor critice asupra acestei cărți. Unii au citit capitole individuale, alții întregul manuscris. Mulțumirile mele se îndreaptă către Prof. Jörg Baberowski, Dr. Daniel Bultmann, Prof. Jürgen W. Falter, Prof. Thomas Hecken, Dr. Christian Hiller von Gaertringen, Dr. Helmut Knepel, Prof. Eckhard Jesse, Prof. Hans Mathias Kepplinger, Prof. Wolfgang König, Dr. Gerd Kommer, Prof. Stefan Kooths, Prof. Wolfgang Michalka, Reinhard Mohr, Dr. Kristian Niemietz, Prof. Werner Plumpe, Prof. Martin Rhonheimer, Prof. Walter Scheidel, Prof. Hermann Simon, Prof. Frank Trentmann, Prof. Bernd-Jürgen Wendt, și Prof. Erich Weede.

Mulțumirile mele speciale se îndreaptă către Dr. Thomas Petersen de la Institutul Allensbach, care a condus proiectul internațional de cercetare timp de mai multe luni, precum și către prietenul meu Ansgar Graw, care și-a pus din nou la dispoziție abilitățile sale pentru a edita cu pricepere această carte.

PARTEA A

MITURILE

1

„Capitalismul este responsabil pentru foamete și sărăcie”

Capitalismul este adesea învinuit pentru foamea și sărăcia din lume. Ce părere aveți? A scăzut, a crescut sau a rămas la fel ponderea populației mondiale care trăiește în sărăcie în ultimele decenii?

În 2016, 26.000 de persoane din 24 de țări au fost întrebat ce părere au despre creșterea sărăciei absolute în ultimii 20 de ani. Doar 13% dintre respondenți au considerat că rata sărăciei a scăzut. În schimb, 70% au crezut că rata sărăciei a crescut. Această percepție greșită a fost deosebit de puternică în țările industrializate: În Germania, de exemplu, doar 8% dintre respondenți credeau că proporția persoanelor care trăiesc în sărăcie absolută în întreaga lume a scăzut. Un studiu realizat de Ipsos MORI în 2017 a ajuns la o concluzie similară. În consecință, doar 11% dintre respondenții din Germania erau convinși că sărăcia absolută a scăzut la nivel mondial, comparativ cu 49% dintre persoanele intervievate din China.¹ Sărăcia absolută este definită cu referire la costul unui coș de bunuri și servicii esențiale. Orice persoană care nu poate achiziționa acest coș de bunuri este considerată săracă în termeni „absoluți”.²

Înainte de apariția capitalismului, majoritatea oamenilor din lume trăiau în sărăcie extremă. În 1820, aproximativ 90% din populația globală trăia în sărăcie absolută. Astăzi, această cifră este mai mică de 10%. Și cel

mai remarcabil este că în ultimele decenii, de la sfârșitul comunismului în China și în alte țări, declinul sărăciei s-a accelerat într-un ritm neegalat în nicio perioadă anterioară din istoria omenirii. În 1981, rata sărăciei absolute era de 42,7%; în 2000, aceasta a scăzut la 27,8%, iar în 2021 era sub 10%.³

Această tendință principală, care persistă de zeci de ani, este crucială. Este adevărat – contrar așteptărilor inițiale ale Băncii Mondiale, care compilează aceste date – că sărăcia a crescut din nou în ultimii doi ani. Dar acest lucru este în mare parte rezultatul pandemiei globale Covid-19, care a exacerbat situația în țările unde sărăcia era deja relativ ridicată.

Alte tendințe pe termen lung reprezintă, de asemenea, un motiv de încurajare. De exemplu, numărul de copii care muncesc în întreaga lume a scăzut semnificativ, de la 246 de milioane în 2000 la 160 de milioane două decenii mai târziu, în 2020.⁴ Și acest declin are loc în ciuda faptului că populația globală a crescut de la 6,1 la 7,8 miliarde în aceeași perioadă.

Pentru a înțelege problema sărăciei, trebuie să ne uităm la istorie. Mulți oameni cred că principala cauză a sărăciei și a foametei la nivel mondial este capitalismul. Aceștia au o imagine complet nerealistă a epocii precapitaliste. Johan Norberg, autorul cărții *Progress*, a fost el însuși anticapitalist în tinerețe. Cu toate acestea, el recunoaște că nu s-a gândit niciodată cu adevărat la modul în care trăiau oamenii înainte de Revoluția Industrială: „Mă gândisem la aceasta mai mult în termenii unei excursii moderne în mediul rural”.⁵ Iar în cartea sa *Die Selbstgerechten*, Saha Wagenknecht, proeminentă politiciană germană de stânga, scrie că oamenii au trăit „fără îndoială în austeritate” înainte de capitalism, dar ea glorifică aceste condiții, considerând că au contribuit la o „viață mult mai liniștită, iubitoare de natură, integrată în comunități coezive”, care era „pozitiv idilică” în comparație cu capitalismul.⁶

În faimoasa sa lucrare despre condiția clasei muncitoare din Anglia, Friedrich Engels a denunțat condițiile de muncă din capitalismul timpuriu în termenii cei mai drastici și a zugrăvit o imagine idilică a muncitorilor casnici înainte ca munca mecanizată și capitalismul să vină să distrugă această viață frumoasă: „În felul acesta vegetau lucrătorii, ducând o existență destul de tihnită și o viață onestă și liniștită, în frica lui Dumnezeu și în cinste, iar situația lor materială era cu mult mai bună decât a urma-

șilor lor; nu aveau nevoie să muncească peste puteri, nu lucrau mai mult decât aveau chef și câștigau totuși atât cât le trebuia; aveau răgaz pentru o muncă sănătoasă în grădina sau pe ogorul lor, activitate care constituia ea însăși o recreare pentru ei, și pe deasupra puteau lua parte la distracțiile și jocurile vecinilor; și toate aceste jocuri – popice, jocuri cu mingea etc. – contribuiau la menținerea sănătății și la fortificarea lor fizică. Erau îndeobște oameni zdaveni, bine legați, a căror structură fizică se deosebea foarte puțin sau deloc de aceea a vecinilor lor țărani. Copiii lor creșteau în aerul sănătos de la țară și, chiar dacă își ajutau părinții la muncă, o făceau doar din când în când; despre o muncă zilnică de opt sau douăsprezece ore nici vorbă nu era.”⁷

Engels continuă: „Erau oameni ‘respectabili’ și buni capi de familie, duceau o viață morală, pentru că nimic nu-i îndemna să fie imorali, neavând în apropierea lor cârciumi ori case de desfrâu, și pentru că hangiul la care își potoleau din când în când setea era și el un om respectabil și de obicei un mare arendaș care avea bere bună, ținea la buna rânduială și trăgea de vreme obloanele. Copiii erau ziua întreagă acasă, pe lângă părinții lor, care îi creșteau în supunere și în frica lui Dumnezeu ...” Tinerii, scrie Engels, „creșteau în simplitate idilică și în intimitate cu tovarășii lor de joacă până se căsătoreau”. Singura notă negativă este atunci când Engels continuă: „În schimb erau morți din punct de vedere spiritual: trăiau numai pentru măruntele lor interese particulare, pentru războiul lor de țesut și grădinița lor și nu știau nimic despre uriașa mișcare care cuprinsese omenirea. Se simțeau bine în liniștita lor viață vegetativă, și fără revoluția industrială n-ar fi ieșit nicicând din această existență, de altfel foarte romantică și comodă, dar nedemnă de ființa omenească”⁸.

Imaginea pe care mulți oameni o au despre viața din vremurile precapitaliste a fost transfigurată dincolo de orice recunoaștere de aceste reprezentări romanțate și de altele similare. Așadar, haideți să aruncăm o privire mai obiectivă asupra epocii precapitaliste din anii și secolele anterioare anului 1820.

Sărăcia nu a fost în niciun caz cauzată de capitalism; ea exista de mult timp și a modelat viețile oamenilor vreme de milenii. Sărăcia nu are cauze – prosperitatea are cauze. Fernand Braudel, renumitul istoric francez, a scris una dintre cele mai respectate lucrări despre istoria socială

a secolelor XV-XVIII, *Civilization and Capitalism*, în care afirmă că, chiar și în Europa relativ prosperă, au existat constant depresiuni și foamete. Productivitatea agricolă era atât de slabă încât două recolte proaste consecutive aduceau dezastrul.⁹ În Franța, chiar și atunci o țară privilegiată, au existat 11 episoade de foamete generală în secolul al XVII-lea și 16 în secolul al XVIII-lea. După cum observă Braudel, aceste calcule sunt probabil prea optimiste. Și toate țările din Europa se aflau în aceeași situație. În Germania, de exemplu, unde atât orașul, cât și satul erau devastate în mod constant de penurii, foametea era mai degrabă ceva permanent.

Mulți oameni cred că industrializarea și urbanizarea au fost cele care au dus la foamete și sărăcie. Dar Braudel scrie că oamenii din mediul rural au cunoscut uneori suferințe și mai mari: „Țăranii trăiau într-o stare de dependență față de negustori, orașe și nobili, și abia dacă aveau rezerve proprii. Nu aveau altă soluție în caz de foamete decât să se îndrepte spre oraș, unde se înghesuiau, cerșind pe străzi ... Orașele au fost nevoite în curând să se protejeze împotriva acestor invazii regulate, care nu erau pur și simplu comise de cerșetori din împrejurimi, ci de adevărate armate de săraci, venite uneori de foarte departe”.¹⁰

Dacă condițiile din orașe ar fi fost, în general, mai rele decât cele din mediul rural, milioane de oameni nu ar fi venit în orașe. Istoricul economic german Werner Plumpe scrie: „Nu meseriile și industriile emergente au creat un proletariat; mai degrabă, proletariatul a apărut doar pentru că exista o subocupare generalizată, mai ales în mediul rural ... De fapt, industrializarea a ajutat un număr mare de oameni să scape de subocuparea structurală și de sărăcie și să supraviețuiască sub forma forței de muncă industriale ... Capitalismul, dacă vreți, s-a întâlnit cu o populație mizeră care literalmente nu avea nimic de pierdut și multe de câștigat”.¹¹

Bineînțeles, acest lucru era valabil doar pentru persoanele care își găseau un loc de muncă în orașe și care puteau să muncească efectiv. Pentru toți ceilalți, soarta a fost crudă. La Paris, bolnavii și invalizii fuseseră întotdeauna internați în spitale, în timp ce aceia care erau suficient de apti de muncă erau înlănțuiți câte doi și puși la munca grea, dezgustătoare și nesfârșită de curățare a canalizărilor din oraș.¹²

Foametea era una dintre cele mai mari probleme din multe țări. În Finlanda a existat o foamete majoră în 1696-97. Potrivit estimărilor, în-

tre un sfert și o treime din populație a murit. Dar și în Europa de Vest oamenii trăiau adesea în condiții inumane. În 1662, Electorii din Burgundia i-au raportat regelui că „foametea din acest an a răpus peste zece mii de familii din provincia dvs. și a obligat o treime dintre locuitori, chiar și în orașele bune, să mănânce plante sălbatice”, iar un cronicar adaugă că: „Unii oameni au mâncat carne de om”.¹³

Oamenii se hrăneau cu terciuri, supe și pâine făcută din făinuri de calitate inferioară, care era coaptă doar o dată pe lună sau la două luni și era aproape întotdeauna mucegăită și atât de tare încât, în unele regiuni, trebuia tăiată cu toporul.¹⁴ Cei mai mulți oameni, chiar și în orașe, trebuiau să supraviețuiască cu 2.000 de calorii pe zi, carbohidrații reprezentând mult peste 60% din aportul alimentar exprimat în calorii.¹⁵ În mod obișnuit, alimentația însemna o viață întreagă de mâncat pâine, terci și iarăși pâine.¹⁶ Consumul de pâine era deosebit de ridicat în rândul populației rurale și al celor mai joase straturi ale clasei muncitoare. Potrivit lui Le Grand d'Aussy, în 1782, un muncitor sau un țăran din Franța mânca două sau trei kilograme de pâine pe zi, „dar oamenii care nu au altceva de mâncare nu consumă această cantitate”.¹⁷

Oamenii de atunci erau slabi și cu oase mici – de-a lungul istoriei, corpul uman s-a adaptat la un aport caloric inadecvat. „Muncitorii mici din secolul al XVIII-lea”, scrie Angus Deaton în cartea sa *The Great Awakening*, „erau efectiv blocați într-o capcană nutrițională; nu puteau câștiga mult pentru că erau foarte slabi din punct de vedere fizic și nu puteau mânca suficient pentru că, fără muncă, nu aveau bani pentru a cumpăra mâncare”.¹⁸ Unii oameni delirează cu privire la condițiile armonioase de dinainte de capitalism, când viața era mult mai lentă; dar această lentoare era în principal rezultatul slăbiciunii fizice datorate malnutriției permanente.¹⁹ Se estimează că, în urmă cu 200 de ani, aproximativ 20% dintre locuitorii Angliei și Franței nu erau capabili să muncească deloc. „În cel mai bun caz aveau suficientă energie pentru câteva ore de mers lent pe zi, ceea ce îi condamnă pe cei mai mulți dintre ei la o viață de cerșetorie.”²⁰

În 1754, un autor englez relatează: „De parte de a fi înstăriți, țăranii din Franța nu au nici măcar mijloacele de subzistență necesare; sunt o rasă de oameni care încep să decadă înainte de a împlini patruzeci de ani ... În cazul muncitorilor francezi, aspectul lor exterior vădește de unul singur

cât de deteriorat le este corpul”.²¹ Situația era similară și în alte țări europene. Braudel afirmă: „Iată, așadar, faptele care alcătuiesc acel *ancien régime* biologic despre care discutăm: un număr de decese aproximativ echivalent cu numărul de nașteri, o mortalitate infantilă foarte ridicată, foamete, subnutriție cronică și epidemii formidabile.” În unele decenii, au murit chiar mai mulți oameni decât copiii care s-au născut.²² „Bunurile” oamenilor se limitau la câteva obiecte rudimentare, așa cum se vede în picturile contemporane: câteva scaune, o bancă și un butoi care servea drept masă.²³

Iar oamenii mureau așa cum au trăiau. Un raport din Paris spune că morții erau cusuți în saci și aruncați într-un mormânt pentru săraci la Clamart, chiar în afara capitalei, și apoi stropiți cu var nestins. Singura procesiune funerară a săracilor era „Un preot plin de noroi, un clopot, o cruce”. Iar această despărțire a fost precedată de condițiile de nedescris ale ospiciului pentru săraci, unde nu erau disponibile decât 1.200 de paturi pentru 5.000-6.000 de bolnavi, astfel că: „Noul venit este așezat lângă un muribund și un cadavru”.²⁴

Motivul pentru care am descris atât de detaliat realitatea vieților oamenilor este acela că am vrut să arăt ce înseamnă ca 90% din populația lumii să trăiască în sărăcie extremă. Iar în alte părți ale lumii, oamenii trăiau în condiții chiar mai rele decât populațiile din Europa de Vest. Distinsul economist britanic Angus Maddison s-a specializat în documentarea creșterii și dezvoltării economice pe perioade lungi de timp. Pe baza unei serii de calcule extrem de complexe, el a estimat produsul intern brut (PIB) istoric pe cap de locuitor pentru unele dintre principalele economii ale lumii. În 1820, acesta se ridica la 1.202 dolari internaționali²⁵ în Europa de Vest, regiunea pe care ne-am concentrat până acum în acest capitol. Potrivit lui Maddison, PIB-ul pe cap de locuitor era la un nivel similar în alte țări occidentale, respectiv America de Nord, Australia și Noua Zeelandă. Cu toate acestea, în restul lumii, PIB-ul pe cap de locuitor în 1820 se ridica la doar 580 de dolari internaționali, adică aproximativ jumătate din cel al lumii occidentale.²⁶

Impactul pozitiv al capitalismului devine mai clar atunci când se adoptă o perspectivă istorică pe termen lung. În anul 1 al erei noastre, PIB-ul pe cap de locuitor în Europa de Vest era de 576 de dolari internaționali,

în timp ce media globală era de 467, ceea ce înseamnă că în Europa doar s-a dublat și a trecut puțin peste acest nivel în perioada de dinaintea capitalismului, din anul 1 până în 1820. Iar în scurta perioadă cuprinsă între 1820 și 2003, PIB-ul pe cap de locuitor în Europa de Vest a crescut de la 1.202 la 19.912 de dolari internaționali, iar în celelalte țări capitaliste din Vest la 23.710 de dolari internaționali.²⁷

În Asia, în schimb, PIB-ul pe cap de locuitor a crescut de la doar 581 la 1.718 dolari internaționali în cei 153 de ani dintre 1820 și 1973. Apoi, în cei 30 de ani care au trecut până în 2003, a crescut de la 1.718 la 4.434 de dolari internaționali.²⁸

Așadar, ce a declanșat această evoluție dinamică? Ei bine, creșterea PIB-ului pe cap de locuitor în Asia se datorează în primul rând faptului că, după moartea lui Mao Zedong în 1976, China a decis, pas cu pas, să introducă în mod constant principiile capitalismului. Deoarece reducerea sărăciei la nivel mondial este în mare parte rezultatul acestei evoluții din China, aș dori să o prezint mai jos în detaliu.

În 1981, 88% din populația chineză trăia în sărăcie extremă; în prezent, procentul este de mai puțin de 1%. Niciodată în istoria lumii nu au trecut atâtea sute de milioane de oameni de la sărăcie abjectă la clasa de mijloc într-o perioadă atât de scurtă de timp. Prin urmare, luând China ca exemplu, putem învăța multe despre modul în care este depășită sărăcia – nu în teorie, ci în realitatea istorică.

Dar, mai întâi, să aruncăm o privire înapoi. La sfârșitul anilor 1950, 45 de milioane de oameni au murit în China ca urmare a Marelui Salt Înainte al lui Mao. Este uluitor faptul că majoritatea oamenilor care învățau la școală despre problemele reale (sau presupuse) asociate cu capitalismul nu au auzit niciodată de Marele Salt Înainte, cel mai mare experiment socialist din istorie.

Am scris despre acest subiect mai detaliat în cartea mea *The Power of Capitalism*, unde l-am citat pe jurnalistul și istoricul chinez Yang Jisheng: „Foametea care a precedat moartea a fost mai rea decât moartea însăși. Grânele dispăruseră, ierburile sălbatice fuseseră mâncate toate, chiar și scoarța fusese smulsă de pe copaci, iar excrementele de păsări, șobolanii și vata erau folosite pentru a umple stomacurile. În câmpurile de argilă de caolin, oamenii înfomețați mestecau argila în timp ce o săpau.”²⁹

Existau cazuri frecvente de canibalism. La început, sătenii disperați mâncau doar cadavrele animalelor, dar curând au început să dezgroape vecinii morți pentru a-i găti și mânca. Carnea umană era vândută pe piața neagră împreună cu alte tipuri de carne.³⁰ Un studiu întocmit – și suprimat cu promptitudine – după moartea lui Mao pentru districtul Fengyang „a înregistrat șaiszeci și trei de cazuri de canibalism numai în primăvara anului 1960, inclusiv cel al unui cuplu care și-a strangulat și mâncat fiul de opt ani”.³¹

În 1958, înainte de Marele Salt Înainte al lui Mao, speranța de viață era de puțin sub 50 de ani. Până în 1960, însă, aceasta a scăzut sub 30 de ani(!). Cinci ani mai târziu, după ce foametea și crimele au încetat, aceasta a crescut din nou la aproape 55 de ani. Aproape o treime dintre cei născuți în timpul celei mai întunecate faze a celui mai mare experiment socialist din istoria omenirii nu au supraviețuit până la sfârșitul acestuia.³²

În urma catastrofei umane și economice din epoca Mao, chinezii au început să trimită reprezentanți în alte țări în misiuni de cercetare. Au vrut să vadă cu ochii lor cum sunt aceste țări și dacă există ceva ce China ar putea învăța de la ele. Începând cu 1978, a avut loc o avalanșă de vizite ale unor politicieni și economiști chinezi de marcă. Aceștia au efectuat 20 de călătorii în peste 50 de țări, încercând să identifice politicile care ar putea conduce China spre succesul economic. Vălul le-a căzut de pe ochi când au văzut, de exemplu, cum se descurcau muncitorii din Japonia. În curând și-au dat seama că propaganda comunistă îi mințea de ani de zile atunci când compara realizările „glorioase” ale socialismului în China cu „mizeria” din țările capitaliste. În realitate, era exact invers, așa cum a putut constata oricine a participat la aceste călătorii de documentare. „Cu cât vedem mai mult din lumea exterioară, cu atât mai mult ne dăm seama cât de înapoiați suntem”, a observat în repetate rânduri Deng Xiaoping, părintele reformelor capitaliste ulterioare ale Chinei.³³

Dar ar fi greșit să credem că China a fost cumva „convertită” la capitalism peste noapte sau că a început imediat să își desființeze economia planificată în favoarea economiei de piață. Guvernul chinez a avut un început lent și timid, acordând treptat întreprinderilor de stat o mai mare autonomie. Tranziția de la o economie socialistă, condusă de stat, la o economie de piață nu a avut loc brusc. Mai degrabă, a fost un proces care

a durat ani și decenii – și care este încă departe de a fi finalizat. Și cel puțin la fel de importante ca măsurile de sus în jos implementate de la nivelul superior, adică de la partid, au fost inițiativele de jos în sus venite, de exemplu, de la fermieri.

După experiența amară a Marelui Salt Înainte, un număr din ce în ce mai mare de țărani din mediul rural au preluat inițiativa și au decis să reintroducă proprietatea privată asupra terenurilor agricole, chiar dacă acest lucru era interzis în mod oficial. Cu toate acestea, în curând a devenit evident că randamentele de la fermele private erau mult mai mari, așa că oficialii de partid i-au lăsat pe oameni să se descurce. Primele experimente au fost efectuate în „sate de cerșetori” deosebit de sărace, unde oficialii au ajuns la concluzia că „dacă lucrurile merg prost aici, nu este atât de rău, deoarece nu poți cădea când ești deja pe fundul prăpastiei”. Într-unul dintre aceste sate mici, conducerea partidului le-a permis fermierilor să cultive ca fermieri privați câmpurile cu randament deosebit de scăzut. De îndată ce li s-a permis să facă acest lucru, terenul a dat un randament de trei ori mai mare decât atunci când fusese cultivat în regim colectiv.

Cu mult timp înainte ca interdicția privind agricultura privată să fie ridicată în mod oficial în 1982, au existat inițiative spontane ale fermierilor din toată China de a reintroduce proprietatea privată, contrar crezului socialist. Rezultatul a fost extrem de pozitiv: oamenii nu au mai fost nevoiți să sufere de foame, iar randamentele agricole au crescut semnificativ.

Iar astfel de schimbări nu au fost observate doar în zonele rurale. Dincolo de marile întreprinderi de stat, existau numeroase întreprinderi municipale care aparțineau în mod oficial orașelor și municipalităților, dar care erau conduse din ce în ce mai mult ca niște întreprinderi private. Aceste întreprinderi s-au dovedit adesea superioare greoaiei întreprinderi de stat, deoarece nu erau supuse liniilor directoare restrictive ale unei economii planificate. În anii 1980 a fost înființat un număr tot mai mare de întreprinderi administrate de facto în mod privat. Sistemul socialist, în cadrul căruia proprietatea de stat supravegheată de autoritățile de planificare centralizate era singura opțiune, era din ce în ce mai erodat de jos în sus.

De o mare importanță au fost zonele economice speciale nou create, în care sistemul economic socialist a fost suspendat și au fost permise

experimentele capitaliste. Prima zonă economică specială a fost creată în Shenzhen, adiacentă Hong Kong-ului capitalist, independent din punct de vedere politic și economic, care la acea vreme era încă o colonie a Coroanei britanice. La fel ca în Germania, unde un număr din ce în ce mai mare de oameni au fugit dinspre est spre vest înainte de construirea Zidului Berlinului, tot mai mulți oameni au încercat să părăsească Republica Populară Socialistă pentru Hong Kong-ul capitalist prin micul oraș pescăresc de atunci, Shenzhen.

Deng Xiaoping a fost suficient de inteligent pentru a realiza că intervenția militară și controalele mai stricte la frontieră nu vor rezolva problema de fond, ci că trebuie analizate și eliminate cauzele care determină oamenii să fugă din țară. Atunci când conducerea partidului din provincia Guangdong, din care făcea parte și Shenzhen, a investigat situația mai în detaliu, a descoperit că refugiați din China continentală locuiau într-un sat pe care îl înființaseră pe teritoriul Hong Kong, pe partea opusă a râului Shenzhen, unde câștigau de 100 de ori mai mulți bani decât foștii lor compatrioți de pe partea socialistă.

Răspunsul lui Deng a fost să argumenteze că China trebuie să crească nivelul de trai pe partea chineză a râului dacă dorește să oprească fluxul. Shenzhen, care avea mai puțin de 30.000 de locuitori la acea vreme, a devenit locul primului experiment de piață liberă din China, realizat de cadrele de partid care fuseseră în Hong Kong și Singapore și care văzuseră la fața locului capitalismul funcționând mult mai bine decât socialismul.

Dintr-un loc în care mulți și-au riscat viața pentru a fugi din țară, acest fost sat pescăresc a devenit astăzi o metropolă înfloritoare de 12 milioane de locuitori, cu o economie viguroasă axată pe industria electronică și de telecomunicații și cu un venit pe cap de locuitor mai mare decât în orice alt oraș chinezesc, cu excepția Hong Kong-ului și a Macao. Modelul zonei economice speciale a fost implementat rapid și în alte regiuni. Taxele scăzute, chirii mici și obstacolele birocratice reduse au făcut ca aceste zone economice speciale să fie extrem de atractive pentru investitorii străini. Economiiile lor erau mai puțin reglementate și mai orientate spre piață decât multe țări europene de astăzi.

Am vizitat această regiune pentru prima dată în august 2018 și din nou în decembrie 2019. În timpul celei de-a doua călătorii, am discutat cu

reprezentanții unui *think tank* privat. Șeful *think tank*-ului este un profesor care nu aparține Partidului Comunist sau vreunuia dintre celelalte opt „partide” din China. „Poate că noi vom fi ultimii apărători ai capitalismului”, a observat el. În timp ce vorbeam, el și-a exprimat nedumerirea față de faptul că gândirea socialistă cunoaște o asemenea renaștere în Europa și în Statele Unite: „Aici, în China, aproape nimeni nu mai crede în ideile lui Karl Marx”.

Proclamarea oficială a economiei de piață în cadrul celui de-al paisprezecelea Congres al Partidul Comunist Chinez în octombrie 1992 – un pas care ar fi fost de neconceput cu doar câțiva ani mai devreme – s-a dovedit a fi o piatră de hotar pe drumul Chinei către capitalism. Deși partidul nu a reușit să renunțe complet la planificarea economică centralizată, prețurile materiilor prime, ale serviciilor de transport și ale bunurilor de capital, care erau stabilite de guvern, au scăzut dramatic.

În paralel, s-au făcut încercări de reformare a întreprinderilor de stat.

Cetățenii privați și investitorii străini au fost autorizați să devină acționari după ce, anterior, acestea erau în proprietatea exclusivă a sectorului public. Privatizarea a continuat în ritm accelerat în anii 1990, iar unele companii au fost scoase la bursă. Au existat numeroase privatizări spontane și IPO-uri inițiate de guvernele locale. A devenit clar că multe întreprinderi de stat nu erau viabile în condiții de concurență.

Evoluțiile din China dovedesc că o creștere economică accelerată – chiar dacă este însoțită de o creștere a inegalității – este în beneficiul majorității populației. În prezent, există mai mulți miliardari în China decât în orice altă țară din lume, cu excepția Statelor Unite; Beijingul găzduiește în prezent mai mulți miliardari decât New York-ul. Acest lucru confirmă eroarea inerentă a „gândirii de sumă zero” anticapitaliste, care susține că cei bogați sunt bogați doar pentru că au luat ceva de la cei săraci. Motivul pentru care sute de milioane de oameni din China o duc astăzi mult mai bine nu este în ciuda faptului că există atât de mulți milionari și miliardari, ci tocmai pentru că – după moartea lui Mao – Deng Xiaoping a dat instrucțiunea: „Lăsați-i pe unii oameni să se îmbogățească primii”.

Deng a avut dreptate să acorde prioritate creșterii economice, după cum reiese din următoarele fapte: provinciile chineze în care sărăcia a scăzut cel mai mult în ultimele decenii sunt aceleași provincii care au

cunoscut cea mai mare creștere economică. Weiying Zhang, care este cu siguranță cel mai inteligent analist al economiei chineze, respinge ideea că succesul extraordinar al Chinei este rezultatul rolului semnificativ jucat de stat. Această interpretare eronată este larg răspândită în Occident, dar este din ce în ce mai răspândită și în China însăși, unde unii politicieni și oameni de știință consideră că explicația succesului țării se află într-un anumit „model chinezesc”. „Susținătorii modelului chinezesc greșesc cofundând ‘în ciuda’ cu ‘datorită’”. China a crescut rapid *nu din cauza*, ci în ciuda guvernului nelimitat și a sectorului de stat ineficient de mari dimensiuni.”³⁴

De fapt, orientarea către piață și privatizarea sunt forțele motrice din spatele creșterii economice extraordinare a Chinei. Zhang a analizat date din diferite regiuni ale Chinei și a concluzionat astfel: „cu cât o provincie a făcut mai multe reforme orientate spre piață, cu atât mai mare a fost creșterea economică pe care a obținut-o, iar cei care au rămas în urmă în ceea ce privește reforma de piață sunt, de asemenea, în urmă în ceea ce privește creșterea economică”.³⁵ Regiunile în care reformele orientate spre piață au fost implementate în modul cel mai consecvent, adică Guangdong, Zhejiang, Fujian și Jiangsu, au fost, de asemenea, cele care au înregistrat cea mai mare creștere economică.

Aici, și aceasta este o idee cheie, „cea mai bună măsură a progreselor reformei este reprezentată de *schimbările* în scorurile de marketizare în perioadele respective, mai degrabă decât scorurile absolute ale unui anu-mit an”.³⁶ Rata de creștere este cea mai mare acolo unde companiile private joacă un rol decisiv. Datele lui Zhang o dovedesc: „Provinciile ale căror economii sunt mai ‘privatizate’ au șanse să crească mai repede. Sectoarele nestatale, mai degrabă decât sectorul de stat, sunt cele care au condus la o creștere ridicată.”³⁷

Procesul de reformă din China din ultimele decenii nu a fost niciodată uniform, niciodată într-o singură direcție. Au existat faze în care forțele pieței au devenit rapid mai puternice, la fel cum au existat faze în care statul și-a reafirmat întâietatea. Chiar dacă, pe termen lung, tendința principală a fost „mai-puțin-stat-și-mai-mult-privat” (guo tui min jin), au existat și perioade și regiuni în care s-a înregistrat o tendință de regres, adică „mai-mult-stat-și-mai-puțin-privat” (guo jin min tui). Zhang examinează

diferitele rate de creștere în regiunile „mai-puțin-stat-și-mai-mult-privat” și în regiunile „mai-mult-stat-și-mai-puțin-privat”. Din nou, rezultatele sunt clare: producția economică a crescut semnificativ mai repede în regiunile „mai-puțin-stat-și-mai-mult-privat”. După cum explică Zhang, acest lucru dovedește „că creșterea rapidă a Chinei din ultimele patru decenii a fost determinată de puterea pieței și a sectoarelor nestatale, mai degrabă decât de puterea guvernului și a sectorului de stat, așa cum susțin teoreticienii modelului chinezesc”.³⁸

Factorul cel mai important pentru dezvoltarea viitoare a economiei chineze este gradul de inovare. O analiză a intensității cercetării și dezvoltării în industrie, a brevetelor acordate pe cap de locuitor și a procentului de vânzări de produse noi în totalul veniturilor industriale arată clar că toate aceste cifre cheie pentru inovare sunt în mod clar corelate pozitiv cu gradul de orientare către piață.³⁹

Când m-am întâlnit cu Weiyang Zhang la Beijing, acesta a subliniat pericolul major al înțelegerii greșite a motivelor creșterii economice a Chinei, nu numai pentru China, ci și pentru Occident. Dacă oamenii din Occident concluzionează în mod eronat că succesul economic al Chinei se bazează pe o „a treia cale” unică între capitalism și socialism, cunoscută și sub numele de „capitalism de stat”, Zhang se teme că aceștia vor trage concluzii greșite pentru propriile lor țări. În cartea *Ideas for China's Future*, publicată în 2020, Zhang folosește o metaforă foarte potrivită: „Imaginați-vă că vedeți o persoană fără un braț alergând foarte repede. Dacă ați putea concluziona că viteza sa provine din lipsa unui braț, atunci, în mod firesc, îi veți chema pe alții să vă taie unul din brațe. Ar fi un dezastru ... Economiiștii nu trebuie să confunde ‘în ciuda’ cu ‘datorită’.”⁴⁰

Suștinătorii unui stat puternic în Europa și în Statele Unite vor ca toată lumea să creadă că succesul economic al Chinei confirmă faptul că creșterea economică este indisolubil legată de un stat puternic. Analizele lui Weiyang Zhang dovedesc că este exact contrariul.

În multe privințe, potrivit lui Zhang, calea chinezească este mai puțin excepțională decât ar putea părea la prima vedere: „De fapt, dezvoltarea economică a Chinei este, în esență, aceeași cu cea a unor țări occidentale – cum ar fi Marea Britanie în timpul Revoluției Industriale, Statele Unite la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și unele țări

din Asia de Est, cum ar fi Japonia și Coreea de Sud după cel de-al Doilea Război Mondial. Odată ce sunt introduse forțele pieței și sunt create stimulentele potrivite pentru ca oamenii să urmărească bogăția, miracolul creșterii va urma mai devreme sau mai târziu.”⁴¹

Într-adevăr, există multe paralele între China și dezvoltarea capitalismului timpuriu în Europa și Statele Unite. „Capitalismul timpuriu” este o sintagmă înfloritoare pentru anticapitaliști, în ciuda faptului că a fost o perioadă de îmbunătățiri dramatice ale condițiilor de viață ale clasei muncitoare. Thomas J. DiLorenzo ilustrează acest lucru cu următoarele cifre pentru Statele Unite: „Între 1820 și 1860, salariile au crescut cu o rată anuală de aproximativ 1,6, iar în această perioadă puterea de cumpărare a salariului unui muncitor mediu a crescut între 60 și 90%, în funcție de regiunea țării în care locuia muncitorul. Între 1860 și 1890, în timpul a ceea ce economiștii numesc „a doua revoluție industrială”, salariile reale – adică salariile ajustate în funcție de inflație – au crescut cu 50% în America. Săptămâna medie de lucru a fost, de asemenea, scurtată, ceea ce înseamnă că veniturile reale ale lucrătorului american mediu au crescut probabil cu aproximativ 60% în acea perioadă.”⁴² În capitolul următor, voi arăta că ceva similar este valabil pentru capitalismul timpuriu din Anglia, care este adesea citat ca un exemplu deosebit de grav de condiții inumane și degradante.

Capitalismul a făcut mai mult pentru a învinge foametea și sărăcia decât orice alt sistem din istoria lumii. Cele mai mari perioade de foamete provocată de om din ultimii 100 de ani au avut loc în socialism. În urma Revoluției bolșevice, foametea rusă din 1921/22 a curmat viața a 5 milioane de oameni, conform cifrelor oficiale din *Marea Enciclopedie Sovietică* din 1927. Cele mai mari estimări apreciază că numărul morților din cauza foametei a fost de 10 până la 14 milioane. Doar un deceniu mai târziu, colectivizarea socialistă a agriculturii și „lichidarea chiaburilor” de către Iosif Stalin (mai multe despre acest lucru în capitolul 11) a declanșat următoarea mare foamete, care a ucis între 6 și 8 milioane de persoane. În termeni relativi, Kazahstanul a fost deosebit de afectat, acolo murind o treime din populație.⁴³ Numărul deceselor în exces în Uniunea Sovietică s-a ridicat la 3,9 milioane în Ucraina, 3,3 milioane în Rusia și 1,3 milioane în Kazahstan.

„Când se folosește termenul ‘foamete’, scrie expertul german pe China,

Felix Wemheuer, în cartea sa *Der große Hunger*, cei mai mulți oameni se gândesc în primul rând la Africa. Cu toate acestea, în secolul XX, 80% din toate victimele foametei au murit în China și în Uniunea Sovietică”.⁴⁴ El nu se referă la milioanele de victime ale malnutriției generale și ale furnizării insuficiente de asistență medicală, ci definește foametea ca fiind un eveniment care face ca rata mortalității să devieze de la ceea ce este „normal” într-o anumită țară.⁴⁵ Sfârșitul comunismului în China și în Uniunea Sovietică a fost un factor important în scăderea foametei cu 42% între 1990 și 2017.⁴⁶

Este o percepție greșită tipică faptul că atunci când oamenii se gândesc la „foamete și sărăcie” se gândesc la capitalism și nu la socialism, sistemul care a fost de fapt responsabil pentru cele mai mari cazuri de foamete din secolul XX.

În Coreea de Nord, una dintre puținele țări socialiste rămase în lume, câteva sute de mii de oameni au murit de foamete între 1994 și 1998. Jang Jing-sung, un membru al elitei nord-coreene, descrie experiențele sale personale în Coreea de Nord la sfârșitul anilor 1990, înainte de a se refugia în Occident. Cei înfometați erau trimiși în parcuri pentru a cerși înainte de a muri. Exista o „divizie specială a cadavrelor”, ai cărei membri împungeau cadavrele cu bețe pentru a vedea dacă oamenii erau deja morți. El i-a văzut încărcând cadavrele pe ricșe, pe care picioarele goale și scheletice se șteau în direcții ciudate. Într-o piață aglomerată, o femeie al cărei soț murise deja de foame și-a oferit fiica spre vânzare pentru 100 de woni (mai puțin de 10 cenți).⁴⁷

Să revenim la cifre: *Indicele libertății economice*, care este compilat în fiecare an de Heritage Foundation, arată că cele mai capitaliste țări au un PIB mediu pe cap de locuitor de 71.576 de dolari, în comparație cu 47.706 de dolari pentru țările „predominant libere” din lume. La celălalt capăt al scalei, țările „preponderent nelibere” și cele „reprimare” au un PIB pe cap de locuitor de doar 6.834 și, respectiv, 7.163 de dolari.⁴⁸

Indicele multidimensional global al sărăciei (IMGS) al Organizației Națiunilor Unite⁴⁹ măsoară diferite forme de sărăcie (inclusiv sănătatea, nivelul de trai și educația) în 80 de țări în curs de dezvoltare. Dacă se compară IMGS al ONU cu *Indicele libertății economice*, se observă că 35,3% din populația țărilor în curs de dezvoltare „preponderent nelibere” trăiește

în „sărăcie multidimensională”, în comparație cu doar 7,9% din populația țărilor în curs de dezvoltare „preponderent libere”.⁵⁰ Credința că totul ar fi mai bine dacă am „redistribui” doar banii de la țările bogate la cele sărace este naivă. Economia nu este un joc cu sumă nulă în care trebuie pur și simplu să iei ceva de la o persoană, un grup sau o țară bogată și să îl distribuie altora pentru ca toată lumea să fie mai bogată. Ceea ce învinge cu adevărat sărăcia, așa cum demonstrează evoluțiile din Europa de Vest începând cu 1820 și din țările asiatice precum China, Coreea de Sud și Vietnam în ultimii 40 de ani, este libertatea economică mai mare.

Nenumărate studii o dovedesc și economiștii au subliniat că ajutorul pentru dezvoltare a făcut mai mult rău decât bine țărilor din Africa.⁵¹ Este un fapt pe care l-am explorat în detaliu în capitolul 2 al cărții mele *The Power of Capitalism*. Între 1970 și 1998, anii de vârf ai fluxului de ajutor pentru dezvoltare către Africa, sărăcia de pe continent a crescut de la 11% la 66%.⁵² Ajutorul străin a sprijinit guvernele corupte, care nu s-au simțit deloc obligate să asigure bunăstarea poporului lor. Plățile de ajutor extern au însemnat, de asemenea, că acești guvernanți nu depindeau de consimțământul poporului lor. Acest lucru le-a permis să intervină fără menajamente în ceea ce privește statul de drept, crearea de instituții civile transparente și protecția libertăților civile. La rândul său, acest lucru a descurajat atât investitorii locali, cât și pe cei străini să investească în aceste țări sărace. De fapt, ajutorul occidental pentru dezvoltare a contribuit în mare măsură la întârzierea dezvoltării multor țări africane.

Ajutorul străin a împiedicat dezvoltarea unei economii capitaliste funcționale, iar nivelurile ridicate de corupție au făcut ca investițiile în țările sărace să fie neatractive.⁵³ Acest lucru a dus la stagnare economică și la o creștere economică redusă. Funcționarii guvernamentali corupți erau mai interesați să își servească propriile interese decât să servească binele comun. Sumele mari de ajutor extern și o cultură a dependenței de ajutor au încurajat, de asemenea, guvernele africane să extindă și mai mult sectoarele publice neproductive, ceea ce a fost doar o altă modalitate de a-și recompensa acoliții.⁵⁴

Desigur, țările bogate ar trebui să ajute țările sărace în situații de urgență, cum ar fi atunci când are loc un dezastru natural sau o pandemie. În astfel de cazuri, ar trebui să fie de la sine înțeles că o țară ajută o altă

țară, de exemplu prin furnizarea de echipamente practice, medicamente, alimente etc. Același lucru ar trebui să se aplice și în cazul persoanelor care, deși trăiesc într-o țară prosperă, au căzut în sărăcie fără să aibă vreo vină, de exemplu, din cauza unei boli sau a unei alte întâmplări. În acest caz, ar trebui să se ofere un ajutor generos fără ezitare, atât din partea persoanelor private, cât și a statului. Dar un astfel de ajutor nu face nimic pentru a depăși sărăcia indusă structural.

În Europa sau în Statele Unite, dezbaterea despre cele mai eficiente metode de eradicare a sărăciei, a foametei, a muncii copiilor și a altor probleme a ajuns să fie dominată de idei naive. Unii oameni se simt bine când refuză să cumpere produse care au fost fabricate cu implicarea copiilor care muncesc. Dar, destul de des, „victoriile” împotriva muncii copiilor, sărbătorite de „activiști”, au înrăutățit și mai mult situația oamenilor din țările sărace. Johan Norberg relatează următorul exemplu: în 1992, s-a descoperit că retailerul american Walmart a cumpărat articole de îmbrăcăminte care au fost fabricate de muncitori copii. Congresul american a amenințat atunci că va interzice importurile din țările în care se lucrează cu copii. Ca urmare a acestei amenințări, multe mii de copii din Bangladesh au fost concediați imediat din industria textilă. Atunci când organizațiile internaționale au efectuat o investigație pentru a afla ce s-a întâmplat cu acești copii, a devenit evident că mulți dintre ei s-au angajat în ocupații mai periculoase și mai prost plătite, iar în câteva cazuri au recurs la prostituție. Un boicot similar al industriei nepaleze de covoare a dus la prostituarea a peste 5.000 de fete, potrivit UNICEF.⁵⁵

În vara anului 2014, o nouă lege privind lucrul copiilor din Bolivia a ajuns pe prima pagină a ziarelor din întreaga lume și a stârnit dezbateri aprinse. Legea permite copiilor cu vârsta de până la zece ani să lucreze în anumite condiții de muncă. Copiii care muncesc s-au numărat chiar printre grupurile care au contribuit la redactarea legii. Un scandal? UNICEF a comentat: „Trebuie să acceptăm faptul că lucrul copiilor este o realitate în multe țări cu venituri mici și medii. În Bolivia, multe fete și mulți băieți au spus că au nevoie de propriile lor salarii pentru a supraviețui. Susținătorii legii cred că, fără ea, copiii ar lucra ilegal și ar fi mult mai expuși riscului de exploatare. Criticii, pe de altă parte, se tem că legea va slăbi protecția copiilor.”⁵⁶

Prin urmare, situația nu este atât de clară pe cât ar putea părea la

prima vedere. După cum s-a menționat anterior, lucrul copiilor a scăzut masiv în întreaga lume, nu în primul rând ca urmare a interdicțiilor sau a boicoturilor, ci pentru că s-au îmbunătățit condițiile de trai pentru oamenii din multe (foste) țări în curs de dezvoltare. Părinții care înainte depindeau de lucrul copiilor lor erau acum în măsură să câștige ei înșiși mai mult și să finanțeze o educație pentru copiii lor. Nu mai puțin, ci mai mult capitalism a ajutat în lupta împotriva muncii copiilor.

Dar cum rămâne cu săracii din țările bogate și dezvoltate? Aici este important, în primul rând, să se facă o distincție între sărăcia „relativă” și cea „absolută”. Atunci când oamenii vorbesc despre sărăcia din țări precum Germania sau Suedia, se referă de obicei la sărăcia „relativă”, la care vom reveni în capitolul următor. Sărăcia relativă se referă la persoanele care, de exemplu, câștigă mai puțin de 60% din venitul median al țării lor. Această sărăcie nu poate fi niciodată eliminată, deoarece, indiferent de cât crește venitul median, vor exista întotdeauna persoane care câștigă 60% sau mai puțin din acesta. Acesta este un rezultat inevitabil al construcției statistice a venitului median, care nu este venitul mediu, ci venitul care împarte o populație în două grupuri egale, jumătate având un venit peste această sumă, iar cealaltă jumătate având un venit sub această sumă.

Anticapitaliștii argumentează întotdeauna ca și cum toți oamenii (relativ) săraci care trăiesc într-o țară bogată au devenit săraci fără să aibă vreo vină. Ei devin de-a dreptul indignați atunci când cineva le atrage atenția că există și oameni săraci în țări precum Germania, Marea Britanie, Suedia sau Statele Unite, care sunt în totalitate sau parțial vinovați pentru propria lor situație. Cu toate acestea, nu se poate nega faptul că, pe lângă persoanele care se află în nevoie fără să aibă vreo vină, există și persoane care preferă să profite de sistemul de asistență socială al statului în loc să muncească. În unele privințe, îi putem chiar înțelege: dacă impozitele și contribuțiile la asigurările sociale ridicate înseamnă că din venitul brut al unei persoane rămâne prea puțin și, în același timp, statul asistențial distribuie beneficii relativ generoase, așa cum este cazul în Germania, de exemplu, atunci vor exista întotdeauna persoane care preferă să trăiască din aceste beneficii și, eventual, să lucreze „cu banii jos” pentru venituri suplimentare. La urma urmei, ei știu că vor ajunge să aibă la fel de mult sau chiar mai mult, fără a fi nevoiți să facă la fel de mult ca cineva care

lucrează 40 de ore pe săptămână. Nu ar trebui să ne îndreptăm furia în primul rând spre acești oameni, ci spre sistemul care face comportamentul lor să pară rațional din punct de vedere economic.

Dar oare încurajarea oamenilor să se vadă în primul rând ca victime ajută pe cineva? Nu-i face doar să se simtă neajutorați și nu le înlătură sentimentul de autonomie? Mesajul este următorul: „Situția ta de viață este așa cum este din motive structurale, așa că nu ai nicio șansă să o schimbi până când structurile nu sunt dărâmate.” În primul rând, astfel de mesaje sunt greșite și, în al doilea rând, îi descurajează pe oameni.

Procapitaliștii îi încurajează pe oameni să își ia soarta în propriile mâini, nu să aștepte ca alții să îi ajute sau ca societatea să se schimbe. Iar unul dintre principalele motive pentru care fac acest lucru este că știu că ceea ce promit anticapitaliștii, și anume că sărăcia și greutățile pot fi atenuate doar prin abolirea capitalismului, nu este confirmat în niciun fel de istorie. De fapt, contrariul a fost întotdeauna adevărat: oriunde a fost abolit capitalismul, sărăcia a crescut – așa cum vom vedea în capitolul 11.

2

„Capitalismul duce la creșterea inegalității”

„Săracii devin tot mai săraci, iar bogații tot mai bogați” – am văzut în ultimul capitol că cel puțin prima parte a acestei zicale frecvent repetate nu este adevărată. Averile de miliarde de dolari ale super-bogaților sunt prezentate în contrast cu ceea ce au majoritatea oamenilor. Averile super-bogaților sunt într-adevăr uluitor de mari, dar marea majoritate a acestor averi sunt imobilizate în active corporative productive. Unii oameni își imaginează că Jeff Bezos are 100 sau 200 de miliarde de dolari în contul său bancar. Dar, de fapt, cea mai mare parte a averii sale – probabil peste 95% – este imobilizată în acțiuni ale companiei sale Amazon, care are aproximativ 1,3 milioane de angajați în întreaga lume. Aceasta este sursa averii sale gigantice.

Dar, mai întâi, să punem o întrebare fundamentală: Cum rămâne cu problema inegalității? Este adevărat că în capitalism decalajul dintre bogați și săraci se adâncește? Înainte de a răspunde la această întrebare, e cazul să ne întrebăm: merită măcar să ne străduim pentru a obține egalitatea? Și ce se înțelege prin egalitate? Și de ce sunt atât de mulți oameni mai preocupați de problema inegalității decât de sărăcie?

Autorii romanelor utopice clasice au fost obsedați de noțiunea de egalitate. În aproape toate concepțiile unui sistem utopic, proprietatea pri-

vată asupra mijloacelor de producție (și uneori chiar toată proprietatea privată) este abolită, precum și orice distincție între bogați și săraci. Încă din 1517, în romanul *Utopia* al englezului Thomas Morus, care a stabilit numele acestui gen, se afirmă: „De aceea, sunt adânc încredințat că singura cale pentru a împărți avuturile la toți deopotrivă, și după dreptate, și pentru a aduce fericire neamului omenesc, este înlăturarea cu totul a proprietății de unul singur [private –n.tr.]. Atâta timp cât dăinuie acest soi de proprietate, partea obștii cu mult cea mai numeroasă și cu mult cea mai bună va avea de purtat povara chinuitoare și de neînlăturat a sărăciei, cu tot alaiul ei de griji”.¹

În romanul *Cetatea soarelui* din 1602 al filozofului Tommaso Campanella, aproape toți locuitorii orașului, indiferent dacă sunt bărbați sau femei, poartă aceleași haine. Iar în descrierea utopică a Republicii Christianopolis a lui Johann Valentin Andreă există doar două tipuri de îmbrăcăminte. „Ei au doar două costume de haine, unul pentru munca lor, altul pentru sărbători; și pentru toate clasele sunt făcute la fel. Sexul și vârsta sunt arătate prin forma îmbrăcăminteii. Țesătura este făcută din în sau lână, respectiv pentru vară sau iarnă, iar culoarea pentru toți este albă sau gri cenușiu; niciunul nu are haine fanteziste, croite.” Chiar și arhitectura caselor este în întregime uniformă în multe romane utopice.²

Aproape nimeni dintre cei care se plâng de „nedreptatea socială” nu ar mai susține astăzi un asemenea egalitarism radical. Aproape toată lumea acceptă că este în regulă să existe diferențe de venituri, dar, adaugă mulți: aceste diferențe nu ar trebui să fie „prea mari”. Dar ce este „prea mare” și ce este în regulă? Mulți critici ai inegalității sociale subliniază faptul că diferențele s-au mărit în ultimele decenii – de exemplu, managerii câștigă acum mult mai mult în raport cu angajații lor decât în trecut. Așadar, a fost raportul corect „în trecut”? Cu greu, pentru că mulți dintre cei care astăzi se plâng de „prea multă inegalitate” făceau exact aceleași plângeri și atunci.

Atât în „teoriile filosofice ale echității”, cât și în concepția de zi cu zi a multor oameni, recompensa pe care o primește cineva pentru munca sa, ar trebui să fie proporțională cu munca depusă. „Dacă această relație este inegală, adică dacă cineva primește o recompensă mai mare cu un efort mai mic, apar sentimente de nedreptate.”³ Sondajele au arătat în

mod constant că între 88% și 95% dintre europenii din vestul Europei consideră că „performanța” ar trebui să fie un factor important în stabilirea veniturilor.⁴ Dar știm din cercetări că, în special persoanele cu un statut socioeconomic scăzut înțeleg de obicei „performanța” ca „îndeplinirea conștiințioasă a unei cantități definite de sarcini într-o anumită perioadă de timp.”⁵

Majoritatea oamenilor înțeleg prin „performanță” atât timpul petrecut, cât și intensitatea efortului sau a activității unei persoane. Eu numesc acest lucru „mentalitate de angajat”, deoarece corespunde experienței personale a angajaților sau a muncitorilor, conform căreia salariul sau plata este proporțională cu efortul lor: cei care muncesc mai mult sau mai greu câștigă de obicei mai mult. Aceasta este ceea ce majoritatea oamenilor consideră „corect”.

Ceea ce nu înțeleg ei este că această legătură se aplică – dacă se aplică – doar muncitorilor cu gulere albe și albastre sau angajaților din agricultură și pescuit, dar cu siguranță nu se aplică antreprenorilor. Ceea ce contează cel mai mult pentru antreprenori este calitatea ideii lor de afaceri, creativitatea, inovațiile lor.⁶ Economistul austriac Joseph Schumpeter a scris că profitul antreprenorial „*apare în economia capitalistă ori de câte ori se introduce cu succes o nouă metodă de producție, o nouă combinație comercială sau o nouă formă sau organizație. Este prima pe care capitalismul o acordă inovației.* Punerea în aplicare a inovației în economia națională este adevărata funcție antreprenorială, cea care constituie de fapt activitatea antreprenorială și o distinge de simpla administrare și de aspectele repetitive, de rutină, ale managementului.”⁷

Dacă vă uitați la lista celor mai bogați oameni din lume, aceștia au devenit de obicei bogați pentru că au avut o idee antreprenorială unică și au introdus pe piață un produs care a fost recunoscut ca util de mulți consumatori. Acesta este principiul capitalist, dar mulți oameni nu îl înțeleg. Nu contează cantitatea de muncă, ci beneficiul adus societății. Acest beneficiu are foarte puțin și adesea chiar nimic de-a face cu timpul și „suedoarea” investite de un antreprenor în ideea sa de afaceri.

O altă neînțelegere în acest context este aceea de a desconsidera valoarea unor astfel de idei de afaceri în retrospectivă, poate după un an sau după 50 de ani, deoarece majoritatea inovațiilor, odată ce a trecut sufici-

ent timp, par banale în retrospectivă și sunt depășite de inovații mai bune și mai noi. Cei care înțeleg greșit creativitatea antreprenorială în acest fel nu au priceput că ceea ce distinge cele mai bune idei de afaceri este rareori geniul lor tehnic, ci mai degrabă faptul de a fi primul pe piață cu o idee care este cu adevărat relevantă pentru oameni.

În prezent, Grupul Oetker are peste 30.000 de angajați și generează vânzări de miliarde de euro. A fost fondat în 1891, iar zece ani mai târziu, August Oetker a depus un brevet pentru un praf de copt care avea să îl transforme într-unul dintre cei mai bogați oameni din Germania. Mai târziu, Oetker avea să citeze în repetate rânduri fraza: „În cele mai multe cazuri, o idee bună este tot ce trebuie pentru a face un om”.⁸ Această „idee bună” nici măcar nu trebuie să fie creația proprie a antreprenorului. Oetker nu a inventat praful de copt, dar a fost primul care a avut idei ingenioase despre cum ar putea fi îmbunătățit și, mai ales, transformat într-un produs care să satisfacă nevoile a milioane de oameni.

Brian Acton și Jan Koum au inventat WhatsApp și au vândut-o către Facebook pentru 19 miliarde de dolari în 2014. Două miliarde de oameni din întreaga lume folosesc acum WhatsApp pentru a trimite nu doar mesaje și fișiere, ci și pentru a efectua apeluri telefonice gratuite. Datorită ideii lor inovatoare, cei doi fondatori WhatsApp au strâns o avere combinată de 13 miliarde de dolari. S-au îmbogățit datorită unei idei. A crescut inegalitatea pentru că acum există încă doi multimiliardari? Cu siguranță. Dar a făcut rău cuiva, cu excepția, poate, a furnizorilor de abonamente de telefonie scumpe?

Ideile și sincronizarea lor sunt cruciale și nici măcar nu contează dacă antreprenorul a dezvoltat singur ideea. Mulți oameni de afaceri încununați de succes, fie că este vorba de Sam Walton de la Walmart, Steve Jobs de la Apple sau Bill Gates de la Microsoft, nu și-au dezvoltat singuri ideile cheie de afaceri, ci le-au preluat de la alții. În schimb, mulți inventatori, fie că este vorba de Coca-Cola sau de sistemul de operare numit ulterior MS-DOS, nu s-au îmbogățit din inovațiile lor. Cei care s-au îmbogățit au fost cei care au avut idei ingenioase despre cum pot fi transformate astfel de invenții în produse noi care să satisfacă nevoile multor oameni la un moment dat. Este evident că întrebarea despre cât de mult timp sau cât de anevoios muncesc acești antreprenori este lipsită de sens. Mulți oameni

se străduiesc la fel de mult – sau poate chiar mai mult – și muncesc la fel de trudnic sau mai mult timp, dar nu devin bogați.

Și cum rămâne cu directorii de top angajați de marile companii? Salariile lor mari sunt puternic criticate de adversarii capitalismului, adesea chiar mai mult decât veniturile (de obicei mult mai mari) ale antreprenorilor. Acest lucru se datorează în principal faptului că detaliile salariilor directorilor executivi sunt adesea în domeniul public. Oricine poate afla cât câștigă directorul general al unei companii cotate la bursă, în timp ce acest lucru nu este, de obicei, valabil în cazul antreprenorilor. În plus, managerii de top sunt stimați mai puțin decât antreprenorii de către mulți oameni (chiar și de către cei cu simpatii capitaliste).

Salariile manageriale sunt adesea atât de mari deoarece sunt determinate de principiile cererii și ofertei pe o piață foarte restrânsă pentru cadrele de top – comparabilă cu piața sportivilor de top, unde se plătesc adesea sume chiar mai mari. Cu toate acestea, un sondaj pe care l-am comandat în 33 țări a arătat că majoritatea oamenilor consideră că managerii de nivel înalt nu își merită salariile mari. Am fost intrigat și am vrut să aflu de ce atât de mulți oameni au această părere.

Sondajele mele au arătat că 63% dintre germani consideră că este nepotrivit ca managerii să câștige de peste 100 de ori mai mult decât angajații salariați, deoarece, la urma urmei, ei nu muncesc mult mai mult sau mai din greu decât angajații lor. Această opinie a fost cea mai puternic susținută atunci când respondenții au fost întrebați de ce nu ar trebui ca managerii să câștige atât de mult pe cât o fac. Acest lucru reflectă mentalitatea predominantă a angajaților, menționată mai sus, care dictează că salariile ar trebui să fie determinate în primul rând de cât timp și cât de mult muncește cineva.⁹

Astfel, angajații își proiectează propriile performanțe și repere de remunerare asupra managerilor de nivel superior și cred că trebuie să existe o relație strânsă între cât de intens muncește cineva și cât timp muncește, pe de o parte, și salariul persoanei respective, pe de altă parte. Iar în ceea ce privește salariile managerilor de nivel superior, respondenții nu văd o astfel de legătură. Astfel, ei concluzionează că salariile managerilor sunt excesive, deoarece niciun manager nu poate munci de 100 de ori mai mult timp sau mai intens ca un angajat mediu. Respondenții abia dacă

au înțeles că salariile managerilor de nivel superior sunt determinate de cererea și oferta de pe piața cadrelor de top. Doar unul din cinci respondenți germani a fost de acord cu faptul că societățile pot angaja și păstra cei mai buni manageri doar dacă plătesc salarii foarte mari (sondajul a specificat salarii de 100 de ori mai mari decât cele ale unui angajat mediu), deoarece, în caz contrar, acei manageri ar merge la o altă societate care plătește mai mult sau ar lucra pentru ei înșiși.¹⁰ În majoritatea celorlalte țări intervievate, situația a fost similară: majoritatea respondenților (în special, dar nu numai, din grupurile cu venituri mai mici) par să aibă așteptări salariale implicite, potrivit cărora salariul este, ca să spunem așa, o „primă pentru transpirație” care îi compensează pentru orele lucrate.

Oricine apără salariile mari ale managerilor ar trebui să fie pregătit să devină foarte nepopular. Chiar și unii apărători ai capitalismului critică salariile excesive ale managerilor, deoarece, la urma urmei, managerii nu suportă aceleași niveluri ridicate de risc ca antreprenorii. Ceea ce se omite frecvent e faptul că acesta este tocmai motivul pentru care managerii câștigă mult mai puțin decât antreprenorii. În calitate de proprietar al unui IMM din Germania, am câștigat la fel de mult ca un membru al consiliului de administrație al uneia dintre cele mai mari corporații din Germania.

Cu toate acestea, pachetele de indemnizații sunt negociate înainte ca un manager să înceapă efectiv să lucreze pentru o companie. Ele fac parte din pachetul salarial global al unui manager de rang înalt. Desigur, se poate dovedi mai târziu că pachetul a fost prea generos, deoarece managerul nu a avut performanțe atât de bune pe cât spera toată lumea. În același mod, pachetul salarial al unui manager poate fi prea mic dacă acesta ajunge să aibă performanțe peste așteptări – doar că puteți fi siguri că acest lucru nu va fi niciodată relatat în mass-media. Acest lucru este similar cu sportivii de elită, care impun taxe de transfer uriașe ce se pot dovedi apoi excesive dacă sportivul nu performează atât de bine pe cât se aștepta. Acest lucru trebuie repetat: ori de câte ori o companie angajează un manager de top sau când o echipă semnează cu un atlet de top, nu există nicio garanție cu privire la modul în care acesta va performa în viitor. Salariile lor se bazează pe previziuni, iar aceste previziuni se bazează pe performanțele *anterioare*. Iar aceste previziuni pot fi corecte, dar pot fi și greșite.

Dacă comparăm ceea ce fac managerii de top pentru companiile lor

în termeni de performanță, adică în termeni de valoare adăugată pentru companiile lor, atunci, în medie, aceștia nu sunt supraplătiți, ci subplătiți; iar acesta este rezultatul incertitudinii. Acest lucru reiese clar din studiile care au analizat ce se întâmplă cu valoarea unei companii atunci când un director general moare pe neașteptate sau se îmbolnăvește: valoarea companiei scade.¹¹ Cercetările, potrivit lui Tyler Cowen, arată că: „directorii executivi capătă doar aproximativ 68-73% din valoarea pe care o aduc firmelor lor. Pentru comparație, o estimare recentă sugerează că muncitorii în general nu sunt plătiți mai mult de 85% din produsul marginal în medie ... Cu alte cuvinte, muncitorii par să fie de fapt subplătiți cu ceva mai puțin decât sunt subplătiți directorii executivi, cel puțin atunci când ambii sunt judecați în procente”.¹²

Lipsa de înțelegere a acestor interrelații este astfel o bază pentru resentimentele legate de „inegalitatea socială” sau „nedreptatea socială”. De altfel, este destul de revelator faptul că mulți oameni folosesc ambele sintagme intersanjabil. În mod clar, aceștia au aderat la ideea neconvingătoare că doar egalitatea poate fi justă.

Conceptul însuși de „distribuție echitabilă a bogăției sociale” este înșelător. Nu există o bogăție produsă „de societate”; mai degrabă, bogăția într-o societate este suma a ceea ce produc și schimbă indivizii. Economistul Thomas Sowell scrie: „Dacă ar exista într-adevăr un corp preexistent de venit sau de bogăție, produs *cumva* – mană din cer, ca să zicem așa – atunci ar exista, desigur, o chestiune morală cu privire la cât de mare ar trebui să fie partea pe care ar trebui să o primească fiecare membru al societății. Dar bogăția este *produsă*. Ea nu există, pur și simplu, *cumva*.”¹³

Dacă Robinson Crusoe și Vineri trăiesc pe o insulă și Crusoe culege șapte dovleci, iar Vineri culege trei, atunci este absurd să spunem că Crusoe a obținut sau a luat 70% din bogăția insulei. „Dacă ținem cont de faptul că bogăția este ceva ce *produc* indivizii, atunci nu există niciun motiv să credem că egalitatea economică este un ideal și că inegalitatea economică este ceva ce necesită o justificare specială”, scriu Don Watkins și Yaron Brook în cartea lor, *Equal is Unfair*.¹⁴

Apropo, chiar și Marx a criticat alți socialiști care susțineau o „distribuție echitabilă”. Era „în genere greșit să se facă atâta caz de așa-zisa *repartiție* și să se pună pe ea accentul principal”.¹⁵ Distribuția într-o

societate bazată pe proprietatea privată este, în aceste condiții, „singura repartitie ‘dreaptă’ pe baza actualului mod de producție”,¹⁶ potrivit lui Marx. „Atunci când condițiile materiale ale producției vor fi proprietate colectivă a muncitorilor înșiși, va rezulta o repartitie a obiectelor de consum diferită de cea actuală”. Pe de altă parte, socialiștii vulgari, așa cum îi numea Marx, consideră că distribuția este independentă de modul de producție și, prin urmare, prezintă socialismul ca și cum ar fi în principal o chestiune de distribuție.¹⁷

În afară de această întrebare, egalitariștii consideră de obicei că egalitatea sporită îi face pe oameni mai fericiți. Dar oare este așa? Sociologii americani Jonathan Kelley și Mariah D.R. Evans, de la International Survey Center din Reno, Nevada, au explorat această întrebare într-un studiu de mare amploare. Bazinul lor de date a inclus 169 de eșantioane reprezentative din 68 de națiuni, în care au fost chestionate 211.578 de persoane.

Pe de o parte, studiul s-a bazat pe întrebări consacrate din așa-numita „cercetare a fericirii”. Respondenților li s-a prezentat, de exemplu, itemul: „Luând în considerare toate aspectele, cât de mulțumit sunteți de viața dvs. per ansamblu în prezent?” și li s-a cerut să își evalueze satisfacția pe o scară de la 1 (nemulțumit) la 10 (mulțumit). În plus, aceștia au fost întrebați: „Luând toate lucrurile în ansamblu, ați spune că sunteți: Foarte fericit, destul de fericit, nu foarte fericit, deloc fericit?”¹⁸

Datele din aceste sondaje au fost analizate împreună cu datele privind inegalitatea veniturilor în fiecare dintre țările analizate. Baza pentru măsurarea inegalității veniturilor este așa-numitul coeficient Gini. Coeficientul Gini, dezvoltat de statisticianul italian Corrado Gini, măsoară ponderea veniturilor primite de diferite grupuri din populație și cât de uniform sunt distribuite în societate. Acesta este egal cu zero dacă distribuția este egală și cu unu dacă o singură persoană primește toate veniturile și, prin urmare, există cea mai mare inegalitate posibilă.

Din punct de vedere metodologic, studiul lui Kelley și Evans a fost foarte sofisticat, deoarece cercetătorii au menținut constanți în calcule toți ceilalți factori care, în mod normal, influențează fericirea (vârsta, starea civilă, educația, venitul, sexul, PIB-ul pe cap de locuitor etc.). „De exemplu, comparăm o persoană care locuiește în Israel cu o persoană care,

în rest, are același venit, dar care locuiește în Finlanda – cele două națiuni având același PIB pe cap de locuitor – dar diferă puternic în ceea ce privește inegalitatea (0,36 față de 0,26).¹⁹

În plus, cercetătorii au făcut o distincție între societățile avansate (în principal Statele Unite și țările din Europa), pe de o parte, și societățile în curs de dezvoltare (în principal din Africa și Asia), pe de altă parte. Doar fostele țări comuniste nu au fost incluse în acest studiu, deoarece aici se aplică relații diferite (pe care cercetătorii le-au analizat într-un studiu separat).

Concluziile studiului sunt clare: nu este vorba, așa cum ar vrea să creadă anticapitaliștii, că mai multă inegalitate înseamnă mai puțină fericire, ci dimpotrivă – mai multă inegalitate înseamnă că oamenii sunt mai fericiți: „În linii mari, punând laolaltă respondenții din țările în curs de dezvoltare și din țările avansate, fără a ține cont de diferențele importante dintre ele, mai multă inegalitate este asociată cu o bunăstare *mai mare*.”²⁰

Dar o a doua privire a scos la iveală diferențe clare: În societățile în curs de dezvoltare, a existat o corelație clară din punct de vedere statistic între fericire și inegalitate – mai multă inegalitate a însemnat mai multă fericire. Oamenii de știință explică acest lucru prin „factorul speranță”: Oamenii din țările în curs de dezvoltare văd adesea inegalitatea ca pe un stimulent pentru a-și îmbunătăți propria situație, de exemplu printr-o educație mai bună. Unele grupuri din societate reușesc să urce pe scara socială și să câștige mai mult în acest fel, iar acest lucru îi stimulează la rândul său pe alții.

În schimb, în țările *dezvoltate*, această corelație nu este valabilă. Dar chiar și în acest caz, o inegalitate mai mare nu a dus la o fericire mai scăzută; mai degrabă, a fost clar că, dacă o țară este mai mult sau mai puțin egală, acest lucru nu are niciun efect asupra fericirii. De exemplu, nu există aproape nicio diferență în ceea ce privește percepția fericirii între oamenii din Suedia și Țările de Jos, pe de o parte, și Singapore și Taiwan, pe de altă parte, chiar dacă egalitatea este mult mai mare în Suedia și Țările de Jos (măsurată prin coeficientul Gini) decât în Taiwan și Singapore.²¹

Desigur, este dificil să se măsoare în mod obiectiv nivelul de fericire și bunăstare, mai ales că există multe diferențe culturale între țări care influențează modul în care oamenii răspund la întrebările de mai sus.

Dar, dimpotrivă, presupunerea evidentă că mai multă egalitate duce la mai multă fericire este pur și simplu una dintre numeroasele prejudecăți anticapitaliste nefondate. De ce oare subiectul inegalității este încărcat cu atât de multă emotivitate?

Criticii susținătorilor egalității invocă adesea invidia drept cauză, dar egalitariștii resping cu indignare acest lucru. Invidia este cea mai frecvent negată, reprimată și „mascată” emoție. Atunci când invidia devine recunoscută ca atare sau este comunicată în mod deschis, persoana invidioasă își descalifică automat intențiile. Antropologul George M. Foster se întreabă de ce oamenii pot admite sentimente de vinovăție, rușine, mândrie, lăcomie și chiar furie fără să-și piardă stima de sine, dar le este aproape imposibil să admită sentimente de invidie. El oferă următoarea explicație: oricine recunoaște în fața lui însuși și a celorlalți că este invidios admite, de asemenea, că se simte inferior. Tocmai de aceea este atât de dificil să recunoască și să accepte propria invidie. „Recunoscând invidia în sine, o persoană își recunoaște inferioritatea în raport cu altcineva; se măsoară cu altcineva și se consideră deficitară. Cred că această recunoaștere implicită a inferiorității, mai degrabă decât recunoașterea invidiei, e ceea ce ne este atât de dificil de acceptat.”²²

Foster îl citează pe psihologul american Harry Stack Sullivan și ridică o problemă care are o importanță cheie în explorarea surselor invidiei îndreptate împotriva oamenilor bogați. Invidia începe atunci când o persoană recunoaște că o altă persoană are ceva ce și-ar dori să aibă și ea. Această recunoaștere duce în mod necesar la întrebarea „De ce nu am și eu acel lucru? De ce au reușit ei să realizeze ceea ce eu nu am putut?”. Această perspectivă explică de ce majoritatea oamenilor nu vor să recunoască faptul că sunt invidioși: „Invidia nu este plăcută pentru că orice formulare a ei – orice proces implicit legat de ea – începe în mod necesar cu ideea că ai nevoie de ceva, de un lucru material pe care, din nefericire, îl are altcineva. Acest lucru duce cu ușurință la întrebarea: De ce nu-l ai tu? Iar acest lucru este în sine suficient, în unele cazuri, pentru a provoca nesiguranță, pentru că, aparent, celălalt se pricepe mai bine decât tine la captarea acelor surse materiale de securitate, ceea ce te face și mai inferior.”²³

Desigur, criticii „inegalității sociale” neagă cu vehemență faptul că sunt motivați în vreun fel de invidie. În cartea sa *Reichtum als moralis-*

ches Problem (Bogăția ca problemă morală), filosoful german Christian Neuhäuser scrie: „Cred că multe fenomene care pot părea invidie pot fi înțelese, de fapt, ca sentimente de dreptate lezate”.²⁴ În același timp, Neuhäuser însuși este un foarte bun exemplu al faptului că ceea ce el numește „sentimente de dreptate” sunt sentimente de invidie: Neuhäuser nu este în mod explicit preocupat în primul rând de soarta celor săraci, iar prima sa preocupare nu este de a le îmbunătăți situația, ci de a-i ușura pe cei bogați de bogăția lor.

Astfel, el se opune unei atitudini care ia în considerare doar „în ce societate cei mai săraci oameni au cele mai multe bunuri” și *critică* în mod explicit convingerea că o societate în care cei mai săraci ar putea avea 15.000 de euro pe an, dar toți ceilalți sunt milionari, este mai bună decât o societate în care cei mai săraci au doar 12.000 de euro, dar toți ceilalți au doar puțin mai mult.²⁵ El ar prefera o societate în care cei mai săraci au mai puțin, dar diferența dintre ei și cei bogați este relativ mică, decât o societate în care cei mai săraci au o situație mai bună și, prin urmare, sunt mai puțin săraci, dar diferența dintre săraci și bogați este tot mai mare.

Dacă ducem acest argument până la concluzia sa logică, oricine acceptă linia de gândire a lui Neuhäuser ar trebui să aprobe condițiile din China lui Mao, când milioane de oameni mureau de foame și trăiau într-o sărăcie abjectă. Pentru că atunci, inegalitatea în China era mai mică decât în prezent, când există milionari și miliardari – dar, în același timp, sute de milioane de oameni au trecut de la sărăcie la clasa de mijloc. Coeficientul Gini, care măsoară inegalitatea veniturilor, era de 0,31 atunci când Mao a murit în 1976 – o valoare de vis din punctul de vedere al tuturor egalitariștilor. În orașele din China, acesta era chiar de 0,16 (dar mai mare în mediul rural). Odată cu introducerea proprietății private și a economiei de piață, coeficientul Gini în China a crescut de mai mult de două ori în următorii 20 de ani, de la 0,23 la 0,51.²⁶

Neuhäuser consideră că este necesar să se *interzică* bogăția în cazul în care o parte a societății se îmbogățește într-un ritm mai rapid decât alte părți ale aceleiași societăți, deoarece acest lucru marchează o creștere a „sărăciei relative”.²⁷ De asemenea, s-ar putea rezolva problema sărăciei relative dacă nu s-ar îmbunătăți situația celor săraci, ci doar dacă s-ar lua o parte din bogăția celor bogați. În opinia sa, o astfel de „nivelare în jos”

ar putea avea un impact cât se poate de pozitiv.²⁸ Chiar și fără a ameliora sărăcia săracilor, susține Neuhäuser, s-ar putea câștiga foarte mult prin simpla sustragere a ceva de la cei bogați. El continuă să afirme că ar fi benefic pentru societate într-un „mod substanțial dacă cei bogați ar fi mai puțin bogați, deoarece acest lucru ar crește măsura în care oamenii săraci sunt capabili să acționeze și să se vadă pe ei înșiși ca membri egali ai societății”.²⁹ Este greșit, scrie el, ca cineva să afirme „că nu face niciun bine, ci doar rău dacă cei bogați sunt mai puțin bogați. Aceasta ar aduce o diferență pozitivă în ceea ce privește demnitatea săracilor”.³⁰

Neuhäuser recunoaște în mod deschis că nu este preocupat în primul rând de a-i ajuta pe săraci, ci de eliminarea a ceea ce el consideră a fi problema morală a bogăției. Chiar dacă Neuhäuser nu vrea, în mod firesc, să fie acuzat că este o persoană invidioasă. Cu toate acestea, punctul său de vedere se potrivește întocmai cu definiția clasică a invidiei: persoana invidioasă nu este motivată în primul rând de dorința de a-și îmbunătăți propria situație sau pe cea a celor mai defavorizați, ci caută să înrăutățească situația celor invidiați (în acest caz: a celor bogați).

În schimb, sunt de părere că o creștere a inegalității sociale nu este deloc demnă de critică dacă este însoțită de o reducere a sărăciei. Laureatul Premiului Nobel pentru economie Angus Deaton merge chiar până la a susține că progresul este întotdeauna însoțit de inegalitate. Fructele progresului au fost rareori distribuite în mod egal în istorie.³¹ Astfel, între 1550 și 1750, speranța de viață a familiilor ducale engleze era comparabilă cu cea a populației generale, poate chiar ușor mai mică.³² După 1750, speranța de viață a aristocrației a crescut brusc în comparație cu cea a populației generale, deschizând un decalaj care era de aproape 20 de ani în 1850. Odată cu declanșarea Revoluției Industriale în secolul al XVIII-lea și cu începutul treptat al unei ordini sociale numite acum capitalism sau economie de piață, speranța de viață a crescut și pentru populația generală, de la 40 de ani în 1850 la 45 de ani în 1900 și la aproape 70 de ani în 1950.³³ „O lume mai bună creează o lume a diferențelor; evadările creează inegalități”, observă Deaton.³⁴

Există multe descrieri anterioare ale situației mizerabile a proletariatului industrial create de apariția industrializării, despre care știm acum că erau false. Este de notorietate, de exemplu, Friedrich Engels care a scris

lucrarea menționată în primul capitol al acestei cărți, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, unde a oferit o descriere favorabilă a condiției clasei muncitoare. Deși, așa cum am văzut deja, a glorificat condițiile de viață ale muncitorilor casnici înainte de începutul Revoluției Industriale, el a descris o imagine a condițiilor de viață ale clasei muncitoare din acea perioadă care nu se baza nici pe cercetări sociologice de teren, nici pe analize statistice și care era mai mult de natură polemică decât științifică. Astăzi, știm din analize empirice precise că situația clasei muncitoare din Anglia s-a îmbunătățit de fapt considerabil între 1781 și 1851. Într-o analiză publicată în 1983, istoricii economici Peter H. Lindert și Jeffrey G. Williamson au calculat că „creșterea nivelului de trai” pentru „muncitorii cu guler albastru” în acești ani s-a ridicat la 86%. În același timp, însă, notează cercetătorii, creșterea inegalității sociale a fost evidentă în toată această perioadă.³⁵ Altfel spus, chiar și în această etapă timpurie a capitalismului în Anglia, creșterea nivelului de trai pentru oamenii obișnuiți și creșterea inegalității au mers mână în mână.

Așadar, întotdeauna se pune întrebarea ce aspect credeți că este mai important: scăderea sărăciei și creșterea nivelului de trai pentru majoritatea oamenilor dintr-o societate sau creșterea inegalității?

Speranța unora că, pe măsură ce egalitatea crește, nemulțumirea față de „nedreptatea socială” va scădea, nu este, în opinia mea, bine întemeiată. De exemplu, egalitatea de gen în majoritatea țărilor occidentale a crescut în ultimele decenii, la fel de mult ca și nemulțumirea față de inegalitățile rămase. Iar în Germania, în prezent, cheltuielile cu asistența socială se ridică la un trilion de euro pe an. Ca procent din produsul intern brut al Germaniei, cheltuielile guvernamentale pentru programe sociale au crescut de la 18,3% (1960) la 24,1% (1990), la peste 30% în prezent.³⁶ Și totuși, lamentările presei și ale politicienilor germani cu privire la nivelurile scandaloase de nedreptate socială devin din ce în ce mai stridente.

Cât de puternic înflăcărează media – și nu numai ea – subiectul inegalității și al „decalajului dintre bogați și săraci” a fost demonstrat de succesul remarcabil al cărții *Capitalul în secolul XXI* a economistului francez Thomas Piketty, publicată în 2013. Cartea a primit un răspuns neobișnuit de entuziast din partea presei și a devenit un bestseller la nivel mondial. Piketty critică faptul că astăzi – sau cel puțin așa crede el – „distribuția

bogației” nu se mai află în centrul teoriei economice și al științelor sociale. A trecut de mult „momentul în care ar fi trebuit să repunem problema inegalității în centrul analizei economice” și „problema inegalității trebuie să devină din nou centrală”, scrie el.³⁷

Între timp, datele folosite de Piketty și erorile metodologice grave din abordarea sa au fost criticate pe larg³⁸ și Piketty a fost forțat să revină asupra tezei sale principale.³⁹ Piketty pretindea că a găsit o formulă magică potrivit căreia capitalul celor bogați crește mai repede decât economia, ceea ce sporește inevitabil inegalitatea. Se pare că a căzut în plasa afirmațiilor exagerate ale unor manageri de fonduri speculative și de fonduri de capital privat cu privire la performanța vehiculelor lor de investiții. Și, cel mai important, el ignoră complet faptul că bogații de astăzi sunt persoane foarte diferite de cei care erau bogați în urmă cu 10, 20 sau 30 de ani – vom vedea mai jos cum confundarea categoriilor statistice cu persoanele reale este o greșeală care se face din nou și din nou în dezbateră despre inegalitate. O privire rapidă asupra listei celor mai bogați oameni din lume de acum 20 de ani arată că aceștia nu se află în eșalonul superior al superbogaților de astăzi.

Contrar a ceea ce pare să creadă Piketty, cei mai mulți superbogați nu sunt „rentieri”, a căror avere crește fabulos și „pasiv” prin investiții financiare ingenioase, ci antreprenori care s-au ridicat singuri și a căror avere constă predominant în compania pe care ei înșiși construit-o sau la care au contribuit. Iar acest lucru este chiar mai adevărat astăzi decât în trecut, după cum arată o analiză realizată de *Forbes*: În 1984, mai puțin de jumătate dintre cei care figurau pe lista *Forbes 400* a celor mai bogați americani erau antreprenori *self-made*. În 2020, cifra a fost de 69,5%. Această analiză se bazează pe un sistem de notare care acordă un punctaj de la 1 la 10 fiecăruia dintre cei mai bogați 400 de americani, în funcție de modul în care au devenit bogați. Un scor de 1 înseamnă că o persoană a moștenit totul și nu a făcut nimic pentru a-și crește averea. Un 10 este acordat oricărei persoane care a pornit de la începuturi umile și a depășit orice obstacol pentru a-și construi averea și a deveni un miliardar realizat prin el însuși. Persoanele care obțin un scor între 6 și 10 sunt clasificate ca fiind *self-made*.⁴⁰

Potrivit *Wealth X Report 2019*, din cei 2.604 miliardari din lume, 56%

s-au ridicat singuri, 31% au avut averi parțial făcute de ei înșiși și doar 13% au avut averi pur moștenite. În rândul UHNWI (*Ultra High Net Worth Individuals*, adică cei cu o avere netă de cel puțin 30 de milioane de dolari), proporția averilor care au fost create prin propriile puteri a fost chiar mai mare, de 68%. 24% dintre UHNWI au fost parțial *self-made* și doar 8% și-au moștenit întreaga avere.⁴¹

Importanța moștenirii este supraestimată, deoarece, în realitate, majoritatea moștenitorilor nu sunt în măsură să își păstreze și cu atât mai puțin să își extindă activele. În acest sens, nu numai că este greșit să se afirme că „săracii devin din ce în ce mai săraci” – așa cum s-a arătat în ultimul capitol –, ci este la fel de fals să se afirme că „bogații devin din ce în ce mai bogați”. Pentru persoanele care și-au moștenit averea, în orice caz, de obicei nu acesta este cazul. În 1901, scriitorul german Thomas Mann a publicat unul dintre cele mai celebre romane ale sale, *Casa Buddenbrook*, care spune povestea modului în care o familie bogată de negustori, familia Buddenbrook, și-a risipit încet, dar sigur, averea pe parcursul a patru generații. Așa cum se întâmplă adesea, realitatea oglindește ficțiunea, așa cum au demonstrat cercetătorii Robert Arnott, William Bernstein și Lillian Wu în lucrarea lor de cercetare „Mitul averilor dinastice: bogații devin mai săraci”. Aceștia se întreabă: „Unde sunt actualii descendenți hiperbogați ai dinastiilor antreprenoriale din trecut – Astor, Vanderbilt, Carnegie, Rockefeller, Mellon și Getty? ... Creatorii marilor bogații sunt genii de unu la un milion ... În schimb, descendenții hiperbogaților au rareori același geniu de unu la un milion ... În mod obișnuit, constatăm că descendenții își înjumătățesc averea moștenită – în raport cu creșterea PIB-ului pe cap de locuitor – la fiecare 20 de ani sau mai puțin ... Astăzi, averile masive din secolul al XIX-lea sunt în mare parte epuizate și aproape toate averile generate cu doar o jumătate de secol în urmă au dispărut”.⁴²

Să revenim la Piketty: el nu susține că în sine capitalismul duce întotdeauna la creșterea inegalității. Dimpotrivă, în cea mai mare parte a secolului al XX-lea, potrivit lui Piketty, lucrurile au mers în sens invers – inegalitatea socială a scăzut. Abia între anii 1990 și 2010 inegalitatea a crescut, deși el recunoaște că „nu este sigur că inegalitățile patrimoniale luate în ansamblu se accentuează cu adevărat la nivel mondial.”⁴³

Pentru început, teza creșterii inegalității nu este adevărată la scară

globală – și oare nu este lumea un nivel geografic de analiză mai relevant decât o singură țară? La nivel mondial, inegalitatea nu a crescut în ultimii ani, ci a scăzut semnificativ, după cum arată cercetătorul canadian-american Steven Pinker.⁴⁴ Anii care sunt deosebit de răi din punctul de vedere al lui Piketty au fost, de fapt, cei mai buni pentru sute de milioane de oameni din întreaga lume. În critica sa la adresa lui Piketty, economistul francez Jean-Philippe Delsol subliniază că, în cei 20 de ani în care Piketty susține că inegalitatea a crescut (1990-2010), 700 de milioane de oameni au ieșit din sărăcia extremă.⁴⁵

Dar lui Piketty și altor critici ai inegalității se pare că nu le pasă prea mult de soarta a sute de milioane de oameni din țările în curs de dezvoltare. Critica lor se referă în principal sau exclusiv la dezvoltarea inegalității în țările capitaliste dezvoltate, cum ar fi Statele Unite.

După cum s-a arătat mai sus, alți cercetători au analizat cifrele lui Piketty privind evoluția inegalității în Statele Unite și, în multe cazuri, le-au identificat ca fiind incorecte sau inexacte. Potrivit datelor pe care Piketty și economiștii Emmanuel Saez și Gabriel Zucman le prezintă în baza de date World Inequality Database, ponderea veniturilor din Statele Unite obținute de cei mai bogați 1% dintre americani a crescut de la 10% la 15,6% între 1960 și 2015. Economiiștii americani Gerald Auten și David Splinter au arătat că aceste date sunt distorsionate în sus și că, de fapt, ponderea veniturilor din SUA obținute de cei mai bogați 1% a crescut mai moderat, de la 7,9% la 8,5% între 1960 și 2015. Același lucru este valabil și pentru ponderea averii americane deținute de cei mai bogați 1%, despre care Piketty și colegii săi susțin că a crescut de la 22,5% la 38,6% între 1980 și 2014. Conform calculelor lui Matthew Smith, Owen Zidar și Eric Zwick, însă, aceasta a crescut de fapt de la 21,2% la 28,7% în această perioadă.⁴⁶

Acest lucru nu ia în considerare nici măcar faptul că datele privind averea exclud valoarea actuală a planurilor de pensii cu beneficii definite și a programelor de securitate socială, ceea ce distorsionează comparația în defavoarea celor mai sărace segmente ale populației.⁴⁷ Atunci când se calculează valorile activelor, este de asemenea important să ne amintim că acestea depind în primul rând de cât de mult au crescut prețurile locuințelor în raport cu prețurile acțiunilor. În perioadele în care prețurile

acțiunilor cresc mult mai rapid decât prețurile locuințelor (Dow Jones a crescut de la 8.772 de puncte la începutul anului 2009 la 36.338 la sfârșitul anului 2021), persoanele bogate beneficiază mai mult, deoarece au o pondere mai mare de titluri de valoare decât persoanele mai puțin bogate.

Economistul Thomas Sowell arată că multe „statistici” despre creșterea inegalității sunt înșelătoare, fie și numai pentru că nu reușesc să facă distincția între evoluția în timp a categoriilor statistice și ceea ce s-a întâmplat cu ființele umane în carne și oase.⁴⁸ Dacă, de exemplu, se spune că venitul sau averea celor mai bogați 1% sau chiar a celor mai bogați 100 de oameni dintr-o țară a crescut cu x procente în ultimul deceniu, acest lucru se referă la o categorie statistică, dar nu la venitul sau averea unor persoane specifice. În urmă cu zece ani, procentul de 1% din cei mai bogați era format într-o măsură (adesea foarte mare) din persoane complet diferite de cele din prezent. Același lucru este valabil, de exemplu, atunci când vorbim despre cei 10% de jos, care ar fi pierdut x procente. Din nou, acest lucru se referă la o categorie statistică, nu la persoane specifice. Dintre cei care aparțineau celor 10% de jos în urmă cu zece ani, mulți au trecut de atunci într-o categorie de venituri mai mare – nu mai aparțin celor 10% de jos pentru că, de exemplu, au dobândit mai multe competențe și experiență și câștigă mai mult, au acumulat active sau pentru că au un alt loc de muncă. Aproape invariabil, aceste afirmații se bazează pe confundarea a ceea ce s-a întâmplat de-a lungul timpului în categorii statistice cu ceea ce s-a întâmplat de-a lungul timpului cu persoane individuale reale, în carne și oase.⁴⁹ Multe dintre studiile privind bogăția sunt slabe din punct de vedere metodologic, deoarece le lipsește „elementul dinamic”: mișcarea între cohortele de venit sau de bogăție de-a lungul timpului, numită și mobilitate socială (voi vorbi despre acest aspect mai jos). Este o mare diferență – din punct de vedere economic, etic și moral – dacă cei 10% din populația de jos în ceea ce privește distribuția veniturilor în țara X în deceniul 1 sunt în continuare aceiași oameni în deceniul 2 sau dacă această „decentilă” din deceniul 2 este acum compus din oameni complet diferiți. Problema este că mulți oameni care au opinii puternice despre inegalitate au, de asemenea, o înțelegere redusă sau chiar deloc despre statistici. Acest lucru duce la cifre extrem de inexacte de fiecare dată.

Damien Knight și Harry McCreddie au arătat în lucrarea lor din 2019,

intitulată „Understanding the ‘Facts’ About Top Pay”, că multe dintre statisticele publicate în mass-media despre inflația salariilor directorilor executivi sau despre evoluția raportului dintre salariile directorilor executivi și cele ale angajaților obișnuiți sunt extrem de eronate, deoarece cei care fac aceste calcule nu au adesea nici măcar o înțelegere rudimentară a metodologiilor matematice sau statistice. De exemplu, mediile și medianele sunt adesea confundate, sau nu se face nicio distincție între salariile acordate și cele realizate etc. Luând ca exemplu Marea Britanie, autorii explică modul în care o creștere reală a salariilor directorilor executivi de 6% într-o anumită perioadă devine rapid o creștere de 23% în mass-media, sau o creștere de 2% devine una de 49%.⁵⁰

Concluzia lor: „Părerea noastră este că cercetările și analizele deficitare au făcut mai mult rău coeziunii sociale decât au făcut-o companiile însele prin faptul că și-au plătit foarte bine directorii de top.”⁵¹ Potrivit autorilor, ponderea compensațiilor plătite directorilor executivi de top din companiile din FTSE-100 din Marea Britanie ca procent din randamentul absolut al acționarilor a fost de numai 0,19% în cuartila inferioară în perioada 2002-2010, de 0,40% în cea mediană și de 0,67% în cea superioară.⁵²

Așadar, cifrele privind creșterea inegalității în SUA și în alte țări sunt adesea exagerate, dar acest lucru nu schimbă faptul că inegalitatea crește în multe țări. Walter Scheidel arată că inegalitatea a crescut în Marea Britanie începând cu 1973, în SUA începând cu 1976 și apoi în multe alte țări. Într-un eșantion de 26 de țări, cotele de venituri de top au crescut cu jumătate între 1980 și 2010, în timp ce inegalitatea veniturilor de pe piață a crescut cu 6,5 puncte Gini, doar parțial compensată de redistribuire.⁵³ În 11 din cele 21 de țări pentru care Scheidel a analizat datele privind cotele de venit ale grupurilor de top, partea din totalul veniturilor obținute de cei mai afluenți 1% a crescut cu 50% până la 100% între 1980 și 2010.⁵⁴

Unele explicații pentru această tendință sunt mai banale decât ne-am așteptat. Scheidel arată, de exemplu, că „unirea concordantă” (adică similaritatea economică tot mai mare a partenerilor de căsătorie) a mărit decalajele dintre gospodării și a fost considerată cauza a aproximativ 25-30% din creșterea generală a inegalității veniturilor în America între 1967 și 2005.⁵⁵

Economistul germano-britanic Kristian Niemietz citează progresul

tehnologic drept unul dintre „principalii factori de creștere a inegalității”: în economiile sau sectoarele economice de înaltă tehnologie, diferențele salariale sunt mai mari decât în economiile sau sectoarele mai puțin tehnologizate. „O modalitate imaginabilă, dar probabil nu foarte populară, de a contracara discrepanța salariilor ar fi, prin urmare, ridicarea unor obstacole suplimentare împotriva progresului tehnologic.”⁵⁶

Alte cauze ale inegalității bogăției pot fi găsite acolo unde aproape nimeni nu le-ar suspecta, și anume în expansiunea statului asistențial. Chris Edwards, de la Institutul Cato din SUA, și Ryan Bourne, de la Institutul pentru Afaceri Economice din Marea Britanie, arată că majorarea asistențialismului îi determină pe oameni să economisească mai puțin, adică să acumuleze mai puține active pentru propria pensie. Și asta din două motive: pe de o parte, impozitele și contribuțiile la asigurările sociale le lasă mai puțin, ceea ce face mai dificilă acumularea de economii personale, iar, pe de altă parte, pe măsură ce statul asistențial se extinde, oamenii se bazează din ce în ce mai mult pe stat pentru a le asigura hrana în caz de nevoie și atunci când se pensionează. Programele guvernamentale de pensionare, de asistență medicală și alte beneficii au redus stimulentele și capacitatea gospodăriilor care nu sunt înstărite de a acumula economii, ceea ce, la rândul său, a contribuit la creșterea inegalității averilor.⁵⁷

Un alt motiv pentru creșterea inegalității în țările dezvoltate este globalizarea. Pe de o parte, globalizarea și digitalizarea creează oportunități de carieră pentru cei bine calificați, în timp ce, pe de altă parte, lucrătorii care fac munci de bază se confruntă cu concurența roboților sau a lucrătorilor din China și din alte țări emergente.

Acești oameni sunt adesea numiți „perdanții globalizării”, iar în ceea ce privește dezvoltarea veniturilor, acest lucru este adevărat. Cu toate acestea, Pinker subliniază că lucrurile arată destul de diferit dacă definim sărăcia nu în termeni de venituri ale oamenilor, ci în termeni de consum. Folosind această abordare, spune el, rata sărăciei în SUA a scăzut cu 90% din 1960, de la 30% din populație la doar 3%. „... globalizarea poate produce învingători și învinși în ceea ce privește veniturile, dar în ceea ce privește consumul, îi face pe aproape toți câștigători.”⁵⁸

Acest lucru reiese clar din numărul de ore de muncă pe care un american trebuia să le muncească pentru a putea cumpăra anumite produse: în 1973, americanii munceau peste 100 de ore pentru a putea cumpăra un

televizor color, iar 30 de ani mai târziu doar 21 de ore. În 1973, au muncit 72 de ore pentru a cumpăra o mașină de spălat; trei decenii mai târziu, au muncit 23 de ore. Don Watkins și Yaron Brook enumeră 11 aparate de uz casnic pentru care un american a trebuit să muncească în total 575 de ore în 1973 – în 2013 au fost doar 170 de ore.⁵⁹ Acest lucru nici măcar nu ia în considerare faptul că s-a îmbunătățit considerabil calitatea produselor în aceeași perioadă: calitatea unui televizor color în 1973 era incomparabil mai scăzută decât cea a unui televizor color în 2013, iar mașinile de spălat foloseau mult mai multă energie electrică și apă decât în prezent.

În special gospodăriile cu venituri mici beneficiază în mod disproporționat, în calitate de consumatori, de pe urma liberalizării și a concurenței. În Europa, de exemplu, industriile de telecomunicații și de transport aerian au fost dereglementate și privatizate. Acest lucru a dus la o mai mare concurență și a făcut ca telefoanele și zborurile să fie mult mai ieftine, chiar și pentru persoanele cu buget redus. Când eram tânăr, călătoriile cu avionul erau atât de scumpe încât mulți oameni își permiteau cel mult o vacanță în străinătate la câțiva ani. Am zburat pentru prima dată când aveam 30 de ani, și numai pentru că o instituție guvernamentală mi-a plătit biletul de avion pentru a putea ține o prelegere științifică în Statele Unite. Iar oamenii aveau convorbiri telefonice interurbane scurte, altfel ar fi fost prea scumpe. Astăzi, oamenii pot zbura în alte țări cu mai puțin de 100 de euro în unele cazuri, iar convorbirile telefonice costă doar o mică parte din ceea ce costau înainte – și asta datorită unui capitalism mai pregnant în aceste domenii.

De altfel, criticii globalizării confirmă această evoluție – dar, în mod surprinzător, îi dau un aspect negativ. Un exemplu este cercetătorul în domeniul consumului Carl Tillessen, care citează următoarele cifre pentru Germania: la începutul anilor 1970, îmbrăcămintea era încă atât de scumpă încât oamenii trebuiau să cheltuiască 10% din venitul lor disponibil pentru un set decent de haine.⁶⁰ Dar, datorită relocalizării producției în țările cu salarii mici, acum ne putem permite o cantitate de îmbrăcămintă de cinci ori mai mare cu mai puțin de 5% din venitul disponibil, adică cu mai puțin de jumătate din cheltuieli.⁶¹

Eu citesc cifrele în felul următor: în ceea ce privește consumul, suntem aproape toți câștigători ai globalizării, deoarece astăzi obținem mult mai mult pentru banii noștri decât înainte. Tillessen, care este un critic

al consumerismului (a se vedea capitolul 8), citește cifrele cu totul altfel. Pentru el, acestea sunt dovada unei evoluții negative, și anume cumpărăm din ce în ce mai multe lucruri de care nu avem nevoie de fapt – și se presupune că bogații devin mai bogați și săracii devin mai săraci doar pentru că un grup imens de oameni este ținut în sclavie,⁶² și pentru oamenii din țările mai sărace a început o „epocă întunecată” ca urmare a globalizării.⁶³ Anticapitaliștii critică, de asemenea, evoluții care sunt în mod clar benefice din punct de vedere material, cum ar fi faptul că majoritatea oamenilor din lume se numără printre câștigătorii globalizării atunci când se măsoară în termeni de consum.

Deci, de ce sunt atât de mulți oameni atât de nemulțumiți? Auzim în mod repetat că nu mai funcționează cum trebuie mobilitatea socială, adică promisiunea de avansare, prin care generațiile viitoare vor avea o viață mai bună decât oamenii de astăzi. Cu toate acestea, inegalitatea și mobilitatea socială sunt două probleme diferite. Creșterea inegalității poate fi asociată cu creșterea mobilității sociale. În Germania s-a înrădăcinat opinia conform căreia avansarea socială funcționa înainte, dar acum este disfuncțională. Cifrele contrazic această teză. În cel de-al 6-lea *Raport privind sărăcia și bogăția* (2021) al guvernului german se afirmă: „În ceea ce privește statutul profesional, mai multe persoane continuă să urce mai sus pe scara ierarhică decât tatăl lor; a avea același statut sau chiar un statut inferior celui al tatălui lor sunt fiecare mai puțin frecvente ca niciodată”.⁶⁴

Cu toate acestea, situația nu ar trebui să fie trecută cu vederea. Argumentul trebuie luat în serios, pentru că dacă oamenii au impresia că efortul și strădania personală nu mai merită și că drumul spre avansare socială este blocat pentru ei sau pentru copiii lor, acest lucru alimentează nemulțumirea. Și, într-adevăr, șansele de avansare ar putea fi mai bune, iar percepția că lucrurile nu stau astfel este o sursă de critică justificată pentru mulți oameni din țările occidentale. Dacă avansarea socială nu este la fel de ușoară astăzi în țări precum SUA, totuși, nu este din cauza capitalismului, ci din cauza statului.

Primul motiv este că sistemele de educație din multe țări occidentale sunt slabe. Printre primele zece țări din clasamentul PISA se numără numeroase țări asiatice, precum China, Singapore, Taiwan și Coreea de Sud, în timp ce țări precum Germania și SUA nu se mai află în top.⁶⁵ Cu toate acestea, eșecul statului în sectorul educației nu este singura barieră în ca-

lea progresului. Oricât de importantă ar fi educația, aceasta reprezintă doar o cale posibilă pentru a urca pe scara socială și a câștiga mai mult. O altă cale este munca pe cont propriu și antreprenoriatul. Dar și aici, lucrurile par sumbre pentru țări precum Germania și SUA, unde birocrăția guvernamentală tentaculară și taxele stau în calea inițiativelor de afaceri. Este absurd faptul că în clasamentul țărilor în care este cel mai ușor să înființezi o companie Statele Unite se află doar pe locul 11, iar Germania pe locul 25. Primele cinci locuri din acest clasament sunt ocupate toate de țări asiatice.⁶⁶

Statul asistențial din țările occidentale le ia oamenilor responsabilitatea personală. În timp ce americanii obișnuiau să se considere stăpânii propriului destin, în ultimele decenii, mulți dintre ei – ca și în Europa – au dezvoltat o atitudine de îndreptățire față de stat, pe care îl consideră acum responsabil pentru garantarea bunăstării lor. Acest lucru paralizează inițiativa personală. Iar din punct de vedere politic, duce la consolidarea forțelor care le spun oamenilor că alte țări – cum ar fi China – sunt de vină pentru situația lor. Acest lucru se numește mentalitate de victimă. Jurnalistul Charles Sykes a deplâns această evoluție în Statele Unite în urmă cu 30 de ani.

În multe țări, statul este mult prea puternic acolo unde ar trebui să fie slab – adică în domeniul economiei. Iar statul este foarte slab acolo unde ar trebui să fie puternic. În domeniul educației, multe țări ar putea lua exemplul din Coreea de Sud, unde nu numai că cheltuielile statului pentru educație sunt foarte mari, dar oamenii investesc, de asemenea, sume destul de substanțiale în propria educație. Atunci când anticapitaliștii dau vina pe capitalism și nu pe stat pentru faptul că, de multe ori, mobilitatea ascendentă nu mai funcționează așa cum ar trebui, acest lucru nu este susținut de fapte.

O altă întrebare prea rar pusă este: care ar fi prețul eliminării inegalității? În 2017, renumitul istoric de la Stanford și cercetător al istoriei antice Walter Scheidel a prezentat o analiză istorică impresionantă a acestei întrebări: *The Great Leveler. Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*. El concluzionează: „Din câte putem spune, mediile care au fost lipsite de șocuri violente majore și de repercusiunile lor mai largi nu au asistat aproape niciodată la comprimări majore ale inegalității”.⁶⁷

Reducerile substanțiale ale inegalității au fost realizate doar ca urmare a unor șocuri violente, constând în principal în:

- Război,
- Revoluție,
- Eșecul statului și colapsul sistemelor și
- Ciumă.

Potrivit lui Scheidel, cei mai mari nivelatori ai secolului XX nu au fost reformele sociale pașnice, ci cele două războaie mondiale și revoluțiile comuniste. În capitolul 9 voi arăta cum cele două războaie mondiale au redus inegalitatea, iar în capitolul 11 vom vedea cum revoluțiile comuniste – de exemplu în Rusia, China și Cambodgia – au dus la reducerea inegalității.

Prețul reducerii inegalității a implicat, de obicei, șocuri violente și catastrofe, ale căror victime au fost nu numai cei bogați, ci și milioane și milioane de oameni care au trebuit să plătească cu pierderea vieții, a libertății, a veniturilor sau a proprietății. Nici reformele funciare nonviolente, nici crizele economice și nici democratizarea nu au avut un efect nivelator atât de mare de-a lungul istoriei înregistrate ca aceste convulsii violente. „Dacă încercăm să reechilibrăm distribuția actuală a veniturilor și a bogăției în favoarea unei mai mari egalități”, scrie Scheidel, „nu putem pur și simplu să închidem ochii la ceea ce a s-a făcut pentru a atinge acest obiectiv în trecut. Trebuie să ne întrebăm dacă marile inegalități au fost măcar atenuate cu ajutorul mării noastre violențe”.⁶⁸ Răspunsul lui Scheidel la această întrebare este un răsunător „Nu”. Aceasta poate fi o constatare deprimantă pentru mulți adepți ai ideilor egalitariste.

Cu toate acestea, dacă schimbăm perspectiva și ne întrebăm nu „Cum reducem inegalitatea?”, ci „Cum reducem sărăcia?” – întrebarea pusă în capitolul anterior – atunci putem oferi un răspuns optimist: nu rupturile violente de genul celor care au dus la reducerea inegalității, ci mecanisme foarte pașnice, și anume inovațiile și creșterea economică, determinate de forțele capitalismului, au dus la cele mai mari scăderi ale sărăciei. Sau, altfel spus: cele mai mari „nivelatoare” din istorie au fost evenimente violente, cum ar fi războaiele, revoluțiile, prăbușirile de stat și de sisteme și pandemiile, dar cele mai mari „reductoare” ale sărăciei din istorie au fost procese pașnice.

3

„Capitalismul este responsabil pentru distrugerea mediului și schimbările climatice”

In 1977, pe când aveam 20 de ani și eram marxist, am scris într-un eseu: „Sarcina politicii de stânga în domeniul mediului nu trebuie, prin urmare, să fie aceea de a lupta împotriva distrugerii mediului inerentă sistemului, deoarece – așa cum s-a demonstrat – capitalismul și protecția mediului sunt fundamental contradictorii. Prin urmare, scopul nu este de a consolida orice iluzii cu privire la fezabilitatea protecției mediului în cadrul sistemului capitalist, ci de a distruge în mod sistematic aceste iluzii și de a arăta că protecția mediului este posibilă doar în cadrul unui sistem economic complet diferit, un sistem în care mijloacele de producție sunt socializate și producția este orientată spre utilitate și spre satisfacerea nevoilor naturale.”¹

Argumente similare au devenit populare astăzi, aproape o jumătate de secol mai târziu. O autoare care este populară pentru criticile aduse capitalismului și globalizării, Naomi Klein, recunoaște că inițial nu a nutrit un interes deosebit pentru schimbările climatice. Apoi, în 2014, ea a scris un volum masiv de 500 de pagini intitulat *Asta schimbă totul: capitalism versus mediu*. De ce a devenit brusc atât de interesată? Ei bine, înainte de a scrie această carte, principalul interes al lui Klein a fost lupta împotriva

comerțului liber și a globalizării. Ea spune foarte deschis: „Am fost propulsată spre o implicare mai profundă în această problemă și pentru că am realizat că ar putea fi un catalizator pentru forme de justiție socială și economică în care credeam deja”.² Spera ca „un nou tip de mișcare climatică să preia lupta împotriva așa-numitului comerț liber”.³ Ea respinge cu strictețe soluții foarte eficiente, cum ar fi energia nucleară prietenoasă cu clima, deoarece nu este deloc interesată de soluții obținute în cadrul capitalismului.

Potrivit spuselor sale, Klein a recunoscut că schimbările climatice prezintă o șansă ca „să folosim în mod colectiv criza pentru a face saltul spre un loc unde pare, sincer, să fie mai bine decât unde ne aflăm acum”⁴ și „că schimbările climatice ar putea deveni o forță catalizatoare pentru schimbări pozitive – ar putea fi cel mai bun argument pe care progresiștii l-au avut vreodată ... pentru a ne recupera democrațiile de sub coroziva influență corporatistă; pentru a bloca noile acorduri de liber schimb dăunătoare ... pentru a deschide granițele către imigranți”.⁵ Criza climatică ar putea „constitui baza unei puternice mișcări de masă”⁶ și această mișcare ar trebui să își stabilească următoarele obiective:

- să „extindă radical bunurile comune” [adică: proprietatea și resursele deținute de stat].⁷
- să introducă o „economie planificată cu atenție”.⁸
- să „schimbe cam tot ce ține de economia noastră”.⁹
- să introducă „noi taxe, noi programe de lucrări publice”.¹⁰
- pentru a asigura „inversarea privatizărilor”.¹¹
- pentru a asigura „dispariția celei mai bogate și mai puternice industrii pe care lumea a cunoscut-o vreodată – industria petrolului și a gazelor naturale”.¹²
- să stabilească liniile directe guvernamentale privind „cât de des conducem, cât de des zburăm, dacă mâncarea trebuie să fie transportată cu avionul pentru a ajunge la noi, dacă bunurile pe care le cumpărăm sunt construite pentru a rezista ... cât de mari sunt casele noastre”.¹³
- să facă presiuni pentru „o reorganizare fundamentală a părților componente ale Produsului Intern Brut”.¹⁴
- pentru a duce la „mai puține investiții private în producția desti-

nată consumului excesiv”.¹⁵

- pentru a garanta „creșterea cheltuielilor guvernamentale”,¹⁶
- și pentru a realiza „o redistribuire mult mai mare”.¹⁷
- Klein îmbrățișează o sugestie conform căreia cele mai înstărite 20 de procente din populație ar trebui să accepte cele mai mari reduceri pentru a crea o societate mai echitabilă.¹⁸ Ea susține că „sistemul nostru economic și sistemul nostru planetar sunt acum în război”¹⁹ și că singurul răspuns adecvat este, prin urmare, „o schimbare revoluționară a hegemoniei politice și economice”.²⁰

Aceste citate – la care s-ar putea adăuga multe alte afirmații de acest gen din cartea lui Klein – confirmă faptul că cel mai important obiectiv al anticapitaliștilor precum dumneaei nu este îmbunătățirea mediului sau găsirea de soluții pentru schimbările climatice. Adevăratul lor scop este de a elimina capitalismul și de a instaura o economie planificată, condusă de stat. Acesta este motivul pentru care respinge în mod constant o serie întreagă de măsuri care ar proteja mediul și ar atenua riscurile schimbărilor climatice – deoarece acestea ar fi compatibile cu sistemul economic predominant: capitalismul.

Dar care este adevărata relație dintre capitalism, distrugerea mediului și schimbările climatice? Dacă comparăm clasamentul țărilor cu cele mai înalte standarde de mediu cu *Indicele libertății economice* al Fundației Heritage, observăm o legătură diferită de cea susținută de Klein.

De mai bine de 20 de ani, cercetătorii de la Universitatea Yale publică *Indicele de performanță pentru mediu* (*Environmental Performance Index – EPI*), care clasifică țările în funcție de sănătatea mediului și de vitalitatea ecosistemelor. *EPI* utilizează un total de 32 de indicatori de performanță, în unsprezece categorii.²¹

- Calitatea aerului
- Salubritate și apă potabilă
- Metale grele
- Gestionarea deșeurilor
- Biodiversitate și habitat
- Servicii pentru ecosistem
- Pescuit
- Schimbări climatice

- Emisiile poluante
- Resursele de apă
- Agricultură

Potrivit analizelor Universității Yale, Danemarca, Luxemburg, Elveția, Marea Britanie și Franța sunt țările cel mai bine clasate, urmate de Austria, Finlanda, Suedia, Norvegia și Germania. În raportul 2020 se afirmă: „Una din lecțiile consecvente ale *EPI* este că atingerea sustenabilității necesită o prosperitate economică suficientă pentru a finanța sănătatea publică și infrastructura de mediu”.

Cercetătorii au constatat că există o corelație pozitivă clară între performanța de mediu și PIB-ul pe cap de locuitor.²²

Se poate face o comparație interesantă între *EPI* și *Indicele libertății economice* al Fundației Heritage, care măsoară libertatea economică în întreaga lume din 1995. *Indicele*, denumit și indicele capitalismului de către sociologul Erich Weede,²³ analizează nivelul de libertate economică din 178 de țări și aplică douăsprezece criterii, toate cu o pondere egală:

1. Drepturile de proprietate
2. Eficacitatea judiciară
3. Integritatea guvernamentală
4. Povara fiscală
5. Cheltuielile guvernamentale
6. Sănătatea fiscală
7. Libertatea afacerilor
8. Libertatea muncii
9. Libertatea monetară
10. Libertatea comerțului
11. Libertatea investițiilor
12. Libertatea financiară

Cele mai libere zece țări din lume din punct de vedere economic, conform *Indexului* pe anul 2021, sunt:

1. Singapore
2. Noua Zeelandă
3. Australia
4. Elveția

5. Irlanda
6. Taiwan
7. Regatul Unit
8. Estonia
9. Canada
10. Danemarca

Conform aceluiași clasament, țările cu cele mai scăzute niveluri de libertate economică sunt Coreea de Nord, Venezuela, Cuba, Sudan și Zimbabwe. Cele 178 de țări sunt toate grupate în cinci categorii: „Liberă”, „În mare parte liberă”, „Moderat liberă”, „În mare parte neliberă” și „Reprimată”. Cercetătorii Fundației Heritage au comparat cei doi indici – *Indicele de performanță pentru mediu* al Universității Yale și propriul lor *Indice al libertății economice* – pentru anul 2020 și au constatat că țările cu cele mai ridicate niveluri de libertate economică au avut, de asemenea, cele mai ridicate scoruri *EPI*, cu o medie de 76,1, în timp ce țările „în mare parte libere” au avut o medie de 70,2. Există apoi un decalaj mare față de țările „moderat libere”, care au fost cotate mult mai slab (59,6 puncte) pentru performanța lor de mediu. Țările „în mare parte nelibere” și cele „reprimare” au înregistrat de departe cele mai slabe performanțe de mediu (46,7 și, respectiv, 50,3 puncte în *EPI*).²⁴

Pentru a netezi evoluțiile dinamice ale *Indicelui libertății economice*, este logic să se ia în considerare scorul mediu al fiecărei țări pe parcursul celor 15 ani, din 2006 până în 2020. Acest lucru compensează tipul de efecte punctuale care pot rezulta din măsurile politice pe termen scurt. Aceste medii pot fi apoi comparate cu scorurile *Indicelui de performanță pentru mediu* din 2020. Datele relevă o corelație pozitivă clară (coeficientul de corelație este de 0,67). O analiză de regresie confirmă, de asemenea, că pentru fiecare creștere cu un punct a *Indicelui libertății economice* există o creștere cu 1,06 puncte a *Indicelui de performanță pentru mediu*. Un coeficient atât de ridicat, combinat cu corelația foarte puternică dintre indici, sugerează o relație statistică clară. Această corelație poate fi explicată prin cauzalitatea dintre creșterea capitalismului și creșterea progresului tehnologic și a prosperității.

Economistul Daniel Fernández Méndez a abordat obiecția potențială conform căreia țările cu o mai mare libertate economică „își ‘exportă’ in-

dustriile poluante în lumea a treia care este mai puțin liberă, păstrând în același timp industriile nepoluante în țara lor”.²⁵ Este clar că lucrurile nu stau astfel. Analiza sa asupra investițiilor realizate de țările cu standarde de mediu ridicate arată că doar 0,1% din investițiile străine ale acestora se îndreaptă către țări cu standarde de mediu scăzute. Concluziile lui Méndez sunt clare: „Cu ajutorul datelor analizate, putem vedea că capitalismul este prietenos cu mediul. Cu cât libertatea economică este mai mare, cu atât indicii de calitate a mediului sunt mai buni. Țările ‘mai curate’ nu își exportă poluarea prin relocarea companiilor”.²⁶

Cercetătorii de la Universitatea Yale au constatat că există o corelație nu numai între *Indicele* Fundației Heritage și propriul lor *EPI*, ci și între *EPI* și *Indicele ușurinței de a face afaceri* (*Ease of Doing Business*), care este publicat în fiecare an în cadrul *Raportului Doing Business* al Băncii Mondiale și este considerat în general cel mai cuprinzător și mai fiabil indicator din lume în privința ușurinței de a face afaceri, iar ratingurile mai mari indică reglementări mai bune, de obicei mai simple, pentru întreprinderi și o mai bună protecție a drepturilor de proprietate. Potrivit cercetătorilor de la Universitatea Yale, corelația dintre *Indicele ușurinței de a face afaceri*, pe care aceștia îl numesc o măsură a „liberalismului economic” (adică un indicator al gradului de capitalism al unei economii), și *EPI* este de 0,72. Corelația este astfel semnificativ mai pronunțată decât pentru „Stabilitatea politică și absența violenței”, de exemplu, care are o corelație de numai 0,52.²⁷

În 2016, cercetătorii au publicat un studiu în revista *Sustainability* care includea o evaluare a corelației dintre *EPI* și *Indicele Piețelor Deschise* (*Open Market Index – OMI*) compilat de Camera Internațională de Comerț (ICC). *OMI* măsoară gradul de deschidere a unei țări față de liberul schimb și este, astfel, un indicator important al libertății economice. Cercetătorii au constatat un grad ridicat de suprapunere între *OMI* și *EPI*: 19 dintre cele 27 de țări cu cel mai mare punctaj din *OMI* apar, de asemenea, în primele 27 de țări din *EPI*. Studiul a acoperit un total de 75 de țări, inclusiv toate țările membre ale G20 și ale UE. Împreună, aceste țări reprezintă peste 90% din comerțul și investițiile internaționale. Cercetătorii concluzionează: „Este evident că există o legătură puternică între *OMI* și scorurile *EPI*, ceea ce susține ipoteza noastră conform căreia țările cu o economie

deschisă au un scor mai mare în ceea ce privește performanța de mediu. În general, dovezile noastre arată că nivelul de deschidere a unei economii este asociat cu protecția mediului dintr-o țară.”²⁸

Un alt studiu, „Este comerțul liber bun pentru mediu?”, realizat de Antweiler, Copeland și Taylor, utilizează modele matematice sofisticate pentru a explora corelația dintre comerțul liber – o trăsătură esențială a capitalismului – și poluarea mediului. Studiul constată următoarele: „Estimările noastre privind elasticitatea de scară și cea tehnică indică faptul că, dacă deschiderea către piețele internaționale crește atât producția, cât și venitul cu 1%, concentrațiile de poluare scad cu aproximativ 1%. Punând laolaltă acest calcul cu dovezile noastre anterioare privind efectele de compoziție, se ajunge la o concluzie oarecum surprinzătoare: comerțul mai liber este bun pentru mediu.”²⁹

Desigur, se poate argumenta că sistemul capitalist duce la o creștere economică mai puternică, ceea ce, la rândul său, duce la o creștere a consumului de resurse. Urmând această logică, sistemele cele mai ineficiente din punct de vedere economic ar trebui să fie, de fapt, cele mai bune pentru mediu, deoarece acestea duc la o creștere mai lentă. Cu toate acestea, analizele de mai sus arată „că, într-un stadiu timpuriu al creșterii economice a unei țări, se observă un nivel ridicat de degradare a mediului, în timp ce, după un punct critic al creșterii economice, se raportează un declin treptat al degradării mediului”.³⁰

În plus, există două observații din lumea reală care infirmă, de asemenea, argumentul conform căruia o creștere economică mai puternică duce automat la o poluare mai mare a mediului:

1. În țările necapitaliste, degradarea mediului a fost o problemă mult mai gravă decât în țările capitaliste.
2. Corelația dintre creșterea economică și creșterea consumului de resurse devine din ce în ce mai slabă în era dematerializării.

Să începem cu primul punct. Nicăieri nu a fost atât de gravă degradarea mediului ca în fostele state socialiste. Este acesta un argument relevant? Da, deoarece dacă o ordine economică bazată pe proprietate privată, concurență și prețuri stabilite în mod liber ar fi cauza poluării mediului, atunci, în mod logic, ar trebui să existe o poluare semnificativ mai mică în țările care nu au aceste caracteristici – și nu este cazul. Mai mult,

după cum am văzut, activiștii anticapaliști pentru climă, precum Naomi Klein, doresc să stabilească o ordine economică în care statul are o putere disproporționat mai mare decât în capitalism. Rețeta lor împotriva schimbărilor climatice și a poluării este mai multă planificare de stat. Cu toate acestea, în țările în care statul a deținut cea mai mare putere asupra economiei, nivelurile de degradare a mediului nu au fost mai scăzute. Dimpotrivă, au fost mult mai mari decât în orice alte țări. Desigur, nu este dincolo de imaginația umană să viseze la numeroase sisteme ideale în care statul comandă economia și rezolvă toate problemele legate de poluare și de schimbările climatice. Cu toate acestea, știți deja că refuz să abordez astfel de construcții de gândire pură sau modele utopice, deoarece cred că este mai instructiv să ne ocupăm de istorie și să învățăm din ea. Prin urmare, voi trece acum la demonstrarea în detaliu a faptului că statele necapitaliste și economiile planificate de stat nu numai că nu au reușit să rezolve problemele de mediu, dar le-au înrăutățit mult mai tare decât în țările capitaliste.

În 1990, Zhores A. Medvedev a făcut bilanțul pentru Uniunea Sovietică: „Uniunea Sovietică a pierdut mai multe pășuni și terenuri agricole din cauza contaminării radioactive decât suprafața totală a terenurilor cultivate din Elveția”. Mai mult teren a fost inundat de barajele hidro-electrice decât suprafața totală a Olandei. Între 1960 și 1989, s-a pierdut mai mult teren prin salinizare, modificări ale pânzei freatice și furtuni de praf și sare decât suprafața totală a terenurilor cultivate din Irlanda și Belgia la un loc. Pe fondul penuriei acute de alimente, suprafața totală a terenurilor cultivate a scăzut cu un milion de hectare pe an începând cu anul 1975. Uniunea Sovietică își pierde pădurile în același ritm cu cel în care dispar pădurile tropicale din Brazilia. În Uzbekistan și în Moldova, otrăvirea chimică cu pesticide a dus la rate atât de ridicate de retard mental încât programele educaționale din școlile secundare și universități au trebuit să fie modificate și simplificate.”³¹ În cartea lor din 1992, *Ecocide in the USSR*, Murray Feshbach și Alfred Friendly Jr. au concluzionat că „nicio altă civilizație industrială nu și-a otrăvit atât de sistematic și atât de mult timp pământul, aerul și oamenii”.³²

Un exemplu bine-cunoscut al stării deplorabile și periculoase a protecției mediului în URSS este dezastrul nuclear care a avut loc la 26 apri-

lie 1986, în reactorul 4 al centralei nucleare de la Cernobîl. Ceea ce probabil că majoritatea oamenilor nu știu este că această centrală nucleară purta cu mândrie numele oficial de Centrala Nucleară Vladimir Lenin (Чернобыльская АЭС им. В.И. Ленина) în onoarea figurii comuniste și fondatorului statului, deoarece, după accident, Cernobîl a devenit sinonim cu pericolele generale ale energiei nucleare, mai degrabă decât cu pericolele de mediu permise în socialism.

În lucrarea sa definitivă de 560 de pagini, *Midnight in Chernobyl*, jurnalistul și autorul britanic Adam Higginbotham demonstrează că cel mai mare dezastru nuclear din lume a fost un rezultat direct al problemelor endemice de la aproape toate nivelurile sistemului economic sovietic. Acest fapt a fost clar din momentul în care a început construcția centralei: „Piesele mecanice esențiale și materialele de construcție au apărut adesea cu întârziere, sau deloc, iar cele care au apărut erau adesea defecte. Oțelul și zirconiu – esențiale pentru kilometrii de tubulatură și sutele de ansambluri de combustibil care urmau să fie introduse în inima reactoarelor gigantice – erau amândouă deficitare; țevile și betonul armat destinate utilizării nucleare se dovedeau adesea atât de prost făcute încât trebuiau aruncate la gunoi.”³³

Acoperișul sălii turbinelor centralei electrice a fost acoperit cu bitum foarte inflamabil, deși acest lucru contravenea reglementărilor. Motivul: materialul mai ignifugat care ar fi trebuit să fie folosit nici măcar nu era fabricat în URSS.³⁴ Betonul era defectuos, iar muncitorii nu aveau unelte electrice – o echipă de agenți KGB și informatori de la centrală a raportat o serie continuă de defecțiuni ale construcției.³⁵ Pe măsură ce se apropia de finalizare cel de-al patrulea reactor al centralei, un test de siguranță pentru turbinele unității, care necesita mult timp, nu a fost finalizat până la termenul limită stabilit de Moscova pentru finalizarea lucrărilor, în ultima zi a lunii decembrie 1983.³⁶

Investigațiile efectuate în Uniunea Sovietică după accident au confirmat faptul că tipul de reactor RBMK nu corespundea standardelor moderne de siguranță și, chiar și înainte de accident, nu ar fi fost sub nici un chip autorizat să funcționeze dincolo de granițele URSS.³⁷ „Accidentul a fost inevitabil ... Dacă nu s-ar fi întâmplat aici și acum, s-ar fi întâmplat în altă parte”, a recunoscut prim-ministrul URSS, Nikolai Ryzhkov.³⁸

Inițial, autoritățile sovietice au încercat să mușamalizeze întreaga amploare a accidentului, așa cum au mușamalizat un lung șir de accidente anterioare la centralele nucleare. Fiind unul dintre cei doisprezece membri fondatori ai Agenției Internaționale pentru Energie Atomică (AIEA), Uniunea Sovietică a fost obligată, începând cu 1957, să raporteze orice accident nuclear care avea loc în interiorul granițelor sale. Cu toate acestea, niciunul dintre zecile de accidente periculoase care au avut loc în interiorul instalațiilor nucleare sovietice în deceniile care au urmat nu a fost menționat vreodată la AIEA. „Timp de aproape treizeci de ani, atât publicul sovietic, cât și lumea în general au fost încurajați să creadă că URSS a operat cea mai sigură industrie nucleară din lume.”³⁹ În schimb, accidentul relativ inofensiv de la centrala nucleară de la Three Mile Island de lângă Harrisburg, Pennsylvania, din 28 martie 1979, a fost exploatat de oficialii sovietici ca un exemplu despre cât de nesigure sunt centralele nucleare în condițiile capitalismului.⁴⁰ Multe instituții media din Europa de Vest au adoptat în mod necritic această denaturare a faptelor.

După accidentul de la centrala nucleară Vladimir Lenin de la Cernobil, oficialii sovietici au continuat să mușamalizeze situația și au susținut că dezastrul nu a fost cauzat decât de o eroare umană. În cadrul unui proces demonstrativ foarte mediatizat, o serie de angajați ai centralei au fost condamnați. Dar Valeri Legasov, director adjunct al Institutului sovietic pentru energie atomică, a ajuns în cele din urmă la concluzia că „eșecul profund al experimentului social sovietic, și nu doar o mână de operatori de reactoare imprudenți, a fost de vină pentru catastrofă”.⁴¹ Într-un interviu acordat revistei literare *Novy Mir*, el a avertizat că o altă catastrofă ce cea de la Cernobil ar putea avea loc în orice moment la oricare dintre celelalte centrale nucleare de tip RBMK ale URSS.⁴²

Expertul, măcinat de boală și disperare din cauza celor întâmplătoare, după ce a studiat accidentul și cauzele acestuia mai intens decât probabil oricine altcineva, a înregistrat pe bandă magnetică un memoriu, care a fost publicat în *Pravda* la scurt timp după moartea sa (acest lucru a fost posibil la acea vreme, deoarece URSS se afla la apogeul libertăților acordate editorilor din presa controlată de partid prin glasnostul lui Gorbaciov de la începutul anului 1986). În articolul din septembrie 1988, Legasov a declarat: „După ce am vizitat centrala nucleară de la Cernobil, am ajuns la

concluzia că accidentul a fost apoteoza inevitabilă a sistemului economic dezvoltat în URSS de-a lungul mai multor decenii ... Este de datoria mea să spun acest lucru”.⁴³

Cauzele au fost atât de adânc înrădăcinate în structura sistemului economic planificat, încât eforturile politicienilor și oamenilor de știință sovietici de a schimba lucrurile după dezastru au eșuat. Un raport intern către Comitetul Central al PCUS, întocmit la un an după accidentul de la Cernobîl, menționa că, în cele douăsprezece luni de la dezastru, au avut loc 320 de defecțiuni ale echipamentelor la centralele nucleare sovietice și că 160 dintre acestea au dus la oprirea de urgență a reactoarelor.⁴⁴ Toate acestea – ca și numeroasele accidente anterioare – au fost ascunse. În RDG, organul central al organizației comuniste de tineret FDJ, *Junge Welt*, a publicat următorul titlu la 2 mai 1986: „Alarmismul occidental caută să distragă atenția de la inițiativele de pace.”⁴⁵

Nu numai Uniunea Sovietică a avut un bilanț de mediu dezastruos, ci și cea de-a doua mare țară socialistă, Republica Populară Chineză. Cartea lui Steven Pinker, *Enlightenment Now*, include un grafic care urmărește intensitatea carbonului, sau emisiile de CO₂ pe dolar al PIB, din 1820 până în 2014.⁴⁶ Pe măsură ce țări precum Statele Unite și Regatul Unit au început să se industrializeze, au emis din ce în ce mai mult CO₂ pe dolar al PIB. Cu toate acestea, începând cu anii 1950, graficul confirmă în mod clar că emisiile pe dolar din PIB au scăzut și au tot scăzut.

O analiză mai atentă a graficului confirmă faptul că China a fost un caz aberant la sfârșitul anilor 1950, cu o creștere a intensității carbonului mai mare decât în orice altă țară și în orice alt moment începând din 1820. Acest lucru s-a datorat în întregime celui mai mare experiment socialist din istoria omenirii, Marele Salt Înainte al lui Mao. Acest experiment nu numai că a provocat cea mai mare foamete din istorie și a ucis 45 de milioane de oameni,⁴⁷ dar a fost și un dezastru ecologic. Pentru lumea exterioară, propaganda lui Mao a anunțat în mod constant noi cifre record în toate domeniile, China încercând să demonstreze progresul și superioritatea socialismului. În special, producția de oțel a fost prezentată ca o măsură prin care să se demonstreze progresul țării în cadrul socialismului. Mao era obsedat de oțel și putea să recite cifrele privind producția de oțel pentru toate economiile majore ale lumii. În 1957, producția de oțel

a Chinei a fost de 5,35 milioane de tone; în ianuarie 1958, Mao a emis un obiectiv de 6,2 milioane de tone, iar în septembrie, obiectivul a fost dublat la 12 milioane.⁴⁸ Aceste obiective colosale urmau să fie atinse în primul rând cu ajutorul unor furnale mici, operate de săteni în curțile comunale. Multe dintre aceste cuptoare nu funcționau corespunzător, motiv pentru care produceau în principal material de calitate inferioară. Lingourile de fier produse de comunele rurale se îngrămădeau peste tot: erau atât de mici și fragile încât nu erau potrivite pentru laminoarele moderne.⁴⁹ La sfârșitul lunii decembrie 1958, chiar și Mao a fost nevoit să recunoască în fața unui oficial de rang înalt că 40% din oțel era inutilizabil. Oțelul care putea fi folosit fusese produs în întregime în oțelării convenționale, iar cele 40% fără valoare proveneau din cuptoarele mici.⁵⁰ În același timp, din cauza cuptoarelor de curte, emisiile au crescut masiv, iar producția economică a scăzut, ceea ce explică poziția Chinei ca o valoare aberantă absolută în graficul lui Pinker privind intensitatea carbonului.

Nu „goana nestăvilă după profit” a capitaliștilor, ci economia planificată și socialismul au provocat cele mai mari distrugerii ale mediului – nu doar în Uniunea Sovietică și China, ci în toate țările socialiste.

China urmează țările occidentale pe calea decarbonizării, deși a avut nevoie de ceva mai mult timp pentru a începe. De altfel, același lucru este valabil și pentru India. În China, emisiile de CO₂ pe dolar al PIB au atins un nivel maxim la sfârșitul anilor 1970, în timp ce în India au fost cele mai ridicate la mijlocul anilor 1990, după care subcontinentul, anterior dirijist, a trecut către o economie de piață. Rezultatul: intensitatea emisiilor de dioxid de carbon pentru întreaga lume a scăzut timp de o jumătate de secol.⁵¹

După prăbușirea socialismului, a fost în sfârșit posibil să se facă un bilanț. Țările socialiste s-au lăudat mult timp cu rolul lor de pionierat în domeniul protecției mediului. Încă din 1968, Germania de Est a adăugat protecția mediului în constituția sa ca obiectiv de stat. Apoi, în 1972 – devansând Germania de Vest cu 15 ani – și-a înființat propriul minister al mediului.⁵² Propaganda est-germană susținea în mod constant că vinovat pentru distrugerea mediului este capitalismul și că numai socialismul, cu economia sa planificată și condusă de stat, poate asigura un mediu curat. Dar cum se compara realitatea cu aceste afirmații?

În 1990, Fundația Federală înființată pentru a investiga, studia și a clarifica trecutul RDG a publicat un raport în care se afirma: „Problemele ecologice ... sunt devastatoare. Populația din RDG se confruntă cu poluarea mediului aproape peste tot. Deosebit de gravă este poluarea atmosferei cauzată de dioxidul de sulf și de dioxidul de carbon creat de arderea lignitului. Lignitul este cea mai mare sursă de energie din RDG, dar centralele electrice sunt învechite; lipsesc echipamentele de desulfurare. Poluarea este atât de severă încât mulți oameni din regiunile cele mai afectate, de exemplu din jurul centrelor industriale din Leipzig, Halle, Karl-Marx-Stadt și Dresda, suferă de boli respiratorii și eczeme peste medie. ‘Ceața industrială’ declanșează în mod regulat alarmele de smog în orașe și sate, lăsând straturi de praf pe mașini, pe pervazurile ferestrelor și pe rufele puse la uscat în aer liber. Corpurile de apă sunt, de asemenea, foarte poluate. Industria chimică deversează ape reziduale netratate care poluează râurile și lacurile. Gluma ‘Totul este gri în RDG, cu excepția râurilor’, care era des vehiculată, reflectă acest lucru. ‘Lacul de argint’ de lângă Bitterfeld / Wolfen este reprezentativ pentru poluarea drastică a apei. Fosta carieră în aer liber a servit pentru fabrica de filme Wolfen drept groapă de ape reziduale în care erau deversate nămoluri și deșeuri. În 1990, stratul de nămol contaminat cu metale grele avea în unele locuri o grosime de până la 12 metri. Cu toate acestea, nu doar apele reziduale industriale contribuie la poluarea apei, ci și utilizarea generoasă a îngrășămintelor în producția agricolă. În general, multe râuri și lacuri din RDG erau decimate din punct de vedere ecologic în 1990.”⁵³

Potrivit raportului, solul din multe zone din fosta RDG a fost, de asemenea, contaminat cu o mare varietate de poluanți, fie prin agricultura intensivă sau prin cea industrială, fie prin depozitarea necontrolată a deșeurilor industriale și municipale toxice în depozite „sălbatiche”.⁵⁴

În altă parte în RDG, minerii de uraniu din Wismut lucrau în condiții extrem de periculoase pentru sănătatea lor. În compensație, aceștia primeau până la șapte litri de șnaps pe lună. Nimeni nu avea voie să menționeze cuvântul „uraniu” și chiar și broșurile folosite pentru a face publicitate zonei din Wismut și din jurul acesteia evitau cu strictețe acest cuvânt.⁵⁵ Această tactică a tăcerii a fost concepută pentru a preveni temerile publicului cu privire la riscurile pentru sănătate asociate cu uraniul.

Datele privind performanțele de mediu au devenit „informații clasificate” în RDG cel târziu la 19 martie 1974, când o decizie ministerială i-a acordat lui Günther Mittag, secretar al Comitetului Central al Partidului de Stat SED pentru Economie, autoritatea asupra distribuirii evaluărilor anuale de mediu ale RDG. Începând cu 1982, numai el, președintele Consiliului de Stat Willi Stoph și Erich Mielke, șeful Stasi (serviciul de securitate de stat al Germaniei de Est) au fost autorizați să primească raportul anual de mediu. Mulți cetățeni au aflat întregul adevăr despre starea catastrofală a mediului în RDG abia după reunificare.

Iată câteva date pentru comparație:

- Amenințarea climatică: Istoricul Hubertus Knabe, un expert renumit în istoria RDG, afirmă: „Recordul mondial pentru distrugerea mediului a aparținut, de fapt, unei țări care a abolit capitalismul – RDG.”⁵⁶ În 1989, RDG a emis de peste trei ori mai mult CO₂ pentru fiecare unitate de PIB decât Republica Federală.⁵⁷
- Poluarea aerului, dioxid de sulf: în 1988, RDG a emis de 10 ori mai mult dioxid de sulf pe km² decât Republica Federală (48,1 tone/km² față de 4,6 tone/km²).⁵⁸
- Poluarea aerului, particule în suspensie: Sarcina medie de 20,3 tone pe kilometru pătrat în RDG a fost de peste zece ori mai mare decât în Republica Federală (1,8 tone/km²).⁵⁹
- Sobe pe cărbune: În gospodăriile private, aproape două treimi din apartamentele din RDG erau încălzite cu combustibili solizi, cum ar fi brichetele de lignit, în momentul reunificării.⁶⁰
- Poluarea râurilor: Aproape jumătate din râurile importante ale RDG erau moarte din punct de vedere biologic în 1989, iar 70% dintre ele nu mai puteau fi folosite pentru apă potabilă.⁶¹
- Aproape jumătate dintre locuitorii RDG erau lipsiți, temporar sau permanent, de apă potabilă curată atunci când deschideau robinetul. Acest lucru s-a datorat aportului ridicat de azot, fosfor, metale grele și alți poluanți în ape.⁶²

Istoricul Knabe afirmă: „Asemenea multor activiști pentru climă din zilele noastre, liderii RDG au considerat că problemele de mediu pot fi rezolvate numai prin abolirea capitalismului. Ei credeau că lăcomia corporațiilor era cea care ducea la distrugerea nemiloasă a naturii. Conform

acestei logici, motivul profitului trebuia înlocuit cu rațiunea și planificarea pentru întreaga societate. Și, după cum vedeau ei lucrurile, acest lucru este posibil doar în socialism.”⁶³

Mulți oameni vor recunoaște că socialismul este chiar mai rău pentru mediu decât capitalismul, dar tot rămân cu îndoieli rezonabile: nu este creșterea economică în general rea pentru mediu? Există un argument anume care pare logic, cel puțin la prima vedere: deoarece materiile prime ale Pământului sunt limitate, creșterea infinită este imposibilă. Acest lucru îi face pe mulți să concluzioneze că, într-un fel, creșterea trebuie să fie limitată.

Avertismentele cu privire la limitele creșterii nu sunt noi; ele există de secole. Iată doar câteva exemple din ultimii 80 de ani: în 1939, Departamentul de Interne al SUA a declarat că rezervele de petrol ale SUA vor mai dura doar 13 ani. În 1949, secretarul american de interne a anunțat că rezervele de petrol ale Americii se vor epuiza în curând. Fără să fi învățat nimic din afirmațiile anterioare care s-au dovedit false, în 1974, U.S. Geological Survey a declarat că SUA mai are rezerve de gaze naturale pentru doar 10 ani.

În 1970, omul de știință Harrison Brown a publicat un grafic în *Scientific American* în care estima că omenirea va rămâne fără cupru la scurt timp după anul 2000. Se aștepta ca plumbul, zincul, staniul, aurul și argintul să dispară înainte de 1990.⁶⁴ Tot în 1970, ecologistul Kenneth Watt a prezis că lumea va rămâne fără petrol: „Te vei duce la pompă și vei spune: ‘Fă-i plinul, băiete’, iar el îți va răspunde: ‘Îmi pare foarte rău, dar nu mai avem cu ce’”.⁶⁵

Publicat în același an, studiul „Limitele creșterii” al Clubului de la Roma a atras multă atenție. Până în prezent, peste 30 de milioane de exemplare ale studiului au fost vândute în 30 de limbi. Cartea avertiza oamenii să își schimbe modul de viață și oferea un mesaj dur: materiile prime ale planetei se vor epuiza în curând, în special petrolul. În 20 de ani, oamenii de știință au prezis că ultima picătură de petrol va fi epuizată. Și nu numai în ceea ce privește petrolul, ci pentru aproape toate materiile prime relevante, raportul Clubului de la Roma a estimat complet greșit data la care acestea vor fi epuizate. Gazele naturale, cuprul, plumbul, aluminiul, tungstenul: conform previziunilor emise la vremea respectivă, niciuna dintre

aceste resurse naturale nu s-ar mai găsi astăzi în pământ – pe baza estimărilor privind creșterea economică continuă între anii 1970 și prezent. Totul ar fi trebuit să se fi epuizat până acum; în unele cazuri, cu zeci de ani în urmă. Argintul ar fi trebuit să fi epuizat în 1985. De fapt, în ianuarie 2020, United States Geological Survey (USGS) a estimat că rezervele de argint la nivel mondial se situează la 560.000 de tone.

Totuși, merită să subliniem că, de la începutul industrializării și până în jurul anilor 1970, a existat într-adevăr o corelație strânsă între creșterea economică pe de o parte și consumul de energie și materii prime pe de altă parte.⁶⁶

Dar, pe baza a numeroase serii de date, cercetătorul american Andrew McAfee demonstrează în cartea sa *More from Less*, publicată în 2020, că creșterea economică s-a decuplat de consumul de materii prime. Datele pentru SUA arată că din 72 de materii prime, doar șase nu și-au atins încă maximumul de consum. Deși economia americană a înregistrat o creștere puternică în ultimii ani, consumul multor materii prime este în scădere.⁶⁷

Încă din 2015, cercetătorul american în domeniul mediului Jesse H. Ausubel a confirmat în lucrarea sa *The Return of Nature: How Technology Liberates the Environment* că americanii consumă din ce în ce mai puține materii prime pe cap de locuitor. Consumul total de oțel, cupru, îngrășămintă, lemn și hârtie, care până atunci crescuse întotdeauna în tandem cu creșterea economică, atinsese un nivel maxim și de atunci era în scădere.

Astfel de evoluții se datorează legilor capitalismului mult denigrat: companiile caută în mod constant noi modalități de a produce mai eficient, adică de a se descurca cu mai puține materii prime. Desigur, ele fac acest lucru nu în primul rând pentru a proteja mediul înconjurător, ci pentru a reduce costurile.

Mai mult, inovația a promovat o tendință pe care o numim miniaturizare sau dematerializare. Un exemplu al acestei tendințe este smartphone-ul. Gândiți-vă doar la câte dispozitive sunt conținute în smartphone-ul dumneavoastră și câte materii prime consumau acestea:

- Calculator
- Telefon
- Cameră video
- Alarmă

- Reportofon
- Sistem de navigație
- Cameră foto
- Audio / MP3 player (care înlocuiește casetofonul / CD playerul)
- Busolă
- Robot telefonic
- Scanner
- Ruletă
- Radio
- Lanternă
- Calendar
- Enciclopedie
- Dicționar
- Agendă de adrese

Mulți oameni din ziua de azi nu mai au fax sau nu mai folosesc hârti rutiere pe hârtie deoarece au totul la îndemână în smartphone, iar unii renunță chiar și la ceasul de mână. În trecut, aveai patru microfoane separate: în telefon, casetofon, dictafon și cameră video. Astăzi, microfonul unic din smartphone a înlocuit toate aceste dispozitive.

Obişnuiam să fiu mândru de marea mea colecție de discuri, care se întindea pe mai multe rafturi. Pe măsură ce tehnologia a avansat, am cumpărat CD-uri care încap toate pe un singur raft – și care consumă mult mai puține materii prime. Astăzi, prietena mea mă tachinează pentru că încă mai cumpăr CD-uri – toată muzica ei este în fișiere digitale, care nu ocupă deloc spațiu. Recunosc că sunt un pic de modă veche și dețin câteva mii de cărți. Nu am suficient spațiu pe rafturi pentru toate, așa că majoritatea cărților mele se află într-un depozit. Tatăl meu, în ciuda faptului că are 92 de ani, este mai modern decât mine și citește o mulțime de cărți în format electronic pe Kindle-ul său.

Acestea sunt doar câteva dintre multele exemple ale tendinței spre dematerializare.⁶⁸ Realitatea este mai complexă decât pare la prima vedere atunci când oamenii spun: „Planeta noastră are resurse limitate, deci nu ne putem dezvolta la nesfârșit”.

Așadar, înseamnă toate acestea că lumea poate renunța la reglementările guvernamentale pentru a proteja mediul? Bineînțeles că nu. Chiar și

susținătorii fermi ai capitalismului, precum cei doi laureați ai Premiului Nobel pentru economie, Friedrich August von Hayek și Milton Friedman, au declarat întotdeauna că statul ar trebui să stabilească regulile – condițiile-cadru legale – ale jocului economic. Hayek a subliniat că gândirea pro piață liberă nu trebuie confundată cu politicile de tip „laissez-faire”.⁶⁹

Și unii dintre cei mai entuziaști susținători ai capitalismului au fost cei care au rezolvat una dintre cele mai mari probleme de mediu din lume, „gaura din stratul de ozon”. Iată care este povestea: la mijlocul anilor 1970, oamenii de știință americani Mario Molina și Sherwood Rowland au avertizat că substanțele chimice cu durată lungă de viață, cum ar fi clorofluorocarburile (CFC), au potențialul de a distruge stratul protector de ozon al Pământului. Iar epuizarea stratului de ozon, au avertizat ei, ar duce la o creștere bruscă a numărului de cancere de piele și ar afecta ecosistemele terestre și acvatice. La acea vreme, CFC-urile se găseau în multe articole de uz casnic, inclusiv în frigidere, deodorante și spray-uri de păr.

La mijlocul anilor 1980, cercetătoarea americană Susan Solomon a descoperit că CFC-urile erau responsabile pentru o gaură în stratul de ozon de deasupra Antarcticii. Președintele american de atunci, Ronald Reagan (un fan al lui Milton Friedman) și premierul britanic Margaret Thatcher (admiratoare a lui Friedrich August von Hayek) au luat inițiativa și au cerut comunității mondiale să colaboreze. La 16 septembrie 1987, peste 30 de țări au căzut de acord să elimine treptat CFC-urile. Protocolul de la Montreal care a rezultat rămâne un exemplu remarcabil de protecție a mediului la nivel mondial și a contribuit la reducerea semnificativă a găurii din stratul de ozon. Fostul secretar general al ONU, Kofi Annan, a descris ulterior Protocolul de la Montreal ca fiind „probabil cel mai de succes acord internațional de mediu de până acum”. Dintr-o singură lovitură, Reagan și Thatcher, cei doi procapitaliști, au făcut astfel mai mult pentru a proteja mediul înconjurător decât au făcut vreodată Greenpeace și toți ceilalți „activiști de mediu” de stânga.

Prin urmare, reglementările guvernamentale nu sunt rele în sine, dar adesea orientările guvernamentale privind protecția mediului nu își ating obiectivele bine intenționate și sfârșesc prin a face exact opusul. Politica germană în domeniul mediului și al energiei este un exemplu în acest sens: între 1957 și 2004, au fost puse în funcțiune aproximativ 110

centrale nucleare. În anii '70 și '80, ecologiștii germani au avut ca obiectiv principal solicitarea eliminării treptate a energiei nucleare. Nici o problemă nu a fost atât de importantă pentru activiștii de mediu ca dezafectarea fiecărei centrale nucleare până la ultima.

În 1998 a fost format un guvern de coaliție între Social-Democrați și Verzi, care, doi ani mai târziu, în 2000, a reglementat pentru prima dată sfârșitul energiei nucleare printr-un contract între Republica Federală și companiile care operează centralele nucleare. În 2002, Legea germană privind energia atomică a fost modificată pe baza acestui contract. În 2010 s-a luat decizia de a se prelungi durata de funcționare a centralelor nucleare, dar această decizie a fost anulată în 2011, în urma dezastrului natural de la Fukushima. Ultima centrală nucleară germană este programată pentru a fi dezafectată în 2022.

Dezastrul de la Fukushima din 2011 a fost cel care a influențat guvernul Angelei Merkel, într-o mișcare fulgerătoare, să decidă închiderea centralelor nucleare din Germania mult mai devreme decât se stabilise inițial. Cu toate acestea, nu accidentul în sine (care nici măcar nu a făcut Japonia să întoarcă spatele energiei nucleare), ci faptul că în landul german Baden-Württemberg au avut loc alegeri la aproximativ două săptămâni după aceea, este ceea ce a determinat schimbarea rapidă a politicii Angelei Merkel. În atmosfera aprinsă de dinaintea alegerilor, Merkel a vrut să le răpească Verzilor una dintre principalele lor teme electorale. Dar nici măcar acest lucru nu a funcționat, iar Verzii au atras un număr record de voturi și, pentru prima dată în politica germană, un land german a ales un politician „verde” în fruntea sa.

Unul dintre principalele motive pentru care Germania nu a făcut progrese mai mari în lupta împotriva schimbărilor climatice, în ciuda eforturilor sale ample, este această decizie de a elimina treptat energia nucleară. Aceasta a făcut ca țara să nu reușească să își reducă emisiile de CO₂ atât de mult pe cât ar fi putut. În ceea ce privește protecția mediului, Franța, de exemplu, nu este, în multe privințe, cu nimic mai bună decât Germania, dar, în timp ce Germania și-a închis succesiv centralele nucleare, ponderea energiei nucleare în mixul energetic național al Franței este mai mare decât în orice altă țară, fiind de aproximativ 70% (2019). Germania ocupă locul 10 în clasamentul general al *Indicelui de protecție a mediului (EPI) pe*

anul 2021, în timp ce Franța ocupă locul 5. Iar acest lucru se datorează în principal energiei nucleare. În *Indicele separat de protecție a climei pe anul 2021 al EPI*, Germania ocupă doar locul 14, iar Franța se află pe locul 4.

În raportul *EPI 2021*, cercetătorii de la Yale explică, cu prudență și diplomatie, că „unii analiști” ar putea fi de părere că eliminarea treptată a energiei nucleare din Germania ar putea dăuna progresului țării în ceea ce privește performanța de mediu. Mai puțin diplomat, dar mai precis, *Wall Street Journal* a afirmat că Germania duce cea mai proastă politică energetică din lume.⁷⁰

Principala justificare pentru oprirea energiei nucleare în Germania este reprezentată de riscurile asociate cu utilizarea energiei nucleare. Dar aceste riscuri sunt exagerate peste măsură. O comparație a deceselor pe unitate de energie produsă (TWh) arată că energia nucleară ucide 0,07 persoane, petrolul 18,4 și cărbunele 24,6.⁷¹ Chiar și energia hidroelectrică este semnificativ mai periculoasă decât energia nucleară. Iar „rata de mortalitate” este de fapt mai mare pentru energia eoliană, fotovoltaică și combustibilii regenerabili decât pentru energia nucleară.⁷²

Bill Gates susține cu tărie energia nucleară în cartea sa despre schimbările climatice, insistând asupra faptului că „este greu de prevăzut un viitor în care să ne decarbonizăm rețeaua de energie electrică la un preț accesibil fără a folosi mai multă energie nucleară”.⁷³ Asta pentru că: „Energia nucleară este singura sursă de energie fără emisii de carbon pe care o putem folosi aproape oriunde, 24 de ore pe zi, 7 zile pe săptămână.”⁷⁴

Oponenții energiei nucleare au insinuat în mod repetat, fie direct, fie prin formulări vagi, că 20.000 de persoane au murit în urma topirii reactorului de la Fukushima în 2011. Numărul de 20.000 este aproximativ corect, dar aceste persoane au murit ca urmare a unui cutremur și a tsunami-ului care a urmat, și în niciun caz din cauza radioactivității.⁷⁵

Cu greu veți auzi vreodată despre faptul că ultima generație de centrale nucleare este mai sigură decât cele precedente – majoritatea oamenilor nici măcar nu sunt conștienți de progresele care au fost obținute. În plus, temerile legate de depozitarea finală a deșeurilor radioactive sunt foarte exagerate,⁷⁶ și se face puțină publicitate noilor reactoare, care au depășit aproape în totalitate această problemă.⁷⁷

După cum observa cercetătorul în domeniul climei Kerry Emanuel de

la Massachusetts Institute of Technology (MIT) din Cambridge: „Ei nu pot avea ambele variante. Dacă spun că acest lucru [schimbările climatice] este apocaliptic sau că este un risc inacceptabil, iar apoi se întorc și exclud una dintre cele mai evidente modalități de a evita acest lucru [energia nucleară], nu sunt doar inconsecvenți, ci și neserioși.”⁷⁸

În Statele Unite (ca și în alte părți), a existat o perioadă lungă de timp în care nu au fost construite noi centrale nucleare – dar acest lucru nu a avut nimic de-a face cu capitalismul. Dimpotrivă, mișcarea anticapitalistă din jurul avocatului american Ralph Nader a condus o campanie masivă care a alimentat în mod deliberat temerile oamenilor și a dus la o oprire aproape completă a construcției de noi centrale nucleare.⁷⁹ În ultimii ani, discuțiile despre energia nucleară au devenit mai obiective în unele țări. Ca urmare, un număr tot mai mare de activiști de mediu s-au pronunțat chiar în favoarea construirii de noi centrale nucleare. În California, un număr de 50 de start-up-uri lucrează în prezent la dezvoltarea de noi tehnologii nucleare. Experții vorbesc deja despre „Nuclear Valley” ca despre o ramură a „Silicon Valley”.⁸⁰ Bill Gates a fondat în 2008 compania TerraPower și, dacă va avea succes, reactoarele ar putea fi operate cu deșeurii nucleare provenite de la alte instalații nucleare.⁸¹

Exemplul energiei nucleare arată că intervenția guvernamentală în economie, chiar și atunci când protecția mediului este invocată ca motiv, adesea nu este determinată de considerente raționale privitoare la mediu, ci de populism și ideologie. Energia nucleară nu este singurul exemplu. Autorul Alexander Neubauer citează zeci de exemple de reglementări guvernamentale de mediu care au dus la contrariul a ceea ce s-a dorit. *Deutsches Ärzteblatt* (Jurnalul german pentru medicină) a publicat numeroase articole în care se relatează că utilizarea izolației termice pentru a închide ermetic locuințele a provocat o creștere semnificativă a infestărilor cu mușegai în apartamente, provocând astm, pneumonie și alte afecțiuni care pun viața în pericol. Unele state americane au interzis deja acest tip de izolație din cauza riscurilor asociate pentru sănătate – în Germania, însă, este obligatorie.⁸² Totuși, acest lucru nu înseamnă că ar trebui să scăpăm de toate reglementările guvernamentale pentru protecția mediului, dar dovedește că libertatea economică, în ansamblu, este mult mai bună pentru a ne proteja mediul înconjurător decât dirijismul guvernamental.

Pentru mulți dintre așa-numiții „activiști pentru climă”, ecologismul nu este decât un pretext pentru lupta lor împotriva capitalismului. Unii pledează pentru soluții extrem de radicale care ar duce, de fapt, la o ecodictatură. Ei susțin că atunci când este în joc supraviețuirea omenirii, nu ar trebui să existe tabuuri. Conform acestei logici, ar trebui să acceptăm chiar și cele mai radicale soluții și să renunțăm la valori precum libertatea și democrația. Când este vorba de supraviețuire, se spune că nu ne putem permite luxul de a fi mofturoși. Cu toate acestea, așa cum am arătat mai sus, economiile planificate au eșuat întotdeauna, în special în ceea ce privește protecția mediului.

Când vine vorba de utopii și soluții radicale, adopt în general o atitudine sceptică. Cu toate acestea, dacă sunteți dispuși să vă angajați pentru o clipă într-un experiment de gândire radicală, atunci ați putea lua în considerare argumentele prezentate de susținătorii radicali ai capitalismului. Printre aceștia se numără economistul german Thorsten Polleit, care susține că degradarea mediului provine din suprautilizarea, risipa și deturarea resurselor limitate de către stat: „Acesta nu are niciun interes sau stimulent în a lucra pentru gestionarea eficientă a resurselor limitate; în plus, de obicei, îi lipsesc și cunoștințele (competențele) necesare.”⁸³ Acest lucru, scrie el, este evident în cazul economiilor socialiste planificate, dar se aplică și statelor din lumea occidentală, care au naționalizat, de asemenea, o mulțime de resurse naturale – terenuri, parcuri, drumuri, ape și spațiu aerian. Prin monopolizarea legislației și a justiției, spune Polleit, statele au fost la originea multor probleme de mediu: „De exemplu, permițând companiilor și consumatorilor să arunce poluanți pe șosele și în râuri, în oceane și în aer fără niciun cost. Adesea, această practică este justificată pe baza ‘binelui comun’, care plasează drepturile poluatorilor mai presus de drepturile celor prejudiciați (proprietari). De exemplu, proprietarii terenurilor situate în apropierea unui aeroport trebuie să suporte creșterea zgomotului produs de aeronave fără a fi despăgubiți de operatorul aeroportului.”⁸⁴

Polleit propune o soluție capitalistă radicală. Având în vedere rezultatele slabe ale statului în calitate de proprietar și administrator al resurselor naturale, împreună cu potențialul pozitiv al pieței libere desemnate să protejeze resursele limitate, el argumentează că se ridică întrebarea:

„De ce să nu privatizăm totul? De ce să nu transformăm fiecare bucată de proprietate de stat în proprietate privată?”⁸⁵ În cadrul utopicului „capitalism pur” imaginat de Polleit, totul ar fi în mâini private – terenuri, drumuri, râuri și oceane. Proprietarii de căi navigabile și de parcele oceanice, sau de orice altă resursă de altfel, explică Polleit, ar fi scrupuloși în a se asigura că resursele lor nu sunt în niciun fel deteriorate de alții. La urma urmei, resursele lor au o valoare de piață – ele pot fi comercializate ca apă potabilă, de exemplu, sau pentru uz recreativ și sportiv. Premisa lui Polleit este că oricine este responsabil pentru deteriorarea resurselor / proprietăților altora ar fi urmărit și tras la răspundere de către proprietari. El subliniază principii similare pentru alte probleme de mediu, cum ar fi poluarea aerului și poluarea fonică.⁸⁶

Așa cum am menționat deja, sunt, din principiu, sceptic în privința utopiilor. Cu toate acestea, utopia lui Polleit ar avea mai multe șanse să rezolve problemele de mediu ale lumii decât modelele propagate de etatiști, care se rezumă la o economie ecoplanificată, despre care poți fi sută la sută sigur că ar exacerba problemele de mediu în loc să le rezolve. Poate că merită, măcar, să ne gândim la modul în care putem încorpora unele dintre ideile propuse de gânditori capitaliști precum Polleit, pe măsură ce ne străduim să identificăm soluții bazate pe piață pentru cele mai presante probleme de mediu ale lumii.

4

„Capitalismul duce în mod repetat la noi crize economice și financiare”

De când există anticapaliști, aceștia au anticipat marea criză care va duce la prăbușirea finală și ireversibilă a capitalismului. Karl Marx credea că a descoperit diverse „legi” economice care vor duce în mod necesar la căderea capitalismului, cum ar fi „tendința de scădere a ratei profitului” sau sărăcirea proletariatului. În lucrarea sa majoră, *Capitalul*, Marx a formulat acest lucru după cum urmează: „O dată cu micșorarea continuă a numărului magnaților capitalului, care uzurpă și monopolizează toate avantajele acestui proces de transformare, cresc mizeria, asuprirea, înrobirea, degradarea, exploatarea, dar și revolta clasei muncitoare, al cărei număr sporește neîncetat și care este educată, unită și organizată prin însuși mecanismul procesului de producție capitalist. Monopolul capitalului devine o cătușă pentru modul de producție care a înflorit o dată cu el și prin el. Centralizarea mijloacelor de producție și socializarea muncii ajung la un punct la care devin incompatibile cu învețișul lor capitalist. Acesta este sfârșit. Proprietății private capitaliste i-a sunat ceasul ... Dar producția capitalistă generează cu necesitatea unui proces natural propria ei negare. Aceasta este negarea negației.”¹

Marx a numit „legea” sa privind tendința de scădere a ratei profitului „din toate punctele de vedere cea mai importantă lege a economiei politi-

ce moderne, esențială pentru înțelegerea celor mai dificile relații. Este cea mai importantă lege din punct de vedere istoric”.² El a scris aceste fraze în *Grundrisse: Fundamentele criticii economiei politice*, și a adăugat cu mândrie: „Este o lege care, în ciuda simplității sale, nu a mai fost niciodată înțeleasă și, cu atât mai puțin, articulată în mod conștient”.³ Din această lege, explică Marx, rezultă prăbușirea inevitabilă a capitalismului „în contradicții amare, crize, spasme”.⁴ În lucrarea *The Making of Marx's „Capital”*, o lucrare foarte apreciată de marxiști, economistul Roman Rosdolsky se referă la aceasta ca la „prognoza lui Marx privind ‘prăbușirea’”.⁵

Marx și-a formulat prognoza la mijlocul secolului al XIX-lea. Dar prăbușirea, marea criză finală a capitalismului, pe care el și alții au prezis-o în repetate rânduri, încă nu a avut loc. Celelalte previziuni ale sale, cum ar fi „tendința de scădere a ratei profitului” menționată mai sus, ca vestitor al prăbușirii capitalismului, sau sărăcirea crescândă a muncitorilor, s-au dovedit, de asemenea, a fi greșite – ceea ce, totuși, nu îi împiedică pe marxiști, până în prezent, să considere că teoria sa, din care aceste previziuni decurg în mod necesar, este corectă.

Pentru anticapitaliști, crizele economice au fost întotdeauna, mai presus de toate, o sursă de speranță – că, în cele din urmă, capitalismul se va prăbuși de la sine. Din nefericire pentru ei, speranțele le-au fost înșelate de nenumărate ori. În multe privințe, anticapitaliștii sunt cumva ca un cult apocaliptic, anunțând cu neobrăzare noi date pentru sfârșitul lumii, după ce profețiile lor anterioare nu s-au împlinit și viața a continuat în mod normal.

În timpul crizei financiare din 2008 – la care vom reveni mai târziu – anticapitaliștii au crezut că a sosit în sfârșit mult așteptatul final al capitalismului. Când capitalismul a supraviețuit acestei crize, ei au fost nevoiți să aștepte și să tragă speranță de la criza coronavirusului din 2020. Chiar din primele zile ale pandemiei Covid-19, intelectualii de stânga și-au exprimat frecvent așteptările iluzorii că pandemia va realiza în cele din urmă ceea ce sperau în timpul crizei financiare din 2008, și anume o reorganizare fundamentală a societății și înfrângerea finală a capitalismului.⁶ William Davies, un sociolog britanic, a publicat un articol în cotidianul britanic de stânga *The Guardian*, sub titlul „Ultima criză globală nu a schimbat lumea. Dar aceasta ar putea”: „Putem identifica deja câte-

va moduri în care anul 2020 și urmările sale vor fi diferite de criza din anii 1970. În primul rând, în timp ce transmiterea a urmat căile de zbor ale capitalismului global – călătorii de afaceri, turism, comerț – cauza sa principală este externă economiei. Gradul de devastare pe care îl va răs-pândi se datorează unor caracteristici de bază ale capitalismului global pe care aproape niciun economist nu le pune la îndoială – nivelurile ridicate de conectivitate internațională și dependența celor mai mulți oameni de piața muncii. Acestea nu sunt caracteristici ale unei anumite paradigme de politică economică, în felul în care ratele de schimb fixe și negocierile colective au fost fundamentale pentru keynesianism. Acestea sunt caracteristici ale capitalismului ca atare... Va dura ani sau decenii pentru ca semnificația anului 2020 să fie pe deplin înțeleasă. Dar putem fi siguri că, fiind o criză autentic globală, este, de asemenea, un punct de cotitură la nivel mondial. Există o mare cantitate de durere emoțională, fizică și financiară în viitorul imediat. Dar o criză de o asemenea amploare nu va fi niciodată cu adevărat rezolvată până când multe dintre elementele fundamentale ale vieții noastre sociale și economice nu vor fi refăcute.”⁷

Din punct de vedere economic, este foarte clar că criza declanșată de pandemia de coronavirus a fost rezultatul unui șoc exogen care nu a avut nimic de-a face cu structura sistemului economic capitalist. Încă din Epoca de Piatră, omenirea s-a luptat cu cele mai severe și grave epidemii – și, deși globalizarea a permis într-adevăr virusului Covid-19 să se răs-pândească (mai) rapid, în cele din urmă, capitalismul a fost cel care a dus la dezvoltarea și implementarea rapidă a echipamentelor, tratamentelor și vaccinurilor atât de repede după începerea crizei – de la măștile de protecție și testele Corona la vaccinurile dezvoltate de detestabilele companii capitaliste ale „Big Pharma”.

În lucrarea sa din 1912, *Theory of Economic Development*, economistul austriac Joseph Schumpeter a consacrat un capitol pentru „Natura crizelor economice”. Potrivit lui Schumpeter, termenul „criză” înglobează fenomene destul de diferite care nu au mai mult „în comun între ele decât faptul că... sunt toate evenimente care pun capăt dezvoltării economice anterioare”.⁸ El se opune „convingerii populare și științifice potrivit căreia crizele sunt întotdeauna unul și același fenomen”.⁹ Schumpeter făcea diferența între două categorii de crize, și anume crizele care sunt „feno-

mene pur economice ... care rezultă din ... sistemul economic” și „crizele care nu sunt fenomene pur economice”.¹⁰ Primele dintre acestea, potrivit lui Schumpeter, sunt elemente sau incidente regulate, dacă nu chiar necesare, „ale unei mișcări ondulatorii de alternanță a perioadelor de prosperitate și de depresiune”.¹¹ Schumpeter ar fi considerat criza declanșată de pandemia de coronavirus ca făcând parte din cea de-a doua categorie de crize, ale căror cauze „există în afara sferei pur economice”.¹²

Capitalismul se deosebește de procesele economice anterioare, „staționare”, scria Schumpeter în lucrarea sa din 1942, *Capitalism, Socialism and Democracy*, prin dinamismul său: „Capitalismul, deci, este prin natura sa o formă sau o metodă de schimbare economică și nu numai că nu este nicio dată staționară, dar nici nu poate fi vreodată staționară.”¹³ El este faimos pentru afirmația despre capitalism că „revoluționează neîncetat structura economică *din interior*, distrugând-o neîncetat pe cea veche, creând neîncetat una nouă. Acest proces de Distrugere Creativă este faptul esențial ce definește capitalism”.¹⁴ I-a acuzat pe economiști că se uită doar la problema modului în care capitalismul administrează structurile existente, „în timp ce problema relevantă este modul în care le creează și le distruge”.¹⁵

Din acest punct de vedere, crizele sunt ceva pozitiv – la fel ca o furtună purificatoare. În timpul unei crize, companiile care nu se descurcă bine vor da faliment și alte companii mai inovatoare, cu produse mai bune, procese de producție mai bune, structuri de distribuție mai bune și costuri mai mici, le vor lua locul.

Schumpeter a subliniat faptul că mulți antreprenori incompetenți puteau obține un profit pe termen scurt și că erorile și comportamentul greșit erau frecvente în faza de boom. Un element al unei crize, scria el, este „faptul că tot ceea ce este nesănătos dintr-un motiv sau altul apare atunci când prețurile se prăbușesc și creditul încetează să se extindă ca răspuns la scăderea cererii pentru acesta”.¹⁶ În lucrarea sa *Der moderne Kapitalismus* din 1927, sociologul și economistul german Werner Sombart a observat că perioadele de declin sunt poate esențiale pentru dezvoltarea economiei capitaliste: Un „proces de selecție” filtrează antreprenorii și întreprinderile – întreprinderile slabe dispar, iar cele puternice supraviețuiesc.¹⁷ „Astfel, binecuvântare peste binecuvântare se revarsă peste capitalism din existența și progresul economiei în expansiune.”¹⁸

În ceea ce privește modul în care apar crizele economice în capitalism, există în prezent cam tot atâtea teorii câți teoreticieni – și nu există spațiu pentru a le prezenta pe toate. În esență, însă, aș dori să fac o distincție între două clase de crize: cele care sunt rezultatul unor cicluri economice normale și cele care își au rădăcinile în slăbiciuni structurale – în special în relația dintre stat și economie. Cea mai mare problemă de astăzi este această a doua clasă de crize.

În principiu, societățile cu piață liberă tind să restrângă piața și să extindă în timp rolul statului în viața economică. Unul dintre motive – în afară de activitățile grupurilor de interese și de speranțele politicianilor de a maximiza voturile prin promisiuni sociale mărețe – este reprezentat de valurile și crizele ciclice inevitabile ale capitalismului, la care guvernele răspund adesea prin programe de stimulare, noi reglementări și extinderea generală a acțiunii guvernamentale.

Crizele fac parte din viața economică, așa cum slăbiciunile și bolile fizice fac parte din viața însăși – umană, animală și vegetală. În cazul majorității bolilor prin care trec oamenii în cursul vieții lor, sistemele de apărare și puterile de vindecare ale propriului corp le asigură însănătoșirea. Chiar dacă nu facem nimic în legătură cu o răceală, cu excepția odihnei pentru câteva zile, ne însănătoșim din nou. Crizele capitaliste consolidează economia pe termen mediu și lung, deoarece companiile neproductive sunt măturate de pe piață. Crizele au o funcție pozitivă, de curățare, chiar dacă efectele imediate sunt neplăcute pentru companiile și angajații cei mai afectați.

Dar, așa cum mulți oameni ar considera incompetent un medic dacă ar fi trimis acasă fără rețetă și ar fi sfătuit doar să se odihnească câteva zile la pat pentru a vindeca o răceală banală, tot astfel și alegătorii s-ar îndoii de competența unui politician care le-ar spune: „Să așteptăm până când se termină criza. Pe termen lung, lucrurile vor fi mult mai bune, chiar dacă vor da faliment câteva companii mari în timpul crizei”. Opoziția ar denunța un astfel de politician ca lipsit de inimă sau incompetent, iar majoritatea oamenilor ar fi probabil de acord.

Această analogie poate fi dusă mai departe: Unii oameni ar descrie un medic care prescrie antibiotice pentru o răceală, medicamente care reduc febra pentru o temperatură ridicată sau medicamente pentru a supri-

ma nevoia de a tuși drept un medic bun, deoarece tratamentele îi ajută. Aceștia nu sunt conștienți de faptul că „ajutorul” pe termen scurt al medicului este adesea asociat cu efecte secundare nedorite, cu un proces de vindecare mai lent sau chiar cu complicații mai grave pe termen lung. Febra și tusea sunt reacții naturale ale organismului în lupta cu infecția. Deși există, bineînțeles, situații în care este necesară administrarea de medicamente, de multe ori este mai bine să nu faci nimic. Acest lucru se datorează faptului că cei care-și suprimă răspunsurile naturale ale corpului pentru a se simți mai bine întârzie procesul de vindecare. Dacă luați antibiotice de fiecare dată când aveți o tuse sau o răceală, în loc să vă bazați pe puterile de vindecare ale organismului, riscați nu numai o serie de efecte secundare nedorite, dar contribuiți și la accelerarea rezistenței la antibiotice.

Majoritatea oamenilor și-au însușit convingerea că a acționa este aproape întotdeauna mai bine decât a nu face nimic, nu numai în domeniul sănătății, ci și în politică și în afaceri. Mulți pacienți nu înțeleg că inacțiunea conștientă este adesea mai bună decât acțiunile de rezistență. Și este la fel de puțin probabil ca majoritatea cetățenilor să înțeleagă că, în crizele economice normale, așteptarea și încrederea în puterile de auto-vindecare ale sistemului ar fi adesea mai bună, în orice caz mai bună decât programele de stimulare economică, intervenția guvernamentală și tipărirea de bani, care pot ajuta pe termen scurt, dar care, în primul rând, vor avea efecte secundare nedorite; în al doilea rând, vor întârzia redresarea economică pentru o perioadă inutil de lungă; și în al treilea rând, vor slăbi creșterea economică pe termen lung.

Schumpeter era convins că orice stimulare artificială a economiei pentru a atenua o criză, chiar și cu cele mai bune intenții morale, nu ar face decât să înrăutățească situația, deoarece ar împiedica criza să corecteze neajunsurile, creând astfel noi neajunsuri. Schumpeter a subliniat că „redresarea este sănătoasă doar dacă vine de la sine”.¹⁹

Economistul american Thomas J. DiLorenzo compară abordarea adoptată de guvernul american sub conducerea președintelui Martin Van Buren pentru a face față depresiunii din 1837 cu răspunsul președintelui Franklin D. Roosevelt la Marea Depresiune din 1929. Van Buren a aplicat o politică fără echivoc de laissez-faire și a rezistat tuturor propunerilor

de acțiune guvernamentală directă și intervenționism, ceea ce a dus la o ieșire foarte rapidă din criză.²⁰ În schimb, Franklin D. Roosevelt a lansat inițiativa „New Deal”, care s-a bazat pe o serie cuprinzătoare de programe guvernamentale și a urmărit o politică anticapitalistă și intervenționistă. Contrar mitului răspândit de anticapitaliști potrivit căruia „New Deal” a pus capăt crizei, politicile lui Roosevelt au prelungit-o de fapt. Șomajul, care ajunsese la 3,2% în 1929, a urcat la 14,6% până în 1940. Rata medie a șomajului între 1933 și 1940 a fost de 17,7%.²¹ PIB-ul pe cap de locuitor în Statele Unite a fost de 857 de dolari în 1929 și, la valoarea 916 dolari, abia trecuse peste acest nivel unsprezece ani mai târziu, în 1940. Cheltuielile de consum personal, care se ridicau la 78,9 miliarde de dolari în 1929, au scăzut la 71,9 miliarde de dolari în 1940.²²

Japonia, încercând să supraviețuiască unei crize atunci când bulele bursiere și imobiliare au explodat în 1990, a oferit un alt exemplu trist despre cât de dăunătoare poate fi intervenția guvernamentală. În loc să se bazeze pe puterile de autovindecare ale pieței și să inițieze reforme pe piața liberă, Japonia a încercat să atenueze „durerea” provocată de criză prin creșterea repetată a datoriei naționale. Până în 2020, datoria națională a Japoniei s-a ridicat la un incredibil 266% din PIB, ceea ce este chiar mai mult decât datoriile naționale ale Greciei (200%), Italiei (155%) și Statelor Unite (131%). În mod semnificativ, din 1980 până în 2003, cheltuielile cu asistența socială ajustate în funcție de inflație au crescut în Japonia cu o rată anuală de 4,37%, mai rapid decât în orice altă țară comparabilă (SUA 2,84%, Germania 1,94%).²³

În timp ce politicienii ar fi mai bine să nu facă nimic în cazul unor crize economice sau al spargerii unor bule speculative, aceasta este o rețetă greșită în cazul crizelor grave care au cauze structurale, adânc înrădăcinate. În fața unor astfel de crize structurale, politicienii trebuie într-adevăr să acționeze, așa cum nu poți aștepta ca bolile sau rănilor grave să se vindece de la sine. În cartea mea *The Power of Capitalism* am arătat cum Margaret Thatcher și Ronald Reagan și-au scos țările din crize profunde în anii 1980. Au făcut acest lucru nu bazându-se pe programe sociale și pe creșteri de taxe, ci creând mai mult spațiu pentru forțele pieței prin privatizări decisive, reduceri de taxe și dereglementare.

La o scară mai mică, aceste tipuri de reforme au fost aplicate în Suedia

în anii 1990 pentru a inversa fiscalitatea și reglementările excesive introduse de guvernele anterioare. Această abordare a readus Suedia pe calea creșterii economice. Același lucru este valabil pentru multe alte țări în care reformele capitaliste au dus la o creștere și o prosperitate mai mari. Și în Germania, reformele afine pieței libere inițiate de Gerhard Schröder la începutul mileniului au ajutat economia să se redreseze și au redus șomajul tot mai mult.

Din păcate, reformele capitaliste au loc mult prea rar. Este mai ușor să câștigi alegerile cu promisiuni de asistență socială și programe de redistribuire decât cu anunțarea unor reforme în favoarea pieței libere, care merg adesea mână în mână cu reduceri ale cheltuielilor sociale.

Din punctul de vedere al celor mai mulți politicieni, nu există nicio limită până la care statul social poate fi extins, pentru că orice nivel atins este curând considerat insuficient. Politicienii descoperă mereu noi „nedreptăți” (= inegalități) despre care susțin că pot fi corectate doar prin redistribuire sau prin împrumuturi mai mari. Ei calculează că, la următoarele alegeri, beneficiarii unor astfel de „măsuri generoase” își vor aminti ce politicieni au făcut campanie pentru ele. Câștigul pentru beneficiarii schemelor guvernamentale de asistență socială este mai mult decât discutabil.

Capitalismul este învinuit și pentru crize care, în mod clar, nu au nimic de-a face cu el. Acest lucru este valabil atât pentru criza coronavirusului, cât și pentru criza financiară globală din 2008, care a culminat cu falimentul Lehman Brothers. În cartea mea *The Power of Capitalism* am dedicat un întreg capitol acestei crize – aici voi prezenta o analiză condensată.

Banca centrală a SUA, Federal Reserve sau, pe scurt Fed, a redus radical ratele dobânzilor în urma bulei Dot Com din 2000. Acest răspuns poate că a atenuat durerea unei crize, dar a dus și la o nouă bulă, de data aceasta în sectorul imobiliar. Noua bulă imobiliară nu s-a dezvoltat în mod uniform pe întreg teritoriul Statelor Unite – a devenit o problemă mai ales în statele care restricționaseră oferta de bunuri imobiliare prin reglementări guvernamentale severe asupra activității de construcții. Cu mulți ani înainte de explozia bulei americane a prețurilor imobiliare, o serie de economiști prevăzători au avertizat cu privire la legătura dintre ratele scăzute ale dobânzilor și creșterea prețurilor locuințelor. William R.

White, un susținător al Școlii austriece de economie, care, orientată către piața liberă, a dat avertismente în august 2003 în legătură cu „comportamentul neobișnuit de dinamic al prețurilor locuințelor în actuala încetinire, care ar putea fi legat de relaxarea monetară substanțială întreprinsă de băncile centrale ... [Acest lucru] a încurajat o creștere suplimentară a îndatorării gospodăriilor din mai multe țări, ceea ce crește riscul de a contribui la o supraextindere a bilanțurilor în aceste țări, în special dacă prețurile locuințelor s-ar reduce”.²⁴

Este remarcabil modul în care un economist american de frunte, care este mai favorabil intervențiilor active în piață decât White, a văzut problema. Paul Krugman chiar a recomandat Fed-ului însăși strategia împotriva căreia White a dat avertismente: „Pentru a lupta împotriva recesiunii, Fed are nevoie de mai mult decât de o revenire; are nevoie de o creștere a cheltuielilor gospodăriilor pentru a compensa investițiile muribunde ale întreprinderilor. Și pentru a face asta, după cum a spus Paul McCulley de la Pimco, Alan Greenspan trebuie să creeze o bulă imobiliară care să înlocuiască bula Nasdaq”.²⁵

O cauză a bulei prețurilor imobiliare a fost faptul că băncile au acordat din ce în ce mai multe credite ipotecare pentru locuințe unor debitori necalificați care, în mod clar, nu vor putea niciodată să își ramburseze împrumuturile. De fapt, împrumuturile acordate datornicilor minoritari din categoriile sociale cu venituri mai mici erau exact ceea ce-și doreau politicienii, inclusiv președintele Bill Clinton. Acest lucru a fost impus de legiuitor și sprijinit de companiile ipotecare semipublice Freddie Mac și Fannie Mae. Băncile din întreaga Americă riscau de fapt să fie date în judecată pentru discriminare dacă nu îndeplineau anumite cote de creditare pentru minorități.

În autobiografia sa, Alan Greenspan, președintele Rezervei Federale a Statelor Unite la momentul crizei, a recunoscut că astfel de politici de creditare au crescut nivelul de risc financiar. „Dar am crezut atunci, ca și acum, că beneficiile unei extinderi a gradului de proprietate asupra locuințelor merită riscul.”²⁶ Nu „piețele fără restricții” au fost cele care au cauzat criza creditelor ipotecare *subprime*, ci cotele guvernamentale motivate sociopolitic și ratele scăzute ale dobânzii practicate de Fed.

Împrumuturile *subprime* au fost securizate sub forma unor titluri de

creanță colateralizate (CDO) și vândute investitorilor, inclusiv băncilor de stat din Germania (americani au vorbit chiar de „bani germani stupizi”). Imediat ce prețurile proprietăților au început să scadă, valoarea acestor CDO-uri s-a prăbușit, deoarece mulți debitori nu au mai fost în măsură să își onoreze împrumuturile. Acest lucru a cauzat probleme grave pentru bănci, companii de asigurări și fonduri de investiții și a dus la o reacție în lanț care a culminat cu prăbușirea Lehman Brothers în septembrie 2008.

După cum s-a menționat mai sus, companiile Fannie Mae și Freddie Mac au jucat un rol important în aceste evoluții. Federal National Mortgage Association (FNMA) a fost înființată în 1938 și „privatizată” în mod oficial în 1968. La acel moment, compania a fost redenumită Fannie Mae, de la abrevierea FNMA. Datorită privilegiilor de reglementare și a avantajelor fiscale, compania și-a păstrat statutul de întreprindere susținută de guvern chiar și după ce a fost privatizată în mod oficial. Omologul său, Freddie Mac (Federal Home Loan Mortgage Corporation), cumpără credite ipotecare de la bănci și le împachetează pentru piața financiară sub formă de titluri garantate cu ipoteci.

Cele două companii aveau o linie de credit extrem de masivă și ieftină la Trezoreria SUA. Deoarece erau garantate de stat, obligațiunile lor de refinanțare au fost tratate ca „titluri de stat”, cu rate scăzute ale dobânzii, similare cu cele ale obligațiunilor guvernamentale. Cele două companii ipotecare cvasi-statale au recurs la această garanție de stat în 2008-2009.

Fannie Mae și Freddie Mac erau cele mai mari companii ofertante de credite ipotecare din lume și garantau cea mai mare parte a creditelor ipotecare emise din SUA. Fără ele, răspândirea rapidă a creditelor *subprime* – adică a creditelor ipotecare riscante acordate cumpărătoriiilor de locuințe cu venituri mici – nu ar fi fost posibilă. Aceștia au avut o relație strânsă cu Countryside, un furnizor de servicii financiare notoriu pentru activitățile sale *subprime*, care, la apogeu, avea 60.000 de angajați și 90 de sucursale și era cel mai mare vânzător de credite ipotecare către Fannie Mae. La vremea respectivă, cunoscătorii din domeniul imobiliar glumeau că Countryside era, de fapt, o filială a Fannie Mae.²⁷

Cele două companii ipotecare cvasi-statale au jucat un rol important în punerea în aplicare a cerințelor guvernamentale de creditare corectă din punct de vedere politic. Încă din septembrie 1999, *The New York Times* a

raportat că Fannie Mae a relaxat cerințele pentru împrumuturile pe care le cumpăra, făcând astfel posibilă „acordarea de credite ipotecare pentru locuințe unor persoane al căror credit nu este, în general, suficient de bun pentru a se califica pentru împrumuturi convenționale”. Fannie Mae s-ar afla „sub o presiune tot mai mare din partea administrației Clinton pentru a extinde împrumuturile ipotecare în rândul persoanelor cu venituri mici și moderate”. Unul dintre scopurile politicii administrației Clinton a fost „creșterea numărului de proprietari aparținând minorităților și celor cu venituri mici, care [tindeau] să aibă un rating de credit mai slab decât albi nonhispanici”. Chiar și atunci, *The New York Times* a subliniat riscurile considerabile pe care le-ar implica acest lucru, în special în timpul unei recesiuni economice.²⁸

În 1996, Departamentul pentru Locuințe și Dezvoltare Urbană a cerut ca 12% din toate creditele ipotecare achiziționate de Fannie și Freddie să fie împrumuturi „special accesibile”, acordate de obicei cumpărătorilor de locuințe cu venituri foarte mici. Acest număr a crescut la 20% în 2000 și din nou până la 22% în 2005. Obiectivul pentru 2008 ar fi fost de 28%. Cele două întreprinderi sponsorizate de guvern au pus în aplicare aceste cerințe. Fannie Mae a cumpărat credite *subprime* în valoare de 1,2 miliarde de dolari în 2000, 9,2 miliarde de dolari în 2001 și 15 miliarde de dolari în 2002. Până în 2004, Fannie Mae și Freddie Mac împreună cheltuiseră deja 175 de miliarde de dolari pentru credite *subprime*.²⁹ În 2008, Paul Krugman a luat apărarea celor două companii în fața celor care le criticau și a subliniat că acestea nu au acordat niciodată, de fapt, niciun împrumut *subprime*.³⁰ În orice caz, creditarea ipotecară nu era un serviciu furnizat de cele două companii. Cu toate acestea, fără ele, criza imobiliară nu ar fi avut loc niciodată, deoarece acestea au fost de departe cei mai mari și mai nechibzuiți cumpărători de credite *subprime*. Mai mult de 40% din creditele ipotecare cumpărate de cele două companii între 2005 și 2007 erau credite *subprime* sau așa-numitele credite Alt-A, care de obicei erau doar o etichetă mai frumoasă pentru creditele *subprime*.³¹

De îndată ce prețurile proprietăților au început să scadă, toate calculele statistice pe care se bazau valoarea CDO-urilor și a titlurilor de valoare garantate cu ipoteci nu mai fac nici măcar cât hârtia pe care au fost tipărite. Și exact acest lucru s-a întâmplat în anii următori: indicele Case-Shiller

al prețurilor locuințelor pentru 20 de regiuni din SUA a scăzut cu 35% între iulie 2006 și februarie 2012. În San Francisco, prețurile locuințelor au scăzut cu 46%, în Tampa cu 48%, în Detroit cu 49% și în Miami cu 51%. Atunci când au fost ajustate în funcție de inflație, scăderile au fost și mai drastice.

Mulți dintre cei care au cumpărat locuințe la apogeul bulei prețurilor imobiliare și-au pierdut casele și tot capitalul pe care îl investiseră în proprietățile lor. Valoarea de piață a multor proprietăți a scăzut adesea sub valoarea restantă a ipotecilor garantate cu acestea, ceea ce a însemnat că proprietarii de locuințe care nu au putut să obțină capital suplimentar au fost nevoiți să privească cum băncile le execută silit casele.

Acesta este motivul care a declanșat criza financiară mondială din 2008. Împrumuturile imobiliare securitizate, cărora agențiile de rating le acordaseră ratinguri atât de bune, și-au pierdut din valoare, deoarece prețurile locuințelor au scăzut și mulți debitori nu au mai fost în măsură să își plătească împrumuturile. Acest lucru a cauzat dificultăți serioase pentru bănci, companii de asigurări și fonduri de investiții și a dus la o reacție în lanț care a culminat cu prăbușirea Lehman Brothers în septembrie 2008.

Anticapitaliștii susțin că criza financiară a fost rezultatul unei dereglementări excesive. Ei prezintă industria financiară ca și cum ar fi fost o economie de „piață liberă” cu puține reglementări. Dacă ar fi așa, cum se face că Yaron Brook și Don Watkins enumeră opt autorități de reglementare diferite?:

- Comisia americană pentru valori mobiliare și burse (SEC).
- Autoritatea de reglementare a industriei financiare (FINRA)
- Comisia de tranzacționare a contractelor *futures* pe mărfuri (CFTC)
- Rezerva Federală (Fed)
- Corporația Federală de Asigurare a Depozitelor (FDIC)
- Oficiul Controlorului Monetar (OCC)
- Administrația Națională a Uniunilor de Credit (NCUA)
- Oficiul de supraveghere a economiilor (OTS).

Brook și Watkins au comentat: „Dacă vrei să faci o plimbare prin iad, petreceți ceva timp parcurgând oceanul de reglementări emise de aceste

agenții. Dacă aceasta este o piață liberă, nu ne putem imagina cum ar arăta una reglementată.”³² În cartea lor includ un tabel cu 28 de măsuri diferite de reglementare sau dereglementare a industriei financiare din 1980 până în 2009, anii în care se presupune că a avut loc o dereglementare neîngrădită a industriei financiare americane: Dintre cele 28 de măsuri, doar cinci au redus birocratia; restul de 23 au adăugat reglementări.³³

Într-adevăr, pe piețele financiare nu a existat nimic care să aducă a capitalism *laissez-faire*. Imediat înainte de criza financiară, 12.190 de persoane lucrau cu normă întreagă la reglementarea pieței financiare numai în Washington, D.C. – de cinci ori mai multe decât în 1960. Mai mult, cheltuielile anuale ale SUA pentru agențiile federale însărcinate cu reglementarea pieței financiare au crescut de la 725 de milioane de dolari la 2,3 miliarde de dolari, sumă ajustată la inflație, începând cu anii 1980, care este momentul în care se spune că a început faza de *laissez-faire*.³⁴

Chiar și economiștii britanici Paul Collier și John Kay, care au susținut în mod eronat că „fundamentalismul pieței” a ajuns să domine politica economică în societățile occidentale în ultimele decenii,³⁵ sunt forțați să recunoască: „Cei care pun criza financiară pe seama dereglementării nu recunosc faptul că există în prezent, și a existat în 2008, mult mai multe reglementări financiare decât oricând: statul a fost din ce în ce mai activ, dar tot mai puțin eficient.”³⁶

Nicăieri nu există mai puține principii economice de piață liberă decât în lumea financiară și niciun sector nu este atât de puternic reglementat și supravegheat de stat, cu excepția, poate, a industriei medicale. Faptul că tocmai cele două domenii ale economiei care sunt cel mai strict reglementate de stat sunt cele mai instabile ar trebui să dea de gândit criticilor capitalismului. Bineînțeles, reglementările sunt necesare în ambele domenii. Dar sloganul „mai multă reglementare ajută mai mult” este vădit greșit. Dimpotrivă, contrariul este adevărat. Într-o analiză detaliată, economistul american Richard Bookstaber concluzionează că sporirea reglementărilor a exacerbatoarele problemele de pe piața financiară. „Încercările ... de a adăuga elemente de siguranță, de a suprapune reglementări și măsuri de protecție, nu vor face decât să sporească complexitatea sistemului și să crească frecvența accidentelor.”³⁷ De prea multe ori, reglementările creează exact efectul opus celui scontat, ceea ce reprezintă o problemă

adesea trecută cu vederea în ceea ce privește intervenția guvernamentală în general. De aceea, nu ar trebui să supraestimăm efectele pozitive ale intervenției de acest tip și să subestimăm problema efectelor secundare nedorite.

În *The Power of Capitalism* am scris: „Diagnosticarea greșită a cauzelor crizei financiare înseamnă că și terapiile propuse sunt greșite. Criza financiară a fost cauzată de ratele excesiv de scăzute ale dobânzilor, de intervenții de piață prea severe și de supraîndatorare. Vrem să credem în mod serios că terapia corectă implică rate ale dobânzii și mai scăzute, intervenții mai puternice pe piață și mai multă îndatorare? Aceste măsuri ar putea avea un impact pe termen scurt, dar piețele devin din ce în ce mai dependente de ratele scăzute ale dobânzii. Astfel de rate scăzute ale dobânzii nu rezolvă deloc problemele de fond – ele nu fac decât să suprimă simptomele și să le împingă în viitor.”³⁸

Cea mai mare problemă de astăzi nu sunt crizele pe care capitalismul le-ar provoca, ci modul în care le gestionează statul și băncile centrale. „Fiecare criză, recesiune sau depresiune”, scrie economistul german și gânditorul libertarian Roland Baader, „este doar prelungită și exacerbată atunci când băncile centrale, acționând în conformitate cu principiile unei economii planificate, încearcă să o combată cu aceleași mijloace cu care au provocat dezastrul, și anume cu rate ale dobânzii și mai mici și cu o ofertă și mai mare de bani și credite. Acest lucru împiedică eliminarea dezechilibrelor din structura de producție și adaugă alte dezechilibre, chiar mai mari.”³⁹

Unele crize sunt declanșate de politicieni și bănci centrale care intervin în primul rând; alte crize sunt agravate de acțiunile acestora. În cele din urmă, este o problemă a statului asistențial, care le promite în mod constant cetățenilor săi că îi va asigura împotriva tuturor riscurilor. În momentul în care guvernul proclamă că este responsabil pentru fiecare aspect al bunăstării cetățenilor săi, inclusiv pentru bunăstarea lor financiară, se pune presiune pentru a acționa în fiecare criză, pentru a suprima toate simptomele în cea mai mare măsură posibilă. Pseudo-soluțiile pe termen scurt pot fi raționale din punctul de vedere al unui politician care dorește să fie reales, dar, de obicei, acestea agravează problemele pe termen lung. Iar acesta este un joc care nu va funcționa la nesfârșit. Atunci

când nu va mai funcționa, puteți fi siguri că politicienii și o mare parte din mass-media vor căuta să dea vina pe capitalism și pe grupurile care au fost întotdeauna țapi ispășitori la îndemână, și anume „bogații”, „bancherii lacomi” și „managerii îmbuibăți”. O criză care este cauzată în esență de intervenția guvernului și a băncii centrale este astfel reinterpretată pentru conștiința publică drept o criză a capitalismului.

În general, nu poate exista decât o singură concluzie: Da, crizele sub forma unei scăderi economice temporare – însoțite de o creștere temporară a șomajului – fac parte integrantă din capitalism. Aceste crize pot fi declanșate de factori pur legați de piață sau de „șocuri exogene”, cum ar fi dezastrele naturale, epidemiile, războaiele sau intervențiile politice,⁴⁰ care au foarte puțin sau deloc de-a face cu structura sau sistemul economiei de piață libere.

Marea majoritate a crizelor sunt pur și simplu caracteristici ale fluxului și refluxului regulat al valurilor economice normale, adică intensificări și încetiniri ciclice ale creșterii economice, care se estompează după câteva luni sau chiar un an. Și, indiscutabil, multe dintre crizele care au avut loc în ultimii aproximativ 120 de ani au fost declanșate, sau cel puțin agravate și prelungite considerabil, de intervenționismul populist al liderilor politici.

5

„Capitalismul este dominat de cei bogați, ei stabilesc agenda politică”

„Adevărații conducători ai lumii” sunt super-bogații, scrie sociologul elvețian Jean Ziegler în cartea sa din 2018 *Was ist so schlimm am Kapitalismus? (Ce este cu adevărat atât de rău în capitalism?)*. „Micul grup de bărbați și femei de naționalități, religii, origini diferite, dar toți asemănători între ei prin energie, lăcomie, dispreț față de cei slabi, indiferență față de binele comun, orbire față de soarta planetei și a oamenilor care trăiesc pe ea”.¹ Ei sunt, potrivit lui Ziegler, „monștri reci”,² acești „oligarhi ai capitalului financiar globalizat” care au devenit „adevăratul guvern mondial”.³ Dar foarte puțini oameni realizează acest adevăr șocant, deoarece „o mână de miliardari controlează cea mai mare parte a mass-media ... Ei se asigură că nicio informație prea șocantă despre victimele ordinii lor mondiale canibalice nu intră în conștiința colectivă”.⁴

În fiecare zi, mass-media publică articole și reportaje despre grupuri de lobby puternice care influențează politica sau chiar dictează guvernelor ce legi ar trebui să adopte. Bătălia dintre nonconformiști (băieții buni), care descoperă conspirații sinistre inițiate de corporații puternice (băieții răi), care sunt adesea păpușarii capitaliști ai politicienilor corupți, este un lait-motiv la Hollywood. În campaniile electorale americane este larg acceptat faptul că, dacă vrei să devii președinte, vei reuși doar dacă poți strânge

sute de milioane de dolari în donații – de pe Wall Street, de la puternicele companii farmaceutice și de apărare, de la lobby-ul pentru armament, de la syndicate foarte mari și alte grupuri de interese speciale. În mintea adeptilor teoriei conspirației de dreapta, politica este controlată de miliardari (de stânga) precum George Soros, în timp ce, din punctul de vedere al adeptilor teoriei conspirației de stânga, sforile sunt trase de miliardari libertarieni precum frații Koch. Chiar și mass-media este în buzunarele unei mâini de miliardari. Să luăm, de exemplu, *The Washington Post*, care din 2013 aparține unuia dintre cei mai bogați oameni din lume, fondatorul Amazon, Jeff Bezos. În fața acestor dovezi copleșitoare, se pare că nu mai poate exista nicio îndoială: banii conduc!

Și asta nu este tot: criticii „inegalității sociale” susțin că problema se înrăutățește, că odată cu creșterea inegalității crește și influența exercitată de cei bogați asupra politicii. În urmă cu zece ani, economistul Paul Krugman scria în *New York Times* că trăim într-o „societate în care banii sunt din ce în ce mai concentrați în mâinile câtorva persoane și în care această concentrare a veniturilor și a bogăției amenință să ne transforme într-o democrație doar cu numele”.⁵ Iar colegul său Joseph Stiglitz, laureat al Premiului Nobel pentru Economie, a afirmat în colecția sa de eseuri din 2015, *The Great Divide*, că politica „reprezintă din ce în ce mai mult interesele celor 1%”.⁶ Noam Chomsky, probabil cel mai popular critic al capitalismului din SUA, scrie că „adevărata concentrare a puterii se află într-o fracțiune de 1%” din populație: „Ei obțin exact ceea ce vor, pentru că practic ei sunt stăpânii”.⁷

Aș dori să contrazic această percepție dominantă cu trei teze, pe care le voi ilustra cu câteva exemple:

1. Cei bogați exercită o influență politică, dar nu sunt nici pe departe atât de puternici pe cât ar vrea să credem mass-media, filmele de la Hollywood și unii academicieni cu o prejudecată anticapitalistă.
2. Faptul că bogații contribuie la modelarea agendei politice, de exemplu prin lobby, nu este doar legitim într-o democrație pluralistă, ci și important. Și nu este neobișnuit ca legile care sunt în interesul celor bogați să fie, de asemenea, în beneficiul celor mai slabi membri ai societății (de exemplu, reducerile de taxe și dereglementarea).

3. Oricine crede că lobbyiștii bogați, în urmărirea intereselor lor speciale, exercită prea multă influență asupra politicii, trebuie să susțină cu siguranță *mai puțin* și nu *mai* mult guvern, adică mai mult capitalism. La urma urmei, cu cât statul intervine mai mult în economie (prin subvenții și suprareglementare), cu atât mai mare este influența pe care o pot exercita lobbyiștii.

Dacă bogații ar fi atât de atotputernici și și-ar consolida tot mai mult controlul asupra puterii, ne-am aștepta ca ei să fie foarte mulțumiți de evoluțiile politice recente. Cu toate acestea, cel puțin în Germania, acest lucru nu este deloc așa (mă voi concentra mai târziu asupra Statelor Unite). În 2013 / 2014, cercetătorii au realizat un total de 160 de interviuri aprofundate (60-90 de minute) cu membri importanți ai comunității de afaceri germane.⁸ Cercetătorii au constatat o atitudine categoric negativă în rândul elitei de afaceri față de politică: „Tonul este pesimist. În prezent, [Germania] se află încă într-o poziție sănătoasă – nu în ultimul rând datorită companiilor care acționează ca motoare ale societății – dar, dacă nu se inițiază în curând măsuri de contracarare, acest statut riscă să fie pierdut ca urmare a tergiversărilor și a erorilor politicianilor ... Mândrie, incompetență, egoism – astfel de acuzații și remarci denigratoare la adresa politicianilor de frunte se aud frecvent din rândurile elitei de afaceri din Germania.”⁹ O parte dintre antreprenori și manageri i-au descris liderii politici ai țării chiar ca pe „o colecție de trâncănitori, ignoranți și egoiști lipsiți de habar care ruinează țara”.¹⁰ Cercetătorii de stânga au fost atât de șocați de atitudinile pe care le-au întâlnit încât au sugerat că unii membri ai elitei de afaceri ar beneficia de o „educație politică temeinică”.¹¹

La începutul lunii aprilie 2021, unul dintre cei mai influenți manageri germani a acordat un interviu care a stârnit mare vâlvă. Wolfgang Reitzle, președintele Linde, una dintre cele mai valoroase companii germane, a declarat: „După aproape 16 ani de Merkel, Germania este, în foarte multe privințe, un caz pierdut. Există neajunsuri aproape oriunde te uiți: birocrația noastră este blocată în epoca faxului, există o întârziere în digitalizare, o gaură neagră a internetului de mare viteză, deficiențe masive în infrastructură și școli în declin. Și acestea sunt doar câteva exemple de deficiențe rușinoase pentru o națiune industrială de top.”¹²

Prin comentariile sale, Reitzle a abordat probleme importante nu nu

mai pentru economie, ci și pentru societate în general, care au fost mult timp neglijate de elita politică germană. În țările din întreaga lume occidentală, cheltuielile asistențiale au crescut masiv în ultimele decenii, în timp ce pentru infrastructură și educație s-au cheltuit mult prea puține fonduri. Dacă „marile afaceri” ar stabili agenda politică, atunci prioritățile politice ar fi cu siguranță foarte diferite. Exasperarea față de politică și politicieni exprimată de elita de afaceri este de înțeles.

Timp de 15 ani am beneficiat de o perspectivă din interior, deoarece am fost proprietarul celei mai importante companii de consultanță în domeniul relațiilor publice pentru industria imobiliară din Germania. Printre clienții noștri se numărau două dintre cele mai importante asociații – „lobbyiste” – ale industriei imobiliare germane, Immobilienverband Deutschland (pe care am consiliat-o timp de 14 ani) și Federația germană a proprietăților imobiliare – ZIA (pe care am consiliat-o timp de 8 ani). În acești 15 ani, nu am avut niciodată nici cea mai mică impresie că societățile puternice determinau agenda politică a guvernului.

Dimpotrivă. Companiile și asociațiile imobiliare se aflau într-o continuă luptă defensivă împotriva politicianilor care le făceau viața din ce în ce mai dificilă. Munca „lobbyiștilor” din industrie nu era de a promova o agendă centrată pe afaceri, ci mai degrabă de a lupta pentru a evita ca ceea ce era mai rău să se întâmple. Acolo unde am avut o perspectivă directă asupra funcționării politicii, asociațiile nu au exercitat o mare influență. Departe de asta. Din nefericire, de obicei nu reușeau să facă guvernul să le promulge propunerile. De exemplu, asociațiile sugerau în mod constant măsuri care să simplifice legislația privitoare la construcții, dar s-a întâmplat contrariul – în prezent există 25.000(!) de reglementări diferite în legislația germană privind construcțiile.

Bineînțeles, asociațiile au anunțat cu mândrie fiecare dintre micile lor victorii. Exista o congruență deosebită de interese în acest caz: Criticii capitalismului sunt nerăbdători să îi prezinte pe lobbyiștii din mediul de afaceri ca atotputernici, iar grupurile de lobby au ele însele un interes în a se prezenta mai puternice decât sunt în realitate. La urma urmei, ele sunt presate de așteptările ridicate ale membrilor lor, care sunt mult prea des dezamăgiți atunci când lobbyiștii lor nu obțin mai mult și care, adesea, nu înțeleg detaliile proceselor de luare a deciziilor politice.

O caracteristică esențială a societăților pluraliste este faptul că diverse grupuri de interese – companii, sindicate, organizații de mediu etc. – își susțin toate interesele și punctele de vedere. Iar faptul că și cei bogați contribuie la elaborarea agendei politice nu este întotdeauna criticabil, chiar dacă în general este văzut într-o lumină proastă. În trecut, Prusia și alte state aveau un sistem electoral cu trei clase, în care voturile cetățenilor care plăteau mai multe impozite contau mai mult decât cele ale celor care plăteau puține sau deloc. Acele vremuri sunt de mult apuse. Dar faptul că cei bogați – majoritatea antreprenori – încearcă să se asigure că vocea lor ca minoritate în cadrul societății este auzită este la fel de legitim precum în cazul altor grupuri. Contrar neînțelegerii larg răspândite, democrația nu echivalează cu dominația fără restricții a majorității asupra minorității, nici măcar asupra celor bogați. Aceasta ar fi o „dictatură a proletariatului”, așa cum a fost propagată de Marx și Lenin, nu o democrație pluralistă.

Cei care doresc să limiteze influența celor bogați ar trebui să limiteze în primul rând puterea guvernului și a clasei politice. La urma urmei, doar atunci când guvernul își consolidează controlul asupra distribuției resurselor economice este mai probabil ca cei bogați să încerce să obțină influență sau chiar să mituiască politicienii.

Statele Unite sunt în general considerate țara în care cei bogați exercită o influență deosebit de puternică asupra evoluțiilor politice. De ani de zile, anticapitaliști precum cei doi politicieni Bernie Sanders, un senator formal nepartizan, și Alexandria Ocasio-Cortez, o democrată de stânga, bat toba despre influența tot mai mare a bogaților asupra politicii americane.

Dar dacă doar banii ar fi cumpărat puterea politică, Donald Trump nu ar fi devenit niciodată candidatul republican la președinția SUA în 2016. Această onoare ar fi revenit mai degrabă lui Jeb Bush, care a reușit să strângă mult mai multe donații politice. Chiar și Benjamin I. Page și Martin Gilens, politologi și doi dintre cei mai proeminenți susținători ai tezei conform căreia politica americană este determinată de cei bogați, recunosc că „cei mai mulți dintre cei care au contribuit cu sume mari – și majoritatea experților și titularilor de funcții republicane – au susținut alți candidați”.¹³ Și: „Pozițiile lui Trump au fost direct contrare opiniilor

donatorilor bogați și ale americanilor bogați în general.”¹⁴

Mai mult, dacă banii ar fi determinat rezultatele politice, Trump nu ar fi câștigat alegerile din 2016. Candidatul democrat Hillary Clinton ar fi câștigat, după cum recunosc chiar Page și Gilens: „Candidatul mai bine finanțat pierde uneori, așa cum a făcut-o Hillary Clinton însăși”.¹⁵ Clinton și aliații săi, inclusiv comitetele sale comune cu Partidul Democrat și super PAC-urile care au susținut-o, au strâns peste 1,2 miliarde de dolari pentru întregul ciclu, potrivit Comisiei Electorale Federale. Trump și aliații săi au strâns aproximativ 600 de milioane de dolari.

Mai mult, „niciun CEO din Fortune 100 nu a donat pentru campania electorală a lui Trump până în septembrie 2016. Victoria sa nu a provenit din influența celor bogați, ci mai mult din opoziția populară față de elitele bogate de pe coastă”.¹⁶

Dacă doar banii ar putea cumpăra puterea politică, atunci nici Joe Biden nu ar fi ajuns președinte. Poate că funcția de la Casa Albă ar fi revenit bogatului antreprenor Michael Bloomberg, care, la momentul depunerii candidaturii democratice, era al optulea cel mai bogat om din lume, cu o avere de 61,9 miliarde de dolari, potrivit *Forbes*. După toate probabilitățile, Bloomberg a cheltuit mai mulți bani proprii (și i-a cheltuit mai repede) pentru campania electorală decât orice alt candidat din istorie, și anume un miliard de dolari în puțin peste trei luni. Acest lucru a fost dezvăluit în raportul Comisiei Electorale Federale (FEC) privind finanțarea campaniei electorale.¹⁷ Bloomberg și-a finanțat singur campania și nu a acceptat nicio donație.

Bloomberg nu este nici pe departe singurul candidat a cărui bogăție nu l-a ajutat să-și realizeze ambițiile politice. Republicanul Steve Forbes a cheltuit 69,2 milioane de dolari în candidaturile sale pentru nominalizările din 1996 și 2000, dar a obținut doar o mână de delegați. În 2020, managerul miliardar de fonduri speculative Tom Steyer a pus 200 de milioane de dolari din propria avere și a rămas fără niciun delegat.¹⁸ În alegerile primare republicane din 2008, Mitt Romney a cheltuit de peste două ori mai mult decât John McCain – o mare parte din această sumă fiind din banii săi – dar s-a retras din cursă în februarie, iar McCain a continuat și a obținut nominalizarea republicană.¹⁹ Frații Koch au fost întotdeauna prezentați de criticii capitalismului ca fiind printre cei mai periculoși

procapitaliști de pe planetă, dar David Koch a învățat cât de greu este să transformi banii în putere politică încă din 1980, când a fost unul dintre principalii susținători ai Partidului Libertarian și și-a aruncat pălăria în ring în calitate de candidat la funcția de vicepreședinte: a obținut doar 1% din voturi.²⁰

În istoria alegerilor americane, unii candidați democrați au strâns bani în principal de la donatori mari, iar alții, cum ar fi Bernie Sanders, s-au bazat mult mai mult pe donații mai mici. În alegerile primare din 2016, 60% din donațiile pentru campania lui Sanders au provenit de la persoane care au dat mai puțin de 200 de dolari.²¹

Același lucru este valabil, desigur, și pentru candidații republicani. Barry Goldwater și Patrick Buchanan, de exemplu, au mobilizat amândoi un număr mare de donatori mici, în timp ce candidați precum Jeb Bush au fost susținuți în principal de donatori mari.

Într-un articol de opinie publicat în *The New York Times* în 2016, Bradley A. Smith, fostul președinte al Comisiei Electorale Federale, a concluzionat că „Puterea banilor politici este supraestimată”: „Dar, în timp ce banii sunt esențiali pentru a informa publicul și pentru a oferi tuturor opiniilor un auditoriu, aceste alegeri dovedesc încă o dată că banii nu pot face ca alegătorilor să le placă opiniile pe care le aud. Jeb Bush nu este singurul candidat finanțat din belșug care s-a retras din cursă ... Răul ‘banilor în politică’ este mult supraestimat.”²²

În cartea sa *Unequal Democracy*, Larry M. Bartels critică inegalitatea și influența celor bogați din Statele Unite. El a examinat „efectul estimat al inegalității cheltuielilor de campanie” în 16 alegeri prezidențiale din SUA care au avut loc din 1952 până în 2012, concluzionând: „candidații republicani au cheltuit mai mult decât adversarii lor democrați în 13 dintre aceste alegeri”. Dar numai în două alegeri, și anume cea a lui Richard Nixon din 1968 și cea a lui George W. Bush din 2000, concluzionează Bartels, „candidații republicani au câștigat alegeri strânse pe care foarte probabil le-ar fi pierdut dacă nu ar fi fost în măsură să cheltuiască mai mult decât adversarii lor democrați”.²³ Iar în condițiile în care Hillary Clinton – după cum se arată mai sus – a strâns donații considerabil mai mari decât Donald Trump în alegerile din 2016, rezultă că în doar două din cele 17 alegeri din ultimii 64 de ani cheltuielile inegale din campania

electorală au fost factorul decisiv în alegeri.

Cu toate acestea, teza conform căreia „banii fac lumea să se învârtă” rămâne populară, în special în Statele Unite. Unul dintre cele mai frecvent citate studii academice care pretind că demonstrează puterea banilor în SUA este lucrarea din 2013 „Democracy and the Policy Preferences of Wealthy Americans”, realizată de Benjamin I. Page, Larry M. Bartels și Jason Seawright.²⁴ În orice caz, este destul de surprinzător faptul că această lucrare este citată în mod repetat ca dovadă a măsurii în care cei bogați determină mersul politicii. La urma urmei, cu doar 83 de respondenți, baza de cercetare pentru un studiu cantitativ a fost foarte mică. Mai mult, toți respondenții studiului proveneau din zona metropolitană Chicago. Iar mulți dintre respondenți nu erau cu adevărat bogați, deoarece doar 36 dintre cei 83 dețineau active în valoare de peste 10 milioane de dolari.²⁵

Studiul de mai sus a fost publicat în 2011. Ar fi cu siguranță interesant să aflăm, zece ani mai târziu, dacă respondenții bogați au primit ceea ce și-au dorit de la politicienii americani. După cum indică și titlul studiului, înainte de toate, cercetătorii au dorit să identifice „Preferințele politice ale americanilor bogați”. Dintre cele unsprezece elemente menționate de respondenții bogați, „deficitele bugetare” au fost cele mai îngrijorătoare. Astfel, din perspectiva a 87% dintre cei bogați, aceasta era cea mai mare problemă pe care factorii de decizie politică din SUA ar trebui să o abordeze. Pe ultimul loc, cu un scor de doar 16%, se aflau schimbările climatice. Autorii concluzionează că „accentul pus în prezent la Washington pe reducerea deficitului bugetar federal abordează ceea ce este, de departe, cea mai importantă problemă în mintea americanilor bogați – deși nu și a publicului american în ansamblu”.²⁶

Zece ani mai târziu, datoria națională, a cărei reducere a fost principalul obiectiv al celor bogați din America, conform sondajului, a crescut de la 15,6 trilioane de dolari la 28,4 trilioane de dolari, aproape dublându-se. La momentul realizării sondajului, datoria națională se situa la puțin sub 100% din PIB-ul SUA; în prezent, este de peste 133%. Dacă, mai presus de toate, bogații doreau să vadă o reducere semnificativă a datoriei naționale, nu au obținut-o de la Barack Obama sau Donald Trump – și cu siguranță nu de la Joe Biden.

De fapt, agenda politică a lui Joe Biden este dominată chiar de problema pe care americanii bogați au menționat-o cel mai rar în sondajul de acum zece ani, și anume lupta împotriva schimbărilor climatice prin intermediul New Deal-ului verde (care merge mână în mână cu o creștere semnificativă a datoriei naționale).

Așadar, exercită bogații vreo influență asupra politicii? Bineînțeles că da, dar mai puțin în ceea ce privește chestiunile importante care fac obiectul unor dezbateri publice aprinse și care determină direcția generală a politicii. Autorii studiului citat mai sus afirmă: „O constatare cheie este că, pentru contactele care au putut fi codificate, puțin sub jumătate (44%) au recunoscut că se concentrează pe un interes economic propriu destul de îngust.” Așadar, bogații nu erau cu adevărat preocupați de „marile probleme”, alegând în schimb să se concentreze pe interesele lor economice imediate. Autorii citează, de exemplu: încercarea de „de a face ca Trezoreria să își onoreze angajamentul de a extinde finanțarea TARP la o anumită bancă din Chicago”, „de a înțelege mai bine noile reglementări ale Legii Dodd-Frank și modul în care acestea îmi vor afecta afacerea [banca / financiară]”, „obținerea de permise pentru pescuit și faună sălbatică ... pe terenurile de dezvoltare” sau „obținerea unor răspunsuri administrative favorabile” pentru clienții lor.²⁷

Analistul politic american John York, care a pus întrebarea „Este democrația amenințată de creșterea inegalității veniturilor?” într-un eseu din 2017, a concluzionat că este mai probabil ca activitățile lobbyiștilor să fie îndreptate spre promovarea unor astfel de interese specifice decât spre redefinirea marilor linii generale ale politicii guvernamentale. Iar acest lucru, a susținut el, ar putea fi cel mai bine prevenit prin limitarea influenței guvernului asupra economiei: „Restrângerea guvernului ar avea și avantajul de a reduce suma de bani din politică ... Eliminarea reglementărilor care denaturează piața liberă și manipulează jocul pentru cei cu legături politice, reducerea contractelor guvernamentale risipitoare și a comisioanelor pentru acoliți, precum și denunțarea politicianilor care se angajează în aceste practici ar opri de la sursă fluviul de bani care curge spre D.C.”²⁸

York citează mai multe exemple în care companiile care au refuzat să facă donații importante sau să se angajeze în activități de lobby au suferit dezavantaje politice și au fost în cele din urmă forțate de politicieni să își

schimbe poziția. Astfel de practici ar putea fi cel mai probabil prevenite prin limitarea puterii guvernului. „Dacă guvernul federal ar fi menținut în limitele sale constituționale, statutul de insider la Washington nu ar conta nici pe departe atât de mult pe cât contează acum.”

De asemenea, în 2017, autorul nu a văzut niciun semn că influența politică exercitată de cei mai bogați cetățeni americani ar fi crescut: „Nu există nicio dovadă că influența celor bogați asupra rezultatelor politice majore a crescut în același ritm cu inegalitatea veniturilor. Contrar a ceea ce s-ar aștepta din lectura studiilor despre inegalitate și democrație, cheltuielile pentru programele de asistență socială de care beneficiază cei săraci au crescut dramatic, iar povara fiscală asupra celor bogați a crescut în ultimele decenii”.²⁹ În Statele Unite, care este întotdeauna prezentată ca un exemplu deosebit de grav de inegalitate flagrantă și în creștere, cheltuielile sociale ca procent din PIB au crescut de la 9,6 la 14,3% între 1980 și 2018, o creștere de 50%.³⁰

În cartea sa din 2012, *Affluence and Influence*, Martin Gilens susține că alegătorii mai bogați au o influență mai mare asupra politicii din Statele Unite decât alegătorii din grupurile cu venituri mai mici. El a examinat 1.923 de întrebări din sondajele de opinie publică efectuate în SUA între 1981 și 2002, completate cu seturi de date din 1964-1968 și 2005 / 2006.³¹ El a analizat opiniile politice ale membrilor grupurilor cu venituri mici, medii și superioare și apoi a comparat răspunsurile acestora din sondajele de opinie cu politicile guvernamentale în anii care au urmat fiecărei alegeri. A evidențiat ceea ce a numit „inegalitatea de reprezentare”, despre care a afirmat că este evidentă în faptul că opiniile grupurilor cu venituri mici și, în unele cazuri, medii au avut mai puține șanse de a fi puse în aplicare de către guvern decât cele ale grupului cu venituri mari. Este demn de remarcat, totuși, că, deși această „inegalitate de reprezentare” se aplică problemelor religioase, politicii externe și politicii economice, nu se aplică în cazul asistenței sociale, după cum recunoaște Gilens: „Domeniul bunăstării sociale este singurul domeniu politic examinat în care divergența preferințelor între grupurile de venituri nu duce la o scădere substanțială a receptivității la preferințele americanilor mai puțin înstăriți”. Potrivit lui Gilens, acest lucru s-a datorat faptului că „americani săraci și cei cu venituri medii au aliați puternici care tind să le împăr-

tășească preferințele în aceste probleme”, cum ar fi Asociația Americană a Pensionarilor (AARP), unul dintre cele mai influente grupuri de lobby din Statele Unite.³²

Pe de altă parte, în domeniul politicii economice, Gilens raportează că opiniile grupurilor cu venituri mai mici au mai puține șanse de a fi ascultate. Așadar, ce politici crede Gilens că ar duce la „o mai mare egalitate de reprezentare în sfera economică”? Ei bine, Gilens sugerează că, pentru a aborda inegalitatea de reprezentare, politicile ar trebui „să aibă ca rezultat un salariu minim mai mare, ajutoare de șomaj mai generoase, reglementări mai stricte pentru companii ... și un regim fiscal personal mai progresiv în general”.³³

Dar este îndoielnic că un salariu minim mai mare, impozite mai mari pentru cei bogați și o reglementare mai strictă sunt cu adevărat în interesul clasei muncitoare. Cei doi președinți americani care au fost criticați cel mai vehement în ultimele decenii pentru că au reprezentat în mod unilateral interesele celor bogați și pentru că au redus prea mult birocrăția au fost Ronald Reagan și Donald Trump. Amândoi au promovat, într-adevăr, reduceri substanțiale de impozite pentru cei bogați și au dereglementat anumite domenii, dar acest lucru i-a ajutat pe cei cu venituri mici mai mult decât multe politici din domeniul asistențial.

Visul american al mobilității veniturilor, care pentru mulți s-a transformat astăzi într-un coșmar, era viu și sănătos în anii 1980: 86% dintre gospodăriile care se aflau în cea mai săracă cincime de venituri în 1981 au urcat până în 1990 pe scara economică, într-o cincime superioară. Procentul gospodăriilor sărace care au urcat până la cea mai bogată cincime de venituri între 1981 și 1990 a fost chiar puțin mai mare decât procentul celor care au rămas în cea mai săracă cincime. Numărul americanilor care câștigă mai puțin de 10.000 de dolari pe an a scăzut cu 5% în anii 1980, în timp ce numărul celor care câștigă mai mult de 50.000 de dolari a crescut cu 60%, iar numărul celor al căror venit anual depășește 75.000 de dolari a crescut cu un procent uluitor, de 83%.³⁴

Există multe fabulații despre anii Reagan, cum ar fi afirmația persistentă și pernicioasă că albi bogați au fost singurii beneficiari ai politicilor lui Reagan în detrimentul afro-americanilor mai săraci.³⁵ În timpul președinției lui Donald Trump – înainte de pandemia de coronavirus – șomajul

în Statele Unite a scăzut la un nivel minim istoric, iar situația economică s-a îmbunătățit pentru persoanele cu venituri mici, afro-americani și latino-americani, factori care i-au permis lui Trump, la a doua sa alegere prezidențială din 2020, să obțină câștiguri semnificative în rândul acestor grupuri de alegători care, în mod tradițional, evită Partidul Republican. Așadar, afirmațiile făcute de criticii capitalismului, potrivit cărora politicile care îi avantajează pe cei bogați trebuie să fie rele pentru cei săraci, sunt evident neadevărate.

Dar cum rămâne cu argumentul că majoritatea membrilor Congresului Statelor Unite sunt ei înșiși foarte bogați? „Practic, toți senatorii americani și majoritatea reprezentanților din Camera Reprezentanților sunt membri ai top 1% când sunt aleși ... În general, principalii factori de decizie din cadrul executivului în materie de politică economică și comercială provin, de asemenea, din cei 1%”, acuză economistul de stânga Joseph Stiglitz.³⁶ Așadar, în ce măsură averea lor personală le influențează politicile acestor factori de decizie?

Au existat numeroase cercetări privind relația dintre averea congresmenilor americani și comportamentul lor la vot. Martin Gilens, care critică în general influența celor bogați asupra politicii americane, recunoaște în această privință că nu există nicio dovadă a unei legături între averea lor și deciziile politice luate de membrii Congresului sau ai Camerei Reprezentanților: „Luate împreună, analizele descrise mai sus sugerează că interesele și preferințele personale ale legislatorilor le pot influența votul în Congres, dar că îngrijorarea cu privire la averea în creștere a membrilor Congresului este probabil deplasată. Cel puțin în ceea ce privește politica economică în sens larg, liberalii și conservatorii au șanse egale de a se regăsi atât printre cei mai bogați membri ai Congresului, cât și printre cei cu cele mai puține resurse. Este imposibil să spunem cu certitudine dacă reprezentanții SUA s-ar comporta diferit în caz că salariile lor i-ar plasa la mijlocul distribuției veniturilor din SUA, mai degrabă decât spre vârf. Dar se pare că diferențele substanțiale existente în ceea ce privește statutul economic în rândul membrilor Congresului nu sunt legate de modelele generale de vot în materie de politică economică.”³⁷

De altfel, reprezentanții Congresului Național al Poporului din China, din care fac parte mai mulți miliardari, ar zâmbi probabil condescendent

uitându-se la averile colegilor lor americani. În același timp, în alte țări occidentale, inclusiv în Germania, membrii legislativului nu sunt nici pe departe la fel de bogați ca în Statele Unite. Dar este întotdeauna un dezavantaj să ai politicieni bogați?

Un politician bogat este adesea mult mai independent și mai liber în luarea deciziilor decât unul care depinde în întregime de partidul său. Un exemplu din Germania ar fi reprezentantul de lungă durată al CSU, Peter Gauweiler, care este un avocat strălucit și care a înregistrat frecvent cel mai mare venit dintre toți membrii parlamentului german, Bundestag. Independența sa financiară i-a permis să își urmeze propriile convingeri și să aibă opinii care nu erau deloc conforme cu linia partidului. Un reprezentant care și-a petrecut întreaga viață în politică – și nu poate face nimic altceva – nu are această independență intrinsecă.

Mai demult, bogăția era de fapt o cerință explicită pentru ocuparea unei funcții politice. De la începuturile Romei și până în perioada Republicii Romane, a perioadei imperiale și până în antichitatea târzie, bogăția era cea care determina mai presus de toate poziția și influența unui cetățean. Elita economică s-a suprapus întotdeauna cu elita politică. De exemplu, împăratul Augustus a stipulat că numai cei care dețineau un milion de sesterți puteau deveni senatori; 400.000 de sesterți erau condiția prealabilă pentru a intra în nobilime.

Problema cu multe parlamente din ziua de azi nu este că în ele activează prea mulți antreprenori, ci dimpotrivă. După alegerile federale din 2017 din Germania, *FAZ* a publicat un articol sub titlul „De două ori mai mulți antreprenori în Bundestag”.³⁸ Numărul acestora crescuse de la doar 35 în legislatura anterioară la 76 la alegerile din 2017 (din 706 reprezentanți). Mai multă expertiză economică și mai multă gândire antreprenorială ar face cu siguranță ca politica să fie mai bună, nu mai rea. În Bundestagul ales în 2021, ponderea antreprenorilor în rândul reprezentanților nou aleși a scăzut de la 2% la 1,4%.³⁹

Dacă bogătașilor din țările occidentale li se poate reproșa ceva, nu este faptul că sunt excesiv de implicați în politică, ci că nu sunt suficient de implicați. În orice caz, acest lucru este valabil pentru acei oameni bogați care sunt și susținători ai capitalismului. În timp ce vocile criticilor capitalismului, cum ar fi George Soros sau Tom Steyer, care pledează vehement

pentru taxe mai mari pentru cei bogați, pot fi auzite sus și tare, susținătorii capitalismului vorbesc rareori în public. Page și Gilens vorbesc despre „tăcerea publică a majorității miliardarilor”. David Koch, care oferă sprijin financiar pentru cei cu puncte de vedere libertariene, a făcut el însuși un singur comentariu public privind politica fiscală într-o perioadă de 10 ani; fratele său Charles Koch nu a făcut niciun comentariu public pe aceste teme.⁴⁰ „Tăcerea publică a majorității miliardarilor”, raportează Page și Gilens, „contrastează în mod evident cu disponibilitatea unui grup mic și neobișnuit de miliardari – inclusiv Michael Bloomberg, Warren Buffett și Bill Gates – de a se exprima în legătură cu anumite politici publice ... Toți trei au favorizat o plasă de siguranță socială substanțială, impozite progresive și o reglementare moderată a economiei. Un american obișnuit care ar încerca să judece ce gândesc și ce fac miliardarii americani în materie de politică ascultându-i pe Bloomberg, Buffett sau Gates s-ar înșela grav.”⁴¹

Această observație este corectă și indică un punct nevralgic al problemei: presiunea publică de a aduce critici capitalismului este atât de mare încât îi reduce la tăcere chiar și pe miliardari, în timp ce oamenii bogați care susțin taxe mai mari pentru cei bogați și mai multe reglementări guvernamentale sunt liberi să își spună părerea fără grijă. În mod clar, oamenii bogați care consideră capitalismul sistemul superior și care sunt sceptici față de rolul supradimensionat al statului ar trebui să fie mai îndrăzneți și să participe mai activ la discursul public.

Relația dintre bani și politică este deosebit de problematică în țările unde bogăția nu depinde în primul rând de ideile antreprenoriale, ci de influența politică, de accesul la pârgurile puterii și de corupție. Acest lucru este valabil, de exemplu, în Rusia, unde, după prăbușirea comunismului, o mână de oligarhi au preluat controlul asupra surselor de materii prime – în special petrol și gaze – și unde industriile care „caută rente” joacă un rol decisiv. De asemenea, acestea sunt adesea aceleași țări în care corupția este larg răspândită. Rusia, de exemplu, ocupă un modest loc 129 din 176 în *Indicele de percepție a corupției* realizat de Transparency International și s-a clasat chiar pe primul loc în indicele „capitalismului de cumetrie” realizat de *The Economist* în 2016.⁴² În *Indicele libertății economice*, clasamentul de capitalism al Heritage Foundation, Rusia ocupă un îndepărtat loc 92.

Multe alte țări sunt situate la fel de rău, dacă nu chiar mai rău decât Rusia. Din aceste exemple rezultă clar că lumea are nevoie de mai mult capitalism, nu de mai puțin, pentru a slăbi legăturile dintre politică și afaceri.

Mulți oameni asociază „capitalismul” cu „corupția”. Și totuși, potrivit economistului american Alan H. Meltzer: „Infraționi precum mita pot fi publice sau private și sunt comune în multe națiuni, dar sunt mai frecvente acolo unde oficialii guvernamentali au cea mai mare autoritate”.⁴³ Opinia conform căreia corupția este deosebit de răspândită în țările capitaliste este pur și simplu greșită, după cum confirmă o comparație între *Indicele de percepție a corupției (IPC)* al Transparency International și *Indicele libertății economice*. Țările cu cele mai scăzute niveluri de corupție sunt aceleași țări care au niveluri ridicate de libertate economică. Cele 10 țări cu cea mai scăzută corupție se află în categoriile „Liberă” sau „Mai mult sau mai puțin liberă” din *Indicele libertății economice*. Danemarca, Noua Zeelandă, Finlanda și Singapore sunt țările cu cele mai scăzute niveluri de corupție percepută din lume. Trei dintre aceste țări (Danemarca, Noua Zeelandă și Singapore) se numără, de asemenea, printre cele mai libere zece țări din lume din punct de vedere economic, în timp ce Finlanda ocupă un respectabil loc 17 în *Indicele libertății economice* (înaintea unor țări precum Statele Unite și Germania, de exemplu).⁴⁴

Dimpotrivă, țările care se clasează printre ultimele zece în *IPC* sunt aceleași țări care sunt clasificate ca „reprimare” în *Indicele libertății economice*, cum ar fi Coreea de Nord (locul 170 în *IPC* și 178 în *Indicele Heritage*) și Venezuela (locul 176 în *IPC* și 177 în *Indicele Heritage*). Cu cât guvernul intervine mai mult în viața economică, cu atât există mai multe oportunități de mituire a funcționarilor guvernamentali. Prin urmare, oricine dorește să limiteze influența imorală sau chiar criminală a cetățenilor bogați asupra politicii ar trebui să pledeze pentru *mai puțin* stat, nu pentru *mai mult* stat.

6

„Capitalismul duce la monopoluri”

Caracterul irațional al dezbaterii despre „monopoluri” a fost remarcat de economistul Ludwig von Mises încă din 1922, în lucrarea sa epocală *Socialismul*: „Simpla mențiune a cuvântului monopol”, scria Mises, „stârnește de obicei emoții care fac cu neputință judecata clară și provoacă, în loc de argumente economice, obișnuita indignare morală arătată în literatura etatistă și anticapitalistă”.¹ Mises observă că sfera de acțiune a monopolistului într-o economie capitalistă lipsită de intervenția guvernului este mult mai mică decât tind să presupună în mod obișnuit „scriitorii populari asupra chestiunilor de carteluri și trusturi”.²

De fapt, presupusa tendință spre monopol este unul dintre cele mai vechi argumente împotriva capitalismului. Această teză afirmă că libera concurență se va autodistruge în mod inevitabil și, la sfârșitul procesului de concentrare și centralizare a capitalului, un număr mic de monopoluri rămase vor domina economia. Lenin a descris acest proces în lucrarea sa din 1917, *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, în care scrie: „Această transformare a concurenței în monopol este unul dintre fenomenele cele mai importante – dacă nu cel mai important – în economia capitalismului contemporan, și de aceea trebuie să-l analizăm mai amănunțit”.³ Lenin continuă, afirmând că monopolul este o „lege generală și fundamentală” a stadiului actual al capitalismului.⁴

Când Lenin și alți teoreticieni vorbesc despre monopoluri, nu se refe-

ră doar la companiile care controlează 100% dintr-o anumită piață, ceea ce este, oricum, foarte rar în cazul companiilor care nu sunt deținute de stat. Și Adam Smith, în lucrarea sa *Avuția națiunilor*, a folosit termenul de „monopol” pentru a se referi nu numai la companiile comerciale care sunt singurii furnizori în domeniile lor, ci și la firmele care nu satisfac nicio-dată pe deplin „cererea efectivă”, scopul fiind de a-și vinde mărfurile „cu mult peste prețul natural”. Smith înțelegea că „prețul natural” este prețul care ar putea fi obținut în condiții de concurență liberă.⁵ Unii economiști moderni definesc, de asemenea, monopoliurile în acest sens mai larg, în cazul „firmelor care dețin un anumit control asupra prețului prin controlul asupra ofertei de pe piață, chiar dacă nu sunt singurul vânzător de pe piața lor”.⁶

Lenin scria că, în 1904, în Statele Unite, aproape jumătate din producția totală a tuturor întreprinderilor din țară se afla în mâinile unei sutimi din numărul total de întreprinderi: „De aici se vede limpede că, pe o anumită treaptă a dezvoltării ei, concentrarea duce de la sine, se poate spune, de-a dreptul la monopol. Căci citorva zeci de întreprinderi gigantice le e ușor să se înțeleagă între ele, în timp ce, pe de altă parte, tocmai proporțiile mari ale întreprinderilor fac să devină mai dificilă concurența, generează tendința spre monopol.”⁷

Lenin nu a văzut deloc această tendință într-o lumină negativă. Consecința formării monopolurilor a fost „un progres uriaș pe calea socializarea producției”.⁸ În stadiul său cel mai dezvoltat, capitalismul „duce de-a dreptul la socializarea integrală a producției; el tîrăște, ca să spunem așa, pe capitaliști, fără știrea lor și împotriva voinței lor, într-un fel de ordine socială nouă, care constituie faza de tranziție de la libertatea deplină a concurenței la socializarea deplină”.⁹ El s-a opus cu vehemență „criticilor reacționari, mic-burghezi” ai capitalismului, care visau să se întoarcă la libera concurență.¹⁰

Istoricul economic german Werner Plumpe subliniază că analizele precum cele ale lui Lenin erau inexacte, deoarece generalizau tendințele dintr-un număr de sectoare care erau deosebit de mari consumatoare de capital, cum ar fi industria grea, și le extrapolau.¹¹ După cum subliniază Plumpe, nu a mai rămas aproape nimic din marile companii care au fost dominante de la începutul până la jumătatea secolului al XX-lea și care au

stat la baza previziunilor lui Lenin. Câteva dintre aceste companii există și astăzi sub aceleași nume istorice, deși, după cum observă Plumpe, nu mai au prea multe în comun cu înaintașele lor.¹²

După cum scria Josef Schumpeter în cartea sa din 1942, *Capitalism, Socialism and Democracy*, cazurile pure de monopol pe termen lung trebuie să fie foarte rare, ba „chiar și apropierea tolerabile de cerințele concepțului tot trebuie să fie mai rare decât cazurile de concurență perfectă”.¹³

Un monopol, „în condițiile unui capitalism intact, cu greu ar putea persista pentru o perioadă suficient de lungă pentru a conta în analiza producției totale, cu excepția cazului în care nu este susținut de o autoritate publică, de exemplu, în cazul monopolurilor fiscale”.¹⁴

De ce, se întreabă Schumpeter, se vorbește atât de mult despre monopol? Răspunsul, susține el, trebuie să se afle pe tărâmul „psihologiei discuțiilor politice”.¹⁵ În Statele Unite, spune el, economiștii, oficialii guvernamentali, jurnaliștii și politicienii au o simpatie evidentă pentru acest cuvânt, deoarece a devenit un „termen al oprobriului”, iar oamenii atribuie practic tot ceea ce nu le place la afaceri acestei puteri sinistre.¹⁶ Pe termen scurt însă, recunoaște el, „pozițiile de monopol veritabile sau care se apropie de monopol” sunt mult mai frecvente, deși acest lucru nu înseamnă că au un impact complet negativ și, după cum observă și el, monopolurile nu trebuie să aibă în niciun caz o „influență soporifică”.¹⁷

Schumpeter a fost unul dintre puținii economiști care nu a privit funcția economică a monopolurilor într-o lumină complet negativă, ci a descris și contribuția pozitivă a acestora la procesul de „distrugere creatoare”. De aceea, economiștii americani Richard B. McKenzie și Dwight R. Lee se referă la Schumpeter în lucrarea lor *In Defense of Monopoly*, în care scriu: „În analiza lui Schumpeter se ascunde o teorie a *monopolului optim* necesar pentru o creștere economică maximă”.¹⁸ Ambii economiști adoptă o viziune critică asupra monopolurilor și admit că astfel de poziții pe piață pot fi dăunătoare creșterii economice. Ei adaugă, totuși, „că nu toate monopolurile și nu toate nivelurile de monopolizare distrug bunăstarea, o perspectivă care sugerează că economiștii ar trebui să acorde mai multă atenție condițiilor instituționale pentru ceea ce ar putea fi numit *monopolul optim*”.¹⁹

În special, ei fac distincția între monopolurile pentru bunurile care

sunt *date* – adică nu sunt create efectiv de monopol – pe care le judecă negativ „deoarece monopolul nu a avut niciun rol în crearea bunului și în crearea valorii nete” și monopolurile pentru bunurile care sunt *dezvoltate* de către persoanele și firmele în cauză și care ar putea avea o funcție utilă.²⁰ Din punctul lor de vedere, o situație de – în jargonul economiștilor – „conurență perfectă” este, în primul rând, irealizabilă în lumea reală și, în al doilea rând, nedorită.²¹

Perspectiva de a obține profituri de monopol este un factor cheie al inovării. Concurența este un factor esențial al progresului economic; nu în termeni de concurență perfectă sau de piață perfectă – care poate exista doar în modele economice abstracte, nu în realitate – ci sub forma unei concurențe care este întotdeauna supusă unor tendințe de monopol temporare. Schumpeter a subliniat faptul că un sistem perfect „care, în fiecare moment, își utilizează pe deplin posibilitățile în cel mai bun mod posibil” poate fi, pe termen lung, inferior unui sistem imperfect „care *nu face acest lucru la niciun moment* dat, deoarece eșecul acestuia din urmă poate fi o condiție pentru nivelul sau viteza performanței pe termen lung”.²²

Monopolurile deschid posibilitatea de a obține profituri excedentare – iar aceste profituri excedentare sunt motoare ale eficienței și inovației, după cum a recunoscut Marx în volumul III din *Capitalul*: „Mai departe: profitul suplimentar pe care îl realizează de obicei un capital individual într-o anumită sferă de producție – avînd în vedere că abaterile ratei profitului din diferite sfere de producție se egalizează mereu în rata mijlocie a profitului – rezultă, dacă facem abstracție de abaterile pur întîmplătoare, din reducerea prețului de cost, deci a cheltuielilor de producție, reducere datorată faptului că se întrebuițează un capital mai mare decît cel mijlociu, din care cauză *Les faux frais* [cheltuielile neproductive –n.tr.orig.] ale producției scad, în timp ce cauzele generale ale creșterii forței productive a muncii (cooperarea, diviziunea muncii etc.) pot acționa într-o măsură mai mare și cu mai multă intensitate, pentru că sfera de activitate este mai largă sau datorată faptului că, abstracție făcînd de volumul capitalului în funcțiune, se întrebuițează metode de muncă mai bune, invenții noi, mașini perfecționate, procedee chimice etc., pe scurt mijloace și metode de producție noi, perfecționate, care depășesc nivelul mijlociu al mijloacelor de producție și metodelor de producție.”²³

Dezvoltarea unor produse și piețe complet noi implică riscuri și cerințe foarte diferite față de funcționarea pe piețele consacrate. Antreprenorii sunt cel mai probabil să accepte acest risc sporit atunci când există perspectiva unor profituri de monopol – cel puțin temporare – semnificativ peste marjele normale de profit. „Prin urmare, într-o economie mai dinamică, din lumea reală, în care *dezvoltarea* sau *progresul* trebuie să fie anticipat într-un anumit mod sistematic, trebuie să apară unele profituri supranormale, iar acest nivel de profitabilitate trebuie să fie peste nivelul realizabil într-un mediu perfect concurențial.”²⁴

Atunci când oamenii sunt rugați să compare avantajele și dezavantajele monopolurilor, ei menționează de obicei următoarele dezavantaje:²⁵

- Prețuri mai mari și mai puține opțiuni pentru consumatori
- Mai puține stimulente pentru reducerea costurilor
- Mai puține stimulente pentru inovare și investiții
- Monopourile pot obține putere politică pentru a-și proteja interesele personale

Cu toate acestea, există numeroase avantaje care sunt adesea trecute cu vederea:

- Economii de scară – costuri medii mai mici ca urmare a creșterii gradului de mărime la care se operează
- Profitul ridicat poate fi folosit pentru cercetare și dezvoltare
- Recompensa obținerii unui brevet (o putere de monopol) poate încuraja investițiile

Totuși, aceste avantaje și dezavantaje nu trebuie interpretate ca valabile pentru fiecare întreprindere considerată a fi un monopol. De exemplu, companiile care sunt considerate în prezent monopoluri pot fi extrem de inovatoare. Amazon, Facebook și Google, de exemplu, se numără printre companiile care au văzut numeroși concurenți – inclusiv companii care au fost considerate la rândul lor monopoluri – pierzându-și rapid poziția de monopol sau dispărând cu totul de pe piață datorită inovațiilor tehnologice și apariției unor noi concurenți (voi reveni asupra acestui aspect cu câteva exemple). Chiar și în situația când în prezent nu există o concurență serioasă, astfel de companii sunt conștiente de posibilitatea ca noi concurenți cu tehnologii inovatoare să apară pentru a le uzurpa pozițiile

dominante.²⁶ Acesta este, la rândul său, unul dintre motivele pentru care aceste companii sunt atât de hotărâte să continue să inoveze, chiar dacă își domină deja piețele. Dacă nu reușesc să inoveze, dacă subestimează acest pericol, își vor pierde poziția pe piață.

Orice companie care pare atotputernică în prezent este de fapt departe de această omnipotență – și este conștientă de acest lucru. Economistul franco-belgian Nicolas Petit consideră că principalele amenințări sunt inovațiile tehnologice care fac ca soluțiile existente să devină rapid învechite, intrarea pe piață a unor companii noi și inovatoare și reglementările guvernamentale care pun sub semnul întrebării modelele de afaceri existente.²⁷ Monopolurile reale sau percepute sunt, de obicei, mult mai puțin stabile decât ar putea părea la prima vedere, mai ales atunci când se află la apogeul puterii lor.

Funcțiile pozitive ale monopolurilor sunt prea puțin recunoscute, însă acestea nu se aplică în niciun caz doar corporațiilor gigantice asociate de obicei cu acest termen, ci și companiilor mai mici care dețin o poziție de monopol de facto pe o piață de nișă. Eu însumi am înființat o companie pe o piață de nișă în Germania (Dr.ZitelmannPB.GmbH, astăzi PB3C), care a deținut o poziție de monopol de facto timp de peste 15 ani – ca furnizor de servicii de relații publice în industria imobiliară germană. Timp de mai bine de zece ani nu am avut aproape niciun concurent, ceea ce însemna că puteam percepe onorarii ridicate și impuneam condiții contractuale care ne permiteau să ne planificăm veniturile cu un grad ridicat de siguranță. Bineînțeles, în cele din urmă s-a aflat că firma noastră obținea profituri foarte mari (rentabilitatea vânzărilor a fost în medie de 48% în cei 15 ani înainte de a vinde compania), iar noi furnizori cu prețuri mai mici și termeni contractuali mai puțin restrictivi au intrat pe piață pentru a ne concura.

Dar fără compania mea ca model de urmat, probabil că acești concurenți nu ar fi apărut niciodată. În acest sens, „monopolul” companiei mele a contribuit la crearea unei piețe pentru serviciile profesionale de PR în sectorul imobiliar german. Iar anumite inovații, cum ar fi oferirea unei game extinse de servicii și creșterea nivelului de specializare profesională în diferite departamente, care până atunci erau aproape nemaîntâlnite în rândul firmelor de PR, au putut fi puse în aplicare doar prin protejarea

acestui cvasimonopol. Acest monopol a apărut – așa cum se întâmplă adesea – din poziția superioară pe piață a companiei mele.

Acest lucru arată că, chiar și pe piețele foarte specializate și de nișă, monopolurile pot îndeplini o funcție pozitivă. Compania pe care am vândut-o în 2016 își desfășoară activitatea și astăzi și este în continuare lider de piață, dar, desigur, din cauza concurenței, marjele mari de profit de care ne-am bucurat la începuturile companiei nu mai pot fi atinse. Acest exemplu arată că „monopolul” acoperă mult mai mult decât corporațiile internaționale gigantice la care ne gândim în mod normal când auzim acest cuvânt.

Dar să ne întoarcem atenția la principalii giganți tehnologici din lume. În întreaga lume, companii precum Google, Amazon, Facebook, Microsoft și Apple sunt considerate o amenințare. Aproape toată lumea le folosește, dar aproape nimeni nu le place. Unele îngrijorări sunt valabile, mai ales în ceea ce privește părtinirea politică a unor companii precum Facebook – voi reveni asupra acestui aspect mai târziu. Dar multe dintre criticile aduse în mod normal monopolurilor nu se aplică acestor companii. Economistul american Tyler Cowen folosește exemplul Google, Facebook și Apple pentru a arăta că aceste companii nu sunt nicidecum ostile inovației – dimpotrivă. „Cu toate acestea, în practică, marile companii de tehnologie s-au dovedit a fi inovatori viguroși. Mai mult, perspectiva de a fi cumpărat de Google sau de unul dintre ceilalți giganți din domeniul tehnologiei a fost stimulentele pentru ca alții să inoveze și a oferit companiilor aflate în dificultate acces la capital și expertiză atunci când, altfel, ar fi putut să se retragă sau să nu fi început niciodată.”²⁸ Marile companii de tehnologie cheltuiesc astăzi sume uriașe pentru cercetare și dezvoltare – numai în 2018, se estimează că cei șase giganți Amazon, Google, Microsoft, Netflix, Facebook și Apple au cheltuit cel puțin 22,6 miliarde de dolari pentru cercetare și dezvoltare.²⁹

Nu numai această cifră contrazice multe dintre caracteristicile atribuite în mod normal monopolurilor. Într-un studiu important din 2020 („Big Tech and the Digital Economy”), Nicolas Petit prezintă o serie de argumente care relativizează conceptul comun de „monopol” și propune termenul de „mologopol”. Giganții din domeniul tehnologiei, precum Amazon, Google, Microsoft, Netflix, Facebook și Apple, sunt activi

într-un număr tot mai mare de domenii și concurează între ei și cu alți concurenți serioși într-o serie întregă de segmente de piață: „Google a dezvoltat un serviciu de e-mail, un browser, un sistem de operare mobil și o rețea socială. Amazon a devenit din librar online specializat un retailer online generalist, precum și un furnizor de servicii de *cloud computing*, iar acum deține un lanț de magazine alimentare „din cărămidă și mortar”. Iar Facebook este o firmă structurată pe două segmente de piață, respectiv rețele globale și mesagerie.”³⁰ Giganții din domeniul tehnologiei continuă să deschidă noi segmente în care se înfruntă între ei și cu alte companii – Microsoft pe segmentul jocurilor, Google pe segmentul mașinilor care se conduc singure, Facebook pe segmentul sistemelor de plată și Amazon pe segmentul producției video și al streamingului. Este interesant atunci când privești aceste companii nu din perspectiva antitrust, ci din perspectiva analiștilor bursieri. În orice analiză, există referiri la destul de mulți concurenți existenți sau potențiali, după cum demonstrează Petit cu o serie de exemple.³¹

Am citit recent biografia lui Jeff Bezos scrisă de Brad Stone³² – și întreaga biografie relatează bătăliile constante pe care Bezos a trebuit să le ducă împotriva competitorilor încă din prima zi. Printre aceștia s-au numărat de la jucători specializați, cum ar fi un furnizor online de scutece, până la companii majore precum Ebay, Apple, Barnes & Noble, Walmart și altele. Afirmatia că o companie precum Amazon este capabilă să își elimine concurenții este de-a dreptul absurdă.

Petit concluzionează: „Imaginea de monopoliste a marilor firme de tehnologie este atractivă din punct de vedere intuitiv, dar greșită din punct de vedere analitic. Constatările monopolului bazate pe observații privind rivalitatea limitată pe piața de origine a giganților din tehnologie constituie o viziune îngustă asupra concurenței. În ciuda pozițiilor dominante pe care le dețin prin brevete, marile firme de tehnologie nu duc o viață liniștită. Gradul lor intens de efort este în contradicție cu teoria standard a monopolului. O imagine mai bună este cea a marilor firme de tehnologie ca moligopoliști, adică firme care coexistă ca monopoliști și oligopoliști.”³³

Ceea ce ignoră majoritatea criticilor care cer ca guvernele să intensifice reglementarea anumitor piețe sau să desființeze monopolurile este

faptul că monopolurile tind să fie mult mai puțin durabile decât se crede. Economistii belgieni Dirk Auer și Nicolas Petit au analizat acoperirea mediatică a monopolurilor pe o perioadă de 150 de ani. Ei au evaluat un total de 1.399 de articole apărute din 1850 până în 2000.³⁴ Printre concluzii, analiza lor confirmă faptul că acoperirea mediatică a monopolurilor este deosebit de negativă: 61% dintre articolele evaluate de cei doi cercetători au avut o înclinație negativă, 30% au fost neutre și doar 9% au menționat aspecte pozitive ale monopolurilor.³⁵ Acest lucru nu este surprinzător în sine, deoarece mass-media publică de obicei mai degrabă articole negative decât pozitive. Cu toate acestea, ar trebui să dea de gândit faptul că apariția monopolurilor este raportată mult mai mult și mai frecvent decât dispariția lor.³⁶ „Dacă articolele din presă ar acoperi un eșantion aleatoriu de monopoluri, atunci ar trebui să vedem aproximativ la fel de multe articole despre monopolurile care dispar ca și despre cele care apar. Acest lucru se datorează faptului că foarte puține monopoluri au supraviețuit pe toată perioada de timp a setului de date”.³⁷ Analiza pe care o fac acoperirii presei confirmă ceea ce Milton Friedman a scris despre monopoluri încă din 1962, și anume că importanța lor este mult supraestimată, în parte pentru că „monopolul este mai demn de știri și atrage mai multă atenție decât concurența”.³⁸

Nici măcar nu trebuie să mergem atât de departe în istorie pentru a demonstra punctul de vedere al lui Friedman. În 2019, Tyler Cowen a scris în cartea sa *Big Business* că următoarele companii, printre altele, au fost criticate ca monopoluri în Statele Unite în ultimele decenii: Kodak, IBM, Microsoft, Palm, BlackBerry, Yahoo, AOL, Digital Equipment Corporation (DEC), General Motors și Ford. „Din această listă, doar Microsoft rămâne o entitate dominantă.”³⁹

Economistul american Ryan Bourne oferă numeroase exemple de companii care au fost identificate ca monopoluri și care au ajuns să-și sacrifice poziția dominantă pe piață în articolul său „Este de data asta altfel? Schumpeter, gigantii din tehnologie și fatalismul monopolului”.⁴⁰ Rețeaua de socializare Myspace, de exemplu, a fost fondată în 2003 și a câștigat rapid milioane de utilizatori. Până în iunie 2006, Myspace era cel mai vizitat site web din SUA, chiar înaintea Google. În 2007, principalul ziar de stânga din Marea Britanie, *The Guardian*, a întrebat: „Își va pierde

vreodată Myspace monopolul?”. La începutul anului 2008, Myspace deținea o cotă de 74,4% din piața rețelilor de socializare, iar în decembrie 2008, avea 75,9 milioane de vizitatori numai în Statele Unite. Dar, doar șase luni mai târziu, Facebook a depășit Myspace în SUA, iar cota de piață a companiei a scăzut la doar 30% până la sfârșitul anului 2009. Astăzi, Myspace a devenit aproape complet irelevantă. Bourne concluzionează: „Este important faptul că istoria Myspace arată că aceleași efecte de rețea care duc la o creștere masivă pot duce și la o dispariție rapidă atunci când apare un produs superior.”⁴¹

În noiembrie 2008, revista *Forbes* a publicat un articol important despre producătorul de telefoane mobile Nokia. Titlul de pe coperta revistei era „Un miliard de clienți – poate cineva să-l ajungă pe regele telefoanelor mobile?”. După ce a fost în mod constant cel mai mare producător de telefoane mobile din lume din 1998 până în 2011, Nokia a fost depășită de Samsung în primul trimestru al anului 2012, compania sud-coreeană obținând o cotă de piață estimată la 25,4%. Nokia a continuat să dețină o cotă respectabilă de 22,5% din piață, iar Apple a avut 9,5%. Cu toate acestea, cota Nokia a scăzut cu mai mult de o treime față de 2008. În mod surprinzător, Nokia a dezvoltat primul smartphone din lume în anii 1990, „dar nu a prevăzut importanța aplicațiilor pentru atractivitatea telefonului decât atunci când a fost prea târziu”.⁴² În 2013, Microsoft a cumpărat divizia de telefoane mobile a Nokia, care la acea vreme avea o cotă de piață globală de doar 3%.⁴³

Un alt exemplu este Xerox, care a inventat primul fotocopiator în 1960 și domina piața în 1970 cu o cotă de piață de aproape 100%. La fel cum astăzi oamenii spun „am gugălit” atunci când caută pe internet, oamenii de atunci (și într-o anumită măsură și astăzi în SUA și alte locuri) se refereau la „xeroxare” ori de câte ori fotocopiau ceva. În 1973, Xerox a fost acuzată de încălcarea legilor antitrust și a urmat o lungă bătălie juridică. Dar atunci, în mai mare măsură decât astăzi, problema a fost rezolvată de piață, deoarece companii precum IBM, Eastman-Kodak, Canon, Minolta, Ricoh și altele au lansat fotocopiatoare mai mici și mai ieftine.⁴⁴ Aparatele concurenților foloseau toner lichid cu întreținere redusă și erau construite cu piese ieftine și standardizate. Acestea erau vândute prin intermediul magazinelor obișnuite de articole de birotică, mai degrabă decât printr-o

rețea proprie costisitoare. Dintr-o dată, japonezii vindeau copiatoare de calitate mai slabă la prețuri mai mici decât costul de fabricație al aparaterelor Xerox, în timp ce Xerox dorea să continue să facă bani din volumul de copii plătite ca un abonament, așa cum făcuse întotdeauna. Cota de piață a Xerox a scăzut de la 95% în 1972 la 49% în 1979, înainte de a coborî pentru prima dată sub pragul de 30% între 1998 și 1999.⁴⁵ Astăzi, Xerox este blocat la mai puțin de 2% din piața globală a fotocopiatoarelor.⁴⁶

Un alt exemplu este Kodak, care în 1976 deținea peste 90% din piața americană a filmelor foto și 85% din piața americană a aparatelor foto.⁴⁷ Kodak a subestimat grav trecerea la aparatele foto digitale, înainte ca piața să evolueze din nou și să ajungă să fie dominată de camerele foto de înaltă performanță pentru telefoane mobile. În 2012, compania a intrat în faliment, iar ulterior și-a încercat norocul cu alte modele de afaceri. Kodak este un exemplu al modului în care unele companii pot deține o poziție de monopol pentru o perioadă extinsă de timp. Dar acest lucru nu este valabil pentru marea majoritate a monopoliştilor, după cum confirmă poveștile Myspace și Nokia.

În unele cazuri, s-ar putea spune că un monopol nu este decât un fenomen temporar, care există doar pentru a fi înlocuit de un alt monopol, așa cum au exemplificat Myspace și Facebook. Aceste tipuri de monopol sunt denumite „monopoluri în serie”. Există nenumărate exemple de industrii în care consumatorii se îndreaptă către un furnizor perceput ca „cel mai bun din clasă” la un anumit moment dat. „Pe astfel de piețe, firmele vor concura pentru a fi monopoliste. În această competiție, produsele care creează mai multă valoare pentru consumatori prevalează în fața celor care creează mai puțină valoare. Observați ce înseamnă acest lucru. Chiar actele de concurență care constituie testele de piață ale acestor produse ... vor părea acte monopolizatoare. Pentru că așa și sunt. Ele determină care monopol prevalează până când produse mai bune apar pentru a capta o piață cu randamente crescânde.”⁴⁸

O companie care este adesea criticată astăzi ca monopolistă este Amazon. De la originile sale ca librar online, Amazon și-a extins serviciile pentru a include o listă tot mai mare de categorii de produse. Desigur, librării mai tradiționale se plâng că nu pot concura în mod profitabil cu Amazon, dar acest lucru se datorează pur și simplu faptului că Amazon

oferă o varietate mult mai mare de produse – inclusiv cărți folosite – decât orice librar obișnuit. Dar asta nu înseamnă că Amazon este imbatabil pe termen lung. În mare parte sub radarul publicului larg, se dezvoltă noi modele de succes care funcționează fără Amazon și „care, pe termen lung, ar putea chiar săpa la rădăcina celei mai valoroase companii din lume. Principiul pare simplu, dar multe lucruri trebuie să funcționeze împreună: producătorii de bunuri de consum intră în contact direct cu clienții prin intermediul rețelelor sociale și organizează fiecare etapă a proceselor până la livrarea bunurilor la ușa clienților. Acest lucru le permite companiilor să păstreze controlul asupra fiecărei verigi din lanțul valoric. Experții numesc acest proces „direct la consumator” sau, pe scurt, D2C. Rezultatul: producătorii ocolesc marile platforme de comerț electronic și elimină toți intermediarii. Tendința D2C, consideră experții de pe piață, ar putea deveni sămânța unei mișcări capabile să submineze pe termen lung dominația actuală a Amazon în comerțul electronic.”⁴⁹

Unele companii mari și-au asumat deja un rol de pionierat în D2C, inclusiv companiile de articole sportive Nike și Adidas. Bineînțeles, aceasta este doar o imagine de ansamblu și este posibil ca, până când veți citi această carte, să fi devenit evident faptul că Amazon a răpus și aceste noi modele de afaceri.

Concurența și monopolul nu sunt opuse în mod absolut, ci reprezintă o contradicție dialectică: concurența creează monopol, deoarece prevalează cel mai bun produs. Profiturile ridicate ale monopolului atrag noi concurenți, care distrug treptat monopolul, dar la un moment dat pot deveni ei înșiși temporar un monopol, pentru a fi din nou distruși de concurenții lor. Doar în cazul monopolurilor publice acest lucru nu se poate întâmpla, deoarece puterea guvernului îl ferește să fie supus concurenței. Milton Friedman a subliniat că dezavantajul fundamental atât al reglementărilor publice, cât și al monopolului public este dificultatea extraordinară de a inversa astfel de evoluții: „Concluzionez cu reticență că, dacă este tolerabil, monopolul privat poate fi cel mai mic dintre rele”, a observat Friedman.⁵⁰

Monopolurile care nu sunt monopoluri publice vor dispărea de obicei mai devreme sau mai târziu, deoarece monopolistii devin excesiv de birocratici pe măsură ce se extind, deoarece sunt supuși unor presiuni con-

curențiale minime și deoarece mentalitatea lor devine din ce în ce mai asemănătoare cu cea a întreprinderilor deținute de guvern. „Devin mai birocratici, nu reușesc să prevadă produse noi și importante, condițiile de piață se întorc împotriva lor, concurenții străini intră pe piață, tehnologiile perturbatoare pot ‘schimba totul’ sau costurile le cresc pe măsură ce își pierd dinamismul.”⁵¹ În cadrul unor astfel de companii, totuși, există minți creative care pot pleca în cele din urmă pentru a înființa noi companii.

Un exemplu elocvent al acestui fenomen este apariția SAP, cea mai importantă companie germană de software. Totul a început atunci când IBM a făcut greșea de a-i frustra pe unii dintre cei mai buni angajați ai săi, care erau mai pricepuți la recunoașterea oportunităților de piață decât conducerea companiei. Unul dintre acești angajați nemulțumiți a fost Claus Wellenreuther, care începuse să lucreze pentru IBM în calitate de consultant de sisteme în 1966, după ce absolvise Universitatea din Mannheim. Wellenreuther, care, în calitate de absolvent al unei facultăți de administrarea afacerilor, era mai degrabă un outsider printre toți fizicienii, matematicienii și inginerii de la IBM, a devenit specialist în dezvoltarea sistemelor de contabilitate financiară. „La IBM, contabilitatea și Wellenreuther”, explică cofondatorul SAP, Dietmar Hopp, „mergeau împreună ca pâinea și untul”.⁵²

La acea vreme, IBM se concentra aproape exclusiv pe vânzarea de hardware și aveau să treacă ani de zile până când compania avea să recunoască importanța software-ului. La mijlocul anului 1971, IBM a decis să centralizeze dezvoltarea unui pachet de software de contabilitate financiară, răpindu-i lui Wellenreuther calul său de bătaie. „Mi-am imaginat”, explică Wellenreuther, „că voi fi luat în considerare pentru a gestiona proiectul. La urma urmei, lucrasem aproape numai la sisteme de contabilitate financiară în tot acest timp.”⁵³ Cu toate acestea, i s-a spus că nu va fi luat în considerare pentru noul rol, care va merge în schimb la unul dintre managerii consacrați ai IBM. Wellenreuther și-a dat seama că evoluția sa profesională se afla într-un punct mort și că nu mai putea urca în ierarhie la IBM. El a decis să își ia concediul de două luni acumulate pentru a se gândi la opțiunile sale. După ce a făcut acest lucru, a demisionat și a intrat în afaceri pe cont propriu la începutul lunii octombrie 1971. Pe semnul de lângă soneria de la ușa sa scria acum „System Analysis Program

Development” (SAP).

Un alt angajat al IBM, Dietmar Hopp, începuse și el să se gândească la un viitor în afara companiei. La IBM, Hopp era considerat un specialist în domeniul programării prin dialog – o metodă clasică de programare care permite calculatoarelor să execute comenzile programului imediat după introducerea datelor, eliminând astfel întârzierile în procesare care erau o caracteristică comună a PC-urilor anterioare.

Până atunci, IBM lăsase în mare parte dezvoltarea de programe în seama clienților și consultanților săi, oferindu-le asistență individuală în fiecare caz. De fiecare dată, inginerii de software reinventau roata, cu costuri considerabile pentru clienții IBM. „Ceea ce facem noi la IBM”, a realizat Hopp, „este întotdeauna același lucru pentru fiecare client. Este un lucru pe care îl putem standardiza”.⁵⁴ Hopp și-a asumat sarcina de a dezvolta un software standardizat care să poată fi utilizat în cât mai multe companii. Și cu această idee, el, Wellenreuther, Hasso Plattner și alți doi foști angajați ai IBM s-au lansat în afaceri pe cont propriu.

Fondatorilor SAP le-a fost clar că trebuiau să fie foarte rapizi. La urma urmei, ei știau că, dacă aveau succes, alte companii – poate chiar și IBM – le vor copia ideea. Nu era suficient să aibă o idee genială pentru un software standardizat și să fie capabili să programeze eficient, ci aveau nevoie și de o abordare profesională a vânzărilor. Fondatorii SAP și-au dat seama curând că nu prea avea rost să își prezinte ideile specialiștilor în informatică din cadrul marilor companii, care la prima vedere păreau a fi persoanele potrivite cu care să vorbească. Acești specialiști IT se puteau teme că noul software al SAP îi va face pe ei și echipele lor să devină în mare parte redundanți. De asemenea, le era teamă că programele SAP vor evidenția erorile și deficiențele din procesele existente, pe care nimeni din companiile lor nu le observase, deoarece personalul IT era singurul care înțelegea cu adevărat ceva despre calculatoare. Așa că, în loc să le ofere noul lor software managerilor IT, SAP a început de la vârf, cu membrii consiliului de administrație și directorii financiari ai companiilor. Aceasta a fost prima lor idee bună de vânzări. Dar și mai important a fost faptul că, încă de la început, compania s-a bazat pe parteneriate cu mari firme de audit și producători de hardware. La urma urmei, era mult mai ușor să vinzi un software unei companii dacă nu trebuia să îl comercializezi

tu însuși, deoarece era recomandat de consultanți independenți care se bucurau deja de încrederea directorilor de companii.

Astfel, SAP a putut să se concentreze în primul rând pe dezvoltarea și optimizarea continuă a softwareului său. „Pentru noi, capacitatea de a inova”, spune Hopp, „este sinonimă cu profitabilitatea.” În același timp, spune el, îndoiala constantă de sine, „dacă nu cumva alții ar putea fi mai buni și să ne depășească”, este încorporată în cultura SAP. „Această incertitudine este ceea ce ne-a impulsionat întotdeauna”.⁵⁵ Ca un exemplu pilduitor, el vorbește despre Nixdorf, care s-a concentrat în întregime pe vânzări, neglijând în mod flagrant optimizarea produselor sale – și ca urmare a eșuat.

SAP a fost mai consecventă și mai rapidă decât concurenții săi, deoarece s-a concentrat exclusiv pe dezvoltarea de software standardizat. „Ani de zile, concurenții noștri au continuat să ezite între a produce pachete software standardizate, pe de o parte, și a dezvolta software personalizat în domenii specializate, pe de altă parte.”⁵⁶ SAP a reușit rapid să își asigure contractele aproape tuturor corporațiilor de top din Germania și, în câțiva ani, a stabilit practic un monopol pe piața germană. Astăzi, SAP este cel mai mare dezvoltator european de software. Doar SUA are trei companii mai mari în acest segment. Și totul a început pentru că monopolistul IBM nu a apreciat suficient de repede noile evoluții și, în același timp, nu a oferit angajaților buni, care erau mai capabili să le recunoască decât managerii înrădăcinați ai companiei, șansa sau libertatea de a se dezvolta în cadrul companiei.

De altfel, potrivit lui Thomas J. DiLorenzo, IBM este un bun exemplu al modului în care piața reușește să combată monopolurile mult mai bine decât legislația guvernamentală antitrust: „...începând din 1969, guvernul federal a petrecut 13 ani acuzând IBM pentru că ar fi monopolizat piața computerelor. În cele din urmă guvernul a abandonat cazul, după ce a făcut ca IBM să cheltuiască multe milioane de dolari și nenumărate ore pentru a-i răspunde la solicitări. Între timp, poziția competitivă a IBM a fost eclipsată de companii precum Microsoft și Wang Computers.”⁵⁷ Wang Computers? Da, cel mai probabil nici nu ați auzit vreodată de acest brand cândva puternic, deoarece a dispărut complet în 1999, după aproape jumătate de secol.

Nu numai gigantul IBM a făcut greșeli care au dus la pierderea poziției de monopol. O altă companie, Xerox, pe care am menționat-o deja mai sus, a făcut cam același lucru. Xerox a organizat un laborator de dezvoltare ultrasecret, Palo Alto Research Center, care a fost denumit cu respect în industrie „Xerox PARC”. Fondatorul Apple, Steve Jobs, era foarte curios să vadă ce se cerceta aici. Și, cu obișnuita sa putere de convingere, a reușit în cele din urmă să arunce o privire în interiorul sanctuarului, împreună cu unii dintre cei mai buni experți în calculatoare de la Apple.

Jobs a fost cuprins de extaz în fața celor văzute. S-a prîmbat prin încăpere, trecând de la una la alta, trăind o emoție cum nu mai simțise niciodată. Acolo, expus pentru prima dată, se afla tot ceea ce am ajuns acum să așteptăm de la un computer: ferestre individuale pe ecran pentru fiecare document și un dispozitiv pe care am ajuns să îl cunoaștem sub numele de mouse. Astăzi este imposibil să ne imaginăm un PC altfel dar, pe atunci, ceea ce a văzut Jobs a fost absolut revoluționar și senzațional. Angajatul Xerox care le-a demonstrat invenția lui Jobs și echipei Apple a fost încântat să fie întâmpinat cu atâta entuziasm și agasat cu întrebări atât de inteligente. Ne putem doar imagina ce a trecut prin mintea angajatului Xerox când și-a dat seama că ceea ce el și echipa sa au inventat era atât de important și, în același timp, nu primea atenția și recunoașterea corespunzătoare în cadrul propriei companii. La sfârșitul demonstrației, angajatul Xerox a decis să renunțe la compania sa și să se alătore companiei Apple.

Aceste povești despre IBM și SAP, Xerox și Apple au un lucru în comun: marile companii aveau angajați foarte inteligenți cu idei incredibil de bune, dar nu au fost capabile să le recunoască potențialul și să le transforme rapid în produse comercializabile.

Companii precum Google, Facebook, Amazon și Apple par omnipotente astăzi – așa cum era cazul monopolurilor anterioare. Dar istoria ne învață că, mai frecvent decât am putea crede, monopolurile sunt mult mai puțin durabile decât ar putea părea la apogeul puterii lor. Și, de fiecare dată, criticii ne spun: de data aceasta, totul va fi foarte diferit; de data aceasta, monopolul va rezista dacă guvernul nu intervine pentru a-i tăia aripile.

Există numeroase dovezi că măsurile adoptate de guvern pentru a

elimina monopolurile reale sau percepute sunt aproape întotdeauna inutile sau contraproductive. „O agenție guvernamentală”, scrie Martin Rhonheimer, „nu are cum să judece dacă un monopol – același lucru este valabil și pentru carteluri – este dăunător sau util ... Prin urmare, pare mai eficient să lăsăm evaluarea eficienței sale pe seama pieței libere.”⁵⁸

În timp ce economistul Israel M. Kirzner subliniază că monopolurile care apar în urma concurenței, atunci când o companie creează oportunități atractive de vânzare și cumpărare pe piață și satisface nevoile consumatorilor mai bine decât altele, nu sunt deloc dăunătoare, ci chiar un factor important pentru creșterea economică,⁵⁹ unii gânditori aparținând tradiției ordoliberală, cum ar fi economistul german Walter Eucken, văd un mare pericol în orice monopol sau cartel. Unii dintre acești ordoliberali – alături de Eucken, merită menționat aici în special economistul Alexander Rüstow – își imaginează o stare ideală de concurență liberă între un număr mare de întreprinderi mici. Acest model utopic nerealist, combinat cu presupunerea că monopolurile și cartelurile sunt întotdeauna dăunătoare, îi determină pe ordoliberali să pledeze pentru autorități antitrust puternice pentru a desființa trusturile și cartelurile. Deși, în rest, ei suspectează faptul că guvernul joacă un rol prea mare în mersul afacerilor, în acest caz, solicită agenții guvernamentale omnipotente pentru a preveni concentrările de putere în economie.

Scriitoarea ruso-americană Ayn Rand a adoptat o poziție contrară și – criticând legislația antitrust americană – a scris fără echivoc: „conceptul de concurență *liberă*, *impus* prin lege, este o contradicție grotescă în termeni. Înseamnă: a forța oamenii să fie liberi sub amenințarea unui pistol. Înseamnă: protejarea libertății oamenilor prin reglementarea arbitrară a unor edicte birocratice fără răspuns”.⁶⁰ Este imposibil să legiferezi concurența, a argumentat Rand, deoarece nu există standarde prin care să se definească cine ar trebui să concureze cu cine, câți concurenți ar trebui să existe într-un anumit domeniu, care ar trebui să fie puterea lor relativă sau așa-numita „piață relevantă”, ce prețuri ar trebui să practice și ce metode de concurență sunt „corecte” sau „neloiale”. „Nu se poate răspunde la niciuna dintre acestea, tocmai pentru că la *aceste* întrebări se poate răspunde doar prin mecanismul unei piețe libere.”⁶¹ Singura semnificație și singurul scop al legilor antitrust, scrie Rand, este „penalizarea

abilității pentru că este abilitate, penalizarea succesului pentru că este succes și sacrificarea geniului productiv în favoarea cererilor mediocrității invidioase”.⁶²

Economistul chinez Zhang Weiyang respinge ficțiunea „conurenței perfecte”. „Așa-numita concurență perfectă este o lipsă de concurență”.⁶³ Legislația antitrust, continuă el, este de asemenea aproape în întregime anticoncurențială: „Conform teoriilor furnizate în prezent de știința economică, nu există nicio posibilitate ca firmele să fie competitive. Dacă stabilești prețuri mai mari decât ceilalți, este vorba de prețuri monopoliste. Dacă stabilești prețuri mai mici decât alții, este dumping. Dacă stabilești prețuri echivalente cu ale altora, este conspirație. Orice tip de comportament de stabilire a prețurilor poate fi numit comportament monopolistic”.⁶⁴

Companiile mari care ocupă (sau se presupune că ocupă) o poziție de monopol au dificultăți, deoarece sunt înconjurate de atât de mulți adversari: concurenții cu mai puțin succes, adică cei care nu au avut la fel de mult succes în a produce produse de bună calitate la prețuri rezonabile, sunt dușmanii lor, la fel ca și mass-media, care sunt adesea ghidate de resentimente anticapitaliste. Companiile cu mai puțin succes și mass-media formează o alianță profană cu agențiile guvernamentale și autoritățile de reglementare, care își iau sarcina de a sparge „puterea monopolurilor”. Fac acest lucru aparent în numele consumatorilor, deși, în realitate, eforturile lor sunt în mare parte motivate de interese personale sau de ideologie. Monopolurilor le este greu să facă față acestor atacuri, deoarece au adversari aprigi chiar și în rândurile celor care, în mod normal, sunt susținători înfocați ai economiei de piață. Ludwig Erhard, a cărui realizare culminantă în calitate de ministru al economiei a fost asigurarea unei economii de piață libere în Germania de Vest după cel de-al Doilea Război Mondial, este una dintre aceste persoane. Erhard s-a opus cu vehemență tuturor monopolurilor și cartelurilor, pe care le considera dăunătoare în sine.⁶⁵ Monopolurile – și marile companii în general – au astfel mulți oponenți și foarte puțini apărători.

Mulți critici care atacă cu înverșunare monopolurile private acceptă sau chiar justifică existența monopolurilor publice. Atacurile asupra monopolurilor reale sau percepute de către anticapitaliști și guverne au, de

asemenea, o funcție de diversiune, pentru că cel mai periculos monopol este cel public. După cum scrie Thomas J. DiLorenzo: „Adică, guvernul își generează o publicitate extraordinară prin urmărirea în justiție a firmelor de renume, pentru că se angajează într-un comportament care este în principal *competitiv*. Între timp, guvernul însuși este principala cauză a monopolului real – cu tarifele sale protecționiste, cu reglementarea anumitor industrii (de la televiziunea prin cablu la serviciile de taxi) care creează monopoluri de franciză; cu reglementarea privind licențele profesionale, care face dificilă sau imposibilă intrarea în sute de ocupații; și cu reglementarea antitrust în sine, care este adesea folosită ca armă politică împotriva celor mai de succes afaceri”.⁶⁶

În ceea ce privește monopolurile, guvernul este în mult mai mare măsură un generator decât un rezolvator de probleme. Nu numai pentru că guvernul devine atât de des el însuși monopolist, ci și pentru că reglementarea sa excesivă favorizează apariția monopolurilor sau oligopolurilor în anumite sectoare. La urma urmei, cu cât un guvern introduce mai multe obstacole prin reglementare, cu atât mai dificilă este intrarea pe piață pentru noii veniți. Este de la sine înțeles că numai companiile foarte mari își pot permite să plătească pentru rândurile vaste de angajați care sunt forțați să se asigure că societatea lor respectă cerințele de reglementare, în loc să fie angajați în activități productive. „Există unele dovezi”, explică Tyler Cowen, „conform cărora creșterile observate ale ratelor de concentrare sunt corelate cu creșterea reglementărilor guvernamentale în domeniul afacerilor”.⁶⁷ În unele cazuri, reglementările guvernamentale restrâng direct concurența și duc la creșterea prețurilor, așa cum demonstrează Cowen cu exemplul industriei aviatice americane, unde guvernul interzice transportatorilor străini să opereze zboruri interne.⁶⁸

Chiar și unele dintre cele mai denigrate practici ale unor companii precum Facebook sunt cauzate mai degrabă de reglementările guvernamentale decât de companiile în sine. Să luăm ca exemplu cenzura conținutului politic, o neplăcere care atrage pe bună dreptate oprobiul universal. Adevărul este că Facebook și alte companii nu sunt inițiatorii acestei idei. Din punctul lor de vedere, este costisitoare și presupune un efort foarte mare. Ele au fost nevoite să angajeze mii de angajați suplimentari și să dezvolte în mod constant noi algoritmi care să detecteze sau să ștergă

conținutul nedorit. Cenzurează conținutul la această scară doar pentru că legiuitorii din diferite țări îi obligă să facă acest lucru. Iar dacă nu o fac, riscă să fie dați în judecată.⁶⁹ Așadar, locul potrivit pentru a aborda astfel de critici justificate la adresa Facebook și a altora este, adesea, statul – și nu companiile însele în primul rând.

Totuși, cel mai mare paradox al criticilor aduse monopolurilor de către anticapitaliști este faptul că ei sunt exact aceiași oameni care susțin atât de frecvent naționalizarea, deși monopolurile publice sunt cele mai durabile și mai puțin vulnerabile monopoluri. Nu este oare absurd ca anticapitaliștii să critice marile firme pentru că restrâng concurența și, în același timp, să pledeze pentru mai multe întreprinderi deținute de stat, care elimină concurența nu doar temporar și parțial, ci permanent și complet? Inamicul monopolului permanent nu este socialismul, ci capitalismul.

7

„Capitalismul promovează egoismul și lăcomia”

Simplul gând la cuvântul „profit” îi face pe mulți oameni să se simtă incomod. Aceștia îl asociază cu lăcomia și cu alte motive josnice. În 2019, Hermann Simon, un antreprenor și gânditor german de top în domeniul managementului, autor al cărții de referință *Hidden Champions*, a stat în zona pietonală a unui oraș german și a abordat 100 de persoane. Această metodă de realizare a unui sondaj este cunoscută sub numele de „eșantionare de disponibilitate” și nu ar trebui să ne așteptăm să furnizeze rezultate reprezentative. Dar Simon nu era cu adevărat preocupat de cifre; cel mai mult îl interesa să observe reacțiile oamenilor. El i-a întrebat pe trecători: „Cât rămâne ca profit după costuri și impozite atunci când o companie încasează venituri de 100 de euro?”. Mulți dintre oamenii cu care a vorbit au considerat întrebarea dificilă, iar unii au refuzat să răspundă, argumentând că resping ideea de profit din principiu. „Mi-am dat seama că fiecare student la afaceri sau economie ar trebui să fie obligat să întrebe oameni obișnuiți despre subiectul profitului. Eu însumi nu am făcut niciodată acest lucru în perioada în care am lucrat în mediul academic, nici ca student, nici ca profesor.”¹

În medie, trecătorii intervievați de Simon au estimat o rentabilitate netă a vânzărilor (ROS)² de 22,8%; estimarea mediană a fost de 19%.

În ciuda dimensiunii reduse a eșantionului, aceste valori au fost foarte apropiate de rezultatele altor sondaje reprezentative. Răspunsurile date de persoanele intervievate de Simon au fost semnificativ supraevaluate: adevărata valoare medie a rentabilității nete a vânzărilor companiilor germane pe o perioadă de 14 ani a fost de fapt de 3,24%.³

Ceea ce pare cel mai curios este că, deși profitul este atât de important pentru afaceri, nu există aproape nicio carte despre el. Hermann Simon a scris una. El începe prin a declara că afirmația „Susțin maximizarea profitului!” ar provoca indignare în cercuri largi ale societății. Cu toate acestea, potrivit lui Simon, maximizarea profitului este, în esență, exact opusul risipei sau, cu alte cuvinte, minimizarea risipei.⁴

Companiile care nu reușesc să își maximizeze profiturile acționează, de fapt, în mod antisocial – în special față de proprii angajați, ale căror locuri de muncă sunt puse în pericol. Este bine cunoscut faptul că majoritatea start-up-urilor nu supraviețuiesc foarte mult timp și tind să dea faliment la câțiva ani după ce au fost înființate. Însă mai puțin cunoscut este faptul că, în general, multe companii abia dacă fac profit. Acest lucru este extrem de periculos, deoarece este doar un mic pas de la un profit foarte mic la pierdere. Și acesta este un lucru de care ar trebui să țină cont toți cei care se opun „maximizării profitului”.

Chiar și mulți antreprenori subestimează importanța profitului. În cartea sa, Simon relatează despre companii care servesc drept exemplu pentru multe altele: o companie foarte respectată, șeful are 66 de ani și lucrează 60 de ore pe săptămână. Când este întrebat despre profit, el răspunde: „De fapt, noi nu facem niciun ban. Dar ne-am menținut mereu pe linia de plutire, am investit întotdeauna suficient și suntem într-o formă bună”. Adevărul este că, în ultimii opt ani, compania a înregistrat un ușor profit în patru ani și a înregistrat pierderi, deși nu dramatice, în ceilalți patru ani. Cifrele au fost aproape de zero de fiecare dată, deci pierderile nu au fost dramatice, dar și profiturile au fost minime. Proprietarul dorea să își vândă compania și nu înțelegea de ce nimeni nu era dispus să o cumpere de la el la prețul nerealist pe care îl cerea.⁵

O altă companie germană despre care Simon relatează este de top la nivel mondial în domeniul ingineriei plantelor, condusă în ultimii 36 de ani de un inginer entuziast care are acum 70 de ani. Niciun angajat nu a

fost concediat vreodată, forța de muncă este foarte calificată, iar utilajele sunt de ultimă generație. Compania pare să fie într-o formă bună și înregistrează venituri cuprinse între 50 și 100 de milioane de euro. Dar compania a înregistrat pierderi în patru din cei nouă ani precedenți, iar în alți patru ani abia dacă a ajuns la profit. În anul rămas, a obținut o marjă de profit net de 5%. Proprietarul este mulțumit de „capitalul de cunoștințe” al companiei sale, de marca sa și de proprietățile imobiliare și este surprins că nu găsește un cumpărător. „Pur și simplu nu a vrut să accepte faptul că istoricul mizerabil al profitului a redus valoarea companiei într-o asemenea măsură încât ar putea face imposibilă o vânzare.”⁶

Proprietarul companiei explică: „În lumea mea, principalul motiv din spatele afacerii nu sunt rezultatele financiare mari. Pentru mine, aceasta nu este cea mai importantă parte a activității. Atunci când un rezultat financiar normal acoperă nevoile de bază, este suficient pentru mine. Dincolo de asta, există alte motive, cum ar fi căutarea perfecțiunii, fiorul descoperirii, pasiunea de a lucra cu alții și bucuria împărtășită de succesele noastre.”⁷

Iată un antreprenor care ar obține aprobarea entuziastă din partea celor care critică profitul, pentru că nu este interesat de câștigul murdar, ci de propria împlinire. Și totuși, abordarea sa de a conduce o afacere este extrem de riscantă. Și iresponsabilă față de angajații săi. Oricine afișează profituri atât de mici nu este, de fapt, la mai mult de un pas de abis.

„Profitul”, scrie Simon, „este și va rămâne singurul criteriu pentru succesul și viabilitatea durabilă a unei companii”.⁸ El nu îi acuză pe antreprenori că se străduiesc să obțină prea mult profit, ci prea puțin. Multe companii sunt prea interesate de veniturile din vânzări și de cotele de piață, susține el, și prea puțin de profit. Și asta în ciuda faptului că profitul este un indicator atât de important al performanței și o condiție prealabilă pentru independența antreprenorială și, ulterior, pentru supraviețuirea companiei – și, desigur, pentru prosperitatea antreprenorului. Dimpotrivă, profiturile neglijabile sau chiar pierderile, potrivit lui Simon, produc efecte opuse: frustrare, îndoială de sine, o slabă motivare și, în caz de insolvență, distrugerea valorii activelor.

Mulți oameni asociază profiturile și câștigurile cu egoismul și lăcomia. Fie că discutați cu susținători ai capitalismului sau cu anticapitaliști, veți

auzi adesea că egoismul și lăcomia sunt principalele motoare ale sistemului. Unii apărători ai capitalismului spun: „Ei bine, oamenii sunt în mod inerent egoiști. De aceea socialismul nu funcționează. Capitalismul este mai în ton cu natura umană”. Anticapitaliștii, la rândul lor, vor susține că sistemul capitalist promovează cele mai rele calități ale oamenilor, în special lăcomia.

Unii oameni cer abolirea capitalismului, alții consideră că trebuie „îmbunătățit”. Economistul britanic Paul Collier a alcătuit o serie de propuneri privind modul în care ar trebui „reformate” capitalismul. El critică „deficitul moral” cu care se confruntă „capitalismul modern” și susține că „lăcomia este bună” – fraza faimoasă a lui Gordon Gekko din filmul *Wall Street* din 1987 – este maxima capitalismului modern și că, prin urmare, capitalismul are nevoie urgentă de o corecție etică.

În 2020, Collier a scris împreună cu colegul său britanic John Kay cartea *Greed is Dead*, în care prezintă o imagine tendențioasă a unui capitalism dominat de „fundamentalismul pieței” și de „individualism”: „Piețele nu sunt văzute ca mecanisme pentru schimburi reciproc avantajoase, ci ca locuri în care oamenii încearcă să se întrecă în inteligență pentru profitul lor individual”.⁹ Collier și Kay denaturează, de asemenea, gândirea unor economiști, inclusiv a lui Milton Friedman, susținând că „argumentele lor au oferit atât o bază pragmatică, cât și una filozofică pentru o ideologie care consimțea sau chiar îmbrățișa lăcomia ca motivație umană dominantă...”.¹⁰

În condițiile în care capitalismul secolului XXI este atât de dezechilibrat, Collier crede că soluția este de a readuce conceptul de „interes public” în centrul vieții economice și de a cere companiilor să se alinieze la „interesul public”, mai degrabă decât la căutarea exclusivă a profitului.

Collier descrie cum ar trebui să se realizeze acest lucru în cartea sa anterioară *Viitorul capitalismului*: „Cel mai bun mod de a depăși aceste limitări nu este să înăsprim reglementările, ci să punem interesul public chiar în sala motoarelor, acolo unde se iau deciziile: interesul public are nevoie de o reprezentare directă în consiliul de administrație.”¹¹

Propunerea lui Collier vă poate face să vă gândiți la genul de „comisari politici” care există în sistemele totalitare și care monitorizează respectarea directivelor politice. Dar Collier are o idee diferită. El cere ca legile să

fie modificate astfel încât să forțeze liderii corporațiilor să ia decizii nu doar în interesul superior al companiilor lor, ci și în conformitate cu „interesul public”. Acest lucru, susține el, ar pune frâu egoismului și lăcomiei.

Și, potrivit lui Collier, orice companie care nu acționează în conformitate cu interesul public ar trebui să fie pedepsită: „Cum poate fi cel mai bine încorporat interesul public în consiliul de administrație? Legea ar putea fi modificată pentru a face obligatorie luarea în considerare a interesului public pentru *toți* membrii consiliului de administrație. Fiind răspunzători din punct de vedere juridic, dacă membrii consiliului de administrație aleg să ignore un aspect important al interesului public, aceștia ar putea fi atacați în instanță în civil sau penal.”¹²

Acest lucru ar deschide porțile arbitrarului. La urma urmei, „interesul public” este un termen atât de vag și de elastic încât ar putea fi folosit în orice mod, de către oricine. Collier nu sugerează că întreprinderile și membrii consiliilor de administrație ar trebui să adere la reglementările guvernamentale (lucru pe care sunt deja obligați prin lege să îl facă), ci că, în modelul său de „capitalism social”, fiecare decizie antreprenorială ar trebui să fie evaluată pentru a se stabili dacă servește „interesului public”, ceea ce astăzi înseamnă probabil să promoveze „sustenabilitatea”, să nu contribuie la schimbările climatice și, bineînțeles, să respecte toate aspectele de „gen”. Collier pledează pentru o serie de politici pe care le numește „maternalism social”. Dar asta nu este nici pe departe tot. El are idei și mai radicale. Vrea ca cetățenii să joace rolul de „polițiști” care supraveghează companiile pentru a se asigura că acestea acționează în interes public. Nu propune o forță polițienească de stat, ci activiști cu putere proprie, legitimați de nimeni, care să spioneze și să monitorizeze companiile. „Orice reglementare poate fi subminată prin bifarea inteligentă a unor căsuțe; orice taxă poate fi redusă printr-o contabilitate inteligentă; orice mandat poate fi falsificat printr-un raționament motivat. Singura apărare împotriva unor astfel de acțiuni este o forță de poliție atotvăzătoare ... Acest rol de poliție blândă nu necesită ca toată lumea să facă parte din ea: există o masă critică de participanți dincolo de care riscurile ce decurg din comportamentul necorespunzător al întreprinderilor devin prea mari pentru a nu fi luate în considerare.”¹³

Collier mizează pe faptul că în fiecare companie ar exista suficienți ac-

tiviști autoprocamați care să se ocupe cu plăcere de această sarcină de monitorizare și turnare: „Toate firmele au un mare număr de oameni decenti care ar fi dispuși să își asume o nouă identitate pe lângă identitățile lor existente; ei s-ar simți mândri să devină gardieni ai interesului public ... Nu ducem lipsă de oameni bine motivați care să activeze astfel în marile corporații”.¹⁴

Deși Collier profesează în mod repetat pragmatismul în cartea sa și se dezlănțuie împotriva ideologilor și populiștilor, ideile sale sunt înfricoșător de asemănătoare cu cele ale sistemelor totalitare. Dacă indivizi privați, fără nicio legitimare, își asumă rolul de „forță polițienească atotvăzătoare” de-a lui Collier pentru a se asigura că în consiliile de administrație ale corporațiilor se acționează în „interes public”, acest lucru nu mai are nicio legătură cu economia de piață sau cu capitalismul. În cele din urmă, din capitalism nu rămâne nimic altceva decât cuvântul însuși – zece litere care au fost jefuite de sensul lor real.

Am abordat acest subiect pe larg deoarece Collier nu este un marxist radical, ci unul dintre numeroșii autori care consideră că trebuie să vină cu sugestii despre cum să „îmbunătățească” capitalismul și să pună limite presupusei „lăcomii” care domină sistemul nostru economic modern.

Întrebarea este: sunt lăcomia și egoismul dezlănțuit cu adevărat – și astăzi mai mult ca niciodată – forțele motrice ale capitalismului? Interesul personal al fiecărei ființe umane este unul dintre motoarele fiecărei acțiuni umane – dar cu siguranță nu singurul. Însă acest lucru nu are nimic de-a face cu un anumit sistem economic. Mai degrabă, este o constantă antropologică primordială. „În uzul popular”, scrie Ayn Rand, „cuvântul ‘egoism’ este sinonim cu răul; imaginea pe care o evocă este cea a unei brute ucigașe care calcă peste mormane de cadavre pentru a-și atinge propriile scopuri, căreia nu-i pasă de nicio ființă vie și care nu urmărește nimic altceva decât satisfacerea capriciilor nechibzuite ale oricărui moment dat. Cu toate acestea, sensul exact și definiția din dicționar a cuvântului ‘egoism’ este: *preocuparea pentru propriile interese.*”¹⁵

Cuvântul „egoist” combină substantivul ego-, care înseamnă „eu, pentru mine”, cu sufixul -ism, care înseamnă „având caracterul de”. În cartea sa despre egoism, Julien Backhaus scrie: „Ego-ul este punctul de plecare al tuturor experiențelor tale pe această planetă. Nu este nici bun, nici rău.

Pur și simplu este. El formează centrul vieții voastre. Este ceea ce vă separă de mediul în care vă aflați.”¹⁶

Ideologiile totalitare caută să diminueze „eu”-ul. Nu doresc nimic mai mult decât să îl subordoneze față de „noi”, așa cum demonstrează două dintre maximele național-socialismului: „*Du bist nichts, dein Volk ist alles*” („Tu nu ești nimic, poporul tău este totul”) și „*Gemeinwohl vor Eigenwohl*” („Interesul public înaintea interesului propriu”). Într-un discurs rostit în noiembrie 1930, Adolf Hitler a spus: „În întreaga sferă a vieții economice, în întreaga viață însăși, va trebui să se renunțe la ideea că beneficiul individului este esențial și că beneficiul întregului este construit pe beneficiul individului, deci că beneficiul individului este cel care dă naștere în primul rând la beneficiul întregului. Invers: beneficiul totalității determină beneficiul individului ... Dacă acest principiu nu este recunoscut, atunci egoismul trebuie să se instaleze în mod inevitabil și să sfâșie comunitatea.”¹⁷

Această convingere îi unește pe toți gânditorii totalitari, revoluționarii și dictatorii, de la Robespierre în Revoluția Franceză la Lenin, Stalin, Hitler și Mao. Hannah Arendt, una dintre cele mai mari gânditoare ale secolului al XX-lea, scria în lucrarea sa *On Revolution*: „Nu numai în Revoluția Franceză, ci în toate revoluțiile pe care le-a inspirat exemplul ei, interesul comun a apărut sub forma dușmanului comun, iar teoria terorii, de la Robespierre la Lenin și Stalin, presupune că interesul întregului trebuie să fie automat, și chiar permanent, ostil interesului particular al cetățeanului.”¹⁸ Da, în mod absurd, Arendt susține că altruismul este cea mai înaltă virtute și că valoarea unui om poate fi judecată după măsura în care acționează împotriva propriului interes și a propriei voințe.¹⁹

Adam Smith a subliniat beneficiile egoismului, nu în primul rând din punct de vedere al interesului personal pur, ci tocmai pentru că oamenii au nevoie de ajutor din partea altora tot timpul. Cu toate acestea, el a evidențiat, de asemenea, faptul că nimeni nu se poate baza doar pe bunăvoința celorlalți: „Ar fi mult mai probabil să aibă succes dacă ar putea îndrepta iubirea lor de sine în favoarea sa și dacă le-ar putea arăta că e în propriul lor interes să facă pentru el ceea ce el își dorește ... Nu ne așteptăm să primim bucatele pentru cină prin bunăvoința măcelarului, a berarului sau a brutarului, ci datorită faptului că ei își urmăresc propriile interese. Nu ne adresăm umanității din ei, ci iubirii lor de sine – și

nu le vorbim niciodată despre nevoile noastre, ci despre avantajele lor”.²⁰ Ludwig von Mises a subliniat că este o greșeală să se contrasteze acțiunile egoiste cu cele altruiste. „Nu-mi este dată mie puterea de a alege dacă acțiunile și conduita mea vor trebui să-mi servească mie sau semenilor mei – ceea ce poate fi considerat ca un lucru fericit. Dacă situația ar sta astfel, societatea omenească nu ar fi cu puțință.”²¹

Pe lângă faptul că asimilează căutarea profitului cu lăcomia, mulți oameni se simt stânjeniți în legătură cu căutarea profitului deoarece cred că viața economică funcționează ca un joc cu sumă nulă. Cercetările științifice au dovedit că persoanele care trăiesc sentimente de invidie față de cei bogați au viziuni de sumă zero. Dar ce înseamnă suma zero? Este credința că beneficiul unei persoane trebuie să fie întotdeauna pierderea altei persoane – ca într-un meci de tenis, unde există întotdeauna un învingător și un învins. Ce ce gândesc în astfel de termeni își imaginează că o persoană nu poate deveni bogată decât în detrimentul altora – în special al muncitorilor, pe care îi exploatează. Își imaginează economia ca pe o plăcintă care rămâne mereu de aceeași dimensiune: dacă o persoană ia o felie mai mare, tot ce rămâne este o bucată corespunzător mai mică.

Dar nu așa funcționează capitalismul. Comerțul și creșterile de productivitate măresc dimensiunea plăcintei. Atunci când economia crește, mulți oameni beneficiază – nu doar capitaliștii, ci și angajații. Iar dacă există o criză economică, atunci, în cel mai rău caz, antreprenorul trebuie să se teamă pentru existența companiei sale și angajații pentru locurile lor de muncă. Contradicția de clasă dintre capitaliști, pe de o parte, și muncitori și angajați, pe de altă parte, nu există ca atare. De cele mai multe ori, interesele ambelor părți sunt congruente, deoarece într-o companie înfloritoare atât proprietarul, cât și muncitorii se simt de obicei mai bine decât într-o companie care face puțin profit și care este poate chiar amenințată de faliment.

Dar să revenim la subiect: egoismul a fost întotdeauna o trăsătură umană. Însă în capitalism, acesta este limitat de faptul că doar antreprenorul care se concentrează în primul rând pe nevoile clienților poate avea succes. Empatia, nu lăcomia, este baza capitalismului. Empatia este capacitatea de a recunoaște și de a înțelege sentimentele și motivele altei persoane. Iar aceasta este cea mai importantă calitate a antreprenorilor de succes.

Să-l luăm ca exemplu pe Steve Jobs. El a inventat produse precum iPhone pentru că a înțeles mai bine decât alții nevoile și dorințele oamenilor din societatea modernă. Același lucru este valabil și pentru Mark Zuckerberg, astăzi unul dintre cei mai bogați oameni din lume. El a inventat Facebook pentru că a recunoscut mai bine decât alți antreprenori dorința contemporanilor săi de a se conecta cu alți oameni prin intermediul internetului. Steve Jobs și Mark Zuckerberg au avut succes – ca toți antreprenorii de succes – prin intermediul clienților lor.

Frații Karl și Theo Albrecht au fost timp de mulți ani cei mai bogați oameni din Germania. S-au îmbogățit ca fondatori ai magazinului alimentar cu discount Aldi, care furnizează produse de calitate la prețuri mici. Ei au folosit aceeași strategie ca și Sam Walton, fondatorul Walmart, care a fost, de asemenea, timp de mulți ani unul dintre cei mai bogați americani. Prin deciziile lor de cumpărare, consumatorii au confirmat faptul că Jobs, Zuckerberg, frații Albrecht și Sam Walton aveau dreptate în ceea ce privește dorințele, nevoile și sentimentele altor oameni; într-adevăr, se poate susține că toți acești antreprenori știau ce își doreau consumatorii înainte ca aceștia să știe ei înșiși.

Desigur, există și companii care acționează într-un mod excesiv de egoist, pierzând din vedere interesele semenilor lor. Un exemplu este Deutsche Bank, care a contestat mii de acțiuni în justiție intentate de clienții săi privați. Dar astfel de companii sunt pedepsite în capitalism – de către piață. Deutsche Bank și-a pierdut calitatea de a fi una dintre cele mai importante bănci din lume pentru că a pus interesele propriilor bancheri de investiții mai presus de interesele clienților și acționarilor săi.

Iar și iar, cazuri individuale de companii sau de membri ai consiliului de administrație care acționează necinstit sunt folosite ca acuzații la adresa capitalismului în sine. Exemplele sunt legiune: printre ele, scandalul de fraudă al companiei energetice americane Enron din 2001, scandalul „Dieselgate” din 2015, în care au fost implicați Volkswagen și alți producători auto germani, sau fraudă de un miliard de dolari comisă de procesorul de plăți Wirecard, care a fost expusă în Germania în 2020. Uneori, ca în cazul Wirecard, o astfel de fraudă pe scară largă a fost posibilă doar pentru că autoritățile guvernamentale de reglementare au eșuat complet în a-și face treaba. Au existat rapoarte detaliate în presa de afaceri, dar

autoritatea de reglementare financiară din Germania, BaFin, nu le-a dat curs. În acest caz, ca și în multe altele, este vorba mai degrabă de un eșec al statului decât de un eșec al pieței.

Escroci și infractori au existat încă de la începuturile civilizației umane – în toate sistemele. Este un truc tipic pe care criticii capitalismului îl folosesc ca să prezinte fapte antropologice de bază – de exemplu, existența escrocilor – drept o caracteristică a sistemului. Cu toate acestea, nu se găsește nici cea mai mică dovadă că există mai multă fraudă în cadrul sistemelor capitaliste decât în cadrul sistemelor noncapitaliste. De fapt, există multe elemente care sugerează contrariul. Companiile care abuzează de încrederea clienților lor își afectează reputația și sunt pedepsite de clienți sau de piața financiară. Clienții își pierd încrederea și migrează către concurență, în timp ce investitorii vând acțiunile companiei sau chiar o pedepsesc prin așa-numitele vânzări în lipsă (*short selling*). Am văzut în capitolul 6 că până și monopolurile își pot pierde puterea și, în cele din urmă, pot înceta să mai fie monopoluri sau chiar pot dispărea cu totul de pe piață. Iată cât de puternică este piața în cadrul unui sistem capitalist.

Am lucrat în industria imobiliară timp de aproximativ 20 de ani și, din păcate, am intrat în contact și cu câțiva antreprenori care au acționat în mod imoral sau chiar au încălcat legea. Dar, în primul rând, aceasta a fost o minoritate infimă iar, în al doilea rând, marea majoritate a antreprenorilor imorali au suferit mai devreme sau mai târziu cel puțin probleme semnificative de imagine și adesea au dispărut cu totul de pe piață, în timp ce alții au fost pedepsiți de sistemul juridic. În plus, adesea, piețele financiare și clienții sunt mai rapizi în a pedepsi o companie decât sistemul judiciar.

În sistemele socialiste, pe de altă parte, consumatorii neajutorați sunt la mila întreprinderilor de stat, deoarece acestea sunt monopoluri care nu pot da faliment și nu ajung să se confrunte cu consecințele economice sau juridice ale acțiunilor lor. În socialism, dacă o companie de stat acționează împotriva intereselor clienților săi, aceștia nu au nicio alternativă, deoarece nu există concurență. În capitalism, consumatorii pot pedepsi cu ușurință companiile care le pierd din vedere nevoile. În fiecare zi, clienții votează asupra unei companii – cumpărându-i sau nu produsele.

Și, bineînțeles, nu este deloc adevărat că acțiunile reprobabile din

punct de vedere moral sunt apanajul exclusiv al companiilor capitaliste. Astfel de probleme există, de asemenea, în organizații religioase, în sindicate și în ONG-uri care se presupune că sunt angajate să lupte pentru săraci și mediu și împotriva capitalismului. Un astfel de exemplu recent a implicat organizația Oxfam, care an de an publică „studii” denunțând capitalismul și pe bogați cu mare fast mediatic. În februarie 2018 a fost dezvăluit faptul că angajații Oxfam au forțat femeile care făceau voluntariat în magazinele Oxfam să întrețină acte sexuale în schimbul asistenței în situații de criză. Acest lucru a fost denunțat de Helen Evans, fostă directoare de nivel înalt și fostă șefă a echipei de securitate de la Oxfam UK. Oxfam nu a fost în stare să investigheze în mod adecvat aceste incidente, a afirmat ea. Potrivit lui Evans, un sondaj intern realizat în mai multe țări ar fi arătat că unul din zece angajați a fost personal victima unui comportament sexual nepotrivit sau cel puțin a observat astfel de hărțuiri și agresiuni. Acesta este doar unul dintre multele cazuri în care organizațiile nonprofit nu și-au îndeplinit obligațiile morale. La fel cum ar fi nedrept să generalizăm astfel de rapoarte și să punem toate ONG-urile în boxa acuzațiilor, este nedrept să dăm vina pe capitalism pentru eșecurile morale ale unor companii anume.

Desigur, unii antreprenori sunt lacomi, dar ar fi absurd să considerăm că urmărirea profiturilor în general este o expresie a lăcomiei. „Lăcomia”, scrie economistul Thomas Sowell, „poate explica foarte bine *dorința* unui individ de a avea mai mulți bani, dar venitul este determinat de ceea ce plătesc alți oameni, indiferent dacă acești alți oameni sunt angajatori sau consumatori. Cu excepția infractorilor, majoritatea oamenilor dintr-o economie de piață primesc venituri ca urmare a unor tranzacții voluntare. Cât de mult venit primește cineva în mod voluntar depinde de disponibilitatea altor persoane de a se despărți de banii lor în schimbul a ceea ce oferă beneficiarul, fie că este vorba de muncă, de o marfă sau de un serviciu.”²²

La nivel economic, companiile trebuie să facă profit – altfel nu vor supraviețui. Acest lucru este valabil nu numai în capitalism, ci în orice sistem economic: dacă, de exemplu, într-un sistem socialist, majoritatea companiilor ar înregistra pierderi, sistemul s-ar prăbuși rapid. În cele din urmă, acesta este motivul pentru care Uniunea Sovietică a „falimen-

tat” la sfârșitul anilor 1980, la aproximativ 70 de ani de la înființarea sa. Sistemul – adică toate întreprinderile sovietice la un loc – a acumulat atât de multe pierderi încât economia nu mai era viabilă.

Hermann Simon subliniază că profitul și libertatea merg mână în mână. „Proprietarii de afaceri care generează profit își reduc dependența față de bănci, clienți și furnizori. Ei pot decide singuri ce fac cu profiturile lor. Pot să le distribuie, să le reinvestească în afacerea existentă, să construiască noi afaceri sau să le doneze pentru o cauză sau o organizație caritabilă la alegere. Profitul conferă libertate.”²³ Dar și reversul este la fel de adevărat: dacă un antreprenor nu obține profit, are mai puțină libertate. Băncile le restrâng spațiul de manevră, depind de fiecare comandă în parte, angajații își fac griji că își pierd locul de muncă și pot chiar să se mute la un concurent.

De altfel, libertatea este, de asemenea, un motiv cheie pentru ca antreprenorii să devină antreprenori în primul rând. Mi-am scris teza de doctorat despre psihologia superbogaților și am vrut să aflu ce înseamnă banii pentru cei foarte bogați. Când majoritatea oamenilor se gândesc la cei bogați, se gândesc imediat la mașini de lux, iahturi scumpe și vile magnifice. Emisiunile de televiziune sunt pline de astfel de imagini. Și, bineînțeles, există oameni bogați pentru care posesiunile materiale sunt importante.

Pentru disertația mea, am realizat interviuri aprofundate de una până la două ore cu 45 de persoane bogate. În final, transcrierile acestor conversații au cuprins 1.700 de pagini – plus un test psihologic cu 50 de întrebări pe care fiecare persoană interviuată l-a completat. Rezultatul.²⁴ persoanele interviuate de mine au asociat faptul de a avea bani, adică o avere mare, cu avantaje foarte diferite în viața lor. Pentru a înțelege mai bine motivele lor individuale, tuturor celor interviuați li s-au prezentat șase afirmații care pot fi asociate cu banii. Li s-a cerut să evalueze fiecare dintre aceste afirmații de la 0 (complet neimportant) la 10 (foarte important).

Varietatea răspunsurilor celor interviuați relevă gama largă de motivații individuale ale acestora. De pildă, motivul de „a-și putea permite lucruri frumoase în viață” (e.g., mașini scumpe, case sau vacanțe) a jucat un rol foarte important pentru 13 persoane interviuate, în timp ce 10 au afirmat că acest lucru nu a avut nici cea mai mică importanță pentru ele.

Pentru restul persoanelor intervievate, acest punct nu a fost nici extrem de important, nici complet lipsit de importanță. Motivul „securitate” a fost citat ca deosebit de important de aproximativ jumătate dintre persoanele intervievate, dar au existat și nouă persoane care nu i-au acordat nicio importanță.

Un singur motiv a fost împărtășit de aproape toți respondenții: aceștia au asociat bogăția cu „libertatea și independența”. Ideea de a fi liber din punct de vedere financiar i-a unit pe aproape toți respondenții și niciun alt motiv nu a fost evaluat la un nivel la fel de înalt. Doar cinci persoane intervievate au evaluat această afirmație cu un punctaj care nu se afla în intervalul maxim de 7-10 puncte, în timp ce 23 i-au acordat valoarea maximă de 10.

Al doilea punct ca importanță a fost: „Oportunitatea de a folosi banii pentru lucruri noi, de a investi”, care a fost considerată foarte importantă de 23 de persoane intervievate și mai puțin importantă doar de una singură.

Acum, unii oameni vor obiecta cu siguranță: „Libertatea este bună și în regulă, poate chiar profitabilă. Dar unde este umanitatea în toate acestea”? Sistemele socialiste le promit oamenilor fericire și o soluție pentru toate problemele lor, un fel de paradis pe Pământ. Știm din experimentele socialiste din secolul XX că această promisiune a paradisului a sfârșit prea des în iad. Oamenii de știință au numărat peste 100 de milioane de morți ca urmare a acestor experimente socialiste – prezint trei exemple ale inumanității sistemelor socialiste în capitolul 11.²⁵

Capitalismul nu le promite oamenilor paradisul pe Pământ, ci o ordine care să asigure o aprovizionare sigură cu bunuri. Am arătat în capitolele anterioare că sistemul capitalist nu este doar cel mai bun leac împotriva foametei și sărăciei, ci și, de exemplu, pentru mediul înconjurător. Însă un lucru pe care capitalismul nu îl poate oferi oamenilor este sensul individual al vieții și promisiunea fericirii. Omul ar trebui să fie liber să lupte pentru fericire, dar dacă aceasta este obținută sau nu, nu este responsabilitatea sistemului economic. Filozofia pieței libere se bazează pe responsabilitatea de sine a fiecărei persoane în parte.

„Sistemele economice noncapitaliste”, scrie istoricul economic german Werner Plumpe, „nu au reușit încă nicăieri să ofere ajutorul mate-

rial de bază fără de care este greu de imaginat o ‘viață bună’ de orice fel. Ajutorul material de bază nu înseamnă fericire în viață, mai ales că acesta nu este dat întotdeauna și peste tot – nici măcar în condiții capitaliste. Per ansamblu, ordinea capitalistă este cu mult superioară tuturor celorlalte aranjamente imaginabile. Și dacă așa stau lucrurile, economia cu răceala ei este cel puțin o condiție necesară pentru o viață satisfăcătoare, chiar dacă nu și pentru împlinirea ei. Dar economia nu este responsabilă pentru cea din urmă; acest lucru depinde de oamenii înșiși.”²⁶

Socialiștii vorbesc întotdeauna despre „noi”. Susținătorii piețelor libere cred că oamenii ar trebui să fie stăpânii și creatorii propriilor destine, că ei înșiși sunt responsabili pentru a trăi „o viață satisfăcătoare” și nu statul. În timp ce făceam cercetări pentru o carte anterioară, am acordat multă atenție persoanelor cu dizabilități care au avut succes și am descoperit că avem multe de învățat de la ele. Primul și cel mai important: asumarea responsabilității. Nu să dai vina pe societate, nu să dai vina pe alte persoane sau pe circumstanțe externe, ci să îți asumi responsabilitatea pentru tine însuși.

Un exemplu care m-a impresionat cu adevărat a fost viața unui anume american: s-a născut în 1930, într-una dintre cele mai sărace familii din orașul său. Nu și-a cunoscut niciodată tatăl. Mama sa a murit la vârsta de 31 de ani. Era de culoare, ceea ce era o problemă și mai mare în SUA pe atunci decât în prezent. Și, pe deasupra, a contractat o boală incurabilă a ochilor și a orbit la vârsta de șapte ani.

Probabil că ați auzit multe dintre cântecele sale. Numele lui este Ray Charles. Este considerat „Marele Preot al muzicii *Soul*”. Pe lista „celor mai buni cântăreți din toate timpurile” a revistei *Rolling Stone*, el se află pe primul loc între bărbați, înaintea unor superstaruri precum Elvis Presley, John Lennon, Bob Dylan și Paul McCartney. Doar o singură cântăreață, Aretha Franklin, se clasează înaintea lui, relegându-l pe locul al doilea în clasamentul general al „celor mai mari 100.” Nu a fost doar cântăreț, ci și compozitor și producător, primind mult râvnitul premiu Grammy de 17 ori din 37 de nominalizări. Cu o avere netă de 100 de milioane de dolari, a fost, de asemenea, unul dintre cei mai bogați cântăreți din vremea sa.

Dar viața lui avea și o latură întunecată. Ray Charles a fost dependent de heroină timp de 16 ani. El nu a dat însă vina pentru consumul de dro-

guri pe circumstanțe externe, pe handicapul său sau pe discriminarea de care a suferit. În autobiografia sa, scrie: „Nu mi-a făcut-o nimeni. Eu mi-am făcut-o cu mâna mea. Nu societatea mi-a făcut-o, nu a fost vorba de un traficant, nu a fost vorba de faptul că sunt orb, negru sau sărac. Totul a fost opera mea.”²⁷

Asta este: să fii autorul propriei vieți, la bine și la rău. Filozoful german Peter Sloterdijk numește această atitudine o filosofie existențialistă.²⁸ Este caracteristică oamenilor de succes – „imaginea alegerii proprii, prin care subiectul face ceva din ceea ce-i este dat”.²⁹ Contrastează cu filosofia socialiștilor, care declară: „ești o victimă a circumstanțelor și nu ai nicio șansă la o viață mai bună în cadrul acestor structuri capitaliste – așa că alătură-te nouă și ajută la demolarea acestor structuri”. Declararea oamenilor ca victime în acest fel îi face neajutorați și neputincioși. În schimb, exemplele de oameni care și-au luat soarta în propriile mâini în ciuda – și uneori chiar datorită – circumstanțelor externe nefavorabile pot fi o sursă valoroasă de încurajare și inspirație.

Desigur, capitalismul este un sistem mai dificil, pentru că nu toată lumea iubește libertatea și responsabilitatea personală. Multora le este mai ușor atunci când sistemul este cel care le dă o direcție în viață. Statele islamice le oferă cetățenilor lor un sens religios, statele socialiste promit o societate fără clase într-un viitor comunist, iar statul național-socialist a oferit multor germani un sens al vieții și valorii în cadrul *Volksgemeinschaft* (comunitatea națională). Toate aceste sisteme colectiviste oferă instrucțiuni uimitor de precise cu privire la rolul pe care fiecare individ ar trebui să îl joace în cadrul comunității – și ce rol nu ar trebui să joace. Dar pentru persoanele cu alte convingeri, pentru persoanele de alte credințe (sau, în cadrul național-socialismului, pentru grupurile care erau excluse din *Volksgemeinschaft*), aceste sisteme au fost un adevărat iad, iar mulți și-au găsit sfârșitul în lagărele de concentrare ale lui Hitler sau în Gulagul lui Stalin.

Liberalismul clasic se bazează pe principiul conform căruia nici statul, nici economia nu transmit un sens al vieții care să fie obligatoriu pentru toți cetățenii. Puteți defini care este sensul vieții dumneavoastră? De exemplu, îl pot înțelege pe Arnold Schwarzenegger, care a spus: „Sensul vieții nu este doar să existeți, să supraviețuiești, ci să mergi înainte, să urci,

să realizezi, să cucerești”.³⁰ Încă din tinerețe, a spus el, și-a stabilit obiective mari. „Cu visurile și ambiția mea”, a explicat Schwarzenegger, „cu siguranță nu eram normal. Oamenii normali pot fi fericiți cu o viață normală. Eu eram diferit. Simțeam că viața îmi rezerva mai mult decât o existență medie”.³¹ Sunt fascinat de oamenii care gândesc astfel. Dar nu aș îndrăzni vreodată să pledez pentru o societate în care toată lumea să fie obligată să gândească și să simtă în acest fel.

Oamenii au visuri și idei foarte diferite despre ce înseamnă pentru ei o viață împlinită. O societate liberă le oferă oamenilor precum Schwarzenegger, care a plecat dintr-un mic sat stirian din Austria, apoi a devenit cel mai faimos culturist din lume și una dintre cele mai bine plătite vedete de acțiune de la Hollywood (și a fost ales de două ori guvernator al Californiei), mai multe oportunități decât alte societăți pentru a-și realiza visurile individuale. Dar nu obligă pe nimeni, în niciun caz, să urmărească un vis anume sau să ceară ceva special de la viață. Acest lucru ține și el de alegerea proprie a fiecărei persoane.

8

„Capitalismul îi face pe oameni să cumpere produse de care nu au nevoie”

In enciclica sa din 2015 *Laudato Si'*, un rechizitoriu înflăcărat la adresa capitalismului, Papa Francisc a proclamat: „Din moment ce piața tinde să creeze un mecanism consumist compulsiv pentru a-și plasa produsele, persoanele ajung până la urmă să fie luate de vârtejul cumpărăturilor și cheltuielilor superflue. Consumerismul obsesiv este reflexul subiectiv al paradigmei tehnico-economice”. Ca și alți anticapitaliști, el continuă să afirme că acest lucru se face doar în interesul celor bogați: „Această paradigmă îi face pe toți să creadă că sunt liberi atât timp cât păstrează o pretinsă libertate de a consuma, când în realitate cei care posedă libertatea sunt cei care fac parte din minoritatea care deține puterea economică și financiară”.¹ Și, la fel ca toți anticapitaliștii, Papa Francisc dovedește că gândește în termeni de sumă zero atunci când propune ca soluția la această problemă să fie „a accepta o anumită descreștere în unele părți ale lumii procurând resurse pentru ca să se poată crește în mod sănătos în alte părți”.²

În 2018, sociologul elvețian Jean Ziegler scria: „Societatea de consum se bazează pe câteva principii simple: membrii săi sunt clienți seduși să cumpere, să consume și să arunce bunuri în număr din ce în ce mai mare și să achiziționeze bunuri mereu noi, chiar și atunci când nu au cu adevărat

nevoie de ele”.³ Dorințe mereu noi „sunt insuflăte în creierul consumatorului, implantate”⁴ și, ca urmare, în capitalism predomină o „constrângere de a consuma”.⁵

Astfel de critici la adresa consumerismului nu sunt noi. Atunci când teza conform căreia capitalismul duce la sărăcirea tot mai mare a maselor largi ale clasei muncitoare a fost infirmată de evoluțiile din Statele Unite și Europa de Vest după cel de-al Doilea Război Mondial, „Noua Stângă” a întors practic argumentul pe dos: ei au susținut că nu consumul prea mic, ci acela prea mare este adevăratul rău al capitalismului. Se vorbea chiar de „teroarea consumului”. Acest lucru implica faptul că societățile capitaliste mai întâi creau în mod artificial „nevoi” în rândul consumatorilor prin publicitate, apoi le satisfăceau parțial cu bunuri ieftine, de calitate inferioară, întruchipând „societatea de unică folosință”. Filozoful britanic Roger Scruton a caracterizat critica „supraabundenței” și a „societății de consum” atunci când a scris: „Această poveste transformă dovada libertății noastre – și anume, faptul că putem obține ceea ce ne dorim – în dovada sclaviei noastre, deoarece dorințele noastre nu sunt cu adevărat ale noastre”.⁶

O mare influență a avut-o Herbert Marcuse, creierul Școlii de la Frankfurt, care a susținut în cartea sa *One-Dimensional Man* că oamenii nu mai pot distinge nevoile lor „adevărate” de cele „false”, deoarece capacitatea lor de a refuza ceea ce există a fost anulată de progresul enorm al producției de mărfuri. Bunurile și serviciile lumii capitaliste „îndoctrinează și manipulează; ele promovează o conștiință falsă care este imună împotriva falsității sale ... Astfel apare un model de *gândire și comportament unidimensional*”.⁷ Pentru Marcuse, acestea erau condiții inumane: „Cei a căror viață este infernul Societății Afluente sunt ținuți în frâu de o brutalitate care reînvie practicile medievale și pe cele moderne timpurii”.⁸ În consecință, consumul întărește „alienarea”, un termen care rămâne atât de vag încât permite fiecăruia să își dezvolte propriile idei despre ceea ce ar putea însemna de fapt și, în orice caz, să își „recunoască” propriile probleme ca probleme ale societății.

Termenul „teroarea consumului” a devenit una dintre expresiile preferate ale generației '68. La modul cel mai extrem, această critică radicală a consumului a provocat primele acte spectaculoase de terorism în

Germania, comise de Andreas Baader și Gudrun Ensslin, care aveau să formeze nucleul Facțiunii Armatei Roșii (RAF) împreună cu Ulrike Meinhof și care au ucis ulterior 33 de persoane. La 3 aprilie 1968, două dispozitive incendiare au explodat în magazinele Kaufhof și Schneider din Frankfurt. Teroriștii și-au justificat atentatele astfel: „Dăm foc la marile magazine pentru ca voi să nu mai cumpărați. Obligația de a consuma vă terorizează, noi terorizăm mărfurile”.⁹ Conform logicii lor, teroarea consumului trebuie combătută cu o altă formă de teroare, legitimând astfel violența și atacurile în lupta împotriva sclaviei consumatorului.

Pentru unii oameni de stânga, consumerismul a fost și este chiar mai rău decât fascismul – ceea ce înseamnă că exista o anumită logică în combaterea lui cu orice mijloace. Regizorul de film italian și omul de stânga Pier Paolo Pasolini a atacat „consumerismul” afirmând: „Niciun centralism fascist nu a reușit vreodată să facă ceea ce a reușit cu succes centralismul civilizației de consum”.¹⁰ Această nouă ideologie, spunea el, a fost „cel mai rău tip de represiune din istoria omenirii”, o nouă formă de totalitarism „atoccuprinzător și alienant până la limita extremă a degradării antropologice sau a genocidului”.¹¹ El a afirmat că „bunurile de prisos fac viața de prisos” și a făcut apel la o nouă cultură a sărăciei.¹²

În multe părți ale lumii, inclusiv în Europa, criticile la adresa consumerismului s-au împletit cu antiamericanismul: Imperialismul cultural american, așa se argumenta, distrugea adevărata cultură și făcea ca lumea capitalistă să devină din ce în ce mai superficială și uniform de plictisitoare.

Deși această critică a căpătat o mare importanță în anii 1960 în SUA și Europa, ea este de fapt la fel de veche precum capitalismul însuși – de fapt, este chiar mai veche, mergând înapoi până la filosofi precum Platon în antichitate. Werner Plumpe susține că primele critici ale capitalismului incipient din secolul al XVIII-lea nu se concentrau asupra problemelor sociale. Potrivit lui Plumpe, capitalismul era o problemă în ochii primilor critici „pentru că oferea bunuri de consum ieftine pentru o piață de masă, bunuri care erau inferioare în ochii claselor dominante și înstărite de până atunci. A fost, am putea spune, o critică a consumului cu care lumea educată a confruntat capitalismul emergent și prin intermediul căreia s-a exprimat prima neliniște cu privire la acesta”.¹³

Această critică a manifestat mai multe resentimente: resentimentul

celor „educați” față de „economia profană”, dublat de o neliniște a tradiției creștine față de o lume în care „abundența, banii și individualismul nu numai că modificau ordinea social-morală, dar amenințau să o dizolve”.¹⁴

În secolul al XIX-lea, această critică s-a intensificat, iar Statele Unite au devenit obiectul unei critici acerbe a capitalismului. Cu toate acestea, capitalismul american nu a intrat în centrul atenției atât de mult din motive sociale, „ceea ce ar fi fost, de asemenea, destul de absurd având în vedere fuga în masă de mizeria europeană și veștile care se întorceau din SUA despre viața de acolo; mai degrabă, a întâmpinat o repulsie generalizată din partea lumii europene „arogante”, care respingea atât consumul de masă, cât și presupusa imoralitate a unei urmăririi a avantajului individual, neîngrădită de nicio tradiție ...”.¹⁵ Din perspectiva claselor de mijloc educate, capitalismul era în esență un proiect al claselor inferioare, iar evoluțiile din America de Nord păreau să confirme acest lucru în mod frapant.¹⁶

Critica presupusei superficialități și a consumerismului a fost întotdeauna formulată în primul rând de intelectuali și s-a bazat pe teama acestora că criteriile de stimă și recunoaștere în cadrul societății evoluează. În timp ce reputația individuală în ochii burgheziei educate depindea înainte de cât de citit era cineva, de cât de bine stăpâna canonul educațional clasic, acum, sub capitalism, oricine deținea mijloace financiare putea cumpăra „simboluri de statut”.

În cartea sa *The Intellectuals and the Masses*, istoricul literar britanic John Carey îl citează pe scriitorul britanic George Gissing ca exemplu al acestei critici. Gissing, potrivit lui Carey, a fost primul scriitor englez care a „formulat argumentele intelectualilor împotriva culturii de masă”.¹⁷ În romanele sale, continuă Carey, Gissing folosește două proceduri standard pentru a introduce un nou personaj. Unul dintre ele, arată Carey, este să se uite la biblioteca personajului: „Rafturile care conțin poezie, literatură, istorie și nici o știință naturală aparțin unor personaje sensibile, imaginative, inteligente. Rafturile care conțin politică, științe sociale, tehnologie și gândire modernă de aproape orice fel își marchează permanent proprietarul ca, în cel mai bun caz, semidocț și, în cel mai rău caz, crud, grosolan și necinstit.”¹⁸

Comerțul, scrie Carey, „se afla în centrul nemulțumirii lui Gissing față

de modernitate. Intelectualii, insinuează el, ar trebui să fie de drept imuni la presiunile sordide ale pieței”.¹⁹ Gissing detesta publicitatea sub orice formă, asociind-o cu vulgaritatea și cu proasta creștere.²⁰

Critica culturală anticapitalistă a luat în vizor marile magazine încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În romanul său *La „Paradisul femeilor”*, publicat în 1883, Émile Zola denunță turpitudinea morală a marilor magazine și descrie declinul micilor comercianți dintr-un cartier parizian. În cercetarea romanului său, Zola a efectuat studii și interviuri extinse în domeniul afacerilor și al sociologiei, iar lucrarea sa s-a bazat pe un mare magazin real. Într-un alt roman, *Warenhaus Berlin*, de Erich Köhrer, Friedrich Nielandt, proprietarul de succes al unui mare magazin, sfârșește prin a și-l incendia. Chiar și atunci, marile magazine erau acuzate că subminează morala oamenilor și că îi fac să cumpere cu frenezie.²¹

Istoricul german Wolfgang König distinge trei direcții în critica „societății de consum”: o poziție „cultural-critică”, ce atacă superficialitatea consumului; o poziție de „critică a dominației”, în care consumatorul apare ca subiect lipsit de minte al manipulării totale și o marionetă în mâinile capitalului; și o „critică a mediului”, care consideră că vinovat de distrugerea mediului este consumul: „De-a lungul timpului, accentul criticii consumatorului s-a mutat de la pozițiile critice la adresa culturii, la cele critice la adresa dominației și la cele critice la adresa mediului. Manifestările individuale ale criticii consumatorului au acoperit un spectru politic larg, de la extrema stângă la extrema dreaptă, deși accentul poziției critice față de cultură s-a situat mai mult în spectrul conservator, iar cel al pozițiilor critice față de dominație și față de mediu mai mult în cel de stânga”.²²

Unul dintre cei mai influenți intelectuali conservatori din Germania postbelică a fost Karl Korn, editor al unuia dintre cele mai importante ziare germane, *FAZ*, până în 1973, și șef al secțiunii culturale a acestuia, *Talk of the Town*: „Se poate crede în mod serios”, a întrebat el odată, „că cineva poate să asimileze modul de viață modern, centrat pe automobil și să rămână un subiect cultural neschimbat? Oricine conduce o mașină și ascultă radioul cu aceeași regularitate pe care o aveau obiceiurile de religioase ale europenilor, oricine frecventează cinematograful local, oricine înghite sulfamide sau medicamente hormonale și își controlează reproducerea, este schimbat în conștiința și în ființa sa socială”.²³

În timp ce majoritatea vest-germanilor se bucurau de o mai mare varietate de bunuri după ororile dictaturii, ale Războiului Mondial și ale perioadei postbelice, Korn a acuzat „barbaria” consumului: „Într-o lume a cărei lege supremă este satisfacerea nevoilor de consum, care deplasează moartea și durerea din conștiința umană, nesiguranța crește totuși, așa cum știm cu toții și am experimentat, pentru că frica și goliciunea cresc. Astfel, hipercivilizația și barbaria coincid în cele din urmă”.²⁴ Korn era suspicios față de toată lumea, cu excepția savanților, a oamenilor religioși, a artiștilor și a sătenilor,²⁵ care nu erau implicați în procesul a ceea ce el numea „masificare”.

Pentru intelectuali – indiferent dacă se află la stânga sau la dreapta spectrului politic – critica consumismului a fost și este un mijloc de a se distinge atât de elita economică, precum și de masele largi. Intelectualii, purtătorii criticii consumismului capitalist, îi disprețuiesc în mod fundamental pe toți cei care nu sunt ca ei: masele, care se complac în consumul superficial, și capitaliștii, care, de asemenea, nu au o educație și o cultură corespunzătoare. Atât masele, cât și capitaliștii, postulează acești critici, sunt uniți în materialismul disprețuitor, care apare în contrast total cu idealismul valorilor adevărate și al culturii elevate ce caracterizează burghezia educată.

Această critică a capitalismului și a reprezentanților săi a devenit deosebit de populară în anii 1960. Ferdinand Lundberg, profesor de științe sociale și economice la Universitatea din New York, a publicat în 1968 o carte foarte apreciată, intitulată *The Rich and The Super-Rich*, în care afirmă „În ceea ce privește tipul uman general al bogătaşului american, nou și vechi, se poate spune că acesta este de obicei un extrovertit, puțin reflexiv până când, poate, se apropie de senilitate. El este mai adesea lipsit de educație decât de școală, nu este citit și are, în cea mai mare parte, o viziune naivă asupra lumii și a rolului său în ea ... Prin însăși poziția sa, este un înstrăinat.”²⁶ Majoritatea „capitaliștilor” care alcătuiesc lista *Fortune* a celor mai bogați indivizi din America, a continuat el, ar putea fi cu ușurință descriși drept „chiulangii de la cultura înaltă”.²⁷ Economistul canadiano-american de stânga John Kenneth Galbraith și-a început cartea sa de mare succes mondial, *The Affluent Society*, publicat în 1958, cu afirmația: „Dar, dincolo de orice îndoială, bogăția este dușmanul necruțător al înțelegerii”.²⁸

Criticile la adresa capitalismului consumerist continuă să fie formulate de intelectuali până în zilele noastre și devin din ce în ce mai stridente și mai necruțătoare. În 2009, autorul britanic Neal Lawson a publicat un articol în ziarul britanic de stânga *The Guardian* sub titlul „Vrem să cumpărăm sau să fim liberi? Ar fi bine să alegem repede”. Critica sa: „Consumăm pentru a cumpăra identitate, pentru a obține respect și recunoaștere și pentru a ne asigura un statut. Cumpărăturile sunt modul predominant în care ne cunoaștem pe noi înșine și pe ceilalți și sunt în punctul de a exclude alte moduri de a fi, de a cunoaște și de a trăi. Acest lucru se datorează complexului industrial consumerist al designerilor, publicitarilor, psihologilor și consultanților în domeniul comerțului cu amănuntul care creează un flux nesfârșit de noi dorințe și le transformă în nevoi. Piața concurează ca un rechin; nu are moralitate, dar se hrănește neîncetat din noi, pentru a ne face să cumpărăm mai mult, deoarece vânzările și profiturile trebuie să crească și să tot crească.”²⁹

Critica lui Lawson culminează prin echivalarea Arhipelagului Gulag, rețeaua stalinistă de lagăre de concentrare și de muncă forțată din Uniunea Sovietică, unde milioane de oameni și-au găsit moartea, cu brandul italian de lux Gucci, pe care îl consideră întruchiparea capitalismului de consum: „Totalitarismul, o societate în care alternativele sunt excluse, trebuia să sosească în cizmele stângii comuniste sau ale dreptei fasciste. Acum vine cu zâmbetul pe buze în timp ce ne seduce să facem încă o achiziție. Cizmele sunt în culoarea și stilul acestui sezon. Suntem urmăriți, înregistrați și comandați nu de convingerile noastre politice, ci de dorințele noastre de a face cumpărături. Gulagul este înlocuit de Gucci”.³⁰

Critica intelectuală a societății de consum capitaliste consideră valorile și gusturile burgheziei educate ca absolute și denunță toate dorințele și nevoile celor care nu corespund acestor preferințe ca „false nevoi” create de publicitatea vicleană pentru a crește profiturile capitaliștilor.

Cercetătorul cultural german Thomas Hecken critică în mod adecvat opinia că „adevăratele nevoi” ale cumpărătorilor nu sunt luate în considerare și „falsele nevoi” sunt create în mod artificial și manipulator de către piața capitalistă. O consideră un „act de retorică extrem de manipulatorie”: „Sugestia că tu ești singurul care știe nevoile adevărate, autentice ale oamenilor (spre deosebire de toți ceilalți, care sunt cu toții induși

în eroare) rămâne goală și prezumțioasă, având în vedere maleabilitatea culturală a omului ca ființă deficitară. Propriile intenții politice și preferințe estetice sunt astfel subsumate în spatele noțiunii false și nefondate a unui destin uman natural”.³¹

Această distincție între nevoile legitime și „naturale”, pe de o parte, și nevoile absurde și „artificiale”, pe de altă parte, este în primul rând o metodă folosită de intelectuali pentru a se reasigura pe ei înșiși de propria identitate și pentru a-și stabili valorile, gusturile și obiceiurile de consum ca unic reper valabil.

Sociologul francez Pierre Bourdieu a aplicat termenul de „habitus”, pe care îl descrie într-un mod oarecum complicat ca „sistem de dispoziții structurate și structurante constituite social, dobândite în practică și orientate în mod constant spre funcții practice”.³² Acesta include stilul vestimentar al unui individ, hobby-urile și activitățile de petrecere a timpului liber pe care le preferă, modul de vorbire, cercurile sociale în care se mișcă, sporturile pe care le practică, cunoștințele generale pe care le posedă și, în cele din urmă, încrederea în sine pe care o manifestă. Potrivit lui Bourdieu, diferențele de habitus delimitează diferitele clase dintr-o societate.

Potrivit lui Bourdieu, indivizii se nasc în anumite grupuri de clasă din cadrul societății și, începând din copilărie, învață anumite comportamente și asimilează de la părinți și medii sociale moduri de comportament și de articulare și dezvoltă preferințe specifice. Aceste comportamente și preferințe se combină pentru a crea un stil de viață în concordanță cu grupul lor de clasă specific și cu membrii individuali ai grupului și pentru a diferenția grupul lor de clasă de alte straturi sociale.

Pentru cercetarea sa empirică, Bourdieu a elaborat un chestionar în care, de exemplu, i-a întrebat pe respondenți despre mobilierul pe care îl dețineau, despre hobby-urile pe care le aveau, despre muzicienii, cântăreții, scriitorii, artiștii și filmele preferate, despre gusturile lor în materie de îmbrăcăminte și despre mâncarea pe care o serveau oaspeților.³³ Potrivit lui Bourdieu, totalitatea acestor preferințe definește stilurile de viață care disting unele de altele clasele și grupurile dintr-o societate.

După cum am văzut din citatele lui Gissing și Lundberg, intelectualul tipic are idei clare despre ceea ce constituie nevoile „adevărate” și „false”.

În consecință, oricine a citit puține cărți s-a discreditat doar prin acest fapt, la fel ca și oricine a citit cărțile greșite, care, prin aceasta, a demonstrat că îi lipsesc adevărata cultură și educație. Iar această incapacitate de a fi „bine citit” și de a aprecia „adevărata cultură” reprezintă, din punctul de vedere al intelectualilor, legătura care-i unește pe capitaliștii disprețuiți și masele manipulate de publicitate.

Dar pentru un intelectual, a fi bine citit nu este decât un criteriu distinctiv (deși poate cel mai important). Gustul muzical este o altă trăsătură caracteristică. Oricine ascultă muzică populară mai degrabă decât muzică clasică, sau chiar muzică atonală, dă dovadă de un grad înspăimântător de superficialitate. Theodor Adorno, creierul Școlii de la Frankfurt, de exemplu, iubea muzica dodecafonică a compozitorului vienez Arnold Schönberg și considera muzica populară, cum ar fi cea produsă de Beatles, drept o cruzime estetică. Gusturile proprii, foarte personale, devin astfel puncte comune de formare a identității în critica societății dominante.

Desigur, capitalismul creează o întreagă serie de produse pe care noi le-am putea numi inutile și de prisos, pur și simplu pentru că sunt inutile și de prisos pentru mine și pentru tine. Dar capitalismul este un sistem liber și democratic în sensul că lasă oamenii să decidă singuri de ce au sau nu au nevoie (cu excepția produselor care sunt interzise din motive întemeiate, cum ar fi pornografia infantilă). Alternativa ar fi o economie comandată, condusă de guvern, în care politicienii și funcționarii publici decid ce produse sunt sau nu sunt trebuincioase oamenilor. Ludwig Erhard, care a introdus economia de piață în Germania de Vest după cel de-al Doilea Război Mondial, a făcut cândva o observație ironică despre criticii societății de consum capitaliste: „Dacă doamnele vor cuci la pălării, să aibă cuci. Cu siguranță nu am de gând să interzic producția de pălării cu cuc”.³⁴

Într-adevăr, cine și-ar putea dori să decidă care sunt nevoile „adevărate” și care sunt cele „false”? În 2020, Carl Tillessen, cercetător în domeniul consumului, a publicat o carte care a fost foarte apreciată în Germania. Cartea creează cu siguranță impresia că, înainte, totul era mai bine decât este astăzi. Globalizarea și digitalizarea, în ochii lui Tillessen, au avut un impact în primul rând negativ asupra lumii. În trecut, susține el, „când totul era încă fabricat la nivel național”, structurile de prețuri erau „rezona-

bil de coerente”. El continuă: „Dar globalizarea producției atâtor bunuri de consum cotidian a dat peste cap lumea noastră a bunurilor ... Astăzi, o cămașă cu mânecă scurtă poate costa de douăzeci de ori mai mult decât o cămașă cu mânecă lungă, deoarece cămașă cu mânecă scurtă vine din Elveția, iar cea cu mânecă lungă din China ... Acest lucru nu doar că pare greșit, ci chiar este greșit”.³⁵ Este greșit, spune el, deoarece „pentru oamenii care nu sunt atât de apropiați de noi din punct de vedere geografic și cultural, globalizarea a deschis o eră foarte întunecată”.³⁶ În ceea ce privește această linie de gândire, am văzut deja în capitolul 1 că acest lucru pur și simplu nu este adevărat.

Deci, cum erau vremurile bune de altădată? Se presupune că pe atunci consumul era guvernat de principii raționale, în comparație cu iraționalitatea galopantă de astăzi. Ca dovadă a acestui lucru, Tillessen scrie: „Când consumul nostru era încă rațional, ne puteam baza pe clasa de jos pentru a face cumpărături în segmentul de preț mai mic, pe clasa de mijloc în segmentul mediu și pe clasa de sus în segmentul de sus. Homo economicus din secolele anterioare era rațional și își ajusta întotdeauna în mod automat consumul la bogăția sa”.³⁷ Dar s-ar putea spune și altfel: În secolele anterioare, majoritatea oamenilor din întreaga lume erau săraci și, prin urmare, nu-și puteau permite nimic în afară de ceea ce le era absolut necesar pentru a trăi. Erau acelea vremuri de altădată bune? Astăzi, potrivit lui Tillessen, totul a devenit mai rău: „Și dacă nu îți permiți să cumperi o geantă Louis Vuitton astăzi, nu cumperi o geantă mai ieftină, ci economisești până când îți permiți geanta Louis Vuitton cu monogramă imprimată”.³⁸ Ce este de fapt atât de rău în faptul că oamenii obișnuiți pot cumpăra mai mult astăzi decât înainte? Și cine decide dacă au „nevoie” sau nu?

Tillessen respinge „achizițiile de plăcere”; le consideră complet iraționale – implicând astfel și faptul că achizițiile raționale sunt făcute doar pentru a satisface nevoile fizice imediate: „Fără remușcări financiare, facem acum în mod regulat achiziții de pură plăcere. Când cumpărăm un lucru, nu mai trebuie să ne lipsim de altul. Ca urmare, consumul nostru devine mai puțin rațional pe zi ce trece. Niciodată în istoria omenirii cumpărăturile nu au avut atât de puțin de-a face cu satisfacerea unei nevoi tangibile.”³⁹ El dă parfumurile ca exemplu de produse „superflue”.⁴⁰

De fapt, ar trebui să ne simțim vinovați pentru aproape toate achizi-

țiile noastre, sau cel puțin pentru mai mult de 90% dintre ele, deoarece, după cum explică Tillessen, „mai mult de 90% dintre bunurile pe care le cumpărăm sunt produse în condiții nedrepte”.⁴¹ Iar dacă cumpărați un tricou ieftin, de exemplu, ați putea la fel de bine să aveți bonul de casă „înărmat și atârnat pe perete, pentru că vă face un susținător certificat al sclaviei moderne”.⁴² Așadar, cumpărarea de produse ieftine este cel mai mare păcat pe care l-ați putea comite. Pe de altă parte, dacă cumpărați un tricou Gucci de 299 de euro care poartă eticheta „Made in Italy”, este mai probabil ca acesta să fi fost fabricat în „condiții echitabile”, dar, chiar și așa, tot nu puteți fi 100% siguri.⁴³ Prin cumpărarea de articole de lux, de marcă, explică Tillessen, „cu siguranță nu am împiedicat sclavia modernă, dar cel puțin nu am susținut-o sau încurajat-o cu bună știință.”⁴⁴

De ce, ne întrebăm, cumpără oamenii atât de multe lucruri în fiecare zi, de care, potrivit anticonsumeriștilor, nu au nevoie? Explicația simplă, potrivit lui Tillessen, este că sunt bolnavi – atât de bolnavi încât chiar au nevoie de terapie. Tillessen vorbește despre dependența de cumpărături. O astfel de boală există, fără îndoială, dar pentru el toți suntem dependenți de cumpărături. El citează exemple extreme, cum ar fi cel al unei persoane care era dependentă de CD-uri de muzică clasică și care a ajuns să cheltuiască pe ele 8.000 de dolari pe zi.⁴⁵ Suntem dependenți pentru că „cumpărăm din ce în ce mai multe lucruri de care nu avem nici cea mai mică nevoie, chiar dacă inutilitatea economică și nocivitatea ecologică a comportamentelor noastre ne devin din ce în ce mai clare. Dacă am fi sinceri cu noi înșine, ar trebui să recunoaștem că suntem tot mai dependenți mental și fizic de achizițiile regulate pentru pură plăcere. Fără să ne dăm seama, suntem cu toții dependenți de consum de ani de zile”.⁴⁶ Oamenii nici măcar nu despachetează unele dintre achizițiile făcute și nici nu-și fac timp să citească instrucțiunile, scrie Tillessen, astfel încât acestea rămân nefolosite după ce au fost cumpărate. După cum putem vedea din aceste exemple, criticii consumerismului iau comportamente extreme și le transformă în fenomene de masă care se presupune că ne afectează pe toți.

Chiar dacă cumpărați ceea ce criticii consumerismului consideră a fi lucrurile „corecte”, ar trebui să vă simțiți vinovați dacă nu le cumpărați din motivele „corecte”. Pentru că: „Dacă cineva preferă să cumpere fruc-

te și legume organice în primul rând pentru că este convins că sunt mai sănătoase pentru el, atunci acesta nu este un consum etic. Iar dacă cineva cumpără pâine ecologică și ouă ecologice din cauza gustului, asta nu are nimic de-a face cu moralitatea”.⁴⁷ Tillessen concluzionează că 99,9% dintre deciziile de cumpărare sunt luate în mare parte independent de considerații morale.

Și cine se află în spatele tuturor acestor lucruri? Conspiratorii care acoperă întreaga lume, cum ar fi Amazon, care visează să domine lumea: „Astăzi, comerțul cu amănuntul electronic (retaileri + comerț electronic = E-tailers) sunt cei care, asemenea răufăcătorilor din James Bond, visează să ștergă complet de pe fața pământului comerțul cu amănuntul de tip convențional și să obțină o dominație mondială totală.”⁴⁸

Desigur, acești critici ai consumerismului sunt conștienți de faptul că aproape nimeni nu ar putea sau nu ar dori să trăiască într-un mod care să se alinieze în mod consecvent cu logica argumentelor lor. Tillessen recunoaște în mod deschis: „Dar dacă ar fi să urmăim toate aceste precepte, viețile noastre nu s-ar rezuma decât la legume rădăcinoase, varză murată și mere zbârcite, precum și haine nespălate, mototolite și second-hand. Multiplicitatea și rigoarea cerințelor face ca o viață radical sustenabilă să pară ceva ce nu putem realiza și nici nu vrem să realizăm. A trăi exclusiv în armonie cu principiile sustenabilității și a cumpăra numai bunuri din comerțul echitabil ne-ar da înapoi cu zeci de ani în progresul umanității, la fel ca și a pretinde să nu folosim produsele Google, nici direct, nici indirect. Iar în cele din urmă, amploarea percepută a sacrificiilor personale pe care fiecare dintre noi ar trebui să le facă ar fi absurd de disproporționată față de contribuția infimă pe care am putea-o aduce la îmbunătățirea lumii. Așadar, majoritatea oamenilor renunță pur și simplu la încercarea de a trăi într-un mod mai durabil și își continuă viața așa cum au făcut-o întotdeauna. Din păcate”.⁴⁹

Așadar, Tillessen știe că nu există nicio șansă ca oamenii să schimbe în mod constant în viața lor ceea ce el reclamă cu atâta vehemență. Dar ei pot schimba măcar lucruri mici, spune el, cum ar fi mersul cu bicicleta la serviciu din aprilie până în septembrie sau folosirea trenului în locul avionului pentru călătoriile interne. În plus, sugerează el, ar trebui să ne măsurăm cu toții în mod constant amprenta de CO₂, „chiar dacă aceasta

este doar una dintre multele condiții pentru a ajunge la emisii nete de carbon zero și ignoră complet problema compatibilității sociale a consumului nostru”.⁵⁰

Propunerile sale, atunci când le rezumi, înseamnă să faci „ceva” în mod simbolic – cu povara permanentă a unei conștiințe vinovate, deoarece orice ai face este prea puțin, deoarece continuăm să distrugem mediul înconjurător, să cauzăm schimbările climatice, să consumăm produse absurde și, mai presus de toate, suntem încă responsabili pentru exploatarea și sclavia oamenilor din Asia, Africa și Europa de Est. Să nu uităm: dacă cumpărăm lucrurile corecte din motive greșite, acest lucru nu contează. Ca urmare, orice am face, rămânem întotdeauna cu un sentiment de vinovăție. Așadar, consumul rău este consumul care ne lasă cu un sentiment de bine, iar consumul mai puțin condamnat este cel care ne lasă cu un sentiment de vinovăție.

Ceea ce ridică întrebarea: Sunt mai fericiți oamenii cu conștiința în permanență încărcată? Sunt cetățeni încrezători în ei înșiși? Sau sunt mai deschiși la manipularea politicienilor care își construiesc strategiile politice pe conștiințe vinovate și pe promisiuni de ușurare psihologică dacă cetățenii se alătură mișcării anticapitaliste sau cel puțin bifează în dreptul partidului „corect” la urne?

Toate acestea ne conduc la următoarea întrebare: cum rezolvăm această contradicție între condamnarea ideologică a consumului, pe de o parte, și propria existență de consumator, pe de altă parte? „Soluția” la această contradicție este „să ne referim doar la achiziții foarte specifice făcute de anumite persoane ca fiind ‘consum’ – și anume la actele de cumpărare și achiziție ale altora. Obiectele pe care și le cumpără cineva pentru sine par a fi mult mai puțin comerciale și nesolicitate decât cele ale micilor burghezi și ale muncitorilor; percepția obiectelor cu care se înconjoară membrii clasei superioare (sau aspirante), precum și relațiile lor cu acestea, li se pare mult mai puțin frivolă și apatică. Pe scurt, doar ceea ce li se pare lor lipsit de valoare și necreativ este etichetat și respins drept consum.”⁵¹

Potrivit profesorului german de studii culturale Thomas Hecken, respingerea consumismului de către intelectualii de stânga se aplică doar în domenii populate de alte obiecte și gusturi. Este ușor să respingi un astfel de „domeniu” dacă oricum nu-l apreciezi, acuzându-i în același timp pe cei

care intră în el „de eșec cultural și uneori și moral” și declarând că „ar fi de preferat să se interzică răspândirea lui”.⁵²

Ceea ce nu menționează „criticii consumului” în diferențierea pe care o fac între nevoile „adevărate” și „false” este că aproape toate nevoile care depășesc alimentația și sexualitatea sunt supuse schimbărilor culturale. Acest lucru a fost întotdeauna astfel. În cartea sa *The Empire of Things*, istoricul german Frank Trentmann scrie, de exemplu, despre cererea pentru bumbacul indian în Europa secolului al XVIII-lea, despre îmbrăcămintea europeană în Africa secolului al XIX-lea și despre apariția unor noi gusturi europene pentru bunuri exotice precum cafeaua, ceaiul și ciocolata: „Preferințele pentru aceste bunuri nu erau nici preexistente, nici stabile, ci trebuiau să fie create”.⁵³

La un moment dat în istorie, toate nevoile care treceau dincolo de satisfacerea celor pentru simpla supraviețuire erau considerate superflue sau de lux – și doar foarte puțini își puteau permite să și le satisfacă. În trecut, ferestrele și toaletele interioare erau considerate un lux fără sens; astăzi, ele sunt la fel de naturale pe cât sunt de indispensabile pentru majoritatea oamenilor din lume. La sfârșitul Evului Mediu și la începutul epocii moderne, cheltuielile pentru rochii la modă, nunți fastuoase și mobilier frumos se confruntau cu o condamnare generalizată și chiar cu interdicția: „Erau denunțate pentru că declanșau o spirală a cheltuielilor emulative – ceea ce se numește adesea „a ține pasul cu vecinii” – și pentru că subminează valorile și ierarhiile sociale ... Poate cel mai îngrijorător, se spunea că avariția și pofta de lucruri îi distrăgeau pe creștini de la adevărata viață spirituală.”⁵⁴

Potrivit sociologului Helmut Schoeck, războiul împotriva luxului este vechi de când lumea. Legislația împotriva luxului poate fi găsită în cele mai diverse societăți, la popoarele primitive, în antichitate, în civilizațiile avansate din Orientul Îndepărtat, în Evul Mediu european și chiar și în epoca modernă. „Uneori, un om care își permitea inegalitatea putea plăti o răscumpărare pentru acest privilegiu, putea răscumpăra invidia comunității, ca să zicem așa, plătind, să zicem, un impozit special dacă casa lui avea mai mult decât un anumit număr de ferestre sau sobe, sau dacă vesta lui avea mai mult decât numărul minim de nasturi; astăzi, în unele țări, mașina lui este impozitată în funcție de numărul de cai putere.” În unele

situații, continuă Schoeck, un om de rând din Africa de Vest care pune a prea multe frunze pe acoperișul colibei sale sau care consuma miere pe care o găsisese în junglă era chiar obligat să plătească pentru acest „lux” cu pierderea unui mădular, dacă nu chiar a vieții.⁵⁵

Trentmann, care analizează istoria consumerismului, scrie că, de obicei, comentatorii înstăriți, cum ar fi filosoful roman Seneca, erau cei care îi muștrau pe ceilalți pentru că se lăsau pradă tentațiilor materiale: „Rareori o fac oamenii de rând”, observă Trentmann.⁵⁶ Și, în mod ciudat, chiar și cei mai aprigi critici ai „consumului” capitalist se folosesc în mod excesiv de produsele fabricate în capitalism. Un studiu realizat în Germania a constatat că parlamentarii Partidului Verde, care adesea cer sacrificii personale, limitarea consumului și, din motive de mediu, ca oamenii să nu mai zboare cu avionul, folosesc mai des zborurile interne decât politicienii din orice alt partid. Și v-ar fi greu să găsiți un anticapitalist dispus să trăiască fără computerele, internetul și smartphone-urile care îi ajută să își răspândească criticile la adresa capitalismului.

De altfel, nu doar capitalismul a promis oamenilor consum fără opreliști și belșug de bunuri de consum, ci și regimurile socialismului și național-socialismului. „Bineînțeles”, scrie Trentmann, „realitatea a fost diferită de promisiuni. Ceea ce este remarcabil, totuși, dintr-o perspectivă istorică mondială, este modul în care viziunea unor niveluri ridicate și în creștere ale consumului a reușit să se instaleze ca ideal cultural de necontestat. Idealurile de autosuficiență frugală nu au fost pe măsură, ori s-au limitat la experimente de scurtă durată și autodestructive, precum cel al Khmerilor Roșii din Cambodgia, între 1975 și 1979”.⁵⁷

Imperiul lucrurilor, așa cum îl numește Trentmann, s-a extins în parte pentru că bunurile au devenit din ce în ce mai mult purtători importanți de identitate, memorie și emoții. Hainele, mașinile, ceasurile, smartphone-urile etc. sunt apreciate „pentru sentimentele pe care le dau proprietarilor lor, precum și pentru utilizarea lor practică”.⁵⁸

Criticii anticapitaliști ai consumului resping, de asemenea, orice formă de publicitate. Să-l lăsăm pe cunoscutul critic al capitalismului, Jean Ziegler, să se exprime din nou: „Instrumentele cu care capitaliștii creează aceste nevoi se numesc marketing și publicitate, două dintre cele mai nefericite și mai stupide activități inventate vreodată de omenire.”⁵⁹

„Publicitarii”, potrivit lui Ziegler, sunt „vicleni” și „îl vânează pe consumator oriunde s-ar duce, îl înconjoară, îl hărțuiesc cu telefoane, bombardându-l cu așa-zisele lor mesaje”.⁶⁰ Acești mercenari ai marketingului „dirijează comportamentul consumatorului”.⁶¹

Desigur, unele reclame par ridicole și inutile – pentru dumneavoastră, pentru mine și pentru mulți alți oameni – dar pentru anticapitaliști, orice formă de publicitate este condamnabilă. Noam Chomsky critică industria publicitară, care urmărește ca toată lumea să fie „prinsă în capcană pentru a deveni o masă de consumatori”, pentru a „controla pe toată lumea”.⁶² El critică faptul că oamenii nu decid în mod rațional și prezintă modelul economic al lui *homo economicus* în care oamenii ar lua decizii fără nicio emoție. În opinia sa, faptul că nu este așa confirmă că modelul este greșit și dovedește, de asemenea, natura perfidă a tehnicilor de manipulare ale agenților de publicitate: „Dacă agenții de publicitate ar trăi după principiile pieței [adică dacă ar lua consumatorii informați decizii raționale –R.Z.], atunci unele întreprinderi, să zicem General Motors, ar pune un scurt anunț despre produsele vândute și caracteristicile lor, împreună cu comentarii din revista *Consumer Reports*, astfel încât să poți face o judecată despre ele ... Dacă ați deschis vreodată televizorul, știți că sute de milioane de dolari sunt cheltuite pentru a încerca să dezinformeze consumatorii, care vor face alegeri iraționale – asta este publicitatea.”⁶³ Conform acestei linii de argumentare, ai putea spune, de asemenea, că orice femeie care nu primește o cerere în căsătorie din partea iubitului ei sub forma unui e-mail sobru, bazat pe fapte, cu un scurt rezumat al argumentelor în favoarea căsătoriei, este iremediabil dezinformată și manipulată.

Criticii publicității descriu companiile ca omnipotente și încearcă să creeze despre consumatori impresia că sunt victime neajutorate în ghearele lor. Pentru a dovedi omnipotența industriei publicitare, criticii repetă câteva mituri de mai bine de jumătate de secol. Unul dintre ele se bazează pe cartea lui Vance Packard din 1957, *The Hidden Persuaders*, care a generat o mare vâlvă mediatică atunci când a fost publicată pentru prima dată. Cartea a relatat o tehnică publicitară deosebit de manipuloare, care presupunea ca un cinematograf să afișeze pe ecran imagini publicitare în fracțiuni de secundă în timpul proiecțiilor de film. Aceste imagini apăreau și dispăreau atât de repede încât publicul nici măcar nu le observa

în mod conștient. Presa s-a referit la publicitatea subliminală ca „cea mai ascunsă dintre formele de persuasiune ascunsă”, iar pe cei care foloseau astfel de tehnici drept „monștri invizibili”, care se făceau vinovați de „spălare pe creier”.⁶⁴

Cartea a atras atât de mult atenția deoarece, în același an, James M. Vicary, proprietarul unei agenții de publicitate, ar fi efectuat un experiment în care a inserat subliminal sloganurile „Beți Coca-Cola” și „Mâncăți popcorn” în timpul proiecției unui film. Vicary a susținut că acest lucru a crescut vânzările de Coca-Cola cu 18,1%, iar cele de popcorn cu până la 57,7%. Cu toate acestea, s-a dovedit ulterior că experimentul a fost falsificat sau că nu a avut loc niciodată. „Pretinsul studiu a servit doar ca o stratagemă de marketing pentru a crește vânzările pentru compania de marketing a lui Vicary.”⁶⁵ Am pierdut șirul ocaziilor din viața mea când oamenii mi-au povestit despre acest presupus experiment, prezentându-l ca pe un exemplu deosebit de reprobabil de teroare a consumatorilor și de manipulare prin publicitate.

Trebuie să recunosc, totuși, că și eu am crezut mult timp că experimentul a avut loc cu adevărat, deși nu am putut înțelege niciodată indignarea altora. La urma urmei, ce se presupunea că s-a întâmplat? Oamenii se uitau la un film care ar fi putut fi despre crimă și omor prin imprudență, dar nu au fost cuprinși de impulsuri violente; în schimb, au comandat o sticlă de Coca-Cola în timpul pauzei pentru că li s-a arătat reclama pentru o fracțiune de secundă. Dar, așa cum am spus, toate acestea oricum nu s-au întâmplat niciodată în realitate, iar Vicary, presupusul rege al publicității subliminale, a suferit rușinea falimentului la doar un an după presupusul experiment.

Desigur, publicitatea poate funcționa – poate și chiar ar trebui să „manipuleze” – dar nu este nici pe departe atât de atotputernică și vicleană pe cât pretind criticii săi. Mult mai frecvent, ea este de fapt ineficientă. Antreprenorul american Henry Ford ar fi declarat odată că „Jumătate din banii pe care îi cheltui pe publicitate sunt iroșiți; problema este că nu știu care jumătate”. La mijlocul anilor 1980, psihologul social german și expertul în publicitate Eva Heller a scris că fraza atribuită lui Henry Ford nu mai este adevărată: „Astăzi, se poate presupune că cel puțin trei sferturi din bugetele de publicitate sunt cheltuite fără a da rezultatele așteptate”.⁶⁶

Iar David Ogilvy, marele guru al publicității, a ridiculizat în repetate rânduri campaniile publicitare create de alte agenții de publicitate în cartea sa *Confesiunile unui om de publicitate*, acuzându-le că sunt ineficiente, că, de obicei, nu fac nimic pentru a crește vânzările și că servesc mai degrabă pentru a distra decât pentru a vinde. El i-a acuzat pe ceilalți agenți de publicitate că sunt mai preocupați să câștige premii pentru campaniile lor decât să vândă produsele clienților lor.

Începând cu anul 2003, expertul german în marketing Bernd M. Samland a întrebat în mod regulat peste 3.000 de persoane despre diverse sloganuri publicitare – și majoritatea sloganurilor în limba engleză fie nu au fost înțelese pe deplin, fie au fost înțelese complet eronat de către clienții (potențiali).⁶⁷ Se pare că redactorii publicitari își uitaseră sarcina cardinală, și anume aceea de a crește vânzările.

Marile succese de vânzări, cum ar fi Harry Potter, nu au fost obținute în primul rând prin publicitate. Howard Schultz, fondatorul și fostul președinte al Starbucks, a spus odată: „Acum este dificil să lansezi un produs prin publicitatea țintită spre clienți, deoarece aceștia nu mai sunt cu adevărat atenți ca în trecut și nici nu mai cred în mesaj ... Mă uit la banii cheltuiți pe publicitate și mă surprinde faptul că oamenii încă mai cred că obțin randament pentru investițiile lor”.⁶⁸

În ianuarie 2021, experții americani în publicitate Bradley Shapiro, Günter Hitsch și Anna E. Tuchman au publicat un studiu bazat pe o analiză științifică meticuloasă a publicității televizate pentru 288 de bunuri de consum. Descoperirea lor este șocantă: nu numai că publicitatea nu a fost rentabilă pentru 80% dintre mărci, dar a avut chiar un ROI (*Return On Investment*) negativ.⁶⁹

Desigur, ați putea argumenta că publicitatea online orientată prin intermediul rețelelor sociale este mult mai eficientă în prezent, dar există îndoieli și în această privință. În urmă cu câțiva ani, Procter & Gamble și Unilever și-au redus cheltuielile cu publicitatea online cu 41% și, respectiv, 59% – fără niciun impact negativ asupra rezultatelor. Uber și-a redus, de asemenea, bugetul online cu două treimi după o fraudă publicitară masivă – fără nicio schimbare în ceea ce privește numărul de instalări ale aplicației.⁷⁰

Publicitatea nu este atât de omnipotentă pe cât ar vrea să ne facă să

credem agențiile de publicitate și anticapaliștii – din mai multe motive – iar imaginea consumatorului fără minte, sedus de publicitari ingenioși să petreacă toată ziua cumpărând produse inutile, este o exagerare masivă. Dacă e ca cineva să fie înșelat, de cele mai multe ori este vorba de companiile care cheltuiesc atât de mulți bani pe publicitate ineficientă și care intră în jocul publicitar doar pentru că și concurenții lor fac la fel. Agențiile de publicitate reușesc cel mai bine să își convingă proprii clienți să cheltuiască bani, nu pe clienții clienților lor.

La nivel personal, mă deranjează frecvent publicitatea primitivă, dar nu suport nici multe producții moderne de operă și nu consider că ar trebui închise teatrele de operă din acest motiv (diferența este, desigur, că, în calitate de contribuabil, nu am de ales decât să contribui la finanțarea culturii înalte din Germania, fie că vreau sau nu, în timp ce, în calitate de consumator, finanțez publicitatea doar atunci când cumpăr produsele la care se face publicitate).

Când îmi imaginez o lume fără publicitate pentru produse și servicii, mă gândesc la monotonia socialismului, unde afișele plictisitoare domină peisajul stradal, proclamând mesaje propagandistice ale partidului și sloganuri care îndeamnă la îndeplinirea planului. Prefer cu mult mai mult publicitatea în capitalism, care, în cel mai bun caz, a atins statutul de artă, așa cum a fost cazul lui Andy Warhol, care era el însuși un artist comercial de profesie. Sociologul Schoeck a scris că, de îndată ce menționa cineva „teroarea consumului” în prezența sa, îi cerea să descrie la ce proces din viața lor de zi cu zi se referă: „Nici în cadrul seminarelor universitare, nici la alte evenimente nu am găsit vreodată pe cineva care să mărturisească că este o victimă. Se pare că întotdeauna sunt satisfăcute nevoile greșite ale altora”.⁷¹

O altă problemă majoră a criticii consumatorilor anticapaliști este ceea ce se numește „obsolescență”. Termenul în sine este ambiguu, deoarece acoperă probleme foarte diferite care, în esență, nu prea au legătură una cu cealaltă. Wikipedia definește termenul după cum urmează: „Obsolescența este starea care apare atunci când un obiect, un serviciu sau o practică nu mai este întreținut, necesar sau este degradat, chiar dacă poate fi încă în stare bună de funcționare”.⁷² Într-o a doua intrare, de data aceasta pentru „obsolescență planificată”, Wikipedia precizează:

„În economie și în designul industrial, obsolescența planificată (numită și obsolescență încorporată sau obsolescență prematură) este o politică de planificare sau de proiectare a unui produs cu o durată de viață utilă limitată în mod artificial sau cu un design intenționat fragil, astfel încât acesta să devină învechit după o anumită perioadă de timp predeterminată, după care funcționează în mod descrescător sau încetează brusc să mai funcționeze, sau ar putea fi perceput ca demodat.”⁷³

Obsolescența tehnică și obsolescența psihologică sunt frecvent și în mod deliberat confundate pentru a face problema să pară cât mai mare. Faptul că produsele sunt eliminate, chiar dacă încă funcționează perfect, nu este în sine criticabil. La un moment dat, m-am debarasat de casetofon și de pick-up pentru că fusese inventat CD-ul. Ambele dispozitive ar fi rezistat cu siguranță încă mulți ani. Să fi devenit eu o victimă a manipulării din partea publicitarilor capitaliști? Nu, eram adesea deranjat de discurile zgâriate (pentru cititorii mai tineri, zgârieturile făceau ca discul să „sară”) și de banda care se bloca sau se încurca în casetofon (din nou, pentru cititorii mai tineri, acest lucru făcea casetele să devină inutilizabile) și eram bucuros că exista acum un dispozitiv care mă scutea de aceste probleme.

De asemenea, îmi plăcea mult vechiul meu telefon Nokia, a cărui baterie ținea zile întregi. Mi-am făcut chiar un stoc de câteva telefoane, pentru cazul în care modelul meu preferat ar putea fi scos din uz. Mai târziu, am trecut la iPhone. Am făcut asta pentru că m-au manipulat strategii publicitari malefici de la Apple? Nu, a fost pur și simplu pentru că noul dispozitiv îmi oferea multe funcții utile care lipseau de pe vechile mele telefoane Nokia. Eram mândrul proprietar al unui videorecorder, dar, din nou, eram mereu deranjat de banda care se încurca, se răsuca sau chiar se rupea. Așa că m-am bucurat când a fost inventat DVD-ul, deoarece a rezolvat această problemă. Am aruncat videorecorderul, deși era încă funcțional din punct de vedere tehnic.

Subiectul obsolescenței nu este unul nou, după cum confirmă istoricul german al tehnologiei Wolfgang König. Anticapitaliștii și așa-numiții activiști ai consumatorilor vorbesc despre o mare conspirație a întreprinderilor și a industriei, care, potrivit acestora, urmăresc în mod sistematic și în masă o strategie de „obsolescență planificată”, adică fabricarea de produse special pentru ca acestea să se strice mai repede.

Însă, încă din 1976, un studiu realizat de economistul german Burckhardt Röper a concluzionat că presupusele dovezi că producătorii scurtează în mod deliberat durata de viață a produselor lor nu se confirmă. Multe alte studii din ultimele decenii au ajuns la concluzii similare. Chiar și institutul german Öko-Institut a recunoscut în 2015 că multe dintre aceste critici au fost exagerate. În același timp, însă, analiza Öko-Institut a confirmat că durata de viață utilă inițială a majorității categoriilor de produse studiate a scăzut într-adevăr în ultimii ani. S-a constatat, de exemplu, că multe dispozitive electronice au fost înlocuite cu altele mai noi, chiar dacă cele vechi încă funcționau suficient de bine.⁷⁴

În contrast cu astfel de analize diferențiate, ne confruntăm frecvent cu reportaje mediatice izbitoare care creează impresia că „obsolescența planificată” este un fenomen comun și răspândit și că dispozitivele sunt produse în mod deliberat astfel încât să se strice mai repede – un subiect care a fost preluat și de unii politicieni. Wolfgang König scrie că este izbitoare faptul că în „literatura de specialitate privind teoria conspirației se folosesc mereu aceleași exemple, unele dintre ele datând de un secol”.⁷⁵ Povestea inventată a becului a cărui durată de viață a fost scurtată în mod intenționat în defavoarea consumatorilor a fost repetată de sute de ori, spune König.⁷⁶

În repetate rânduri, exemplul producătorului de automobile General Motors, care a oferit o serie de modele actualizate constant în anii 1920, a fost citat ca dovadă a tezei „obsolescenței planificate”. Cu fiecare model nou, General Motors i-a luat din cota de piață lui Henry Ford, care se încapățâna să rămână la modelul său unic. Pentru a înțelege pe deplin acest lucru, probabil că trebuie să știți că Henry Ford a reacționat cu emoție pasională ori de câte ori cineva îi spunea că trebuie să se adapteze vremurilor și să schimbe ceva la celebrul său Model T. Într-o situație, când un angajat a dezvoltat un model succesori în absența lui Ford și l-a lăsat în fața ușii, Ford a luat-o razna, după cum a descris un privitor: „Întinde mâinile, se apucă de ușă și bang! A smuls ușa! Doamne! Cum a făcut așa ceva, nu-mi pot închipui! A sărit înăuntru și, bang, o altă ușă. Bang, și parbrizul. A sărit peste bancheta din spate și a început să lovească în plafon. L-a sfâșiat cu tocul pantofului.”⁷⁷

Ani de zile, Ford a reușit să își împiedice angajații să dezvolte noi mo-

dele, dar nu a putut opri concurența. General Motors a răspuns la evoluția așteptărilor clienților și a lansat model nou după model nou. De atunci, exemplul a fost citat în mod repetat ca dovadă a strategiilor sinistre ale capitalului și a caracterului blamabil al societății de consum capitaliste. König comentează: „Rămâne de neînțeles de ce ar trebui să aibă acest lucru de-a face cu obsolescența planificată în sensul teoriei conspirației.”⁷⁸ Nici alte exemple frecvent citate – incluzând orice, de la mașinile moderne care se presupune că ruginesc mai repede până la imprimantele cu jet de cerneală care îi determină pe consumatori să cumpere cerneală mai des decât este necesar – nu rezistă la o examinare mai amănunțită. O investigație a organizației germane de protecție a consumatorilor Stiftung Warentest a concluzionat că teza obsolescenței încorporate este ilogică: „Cazul ideal ar fi ca toate piesele să cedeze în același timp după ce au ajuns la sfârșitul duratei de viață planificate. În acest context, strategia punctelor slabe încorporate în mod intenționat nu are prea mult sens și ar fi o risipă, deoarece multe alte piese din dispozitiv ar fi apoi supradimensionate și ar fi excesiv de costisitoare de produs.”⁷⁹

În plus, ce sens are să producem dispozitive care să dureze o veșnicie, când este clar că acestea vor fi oricum depășite din punct de vedere tehnic în câțiva ani? Bănuiesc că nici măcar criticii înrăiți ai capitalismului din ziua de azi nu au acasă vreun casetofon sau un proiector de film vechi, un telefon mobil Nokia vechi sau un televizor alb-negru – iar casetofonele vechi sunt, în cel mai bun caz, un hobby pentru puriștii audio.

Exemplul de limitare a performanțelor în cazul iPhone-urilor mai vechi este, de asemenea, citat frecvent. Apple a recunoscut că software-ul său temperează performanța maximă a dispozitivelor cu baterii litiu-ion mai vechi, care nu pot fi înlocuite, pentru a se asigura că acestea rămân funcționale și pentru a preveni opririle neașteptate din cauza unei scăderi bruște a alimentării cu energie electrică. A fost intentat un proces împotriva Apple în SUA, care s-a încheiat printr-o înțelegere în martie 2020; Apple a fost de acord să plătească în total până la 500 de milioane de dolari părților vătămate. Este aceasta o dovadă că reclamanții au fost îndreptățite? A fost o recunoaștere a vinovăției din partea Apple? Nu neapărat. Este bine cunoscut faptul că, în SUA, chiar și cele mai absurde procese de consum se pot încheia cu acordarea unor sume masive de despăgubiri. Red Bull,

de exemplu, a plătit 13 milioane de dolari pentru a soluționa două procese colective ale consumatorilor – consumatorii se plânseseră de sloganul „Red Bull îți dă aripi”, deoarece considerau că acesta pretindea în mod fals o îmbunătățire a performanței.

Chiar dacă există exemple izolate de companii care au încorporat în mod deliberat puncte slabe în produsele lor, acestea nu dovedesc că avem de-a face cu o strategie larg răspândită, folosită de capitaliștii avizi de profit. Orice companie știe că, dacă ar fi demascată pentru astfel de practici, ar fi pusă la stâlpul infamiei pe internet și în mass-media, ceea ce le-ar afecta grav valoarea mărcii și prețul acțiunilor. În capitalism, consumatorul este cel care are ultimul cuvânt de spus – și, din punctul de vedere al unei companii care acționează rațional, riscul ca acei consumatori să pedepsească o companie pentru astfel de practici este mai mare decât orice profit potențial care ar putea fi obținut pe termen scurt. Ceea ce, după cum știm cu toții, nu înseamnă că nu există, din când în când, companii care își pierd din vedere propriile interese.

Critica consumismului este însoțită de o critică a statutului banilor în sistemele capitaliste. Capitalismul apare pentru criticii consumului ca un sistem în care banii reprezintă totul și scopul ultim. Dar banii, așa cum se spune, nu îi fac pe oameni fericiți. Iar acest scepticism a fost aparent confirmat de studii științifice. Încă din 1974, economistul Richard Easterlin susținea că nu există o corelație pozitivă între venituri mai mari și niveluri mai mari de fericire, cel puțin peste un anumit venit anual.⁸⁰ Cei doi laureați ai Premiului Nobel pentru economie, Daniel Kahneman și Angus Deaton, au nuanțat într-o oarecare măsură constatarea lui Easterlin și au legat-o doar de anumite expresii ale sentimentului de fericire. Dar ei au arătat, de asemenea, cum corelația dintre venituri mai mari și fericire mai mare se aplică doar până la o anumită limită, și anume un venit anual de 75.000 de dolari. Orice depășire a acestui nivel, au explicat cei doi economiști, nu mai are un impact semnificativ asupra fericirii unei persoane, deoarece aceasta s-a obișnuit deja să trăiască în condiții de siguranță financiară și nu va face decât ajustări minime ale stilului de viață cu fiecare creștere ulterioară a venitului.⁸¹

Noi cercetări au infirmat această teză. Cea mai recentă analiză provine de la psihologul Matthew A. Killingsworth, care a constatat că atât „bu-

năstarea experimentată”, cât și „bunăstarea evaluativă” cresc odată cu venitul.⁸² „Starea de bine experimentată” a fost măsurată prin analizarea a 1,73 milioane de eșantioane generate de 33.391 de americani. Aceștia au fost contactați la momente aleatorii pe smartphone-urile lor și li s-a pus întrebarea: „Cum vă simțiți în acest moment?”. Starea lor de bine evaluativă a fost măsurată prin întrebarea: „În general, cât de mulțumit sunteți de viața dumneavoastră?”. Rezultatul: limita de 75.000 de dolari avansată în studiul lui Kahneman și Deaton nu a existat. Pentru veniturile de 80.000 de dolari și peste, studiul lui Killingsworth confirmă o corelație clară între a avea un venit mai mare și a fi mai fericit. Din punct de vedere metodologic, studiul a avut unele avantaje față de studiile mai vechi. De exemplu, în studiile mai vechi, respondenții puteau răspunde doar cu „da” sau „nu” la întrebările despre fericirea lor, în timp ce studiul actual a folosit o scală continuă. Un alt avantaj major a fost faptul că contactarea respondenților prin intermediul telefoanelor lor mobile a permis cercetătorului să măsoare starea emoțională curentă a respondenților. În studiile anterioare, oamenilor li s-a cerut doar să își amintească cum se simțeau la un moment dat în trecut. Cu toate acestea, astfel de amintiri sunt adesea distorsionate și puternic influențate de stările emoționale curente ale respondenților în momentul în care sunt întrebați.

Urmărirea valorilor materiale este totuși considerată superficială și „materialistă” dintr-o perspectivă anticapitalistă și anticonsumeristă. Renumitul critic literar germano-polonez Marcel Reich-Ranicki a văzut lucrurile cu totul altfel: „Oamenii respectabili muncesc în căutarea gloriei și a banilor. Oamenii indecenți vor să schimbe lumea și să-i salveze pe alții”. Desigur, este o afirmație punctuală și exagerată și ne gândim imediat la contraexemplele unor idealști precum Henry Dunant sau Albert Schweitzer, care au adus binele, și la dictatorii însetați de putere și corupți care au adus multe nenorociri omenirii.

Cu toate acestea, Reich-Ranicki a atins un punct important: Legiunea de idealști care au vrut să îmbunătățească lumea și să răscumpere oamenii – și care, în acest proces, au adus suferințe nesfârșite asupra lor – este lungă. Aceasta include criminali în masă precum Adolf Hitler și Mao Zedong, precum și lideri fanatici ai unor secte și adepții Statului Islamic. Pe de altă parte, există nenumărate exemple de antreprenori a căror cău-

tare „materialistă” a profitului a îmbunătățit viața a milioane de oameni.

Una dintre cele mai mari greșeli este aceea de a judeca oamenii sau companiile după intențiile lor și nu după rezultatele acțiunilor lor. Cineva care urmărește *doar* profitul poate crea beneficii imense pentru societate – aducând pe piață produse noi care să ușureze viața oamenilor sau reușind să ofere produse de aceeași calitate la un preț semnificativ mai mic, astfel încât mai mulți oameni să și le poată permite.

9

„Capitalismul duce la războaie”

Faptul că războaiele sunt purtate în primul rând pentru că sunt în interesul economic al capitaliștilor a fost inițial o teză marxistă, dar acum pare să fi devenit un element acceptat al gândirii comune. De la războaiele coloniale, la Primul Război Mondial și până la războiul din Irak – potrivit anticapitaliștilor, toate aceste conflicte au fost purtate în interesul marilor afaceri care sperau să obțină noi surse de materii prime și să deschidă noi piețe.

În primul rând, este important de remarcat că războaiele erau mult mai frecvente în epoca precapitalistă – în linii mari, înainte de începutul secolului al XIX-lea – decât în cea capitalistă. „În cea mai mare parte a istoriei omenirii, războiul a fost preocuparea naturală a guvernelor, iar pacea un simplu răgaz între războaie”, scrie Steven Pinker.¹ În cartea sa *Enlightenment Now*, include un grafic care ilustrează procentual anii în care marile puteri au fost în război. În secolul al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, acest procentaj a variat de la aproximativ 75% la aproape 100%; la începutul secolului al XIX-lea, procentajul era încă mult peste 50%, pentru ca apoi să scadă la 25% și la mult mai puțin în secolul al XX-lea și în secolul al XXI-lea.² În schimb, numărul de morți în bătălie la un milion de locuitori a atins maxime istorice în secolul al XX-lea, în timpul celor două războaie mondiale. De atunci, atât numărul de războaie, cât și numărul de morți, au scăzut puternic.³

În primul rând, se poate afirma că, chiar și pe baza unor statistici pure, teza capitalismului războinic nu ține apă. Odată cu ascensiunea capitalismului în urmă cu 200 de ani, frecvența războaielor nu a crescut, ci a scăzut semnificativ.

Aș dori să dedic acest capitol examinării a trei războaie cu titlu de exemplu: Primul și al Doilea Război Mondial și războiul din Irak din 2003. Voi urmări să văd în ce măsură aceste războaie au fost „războaie capitaliste”, adică au fost declanșate exclusiv sau predominant de interese capitaliste.

Totuși, înainte de a trece la aceste exemple, aș dori să prezint câteva dintre concluziile cercetărilor privind războiul și conflictul. Timp de mulți ani, majoritatea cercetătorilor au susținut că țările democratice nu se războiesc între ele, sau cel puțin foarte rar.⁴ Unii cercetători au nuanțat oarecum această constatare și au aplicat-o doar democrațiilor care se întâmplă să fie și națiuni dezvoltate, industrializate. Dar, în general, a existat un consens larg asupra acestei constatări, iar teza a fost testată statistic prin formarea așa-numitelor diade, adică perechi de state. Aceste diade reprezintă unitățile de investigație pentru a examina cât de des și din ce motive s-au angajat astfel de state în conflicte militare între ele.

Cercetătorii nu au fost și nu sunt încă de acord cu privire la motivele pentru care democrațiile se războiesc între ele rareori – sau poate niciodată, având în vedere o definiție restrânsă a democrației.⁵ Sociologul german Erich Weede, care a efectuat cercetări extinse pe aceste teme, a declarat în 2005 că „pericolul de conflict este deosebit de scăzut în cazul diadelor în care ambele state sunt guvernate în mod democratic și fac schimburi comerciale semnificative între ele sau sunt altfel interdependente din punct de vedere economic”.⁶

Deoarece de-a lungul istoriei, majoritatea statelor democratice au fost, în același timp, capitaliste, iar majoritatea statelor capitaliste au fost, în același timp, democrații, nu a fost niciodată ușor să se decidă ce este mai important pentru pace: dacă o țară a avut o ordine democratică sau dacă a avut un sistem capitalist. După cum am spus, ambele au existat de obicei simultan, deși au existat întotdeauna și excepții. Chile sub Pinochet, de exemplu, era un regim capitalist, dar o dictatură. Astăzi, China, de asemenea, adoptă din ce în ce mai mult caracteristici ale capitalismului, dar este încă o dictatură.

În 2007, politologul american Erik Gartzke a publicat o amplă analiză empirică în care a explorat exact această problemă: care dintre cele două joacă un rol mai important în asigurarea faptului că există mai puține războaie: democrația sau capitalismul? Gartzke a analizat diadele din 1950 până în 1992 și a examinat un total de 222 de războaie.⁷ El a folosit parametri pentru toate țările pentru a arăta în ce măsură acestea erau democratice (din punct de vedere politic) sau capitaliste (din punct de vedere economic). Folosind aceste proporții, Gartzke a aplicat apoi o analiză de regresie legată de faptul că țara era sau nu implicată într-un conflict militar. El concluzionează: „Acest studiu oferă dovezi care sugerează că la pace duce capitalismul, și nu democrația.”⁸

Într-un alt studiu din 2010, Gartzke și Joseph Hewitt au analizat, de asemenea, conflictele militare din perioada 1950-1992, de data aceasta examinând doar acele conflicte „care au determinat decizii din partea liderilor de cel mai înalt rang în politica externă a unui stat”. Nu au fost luate în considerare conflictele care ar fi putut rezulta „din ciocniri între forțele din prima linie care nu au fost autorizate direct de către oficialii de la nivel înalt”.⁹ Această analiză s-a concentrat din nou asupra întrebării dacă ordinea politică democratică sau ordinea capitalistă a unei țări are mai multe șanse de a preveni conflictele militare. Încă o dată, rezultatul a indicat capitalismul, și nu democrația, drept cel mai important factor pentru absența sau frecvența redusă a conflictelor militare. Gartzke și Weede sunt de acord „că dezvoltarea economică și libertățile de piață, mai degrabă decât libertatea politică, sunt cele care păstrează pacea între state”.¹⁰

Cu toate acestea, susținătorii teoriei „păcii capitaliste” au răspunsuri diferite în ceea ce privește motivele pentru care capitalismul duce la conflicte mai puțin frecvente. În această privință, Weede pune mai mult accent pe factorul de interdependență a țărilor prin intermediul relațiilor comerciale, în timp ce Gartzke consideră că integrarea piețelor financiare este mai importantă pentru pace decât comerțul.

Subiectul comerțului și al războiului nu este nou. Producătorul și militantul politic britanic Richard Cobden (1804-1865), unul dintre principalii campioni ai mișcării pentru comerț liber, a fost în același timp un pacifist convins și a subliniat importanța comerțului și a dependenței eco-

nomice reciproce în prevenirea războiului. „Cred”, scrie Cobden, „că dorința și motivul pentru formarea unor imperii mari și puternice, pentru armate și forțe navale gigantice, pentru obținerea acelor materiale care sunt folosite pentru distrugerea vieții și pustiirea recompenselor muncii, vor dispărea”.¹¹ Gartzke, pe de altă parte, susține că rolul comerțului în prevenirea războiului este mai degrabă ambivalent: „Dezvoltarea economică, piețele financiare și coordonarea politicii monetare joacă, fără îndoială, un rol mai important în promovarea păcii.”¹²

În 2018, Weede a pus sub semnul întrebării validitatea metodologică a studiilor care infirmă rolul decisiv al comerțului în ceea ce privește scăderea probabilității conflictelor militare și că „dacă toate aceste deficiențe sunt evitate, atunci aproape toate studiile confirmă adagiul *‘pace prin comerț liber’*.”¹³ Astfel, statele care sunt strâns legate prin comerț sunt semnificativ mai puțin susceptibile de a se angaja în conflicte militare între ele.

Deși cercetătorii încă dezbat ce caracteristici ale capitalismului joacă cel mai mare rol în asigurarea faptului că există mai puține conflicte militare între statele capitaliste¹⁴ cel puțin cercetători precum Weede și Gartzke au prezentat argumente convingătoare pentru a susține opinia conform căreia capitalismul și nu democrația este factorul decisiv. „Deoarece democrația depinde de capitalism sau de libertatea economică, precum și de prosperitatea generată de acesta, pacea democratică devine o simplă componentă a păcii capitaliste.”¹⁵

În ceea ce privește contra-exemplul frecvent citat al Primului Război Mondial, în care țările capitaliste (inclusiv Germania, pe de o parte, și Franța și Marea Britanie, pe de altă parte) s-au luptat între ele, Weede susține că dependențele comerciale erau mai slabe între Franța și Germania (care au luptat una împotriva celeilalte) decât între Marea Britanie și Franța (care nu s-au luptat între ele).¹⁶ „În ceea ce privește legăturile comerciale, acestea au fost mai puternice acolo unde erau mai puțin necesare – între Marea Britanie și Franța, între Marea Britanie și Statele Unite, între Germania și Austro-Ungaria. Aceste perechi au sfârșit prin a se afla de aceeași parte a războiului.”¹⁷

Pentru mine, există un alt argument, mai însemnat, care are mai multă greutate: desigur, țările capitaliste pot, de asemenea, să poarte războaie

unele împotriva altora, iar Primul Război Mondial este doar un exemplu în acest sens. Cercetătorii care lucrează la teoria „păcii capitaliste” au analizat de obicei liste lungi de conflicte militare și apoi au examinat dacă țările implicate erau capitaliste sau nu. Cu toate acestea, în opinia mea, doar această metodă nu duce la o concluzie satisfăcătoare. În primul rând, este posibil ca țările capitaliste să pornească războaie împotriva țărilor necapitaliste și, mai presus de toate, este imaginabil ca țările al căror sistem economic este capitalist să pornească războaie între ele – dar din motive care nu au nimic de-a face cu sistemele lor economice. Pentru că în niciun caz capitalismul nu este întotdeauna responsabil în ultimă instanță atunci când țările cu sisteme economice capitaliste pornesc războaie unele împotriva altora: la urma urmei, deciziile referitoare la război și pace nu sunt luate de antreprenorii capitaliști, ci de politicieni, adică de state. În teoria marxistă, desigur, statul în capitalism este întotdeauna doar un agent și un executant al intereselor marilor afaceri – un argument pe care l-am respins în capitolul 5.

Din punctul meu de vedere, totuși, este necesar să analizăm și să determinăm pentru fiecare conflict în parte dacă și în ce măsură reprezentanții clasei de afaceri au exercitat o influență decisivă în perioada premergătoare izbucnirii războiului sau dacă politicienii au permis ca acțiunile și politicile lor să fie dirijate de interesele de afaceri. Luând ca exemplu Primul Război Mondial, voi arăta că nu a fost cazul și că reprezentanții de frunte ai comunităților de afaceri atât din Germania, cât și din Marea Britanie s-au opus acțiunilor militare și războiului.

Evident, există o serie de motive pentru care țările poartă războaie. Pe lângă considerentele economice, motivele geopolitice pot juca, de asemenea, un rol; uneori, războaiele sunt rezultatul escaladării amenințărilor diplomatice și a ultimatumurilor care duc la un conflict militar mai degrabă din întâmplare decât în mod intenționat. Națiunile din Europa „au alunecat în război” ca urmare a unor gafe și accidente, a explicat premierul britanic din Primul Război Mondial, David Lloyd George. În unele cazuri, conducătorii se folosesc de războaie pentru a distrage atenția de la conflictele de acasă, iar în secolele trecute un motiv comun pentru a purta un război era nevoia sau setea de prestigiu a unui conducător. Și, bineînțeles – în secolele anterioare, mai mult decât în prezent – religia a jucat

un rol. Războaiele au cauze multiple, iar un manual de teorii ale războiului conține 10 lucrări despre teoriile antropologice, biologice, psihologice, socio-psihologice, politice, geopolitice, sociale, economice, ecologice și teologice ale războiului.¹⁸

Atunci când statele cu sisteme economice capitaliste pornesc războaie, nu este neapărat cazul ca motivele acțiunii militare să fie economice sau să corespundă intereselor antreprenorilor capitaliști din țara respectivă. Primul Război Mondial a fost și este întotdeauna citat de istoriografia marxistă ca exemplu deosebit de clar al naturii capitaliste a unui război. Criticii teoriei „păcii capitaliste” dau, de asemenea, în mod frecvent Primul Război Mondial ca un contraexemplu. Din acest motiv, aș dori să mă ocup mai în detaliu de Primul Război Mondial.

Cu șapte ani înainte de izbucnirea războiului, rezoluția împotriva militarismului și imperialismului adoptată de Internaționala a II-a prevedea: „Războaiele dintre statele capitaliste sunt, de regulă, rezultatul rivalității lor pentru piețele mondiale, deoarece fiecare stat nu este preocupat de consolidarea propriei piețe, ci și de cucerirea de noi piețe ... Războaiele sunt, prin urmare, inerente naturii capitalismului, ele nu vor înceta decât atunci când economia capitalistă va fi abolită.”¹⁹

În prefața din 1920 la edițiile franceză și germană ale cărții sale *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, Lenin susținea că scrierile sale „demonstrează că războiul din 1914-1918 a fost de ambele părți un război imperialist (adică un război tîlhăresc, de cotropire, de jaf), un război pentru împărțirea lumii, pentru împărțirea și reîmpărțirea coloniilor, a ‘sferelor de influență’ ale capitalului financiar etc.” Atâta timp cât exista proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, astfel de războaie erau „absolut inevitabile”.²⁰

Cu toate acestea, într-o analiză a cauzelor Primului Război Mondial, istoricul german Werner Plumpe concluzionează că nu există nicio dovadă din perioada premergătoare lui august 1914 că întreprinderile germane ar fi dorit să intre în război sau că ar fi sprijinit în vreun fel inițierea unei acțiuni militare.²¹ Cum ar fi putut un război să aducă beneficii economiei germane? În deceniile care au precedat războiul, marile companii ale țării, orientate spre export, au cunoscut o creștere fără precedent a afacerilor. Chiar și marile grupuri din industria grea, cum ar fi Krupp și Thyssen,

aveau cote de export substanțiale, iar un război nu se alinia în niciun fel cu interesele lor.²² „Războiul era, într-adevăr, și *cel mai rău scenariu* pentru industria de mare succes a Germaniei, care dobândise o poziție atât de puternică pe piețele mondiale în expansiune, încât războiul nu putea fi decât dăunător, mai ales că cel mai probabil ar fi fost purtat împotriva propriei sale clientele.”²³

Plumpe îi citează pe cei mai importanți industriași, dintre care majoritatea se opuneau în mod clar războiului. Temerile lor s-au dovedit a fi întemeiate după izbucnirea războiului: a fost impusă o interdicție generală a exporturilor, cererea externă s-a prăbușit, iar cererea internă a scăzut și ea. „Având în vedere prăbușirea cuprinzătoare a piețelor majore, șocul războiului a fost violent”.²⁴

Situația nu a fost diferită în alte țări. La Londra, după cum relatează istoricul britanic Niall Ferguson în lucrarea sa majoră despre Primul Război Mondial, majoritatea covârșitoare a bancherilor erau îngroziți de perspectiva războiului, „nu în ultimul rând pentru că războiul amenința să falimenteze majoritatea, dacă nu chiar toate marile case de credit angajate în finanțarea comerțului internațional”.²⁵

Familia Rothschild, marele bau-bau al antisemiților și al anticapitaliștilor, s-au străduit în zadar să evite un conflict anglo-german și, cu toate eforturile lor, au fost acuzați de editorul de afaceri externe al ziarului *The Times*, Henry Wickham Steed, de „o încercare murdară a finanțelor internaționale germano-evreiești de a ne intimida pentru a ne face să susținem neutralitatea”.²⁶ Ferguson concluzionează că nu există nicio dovadă a unui apetit capitalist pentru un război european major.²⁷

Uneori se susține că firmele au devenit promotori activi ai conflictului militar odată ce războiul a început și că unele dintre ele au câștigat sume uriașe din război. Acest lucru este adevărat: de obicei, afacerile se adaptează la schimbările de circumstanțe și de condiții politice, dar la fel procedează și majoritatea oamenilor, nu doar antreprenorii. Același lucru este valabil în orice sistem. Afacerile și industria pot spera la cele mai bune condiții externe pentru activitățile lor economice – dar nu le pot determina. În orice caz, războiul nu a fost în beneficiul economiei germane; dimpotrivă. Deceniile postbelice au fost marcate de mizerie economică – inflație, șomaj etc. – care contrastau puternic cu prosperitatea capitalis-

tă din perioada 1896-1914. „Primul Război Mondial”, scrie Ferguson, „a anulat prima epocă de aur a ‘globalizării’ economice”.²⁸

Capitalismul a redus semnificativ importanța economică și beneficiile concomitente ale cuceririi teritoriilor străine. Înainte de capitalism, când economiile erau în mare parte statice, cucerirea teritoriilor străine pentru a extinde puterea economică și a asigura materiile prime juca un rol important. Dar astăzi, nici mărimea unei țări și nici depozitele de materii prime nu mai contează pentru ponderea sa economică. „Statele au întotdeauna interese diferite atunci când vine vorba de probleme legate de resurse sau de teritoriu, dar schimbările din economiile moderne fac adesea ca aceste diferențe să fie banale, deoarece resursele pot fi obținute mai ușor prin comerț”, explică Gartzke.²⁹

Cea mai mare țară din lume după suprafața de uscat este Rusia, cu un teritoriu de 17,1 milioane de kilometri pătrați. În același timp, Rusia deține cele mai mari depozite de materii prime din lume, cu o valoare estimată la 75,7 trilioane de dolari.³⁰ Însă PIB-ul său pe cap de locuitor este de doar 11.774 USD.³¹ În comparație, micul Singapore, care are doar 710 kilometri pătrați și nu are practic niciun zăcământ de materii prime, are în schimb un PIB pe cap de locuitor de 65.233 USD,³² de cinci ori și jumătate mai mare decât cel al Rusiei. Capitalizarea bursei din Singapore, de aproximativ 700 de miliarde de dolari,³³ este aproape la fel de mare ca cea a Rusiei (745 de miliarde de dolari).³⁴ O explicație pentru acest lucru este faptul că Singapore este țara cea mai liberă din punct de vedere economic (adică cea mai capitalistă) din lume, ocupând primul loc în *Indicele libertății economice* 2021, în timp ce Rusia ocupă un amărât de loc 92.³⁵

Germania are o suprafață de numai 357.113 km² și puține materii prime în comparație cu standardele internaționale. În ciuda suprafeței sale și a depozitelor de materii prime disproporționat de mici, PIB-ul Germaniei, de 3.800 de miliarde de dolari,³⁶ este de peste două ori mai mare decât cel al Rusiei, iar PIB-ul său pe cap de locuitor, de 46.445 de dolari,³⁷ este de patru ori mai mare decât cel al Rusiei.

De fapt, depozitele mari de materii prime reprezintă un dezavantaj economic pentru multe țări. Economisții se referă la „boala olandeză”, iar economistul Paul Collier se referă la o „capcană a resurselor naturale”.³⁸ Astfel, cei mai importanți factori pentru puterea economică a unei țări

sunt diferiți astăzi față de cei precapitaliști.

Dacă analizăm cauzele celui de-al Doilea Război Mondial, cât de importante au fost considerentele economice? Ei bine, acestea au fost mai importante decât se presupune adesea în cercetare, deoarece în gândirea lui Adolf Hitler, care a fost responsabil pentru declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, aspectele economice au jucat un rol cheie.³⁹

Scopul lui Hitler era să cucerească un nou „spațiu vital în Est”, adică în Rusia. El nu a făcut niciodată un secret din acest scop și l-a declarat deschis în cartea sa *Mein Kampf*, în așa-numita *A doua carte* și în numeroase discursuri.

Hitler a aderat la o teorie care fusese susținută și de teoreticienii marxiști precum Rosa Luxemburg și Nikolai Buharin,⁴⁰ teoria „micșorării piețelor”. El a considerat că drumul pe care îl luaseră companiile germane, și anume să se bazeze în principal pe exporturi, era o greșeală majoră. În opinia lui Hitler, piețele de desfacere vor continua să se micșoreze ca urmare a industrializării fostelor țări în curs de dezvoltare. Prin urmare, orientarea țării către exporturi era un drum fără ieșire; doar un nou spațiu vital în Est putea rezolva problemele.

„Omul nu trăiește din idei, ci din cereale și porumb, din cărbune, fier, minereu, din toate lucrurile care se află în pământ. Iar dacă acest pământ lipsește, toate teoriile devin inutile. Nu este o problemă a economiei în sine, ci a pământului”, a argumentat Hitler.⁴¹ Într-un discurs din 30 mai 1942, Hitler și-a repetat teoria, pe care o susținuse deja cu regularitate în discursuri anterioare și în *Mein Kampf*: „Dacă nu se dorește extinderea *Lebensraumului*, atunci într-o zi trebuie să apară o disparitate între populație, care crește constant, și *Lebensraum*, care rămâne același. Aceasta este intenția naturii: prin aceasta ea îl obligă pe om să lupte, la fel ca orice altă creatură din lume. Este lupta pentru hrană, lupta pentru bazele vieții, pentru materiile prime pe care le oferă pământul, pentru resursele naturale care se află în el și pentru fructele pe care le oferă celor care îl cultivă.”⁴² Și tocmai acest *Lebensraum* suplimentar a fost cel pe care Hitler a încercat să-l cucerească în Rusia.

Nu este aceasta o dovadă că cel de-al Doilea Război Mondial a fost purtat în interes capitalist? Dimpotrivă: Hitler, la urma urmei, a respins cu fermitate ceea ce el a numit politica de „cucerire pașnică a lumii din punct

de vedere economic”.⁴³ În opinia sa, politica economică a Germaniei orientată spre export era o aberație periculoasă. Hitler dorea să facă Germania autosuficientă și independentă de economia mondială prin cucerirea spațiului vital din Est.

El nu era deloc preocupat de deschiderea de noi surse de materii prime și de noi piețe pentru companiile capitaliste private, deoarece avea în vedere o economie planificată pentru perioada de după război și pentru teritoriile cucerite. La scurt timp după atacul asupra Uniunii Sovietice, la 28 iulie 1941, a declarat: „O utilizare rațională a puterilor unei națiuni poate fi realizată doar cu o economie planificată de sus”.⁴⁴ Aproximativ două săptămâni mai târziu, el a spus: „În ceea ce privește planificarea economiei, *suntem încă foarte la început...*”.⁴⁵ A repetat acest gând cu aproximativ un an mai târziu: chiar și după război, nu va fi posibil „*să se renunțe la controlul statului asupra economiei*”, deoarece atunci fiecare grup de interese s-ar gândi exclusiv la îndeplinirea propriilor dorințe.⁴⁶

Hitler admira din ce în ce mai mult sistemul economic sovietic, pe care îl considera net superior celui capitalist.⁴⁷ Într-o conversație cu dictatorul italian Benito Mussolini, la sfârșitul lunii aprilie 1944, el a mărturisit că după părerea sa capitalismul și-a urmat cursul și că popoarele nu îl mai tolerează. Doar național-socialismul și fascismul și „poate bolșevismul în Est” vor supraviețui războiului.⁴⁸

Deci considerentele economice au jucat un rol decisiv în conceptul de *Lebensraum* al lui Hitler – și, prin urmare, în originile celui de-al Doilea Război Mondial – dar aceasta nu este cu siguranță o dovadă că sistemul capitalist duce la război.

De altfel, faptul că poziția și influența capitaliștilor asupra politicii economice, a societății și a politicii a fost slăbită masiv de aceste războaie contrazice și teza că Primul și Al Doilea Război Mondial au fost purtate în slujba goanei capitaliste după profit sau că bogații au instigat aceste războaie în interesul lor economic. În *Capitalul în secolul XXI*, Thomas Piketty susține chiar că „este important să realizăm că impozitul progresiv în secolul XX este produsul războaielor, cel puțin la fel de mult ca al democrației”.⁴⁹ Înainte de Primul Război Mondial, „constatăm, într-adevăr, că ratele aplicate, inclusiv nivelurilor de venit cele mai astronomice rămân extrem de moderate ... Acest lucru era valabil pentru toate țările, fără nici

o excepție”.⁵⁰ Până în 1914, ratele maxime de impozitare a veniturilor în țările dezvoltate erau incredibil de scăzute. În Franța, scrie Piketty, legea privind impozitul pe venit prevedea o rată maximă de doar 2% în 1914, care a crescut la 72% până la mijlocul anilor 1920 – în mare parte ca urmare a Primului Război Mondial.⁵¹ În Prusia, rata maximă a rămas stabilă la 3% din 1891 până în 1914, înainte de a crește la 40% în 1919-1920. În Statele Unite și în Marea Britanie, ratele maxime au fost ridicate brusc la 77% și, respectiv, la peste 40% după Primul Război Mondial.⁵²

„Este, bineînțeles, imposibil să spunem”, explică Piketty, „ce s-ar fi întâmplat fără șocul din 1914-1918. Fără îndoială, începuse o mișcare. Dar pare evident că această avansare către progresivitate ar fi fost cel puțin mult mai lentă – și poate nu ar fi atins niciodată acest nivel”.⁵³

Impozitele pe moșteniri și donații au crescut brusc și în Germania după Primul Război Mondial, de la 0 la 35% pentru moștenirile mari. „Rolul războiului și al rupturilor politice pe care le generează pare absolut decisiv.”⁵⁴ Același lucru este valabil și pentru alte țări. Cu alte cuvinte, Primul Război Mondial a dus la o creștere semnificativă a impozitelor percepute asupra persoanelor cu venituri mari și cu averi mari.

Al Doilea Război Mondial a dus la o povară fiscală și mai dură pentru cei bogați. În 1942, în Statele Unite a fost adoptată Legea privind impozitul pentru victorie, ceea ce a dus la creșterea bruscă a ratei maxime de impozitare la 88%, nivel care, prin diverse supraimpozități, a ajuns la 94% în 1944.⁵⁵ Pragurile de aplicare a ratelor maxime de impozitare din Statele Unite au fost, de asemenea, reduse semnificativ, ceea ce a însemnat că acestea se aplicau unui număr mai mare de contribuabili.

În Marea Britanie, ratele aplicabile celor mai mari venituri și moșteniri în anii 1940 au atins un nivel maxim de 98%.⁵⁶ În Germania, rata maximă de impozitare a urcat la 64,99% în 1941,⁵⁷ în timp ce în Franța, cota de venit a celor mai bogați cetățeni a scăzut de 68 de ori mai repede în timpul celui de-al Doilea Război Mondial decât în următorii 38 de ani: 92% din scăderea totală a cotei de venit a celor mai mari 1% din venituri din 1939 a avut loc în cei 7 ani până la sfârșitul războiului, în 1945.⁵⁸

În Japonia, cei mai bogați 1% din populația țării au primit 19,9% din toate veniturile raportate înainte de impozite și transferuri în 1938. Cu toate acestea, în următorii 7 ani, ponderea lor s-a redus cu două treimi,

ajungând la 6,4%. Și mai mult de jumătate din această pierdere a fost suferită de cea mai bogată zecime din această categorie superioară, a cărei cotă de venit s-a prăbușit de la 9,2% la 1,9%, o scădere de aproape patru cincimi.⁵⁹ Valoarea reală declarată a celor mai bogați 1% dintre japonezi în ceea ce privește averile s-a redus cu 90% între 1936 și 1945 și cu aproape 97% în perioada 1936-1949. Primele 10% dintre proprietari au pierdut și mai mult în această perioadă, 93% și, respectiv, peste 98%.⁶⁰ Sistemul economic japonez s-a transformat treptat într-o economie planificată „care a păstrat doar o fațadă de capitalism și de piață liberă”.⁶¹ Bonusurile executivilor au fost plafonate, veniturile din chirii au fost fixate de autorități, iar între 1935 și 1943 rata marginală maximă a impozitului pe venit în Japonia s-a dublat.⁶²

Analiza lui Walter Scheidel dovedește că războaiele au fost printre cele mai mari cauze ale pierderilor masive de avere pentru cei bogați în istoria modernă. Potrivit lui Scheidel, cele două războaie mondiale au fost „printre cele mai mari nivelatoare din istorie”.⁶³ Scăderea procentuală medie a cotelor de venituri de top în țările care au luptat activ în cel de-al Doilea Război Mondial a fost de 31% din nivelul atins înainte de război, ceea ce este considerată o constatare solidă, având în vedere că acest eșantion include o duzină de țări.⁶⁴ Singurele două țări în care inegalitatea a crescut în această perioadă au fost, de asemenea, printre cele mai îndepărtate de teatrele de război: Argentina și Africa de Sud.⁶⁵

„Ratele scăzute de economisire și prețurile scăzute ale activelor, distrugerea fizică și pierderea activelor străine, inflația și impozitarea progresivă, controlul chiriilor și al prețurilor și naționalizarea au contribuit în diferite grade.”⁶⁶ Avera celor bogați a fost redusă dramatic în cele două războaie mondiale, indiferent dacă țările au pierdut sau au câștigat, dacă au suferit ocupații în timpul războiului sau după și dacă erau democrații sau conduse de regimuri autocratice.⁶⁷

Pentru cei bogați, impactul economic al celor două războaie mondiale a fost, prin urmare, devastator, fapt care contrazice teza conform căreia capitaliștii au instigat războaiele pentru a-și servi propriile interese economice. Contrar percepției populare conform căreia clasele de jos au fost cele care au suferit cel mai mult în timpul celor două războaie mondiale, capitaliștii au fost, de fapt, cei care au fost cei mai mari perdanți în ter-

meni economici, măsurați atât în termeni absoluți, cât și în termeni relativi, în ceea ce privește pierderile de venit și de avere.

Dar cum rămâne cu războaiele mai recente? Statele Unite au fost implicate în mai multe conflicte militare de la cel de-al Doilea Război Mondial încoace și, în fiecare caz, criticii capitalismului au susținut că aceste războaie au fost declanșate pentru a promova interesele economice ale marilor afaceri. Poate cel mai proeminent exemplu pentru această teză se referă la cel de-al doilea război din Irak, pe care Statele Unite și alte țări l-au purtat în martie și aprilie 2003 și care a dus la răsturnarea lui Saddam Hussein.

Chiar înainte de începerea războiului, un sondaj internațional a arătat că 76% din populația din Rusia, 75% din Franța, 54% din Germania și 44% din Marea Britanie erau de acord că Statele Unite au dorit să invadeze Irakul pentru a controla petrolul irakian.⁶⁸ Importantă revistă germană de știri *Der Spiegel* a publicat o copertă provocatoare „Sânge pentru petrol. Care este cu adevărat miza în Irak”, în care apăreau duze de pompă de benzină întrepătrunse cu puști de asalt suprapuse peste stelele steagului american.⁶⁹ Și activistul de stânga și regizorul Michael Moore a răspândit aceeași teorie în 2004 în filmul său *Fahrenheit 9/11*, care a devenit cel mai de succes film documentar din toate timpurile în Statele Unite.⁷⁰ Anticapaliști precum Noam Chomsky au scris, de asemenea, că scopul războiului a fost ca Statele Unite să asigure resursele de petrol ale Irakului.⁷¹ Din punctul lor de vedere, cel de-al doilea război din Irak a oferit o confirmare izbitoră a tezei capitalismului războinic.

Aceste teorii au părut cu atât mai convingătoare cu cât motivul oficial al SUA pentru război – că dictatorul irakian Saddam Hussein deținea arme de distrugere în masă și lucra cu teroriștii internaționali – a fost infirmat după încheierea războiului. S-a dovedit că sursele de informații erau cel puțin parțial greșite și, în plus, informațiile fuseseră interpretate unilateral de către guvernul american. Investigațiile ulterioare au arătat în mod concludent că Irakul nu deținea arme de distrugere în masă, așa cum susțineau SUA. Acest lucru a adăugat combustibil peste focul teoriei „războiului pentru petrol”.

Cu toate acestea, analizele academice ale acestei opinii populare au ajuns la o concluzie clară: „Nu există nicio dovadă că industria petrolieră

americană ar fi bătut în vreun fel toba pentru invazia Irakului. Dimpotrivă: companiile petroliere americane doreau de mult timp ridicarea sancțiunilor americane și ale ONU pentru a nu rămâne și mai mult în urma concurenților lor din Franța, Rusia și China în cursa pentru concesiunile petroliere irakiene. Ca aproape întotdeauna, marile afaceri au vrut afaceri, nu război. Ideea că firmele americane ar putea extrage și vinde petrol irakian nestingherit și fără plată sub un regim de ocupație este nerealistă.”⁷²

Dacă Statele Unite ar fi fost preocupate de asigurarea accesului la o aprovizionare mai bună cu petrol și la prețuri mai mici, tot ce ar fi trebuit să facă ar fi fost să cedeze în fața avertismentelor Rusiei și Franței în Consiliul de Securitate al ONU pentru a pune capăt restricțiilor la export. „Există, de asemenea, faptul că Arabia Saudită, care are stocuri mai mari de petrol și ar fi fost un adversar mai ușor, ar fi fost o țintă militară mult mai potrivită – nu Irakul puternic înarmat și populat.”⁷³ De altfel, nu există nicio dovadă că Statele Unite ar fi făcut vreo încercare, fie în timpul ocupației, fie după aceea, de a acorda corporațiilor americane o poziție privilegiată în industria petrolieră irakiană.⁷⁴

În cartea sa despre războiul din Irak, politologul german Stephan Bierling ajunge la o concluzie fără echivoc: „Indiferent cât de mult se răsuștește argumentul ‘sânge pentru petrol’, acesta rămâne lipsit de o bază reală suficientă”.⁷⁵ Principalul motiv al războiului, potrivit analizelor sale, a fost ca Statele Unite să creeze un precedent prin demonstrarea puterii lor militare și, ca urmare, să schimbe calculul de risc al tuturor potențialilor inamici ai Statelor Unite după atacurile din 11 septembrie. Războiul a fost menit să demonstreze atât prietenilor, cât și dușmanilor, că SUA trebuie luate în serios, că sunt pe deplin capabile să întreprindă acțiuni decisive și să trimită un semnal clar că țările care cooperează cu teroristii vor plăti un preț ridicat.

În ceea ce privește corelația dintre capitalism și război, există un alt punct de vedere care trebuie luat în considerare. Politologul american John Mueller susține că direcția causală este de fapt inversă: nu este vorba în primul rând de faptul că sistemul capitalismului de piață liberă duce la pace, ci de faptul că pacea cauzează – sau facilitează – capitalismul și dezvoltarea economică ce-l însoțește.⁷⁶ El subliniază, de asemenea, că orientarea caracteristică a capitalismului spre bunăstarea economică

și căutarea bogăției se află în tensiune cu ideea de război, așa cum a fost ea susținută de secole – dacă nu chiar de milenii. Faptul că pacea prelungită degradează și slăbește caracterul unei națiuni, favorizând lașitatea și efeminarea, a fost o teză avansată de numeroși filosofi, de la Aristotel la Nietzsche.⁷⁷ În repetate rânduri, gânditorii și politicienii s-au plâns de faptul că hedonismul, superficialitatea și egoismul au luat locul unor presupuse valori mai înalte, precum eroismul, sacrificiul și onoarea, în timpul perioadelor de pace prelungite, sau că războiul era adevăratul motor al progresului.⁷⁸ Abia în momentul în care alte idei au înlocuit aceste convingeri, de exemplu, faptul că comerțul a creat mai multe beneficii decât cucerirea, că pacea a servit mai mult progresului decât războiul, iar creșterea economică și prosperitatea au fost obiectivele principale, astfel de convingeri, care au servit la legitimarea războaielor, și-au pierdut semnificația.

O altă teză populară printre anticapitaliștii de astăzi este că sistemul capitalist își are rădăcinile în primul rând în colonialism. Războaiele coloniale sunt puse pe seama capitalismului, chiar dacă acesta a avut cel mai mare succes chiar în țările care au fost cel mai puțin active în ceea ce privește expansiunea colonială. America de Nord sau Statele Unite nu au fost, pentru a folosi limbajul criticilor anticapitaliști ai colonialismului, „făptași”, ci au fost ele însele inițial printre victimele colonialismului. Propriile sale activități coloniale au jucat un rol complet subordonat în SUA și în dezvoltarea economică a acestei țări. Și chiar dacă astăzi se vorbește mult despre trecutul colonial al Germaniei, faptul că întreprinderile sale coloniale începând cu anii 1880 au avut o importanță economică minoră stă mărturie împotriva accentului pus pe colonialism ca rădăcină a capitalismului. „Evoluțiile din Statele Unite și din Imperiul German au fost caracterizate de înlocuirea materiilor prime provenite până atunci din colonialism, cel puțin acolo unde era posibil din punct de vedere tehnic, cu produse interne, emancipând astfel cele două economii, în anumite privințe, de sursele coloniale de aprovizionare.”⁷⁹ Cele care inițial au fost națiunile fruntașe, Marea Britanie, Țările de Jos și Franța, au rămas de fapt în urmă în termeni relativi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.⁸⁰ Portugalia și Spania, primele puteri imperialiste cu colonii din Mexic până în Macao, erau cele mai sărace din Europa de Vest în momentul apariției capitalismului. Iar țări precum Suedia și Austria au devenit bogate chiar

și fără teritorii coloniale semnificative de peste mări.

Astfel, există multe argumente împotriva tezei că războaiele își au rădăcinile în capitalism sau că acesta este un sistem deosebit de războinic: războaiele erau mult mai frecvente în perioada precapitalistă decât în cea a capitalismului, iar războaiele care sunt citate în mod repetat ca dovadă a acestei teze (de la Primul Război Mondial la cel de-al Doilea Război din Irak) au avut cauze care fără legătură cu interesele economice ale capitaliștilor.

10

„Capitalismul implică întotdeauna pericolul fascismului”

Max Horkheimer, filosoful de frunte al Școlii de la Frankfurt, a inventat o frază celebră, care este citată și astăzi: „Dar cine nu este dispus să vorbească despre capitalism ar trebui să tacă și despre fascism.”¹ Prin utilizarea termenului „fascism”, Horkheimer se referea la național-socialism. Teoreticienii de stânga evită termenul de național-socialism și preferă să vorbească despre fascism deoarece consideră că socialismul conținut în național-socialism discreditează tipul „bun”, „real” de socialism. „Fascismul”, conform definiției clasice oferite de Georgi Dimitrov, secretarul general al Internaționalei Comuniste, a fost „dictatura teroristă fățișă a celor mai reacționare, mai șoviniste și mai imperialiste elemente ale capitalului financiar”.² În opinia marxiștilor, capitaliștii căutau să-și asigure dominația prin intermediul „dictaturii fasciste”. Până în prezent, mulți oameni cred că adevărata cauză a fascismului a fost capitalismul și că Adolf Hitler a ajuns la putere doar pentru că a fost susținut de banii marilor afaceri.

Deoarece național-socialismul este întotdeauna considerat de către anticapaliști o dovadă concludentă a legăturii dintre capitalism și fascism (mult mai frecvent decât, de exemplu, fascismul italian), și deoarece eu însumi am făcut multe cercetări în acest domeniu, voi examina dacă

faptele istorice susțin această teză.

În primele sale discursuri, Hitler a atacat dur „capitalul financiar” și „capitalul bursier” ca surrogate pentru descrierea evreilor: „Prin urmare, acest capital a crescut și astăzi domină practic întreaga lume, incomensurabil în ceea ce privește sumele, de neconceput în relațiile sale gigantice, crescând în mod straniu și – partea cea mai rea – corupând complet toată munca cinstită, pentru că aceasta este partea oribilă, că ființa umană normală care astăzi trebuie să suporte povara dobânzilor la acest capital trebuie să stea deoparte și să vadă cum, în ciuda sânguinței, hărniciei, economisirii, în ciuda muncii adevărate, abia dacă îi rămâne ceva cu care să se hrănească și cu atât mai puțin să se îmbrace, în același timp în care acest capital internațional devorează miliarde numai din dobânzile pe care cel de mai sus trebuie să i le plătească, în același timp în care se răspândește în stat o clasă rasială care nu face altceva decât să colecteze dobânzi și să taie cupoane pentru ea însăși.”³

În discursurile sale de la începutul anilor 1920, Hitler a susținut „naționalizarea tuturor băncilor și întregul sector financiar”⁴ și „naționalizarea resurselor minerale, a îngrășămintelor artificiale și a produselor chimice”,⁵ deși se opunea „naționalizării totale”. În mod oarecum confuz, programul manifest al Partidului Național Socialist din 1920 a declarat: „Cerem naționalizarea tuturor companiilor [sau trusturilor] [deja] socializate”.⁶

În parlament, național-socialiștii au votat adesea alături de SPD (Partidul Social Democrat) și KPD (Partidul Comunist), formațiuni de stânga, în probleme de politică socială.⁷ Național-socialiștii au introdus în parlament moțiuni prin care cereau naționalizarea tuturor băncilor importante și interzicerea tranzacțiilor cu valori mobiliare. Deputații partidului au introdus, de asemenea, moțiuni prin care se cerea confiscarea „averilor prinților bancari și bursieri” și a tuturor „profiturilor derivate din război, inflație și – mai târziu – din depresiune”.⁸

În fața unor astfel de cereri, *Deutsche Bergwerk-Zeitung*, afiliat mediului de afaceri, a comentat că Partidul Național Socialist reprezenta o amenințare la adresa proprietății private și că nu se deosebea decât marginal de comuniști. *Deutsche Allgemeine Zeitung* din Berlin, care era deținut de un consorțiu de industriași, bancheri și proprietari de companii de transport maritim din Ruhr, a observat că, deși social-democrații se distanțau

de marxism, național-socialiștii păreau foarte dornici să își asume această moștenire.⁹

Încă de la început, Walter Rademacher, o figură importantă în industria cărbunelui din Saxonia, care fusese anterior deputat al Partidului Național Popular German (DNVP), a arătat că angajamentul național-socialiștilor față de proprietatea privată nu valora prea mult. Acest lucru s-a datorat faptului că național-socialiștii au nuanțat această recunoaștere cu condiția ca activitățile oamenilor de afaceri privați să fie acceptate doar atât timp cât acestea serveau interesul public. Autoritatea de a determina ce anume servea sau nu acel interes public, a observat Rademacher, părea să revină în întregime statului. Dacă, a concluzionat el, statul ar putea încălca oricând drepturile antreprenorilor prin simpla declarație că aceștia și-au folosit proprietatea în mod necorespunzător, nu ar mai rămâne nimic din întreprinderea privată sau din controlul antreprenorului asupra proprietății sale.¹⁰

El a înțeles astfel ceva ce a fost formulat mult mai târziu de economistul german Frederick Pollock. Pollock a fost cofondator al Institutului de Cercetări Sociale din Frankfurt, care a devenit mai târziu nucleul Școlii de la Frankfurt, menționată mai sus. În același timp, prieten apropiat al lui Horkheimer, Pollock a scris în 1941 un eseu despre ordinea economică a național-socialismului, în care a afirmat: „Sunt într-un tot de acord cu faptul că instituția juridică a proprietății private a fost păstrată și că multe dintre caracteristicile arătate ca inerente național-socialismului sunt deja evidente, poate doar într-un stadiu embrionar, în țările non-totalitare. Dar înseamnă asta că funcția proprietății private este neschimbată? Este ‘puterea crescută a câtorva grupuri’ cu adevărat principalul rezultat al schimbării care a avut loc? Cred că aceasta este mult mai profundă și ar trebui descrisă ca distrugere a tuturor caracteristicilor esențiale ale proprietății private, cu excepția uneia dintre ele. Chiar și cele mai puternice combinate au fost private de dreptul de a înființa o nouă afacere acolo unde se pot aștepta cele mai mari profituri; sau de a întrerupe producția acolo unde aceasta devine nerentabilă. Aceste drepturi au fost transferate grupurilor conducătoare în ansamblul lor. Compromisul între grupurile de control este cine decide asupra domeniului de aplicare și a direcției procesului de producție; împotriva unei astfel de decizii, titlul de propri-

etate este neputincios, chiar dacă derivă din deținerea unei majorități covârșitoare a acțiunilor unei companii, ca să nu mai vorbim de un acționar minoritar.”¹¹

Aceasta este, cu siguranță, una dintre cele mai exacte caracterizări ale sistemului economic național-socialist. Puțini au recunoscut această evoluție ulterioară în timpul fazei de ascensiune la putere a Partidului Național Socialist înainte de 1933. Cu toate acestea, majoritatea antreprenorilor de la acea vreme erau suspicioși față de obiectivele național-socialiștilor. La sfârșitul anului 1929, Paul Reusch, unul dintre cei mai influenți lideri de afaceri din acea vreme,¹² a redactat un set de orientări privind politica editorială pentru editorii ziarelor pe care compania sa le controla, în care numea Partidul Național Socialist, alături de comuniști, social-democrați și sindicate, printre purtătorii marxismului, a pernicioasei sale „idei de conflict de clasă” și a „obiectivelor sale utopice în domeniul politicii economice”.¹³

Astfel de temeri au fost alimentate de publicațiile Partidului Național Socialist, cum ar fi revista bilunară *Arbeitertum*, organul Organizației Celulei Muncitorești Național Socialiste, care cerea să se pună capăt „sistemului economic liberal-capitalist”, „naționalizarea socialistă de stat a industriilor de bază”, precum și eliminarea și urmărirea penală a „hienelor din economie”.¹⁴

Din motive tactice, Hitler, Hermann Göring și alți lideri național-socialiști au încercat să convingă oamenii de afaceri germani că partidul era inofensiv. Întrucât Hitler, după cum a explicat în numeroase discursuri, era de părere că, de fapt, capitaliștii erau cei care conduceau statul,¹⁵ a încercat să „neutralizeze”¹⁶ și să liniștească marile afaceri în discuțiile din cercurile confidentiale.

După primele succese electorale majore ale Partidului Național Socialist în alegerile pentru Reichstag din 1930, unii membri ai comunității de afaceri s-au alăturat și ei național-socialiștilor, dar aceștia erau în principal *outsideri*. Cel mai cunoscut dintre aceștia a fost industriașul Emil Kirdorf, care s-a alăturat partidului lui Hitler în 1927, dar a plecat din cauza dezamăgirii doar un an mai târziu (apoi nu s-a reîntors decât în 1934).¹⁷

La fel ca Kirdorf, o serie de oameni de afaceri au sperat că ar putea

influența cumva Partidul Național Socialist și că ar putea exercita o influență moderatoare asupra politicilor sale economice, ceea ce s-a dovedit a fi o iluzie.¹⁸ Dar legenda conform căreia Partidul Național Socialist a fost finanțat în mare parte de „marile afaceri” este falsă. Ca urmare a cercetărilor sale extinse pe această temă, istoricul american Henry A. Turner a ajuns la concluzia „că fondurile care ajungeau la naziști de la marile afaceri nu reprezentau decât o mică parte din cele care ajungeau la adversarii și rivalii lor. În ansamblu, banii marilor afaceri s-au îndreptat în mod covârșitor împotriva naziștilor”.¹⁹

Spre deosebire de partidele burgheze, cum ar fi DVP (Partidul German al Poporului), care era favorizat de mulți antreprenori și primea donații mari pe parcursul mai multor ani, partidul lui Hitler nu era dependent de donatori importanți. Partidul Național Socialist reușise să acceseze surse de finanțare care îl făceau independent de donațiile din partea marilor întreprinderi sau a persoanelor bogate. De la sfârșitul anilor 1920, partidul a primit din ce în ce mai mulți bani din cotizațiile membrilor, pe măsură ce numărul lor a crescut de la 25.000 în 1925 la 919.000 în 1932.²⁰ Partidul și-a modificat cotizația de membru de mai multe ori; în 1930, cotizația standard era de 0,80 de mărci – un muncitor calificat câștiga 200 de mărci pe lună, iar un beneficiar de ajutor social primea 50 de mărci.²¹ În plus, au existat campanii speciale de colectare în rândul membrilor obișnuiți. Membrii aripii paramilitare a partidului, SA (Sturmabteilung), trebuiau să își cumpere propria marcă de țigări și, de asemenea, plăteau la un sistem de asigurări private.

În plus, spre deosebire de alte partide, național-socialiștii percepeau taxe de intrare la numeroasele lor mitinguri. Potrivit poliției, partidul a organizat în medie 100 de mitinguri pe zi în toată Germania – și a câștigat bani la fiecare dintre ele. Taxa de intrare era de o marcă – la acea vreme, un angajat tipic al poștei câștiga mai puțin de 0,90 mărci pe oră.²²

La alegerile pentru Reichstag din 1932, NSDAP (Partidul Muncitoresc Național-Socialist German) a devenit de departe cel mai puternic partid din Germania, atrăgând 37,4% din voturi, în fața SPD (21,6%). Participarea la guvernare părea la îndemână. Acum, partidul era în măsură să obțină mai multe donații din partea comunității de afaceri germane. „Acest lucru nu s-a întâmplat”, scrie Henry Ashby Turner Jr. în lucrarea

sa majoră, *Big German Business & The Rise of Hitler*, „pentru că un număr tot mai mare de mari oameni de afaceri s-ar fi convertit la național-socialism. În ciuda eforturilor lui Hitler și ale altor purtători de cuvânt naziști de a potoli îndoielile legate de mișcarea lor, toate numele grele din marile afaceri, cu excepția unora foarte puține, au rămas departe de aceasta ... Practic, toate contribuțiile care au curs către naziști din sursele marilor afaceriști în prima jumătate a anului 1932 au izvorât astfel din alte motivații decât din convingere. De asemenea, cele mai multe nu au rezultat nici din dorința de a-i vedea pe naziști încununăți de succes.”²³

Unii întreprinzători au dat bani în mod special acelor naționali-socialiști pe care îi considerau relativ „favorabili mediului de afaceri” (de exemplu, Hermann Göring) și despre care sperau că îi vor putea ține la distanță pe socialiștii radicali ai partidului. Alții au donat bani mai multor partide, inclusiv național-socialiștilor, pentru a acoperi toate bazele în cazul în care aceștia din urmă ajungeau la putere. Industriașul Friedrich Flick și compania IG Farben au donat bani tuturor partidelor „burgheze” și național-socialiștilor, însă aceștia din urmă au primit mult mai puțin decât ceilalți. IG Farben, de exemplu, a donat un total de 200.000 până la 300.000 de mărci mai multor partide în 1932, din care național-socialiștii nu au primit mai mult de 10-15%.²⁴

Confrunțați cu posibilitatea ca național-socialiștii să obțină un rol important în guvern, unii oameni de afaceri care își considerau situația deosebit de nesigură sau vulnerabilă din punct de vedere politic „au început să-i privească pe naziști cu teama pe care astfel de oameni o simt de obicei față de conducători sau chiar potențiali conducători. În consecință, au început să îi includă pe naziști printre beneficiarii ‘primelor de asigurare’ politice cu care căutau să cumpere siguranță împotriva schimbărilor survenite în distribuția internă a puterii în Germania. Alții au reacționat în mod oportunist la perspectiva obținerii de către NSDAP a unei părți din putere.”²⁵

În lunile decisive precedente numirii lui Hitler în funcția de cancelar al Reichului, marile afaceri, contrar mitului anticapitalist, nu au jucat niciun rol. Hitler a fost foarte nepopular în cercurile de afaceri în aceste luni, deoarece partidul său a lansat o serie de atacuri dureroase la adresa guvernului lui Franz von Papen,²⁶ care era privit cu ochi buni de mării industri-

ași ai țării. Intrigile care au precedat numirea lui Hitler, în centrul cărora se afla președintele Reich-ului, von Hindenburg, nu au implicat marile afaceri, fie și numai pentru că – spre deosebire de armată, de exemplu – acestea nu aveau acces la Hindenburg. „Principalii capitaliști germani”, scrie Turner, „au rămas spectatori pasivi și prost informați în timpul intrigilor de culise ale cercurilor din jurul președintelui Hindenburg care au dus la instalarea lui Hitler în funcția de cancelar”.²⁷

După numirea lui Hitler la 30 ianuarie 1933, o mare parte a comunității de afaceri a reacționat la fel ca mulți germani: cu oportunism. Numărul de membri ai Partidului Național Socialist s-a triplat în câteva luni, de la 922.000 la 2,63 milioane.²⁸ Funcționari publici, muncitori, liber-profesioniști – oameni din toate clasele sociale – au aderat la partid. Afluxul a fost atât de puternic încât, la 1 mai 1933, național-socialiștii au decis să suspende noile admiteri.²⁹ Partidul reușise deja să câștige o proporție substanțială de muncitori în alegerile din Republica de la Weimar. Chiar și în rândul membrilor partidului, muncitorii au jucat un rol mult mai important decât s-a presupus până acum, reprezentând 40% din numărul membrilor, după cum a demonstrat politologul german Jürgen W. Falter.³⁰

Și comunitatea de afaceri s-a orientat către regimul lui Hitler – parțial din entuziasm, parțial din oportunism și parțial pentru că au judecat greșit adevăratul caracter al noului guvern: au crezut că Franz von Papen era încă omul cel puternic, nu Hitler. Mulți au crezut că, odată ajuns la putere, Hitler își va modera comportamentul și va renunța la programul său radical. După cum știm astăzi, acest lucru s-a dovedit a fi o înșelăciune grandioasă și o autoamăgire.

Teoreticienii fascismului de stânga susțin că propaganda anticapitalistă a Partidului Național Socialist din perioada premergătoare preluării puterii a servit doar la înșelarea alegătorilor, în timp ce, în realitate, Hitler acționa în interesul capitaliștilor. Cu toate acestea, cercetările istorice au arătat că și această afirmație este falsă.

În 2005 a apărut cartea *Hitler's Beneficiaries* de Götz Aly. Istoricul german notează că unul dintre motivele popularității național-socialismului a fost „împrumuturile sale din tradiția intelectuală a stângii socialiste”.³¹ În memoriile sale, Adolf Eichmann, arhitectul uciderii în masă a evreilor, a afirmat în repetate rânduri: „Sentimentele mele politice înclinau spre

stânga și puneau accentul pe aspectele socialiste la fel de mult ca pe cele naționaliste”.³² Pentru milioane de germani, atracția național-socialismului a constat în „promisiunea unei egalități reale”, afirmă Aly: „Pentru toți cei care aparțineau în mod legal comunității rasiale germane – aproximativ 95% din populație – diviziunile sociale au devenit din ce în ce mai mici. Pentru mulți oameni, obiectivele regimului de nivelare a distincțiilor de clasă s-au realizat în Tineretul hitlerist, Serviciul Național al Muncii, organizațiile partidelor majore și, în cele din urmă, chiar în Wehrmacht”.³³

Aly explică modul în care, atunci când a fost vorba de decizia privind impozitarea pe timp de război, conducerea nazistă „a intervenit pentru a-i proteja pe germanii cu venituri mici și mijlocii”.³⁴ El vorbește chiar de „scutiri de impozite pentru mase”,³⁵ în timp ce, în același timp, regimul a dus o politică paralelă pe care Aly o numește „rigoare fiscală pentru burghezie”. Aly prezintă numeroase exemple ale disponibilității guvernului de a impozita întreprinderile și pe cei bogați, inclusiv așa-numitul *Hauszinssteuer* (impozit pe inflația imobiliară), care i-a costat pe germanii proprietari de bunuri 8,1 miliarde de mărci numai în 1942.³⁶

Între septembrie 1939 și martie 1942, potrivit lui Aly, trezoreria Reich-ului a înregistrat venituri de 12 miliarde de mărci din taxe de război de diferite tipuri. Dacă ne uităm la distribuția între clasele sociale, doar impozitul suplimentar pe tutun, băuturi spirtoase și bere, care a generat un total de 2,5 miliarde de mărci din septembrie 1939 până la începutul anului 1942, a afectat portofelele majorității germanilor.³⁷ Companiile și persoanele cu venituri mari au furnizat 75% din veniturile interne sporite care erau necesare pentru a plăti războiul. Nici muncitorii cu guler albastru, nici angajații cu venituri mici și medii sau funcționarii publici nu urmau să fie împovărați cu taxe de război într-o măsură semnificativă, iar „conducerea nazistă nu a luat în niciun moment în considerare o legislație care ar fi impus o povară comparabilă asupra oamenilor muncii. Dimpotrivă, discuțiile despre impozitul pe proprietate au fost încadrate de principiul general conform căruia germanii mai înstăriți din punct de vedere material urmau să suporte o parte considerabil mai mare din povara războiului decât cei săraci”.³⁸

Cu toate acestea, tezele lui Aly au fost recent contestate de istoricul german Ralf Banken în cartea sa *Hitlers Steuerstaat (Statul fiscal al lui*

Hitler). Banken susține că Aly supraestimează povara impusă celor cu venituri mari în cel de-al Treilea Reich și critică faptul că cercetarea lui Aly se bazează pe o selecție prea restrânsă de surse.³⁹ Cu toate acestea, Banken detaliază, de asemenea, creșterea bruscă a presiunii fiscale asupra companiilor germane înainte de război. El remarcă o „tendință clară de creștere accentuată a poverii fiscale asupra întreprinderilor germane, care erau frecvent supuse impozitului maxim pe profit de aproape 35% și impozitului pe venitul evaluat de aproape 52%”.⁴⁰ Dar astfel de rate de impozitare nu reprezintă nici măcar cel mai decisiv factor. Cel puțin la fel de important, explică Banken, a fost faptul că deducțiile pentru depreciere au fost reduse dramatic. „În plus, auditorii fiscali au devenit din ce în ce mai bine pregătiți după 1935 și au putut să analizeze contribuabilii cu medii și repere sau prin alte rapoarte ale materialului de audit pentru industria respectivă, în funcție de care măsurau și evaluau cazuri individuale specifice [...] În plus, recursul legal prin intermediul instanțelor fiscale a devenit din ce în ce mai inaccesibil pentru companii, iar companiile mai mici, fără putere de lobby, nici măcar nu ajungeau cu petițiile lor la Ministerul de Finanțe.”⁴¹

În timpul războiului, povara fiscală a crescut la peste 70% în unele cazuri, afectând în special companiile mari.⁴² Situația a fost cu totul diferită pentru funcționarii Partidului Național Socialist și mai ales pentru reprezentanții de frunte ai regimului, care au reușit să obțină numeroase concesi și cadouri fiscale generoase din partea autorităților financiare.

Hitler a adoptat un ton din ce în ce mai strident în chestiuni legate de economie. În „Memorandumul său privind Planul pe patru ani” din august 1936, Hitler scria: „Ministerul Economiei trebuie doar să stabilească sarcinile economice naționale, iar industria privată trebuie să le îndeplinească. Dar dacă industria privată nu crede că este capabilă să facă acest lucru, atunci statul național-socialist va găsi propria cale de a rezolva această problemă”. Și a amenințat în mod deschis: „Cu toate acestea, industria germană va învăța să înțeleagă aceste noi sarcini economice, altfel se va fi dovedit incapabilă să continue să existe în aceste vremuri moderne, în care statul sovietic pune la punct un plan gigantic. *Dar atunci nu Germania va fi cea care va da faliment, ci câțiva industriași în cel mai rău caz*”.⁴³

În același an, Hitler a declarat la Congresul Partidului Reichului: „Dacă intenția comunismului ar fi fost cu adevărat doar aceea de a face o anumi-tă curățenie prin eliminarea unor elemente individuale putrede din tabă-ra celor așa-ziși zece mii din eșalonul superior sau din cea a *micii* noastre *burghezii* la fel de inutile, am fi putut cu ușurință să îl lăsăm să funcțione-ze pentru o vreme”.⁴⁴

Hitler a avertizat în repetate rânduri că, în cazul în care companiile private nu vor fi în măsură să îndeplinească sarcinile încredințate de stat, statul va interveni și va prelua controlul. Și nu s-a oprit la amenințări. În 1937, de exemplu, a inițiat crearea Reichswerke Hermann Göring, care în 1940 avea 600.000 de angajați. Uzina Salzgitter a devenit în cele din urmă cea mai mare din Europa. Prin aceasta, statul național-socialist a demonstrat că „primatul politiciii”, atât de des proclamat, era extrem de serios și că nu va ezita să devină el însuși activ și să creeze întreprinderi controlate de stat în domenii în care industria privată se împotriva ex-ecutării directivelor statului.⁴⁵

Să ne întoarcem la Pollock, care, în analiza sa din 1941 a sistemului economic național-socialist, a declarat: „Dacă până de curând, în era capi-talistă, puterea socială provenea în principal din proprietatea fiecăruia, în național-socialism statutul cuiva este determinat de funcția sa socială.”⁴⁶ El continuă: „Banii oferă doar o putere limitată sau (ca în cazul evreilor) nicio putere. Puterea politică, în schimb, care este echivalentă cu contro-lul mijloacelor de producție, poate deveni sursa unui venit practic nelimitat”.⁴⁷ Respectul pentru o sferă economică în care statul nu poate interve-ni, o caracteristică atât de importantă pentru capitalismul privat, a fost complet ignorat în cadrul național-socialismului, scrie Pollock. „În con-secință, executarea programului este impusă de puterea de stat și nimic esențial nu este lăsat în seama funcționării legilor pieței sau a altor ‘legi’ economice. Primatul politiciii asupra economiei, atât de mult contestat în democrație, este clar instituit”.⁴⁸

Istoricul germano-israelian Avraham Barkai, în studiul său fundamen-tal despre sistemul economic național-socialist, concluzionează că „am-ploarea și profunzimea intervenției statului în Germania nazistă nu au avut precedent sau paralelă în timp de pace în nicio țară capitalistă, nici măcar în Italia fascistă”.⁴⁹

Salariile și prețurile, care în capitalism se formează prin interacțiunea liberă dintre cerere și ofertă, au fost fixate de stat în național-socialism. Deși în Germania exista un comisar al Reichului pentru prețuri încă din 1931, numirea unui comisar al Reichului pentru formarea prețurilor, la sfârșitul lunii octombrie 1936, a fost, potrivit istoricului economic german Dietmar Petzina, „mai mult decât simpla restaurare a unei instituții deja cunoscute sub un nou nume; mai degrabă, aceasta s-a transformat într-o instituție centrală de conducere a politicii economice în cadrul Planului de patru ani”.⁵⁰ Sarcina comisarului pentru prețuri nu era nicidecum doar de a „monitoriza” și corecta prețurile de pe piață, ci de a „determina oficial prețurile”.⁵¹

Aly explică faptul că egalizarea socială, pe de o parte, și arianizarea brutală, pe de altă parte, au corespuns și descrie entuziasmul cu care au fost naționalizate proprietățile evreilor europeni în favoarea majorității germane: „Într-adevăr, un astfel de entuziasm poate fi observat, în general, ori de câte ori o parte a societății își revendică dreptul de a naționaliza proprietățile altora, justificând acest act cu raționamentul că beneficiarii alcătuiesc o majoritate omogenă și, prin urmare, defavorizată, ‘poporul’ însuși. Nerăbdarea cu care indivizii și-au asumat această poziție este un element fundamental în istoria violenței secolului XX.”⁵²

Politica de exterminare a evreilor, pe de o parte, și inițiativele de politică socială, pe de altă parte, nu erau opuse, ci se întrepătrundeau. „Conducerea nazistă a stabilit un cadru pentru a împărți direct prada victoriilor sale militare cu majoritatea germanilor – profiturile obținute din paralizarea economiilor țărilor ocupate și dependente, exploatarea muncii prestate de muncitorii forțați, proprietățile confiscate ale evreilor asasinati și înfometarea deliberată a milioane de oameni, mai ales în Uniunea Sovietică.”⁵³ Astfel, național-socialismul împărtășește multe dintre caracteristicile altor sisteme socialist-totalitare. „Mobilitatea ascendentă pentru oamenii de rând – în diverse forme și nu de puține ori în detrimentul altora – a fost una dintre inovațiile politice fundamentale ale secolului XX. Marca nazistă a socialismului făcea parte din această tradiție.”⁵⁴

Hitler și mașina de propagandă național-socialistă au făcut referire la o *Volksgemeinschaft* (comunitate națională) în cel de-al Treilea Reich. Din punctul de vedere al teoriei fascismului de stânga – dar și al unor alți is-

torici – acest termen a fost o manevră înșelătoare și nu avea nicio bază în realitate. Însă, în ultimii ani, cercetările au arătat că această teză nu poate fi susținută.

Istoricul german Norbert Götz subliniază faptul că opinia larg răspândită care respinge *Volksgemeinschaft* ca „simplu mit” sau simplă „promisiune” a național-socialismului este la fel de mioapă precum cea care susține că cel de-al Treilea Reich a implementat conceptul de *Volksgemeinschaft* ca realitate socială.⁵⁵ Deși semnificația precisă a termenului *Volksgemeinschaft* este încă aprig dezbătută, sunt multe de spus în favoarea concluziilor publicate de Schmiechen-Ackermann în 2012: „Abordările interpretative care ignoră complet eficacitatea și cel puțin puterea integratoare pe termen scurt a fenomenului *Volksgemeinschaft* nu vor mai fi considerate plauzibile”.⁵⁶

Național-socialiștii intenționau să extindă economia planificată pentru perioada de după război, după cum reiese din multe dintre comentariile lui Hitler.⁵⁷ El admira din ce în ce mai mult sistemul economic sovietic. „Dacă Stalin ar mai fi continuat să lucreze încă zece sau cincisprezece ani”, a spus Hitler la o reuniune a unui grup restrâns în august 1942, „Rusia sovietică ar fi devenit cea mai puternică națiune de pe pământ, ar putea trece 150, 200, 300 de ani, acesta este un fenomen unic! Că nivelul general de trai a crescut, nu poate exista nicio îndoială. Poporul nu suferea de foame. Luând totul la un loc, trebuie să spunem: au construit fabrici aici, unde acum doi ani nu erau decât sate uitate, fabrici care sunt la fel de mari ca uzinele Hermann Göring.”⁵⁸ Cu o altă ocazie, tot către cercul său de apropiați, a spus că Stalin era un „geniu” pentru care trebuie să ai „un respect fără rezerve”, mai ales având în vedere planificarea sa economică amplă. Hitler a adăugat că nu exista nicio îndoială că în Rusia sovietică, spre deosebire de țări capitaliste precum Statele Unite, nu a existat niciodată șomaj.⁵⁹

În mai multe rânduri, dictatorul le-a spus apropiaților săi că este necesar să naționalizeze marile societăți pe acțiuni, industria energetică și toate celelalte ramuri ale economiei care produc „materii prime esențiale” (de exemplu, industria siderurgică).⁶⁰ Desigur, războiul nu era mediul potrivit pentru a pune în aplicare astfel de naționalizări radicale. Hitler și național-socialiștii erau conștienți de acest lucru și, în orice caz, făcuseră

toate eforturile pentru a liniști temerile legate de naționalizări ale comunității de afaceri din țară. Astfel, o notă a șefului SS, Heinrich Himmler, din octombrie 1942, afirmă că „în timpul războiului” nu va fi posibilă o schimbare fundamentală a economiei capitaliste a Germaniei. Oricine ar fi „luptat” împotriva acestui lucru ar fi provocat o „vânătoare de vrăjitoare” împotriva sa.⁶¹ Într-un raport întocmit de un *Hauptsturmführer* SS în iulie 1944, la întrebarea „De ce se implică SS în activități comerciale?”, răspunsul este următorul: „Această întrebare a fost ridicată în mod special de cercurile care gândesc pur și simplu în termeni de capitalism și cărora nu le place să vadă că se dezvoltă companii care sunt publice sau cel puțin cu caracter public. Epoca sistemului liberal de afaceri a cerut primatul afacerilor, cu alte cuvinte, afacerile sunt pe primul loc, iar apoi statul. În contrast cu acest lucru, național-socialismul adoptă poziția: ‘statul conduce economia, statul nu este pentru afaceri, afacerile sunt pentru stat’.”⁶²

După cum am văzut, aceasta a fost maxima lui Hitler încă de la început, ceea ce explică de ce majoritatea antreprenorilor din Republica de la Weimar erau ostili sau cel puțin sceptici față de național-socialiști. Cei care i-au oferit în mod activ sprijin financiar lui Hitler au fost o excepție. Cu toate acestea, cu cât Hitler se apropia mai mult de putere, cu atât mai mulți oportuniști au apărut din comunitatea de afaceri pentru a le face pe plac național-socialiștilor, în semn de supunere anticipată. Iar în primii ani ai regimului, mulți antreprenori s-au alăturat, de asemenea, cu entuziasm, acoliților lui Hitler. Dar, procedând astfel, nu se comportau diferit de mulți muncitori, angajați și funcționari publici. Cu toate acestea, teza conform căreia fascismul a fost o formă de guvernare a capitalului financiar sau că marile afaceri l-au adus pe Hitler la putere prin donațiile și influența lor este infirmată de cercetările istorice.

PARTEA B

ALTERNATIVELE

11

Socialismul arată întotdeauna bine pe hârtie (doar când hârtia nu se află într-o carte de istorie)

Cele 10 capitole anterioare, în care au fost respinse cele mai frecvente argumente împotriva capitalismului, arată că nu este nevoie de alternative la capitalism, deoarece capitalismul nu este – așa cum cred mulți oameni – responsabil pentru foamete, sărăcie, război etc. Cu toate acestea, nimic nu este lipsit de o alternativă, iar acest capitol va explora întrebarea despre ce contramodelle există pentru capitalism.

În fiecare zi, cineva, undeva, visează la noi alternative la capitalism. Există nenumărate cărți și teorii, de exemplu, despre „economia post-creștere” sau despre noi forme de socialism. Nu vreau să mă ocup de astfel de teorii, care există doar pe hârtie, dar care nu au fost niciodată experimentate în practică. În primul rând, sunt mult prea multe și, în al doilea rând, cred că nu este corect să compari realitatea cu o teorie, o carte sau o construcție de gândire. Ar fi ca și cum ți-ai măsura căsnicia cu descrierile iubirii ideale dintr-un roman de dragoste de doi bani, în loc să o compari cu alte căsnicii din viața reală. În mod logic, căsnicia dumneavoastră – la fel ca orice altă căsnicie – are sușuri și coborâșuri și nu va fi niciodată perfectă. Pe scurt, nu ar bate o fantezie idealizată. Dacă v-aș blama căsnicia pentru că nu este perfectă ca una dintre relațiile imaginate

de un romancier, ați obiecta, pe bună dreptate, că ar fi mult mai logic să vă compar relația cu alte căsnicii reale. Și aceasta este calea pe care o voi urma în acest capitol.

Cea mai mare greșeală pe care o fac anticapitaliștii este să creeze în mintea lor o ordine socială sau economică perfectă și să creadă că, dacă un număr suficient de oameni le-ar împărtăși viziunea, ar fi posibilă implementarea construcției lor intelectuale în lumea reală. De altfel, există și procapitaliști care cad în aceeași capcană: ei critică, pe bună dreptate, neajunsurile sistemelor mixte existente și visează la o utopie libertariană, o lume ideală a capitalismului „pur”, care, însă, nu există și nu a existat niciodată nicăieri în lume. Și ei compară un sistem real, existent, cu o construcție intelectuală.

Capitalismul, spre deosebire de socialism, nu este un sistem conceput de intelectuali, ci este o ordine economică care a evoluat organic, așa cum au evoluat și continuă să evolueze animalele și plantele în lumea naturală, fără a fi nevoie de un plan sau de o teorie centrală care să o ghideze. Una dintre cele mai importante idei furnizate de Friedrich August von Hayek este aceea că originea instituțiilor funcționale se află „nu în invenție sau proiect, ci în supraviețuirea celor reușite”,¹ via „selecția prin imitarea instituțiilor și obiceiurilor dovedite a avea succes”.²

Bineînțeles, capitalismul se va dezvolta și va evolua și el. De fapt, unul dintre punctele forte ale capitalismului ca sistem este faptul că se schimbă și se adaptează în mod constant – altfel nu ar avea atât de mult succes. Și, așa cum capitalismul s-a schimbat din nou și din nou în ultimii 200 de ani, va continua să se schimbe și în viitor. Aceste schimbări vor fi declanșate de crize majore și de situații evolutive, dar acest lucru se va întâmpla în realitatea vieții economice și nu în turnul de fildeș al unui intelectual care visează la o societate perfectă.

În cartea sa *Socialism. The Failed Idea That Never Dies*, Kristian Niemietz numără în total mai mult de două duzini de experimente socialiste din ultimii 100 de ani. Marea majoritate a acestor experimente l-au invocat pe Karl Marx. Mulți oameni din ziua de azi nu știu nimic sau aproape nimic despre aceste experimente, motiv pentru care aș dori să discut mai în detaliu unele dintre ele în acest capitol. Cu toate acestea, aș dori să remarc de la început că socialiștii nu vor fi impresionați de acest lucru. Ei vor

argumenta că niciunul dintre aceste experimente nu merită titlul de „socialism adevărat”, deoarece lumea nu a văzut încă „socialismul adevărat”.

Oricine subliniază faptul că, în ultimii 100 de ani, fiecare sistem care a pretins că se bazează pe ideile lui Karl Marx a eșuat, va fi acuzat că aceste sisteme i-au cooptat cumva numele și au aplicat greșit ideile sale intrinsec corecte. Aceasta este principala strategie de imunizare folosită de anticapitaliști: decuplarea „bunului Karl Marx” de practica politică eșuată a marxismului.

Poți învinovați un gânditor sau un profet că a fost înțeles greșit? Bineînțeles că nu. Este, până la urmă, un fenomen obișnuit. De câte ori oamenii l-au citat pe Iisus Hristos, deși se comportau într-un mod complet necreștin! Cu toate acestea, au existat și există, de asemenea, mulți creștini din întreaga lume care îi înțeleg învățăturile destul de corect. Iar Iisus, la urma urmei, nu a pretins niciodată că a conceput o utopie pentru realizarea paradisiului pe pământ: „Împărăția Mea nu este din lumea aceasta”,³ le-a spus el discipolilor săi. Împărăția lui Karl Marx, însă, se presupunea a fi din această lume.

Mai presus de toate, este cu totul altceva să afirmi că un gânditor a fost întotdeauna și fără excepție înțeles greșit și că *niciun sistem* nu i-a pus în aplicare ideile „corect”. Și totuși, exact acest lucru este ceea ce spun anticapitaliștii despre Marx. Dacă întrebați pe oricine dorește să decupleze gândurile omului care a inventat marxismul de implementarea sa în lumea reală, în ce țări ideile sale nu au fost vreodată executate „corect”, nu veți primi niciun răspuns. Motivul este simplu: toate sistemele socialiste care îl invocă sau l-au invocat pe Marx au eșuat fără excepție, fie în Uniunea Sovietică, în China, în Iugoslavia, în RDG, în Coreea de Nord sau în Albania. Fiecare dintre aceste țări a aplicat în mod diferit marxismul, dar toate au eșuat în cele din urmă pentru că au fost ineficiente din punct de vedere economic.

Teza conform căreia o teorie a fost întotdeauna și exclusiv prost înțeleasă, pe o perioadă de peste 100 de ani, este extrem de îndrăzneță și ar fi, practic, o condamnare a oricărui teoretician. La urma urmei, ar însemna că acesta nu a reușit să se exprime clar și a reușit doar să semene confuzie. Totuși, acest lucru i-ar face lui Marx o nedreptate. Scrisul său este deliberat și Marx a intenționat să rămână extrem de vag în formula-

rea noțiunilor despre o viitoare societate socialistă sau comunistă. Există doar un număr mic de afirmații izolate mai precise, de exemplu în scrierile sale timpurii. Marx a declarat că nu a vrut să fie un „socialist utopic” care să conceapă un model gata făcut al unei societăți socialiste. Dar acest lucru este clar: socialismul – ca fază de tranziție pe drumul spre societatea fără clase a comunismului – trebuia să se bazeze pe abolirea proprietății private asupra mijloacelor de producție. Acesta este unul dintre punctele pe care Marx le-a enunțat cu extremă claritate în repetate rânduri. Și exact asta s-a întâmplat în orice sistem socialist pe care lumea l-a văzut vreodată. Abolirea proprietății private asupra mijloacelor de producție și înlocuirea ordinii de piață, în care antreprenorii decid ce se produce, iar prețurile sunt sursa esențială de informare, cu o economie de stat a fost – în ciuda numeroaselor diferențe – trăsătura comună a tuturor sistemelor socialiste, fie că este vorba de Uniunea Sovietică sau China, Cuba sau Coreea de Nord, RDG sau orice altă țară din blocul estic. Lenin și Mao, Fidel Castro și Kim Il-sung, Walter Ulbricht și toți ceilalți lideri comuniști l-au înțeles pe Marx în mod corect în ceea ce privește acest aspect extrem de important.

Motivele pentru care un astfel de sistem este întotdeauna sortit eșecului au fost explicate teoretic de Ludwig von Mises în 1922 (adică la cinci ani după înființarea primului regim socialist în Uniunea Sovietică) în cartea sa *Socialismul: o analiză economică și sociologică*. Potrivit lui Gertrude E. Schroeder, profesor de economie la Universitatea din Virginia, evoluțiile istorice din ultimii 100 de ani au confirmat tot ceea ce a scris Ludwig von Mises,⁴ și l-au infirmat categoric pe Karl Marx în practică, în ceea ce este probabil cea mai clară repudiare a oricărei teorii din istorie.

După o serie de încercări de implementare a socialismului, majoritatea eșuate rapid (cum ar fi Comuna din Paris din 1871), prima încercare majoră a fost lansată în Uniunea Sovietică în 1917, în urma Revoluției din Octombrie.

Astăzi, aproape nimeni nu mai apără sistemul sovietic, dar în anii '30 era altfel. Intelectuali de frunte, scriitori, poeți și jurnaliști erau cu toții uniți în entuziasmul lor față de Uniunea Sovietică și față de liderul acesteia, Stalin. Renumitul scriitor francez Henri Barbusse și-a detaliat gândurile în timp ce se plimba prin Piața Roșie din Moscova, unde a fost frapat

de faptul că, acolo, în mormântul lui Lenin, „se află singura persoană din lume care nu doarme ... este fratele mai mare care veghează cu adevărat asupra tuturor. Deși nu-l cunoașteți, el vă cunoaște și se gândește la voi”. Iar atunci când privirea răposatului plimbăreț se îndreaptă spre Kremlin, unde încă mai arde o lumină (Stalin lucra noaptea), o face cu siguranța tihnită că acolo sus, „Oricine ai fi, cea mai frumoasă parte a destinului tău se află în mâinile aceluia alt om ... care, de asemenea, te veghează și care lucrează pentru tine – omul cu minte de savant, chip de muncitor și ținută de soldat simplu”.⁵

Mulți intelectuali au minimalizat teroarea lui Stalin – sau chiar au susținut-o. După o călătorie în Uniunea Sovietică în 1931, dramaturgul irlandez George Bernard Shaw, care avea să câștige Premiul Nobel pentru Literatură în 1939, a adaptat faimoasele cuvinte ale lui Hamlet: „Întrebarea noastră nu este dacă să ucidem sau să nu ucidem, ci cum să alegem oamenii potriviți pe care să-i ucidem”.⁶ Distinsul scriitor și critic de teatru german Alfred Kerr a scris în 1933: „Realitatea ‘Republicii Sovietice’ este pentru conștiința mea unul dintre cele mai mari și mai mulțumitoare fapte. Pentru că aici, pentru prima dată în 2000 de ani, se face o încercare foarte cinstită de a aduce dreptatea în lume prin energie. Dacă voi muri mâine, gândul la acest fenomen izolat în mijlocul unei lumi timide și înapoiate va fi ultima, singura consolare solidă.”⁷

Astfel de laude la adresa bolșevismului și a lui Stalin nu erau deloc rare, iar cei care îl elogiau nu erau deloc outsiders în cercurile intelectuale, ci figuri literare onorate până în ziua de azi, precum Jean-Paul Sartre și Bertolt Brecht. Dacă veți căuta dovezi, veți găsi zeci de citate în cărți precum cele ale istoricului american de origine maghiară Paul Hollander și ale lui Kristian Niemietz. Filozoful rus Michail Ryklin scrie că „marea majoritate” a scriitorilor europeni „fie au lăudat sistemul sovietic, fie s-au abținut de la a emite judecăți”.⁸

Chiar dacă astăzi aproape nimeni nu-l apără pe Stalin, există încă o mulțime de politicieni de frunte din partidele de stânga care îi venerază pe Lenin și Troțki. Aceștia vorbesc despre „stalinism” cu dispreț, dar apoi își declară sprijinul pentru Lenin și Troțki. Un astfel de exemplu este John McDonnell, până acum câțiva ani una dintre figurile de frunte ale Partidului Laburist britanic. În alegerile pentru conducerea partidului din

2015, el l-a susținut pe Jeremy Corbyn, care l-a numit ulterior cancelar în cabinetul său din umbră. McDonnell a spus că cele mai importante influențe intelectuale ale sale sunt „Marx, Lenin și Troțki”.⁹ Janine Wissler, liderul partidului german de stânga Die Linke, a fost, de asemenea, membră a grupului troțkist *Marx21* până la alegerea sa ca lider al partidului în februarie 2021. Potrivit troțkiștilor, Uniunea Sovietică a fost în cea mai bună formă pe Lenin și Troțki îi conturau politicile, dar au urmat vremuri proaste sub Stalin, după moartea lui Lenin.

Însă, de fapt, crimele comunismului au început de îndată ce bolșevicii au preluat puterea și au inițiat războiul împotriva majorității poporului rus. S-a început cu lupta împotriva burgheziei, împotriva celor bogați. În decembrie 1917, Lenin a cerut ca forța extremă să fie folosită împotriva „acestor măruntaie ale umanității, a acestor membre atrofiate și decăzute fără speranță, a acestei contagiuni, a acestei ciume, a acestui ulcer”, mai exact „bogații și acoliții lor” și intelectualii burghezi.¹⁰ Scopul său era „să curețe pământul Rusiei de toți paraziții”, de bogați și de alți bandiți. A explicat cum ar trebui să se facă acest lucru în cuvinte drastice: „Într-un loc, vreo câțiva bogați, o duzină de pungăși, o jumătate de duzină de muncitori care se sustrag de la muncă ... vor fi băgați la închisoare. În alt loc vor fi puși să curețe latrinele ... Într-un al patrulea loc, unul din zece leneși va fi împușcat imediat”.¹¹

În decembrie 1917, bolșevicii au naționalizat terenurile și bunurile imobiliare. În toate orașele cu mai mult de 10.000 de locuitori, proprietarii au fost expropriați. În februarie 1918, bolșevicii au început să evacueze familiile înstărite din apartamentele lor pentru a găzdui proletari și soldați șomeri. „Comitetele de locuințe”, numite de consilii, au înregistrat proprietarii de imobile și i-au dat afară din locuințele lor. „Noua eră a oferit multe oportunități noi pentru muncitori și țărani, dar pentru vechea elită a însemnat sfârșitul a tot ceea ce făcuse ca viața să merite trăită.”¹²

În unele locuri, muncitorii s-au „răzbunat” sângeros pe directorii de fabrici și pe ingineri, dar uneori pur și simplu pe oricine considerau burghez – care, atunci când existau dubii, putea fi oricine purta costum sau nu făcea muncă manuală.¹³ Țăranii și-au alungat proprietarii și le-au luat pământurile. „Revoluția a permis claselor inferioare să jefuiască moșiile și să expulzeze proprietarii. De asemenea, le-a permis muncitorilor să avan-

seze din ghetourile lor în centrele oraşelor, să cucerească spațiile publice și să-și impună regulile asupra a ceea ce mai rămăsese din societate.”¹⁴

Ca urmare a războiului, a războiului civil, a revoluției și a socialismului, producția agricolă a scăzut cu 57% între 1914 și 1921. Efectivele de animale au scăzut cu 33% între 1916 și 1922, iar suprafața de terenuri utilizate în scopuri agricole a scăzut cu 35%.¹⁵ În ceea ce privește hrana, situația era, prin urmare, foarte dificilă. Cu toate acestea, bolșevicii au folosit foamea ca armă în lupta de clasă împotriva burgheziei. Lenin a dat vina pe „bogați” pentru foamete – aceștia erau țapul ispășitor către care trebuia îndreptată ura: „Foametea nu se datorează faptului că nu există pâine în Rusia”, a explicat Lenin, „ci faptului că burghezia și bogații, în general, duc o ultimă luptă decisivă împotriva dominației muncitorilor, împotriva statului muncitorilor, împotriva guvernului sovietic, pe această chestiune care este cea mai importantă și mai acută, problema pâinii. Burghezia și bogații în general, inclusiv bogații din mediul rural, chiaburii, fac tot posibilul pentru a zădărnici monopolul cerealelor; ei bulversează distribuția de cereale întreprinsă de stat în scopul aprovizionării populației cu pâine ...”¹⁶

La Petrograd, în prezent Sankt Petersburg, alocarea caloriilor pe cap de locuitor a fost proclamată pe afișe în toamna anului 1918: muncitorii aveau dreptul la o rație zilnică de 100 de grame de pâine, 2 ouă, 10 grame de grăsime și 10 grame de legume uscate, în timp ce „burghezii, proprietarii de imobile, comercianții, negustorii, comercianții etc.” urmau să primească doar 25 de grame de pâine și nu aveau dreptul la ouă, grăsime sau legume.¹⁷ În schimb, membrii de partid puteau mânca în cantine, primeau „pachete cu alimente” (*pajoks*) și se bucurau de acces exclusiv la magazinele speciale înființate pentru familiile înalților funcționari de partid.¹⁸

Martin Ivanovici Latsis, unul dintre primii conducători ai poliției politice sovietice, și-a instruit subordonații la 1 noiembrie 1918: „Noi ducem război împotriva niciunui popor în special. Noi exterminăm burghezia ca clasă. În anchetele voastre nu căutați documente și dovezi despre ceea ce a făcut acuzatul, fie că a făcut cu acte, fie că a vorbit sau a acționat împotriva autorității sovietice. Prima întrebare pe care ar trebui să o puneți este din ce clasă provine, care sunt rădăcinile sale, educația sa, pregătirea sa și ocupația sa.”¹⁹

Mulți dintre burghezi au fugit din marile orașe, refugiindu-se inclusiv în Crimeea. Dar au fost urmăriți oriunde și au fost întâmpinați cu teroare. Într-un masacu, între 10.000 și 20.000 de oameni au fost împușcați sau linșați: „Din Nakhimovsky [în Sevastopol, în Crimeea] nu se vedeau decât trupurile spânzurate ale ofițerilor, soldaților și civililor arestați pe străzi. Orașul era mort, iar singurii oameni rămași în viață se ascundeau în poduri sau subsoluri. Toți pereții, fațadele magazinelor și stâlpii de telegraf erau acoperiți cu afișe care cereau ‘Moarte trădătorilor’. Spânzurau oameni pentru distracție”.²⁰

Acolo unde „burghezia” nu a fost expropriată imediat, aceasta s-a confruntat cu taxe extrem de mari. Pentru a se asigura că impozitele lor sunt plătite, sute de „burghezi” au fost luați ostatici și închiși în lagăre de concentrare. „În conformitate cu rezoluțiile Sovietului Muncitorilor, ziua de 13 mai a fost declarată ziua exproprierii proprietăților burgheziei”, a anunțat ziarul *Izvestia* al Consiliului Delegaților Muncitorilor din Odesa la 13 mai 1919. „Clasele deținătoare de proprietăți vor trebui să completeze un chestionar în care vor fi detaliate produsele alimentare, încălțăminte, hainele, bijuteriile, bicicletele, lenjeria de pat, cearșafurile, argintăria, vesela și alte articole indispensabile populației muncitoare ... Este de datoria tuturor să ajute comisiile de expropriere în această sarcină sacră. Oricine nu va ajuta comisiile de expropriere va fi arestat imediat. Oricine se va opune va fi executat fără întârziere.”²¹

O temă populară care revenea în multe articole din ziarele bolșevice era umilirea „burgheziei”, care era obligată să curețe latrinele și barăcile cekiste – membrii Ceka, Comisia extraordinară a întregii Rusii pentru combaterea contrarevoluției, a speculei și a sabotajului – și ai Gărzilor Roșii. Același ziar din Odessa menționat mai sus a raportat: „Dacă executăm câteva zeci dintre acești idioți sugători de sânge, dacă îi reducem la statutul de măturători de stradă și le obligăm femeile să curețe barăcile Armatei Roșii (și asta ar fi o onoare pentru ei), vor înțelege că puterea noastră este aici pentru dăinui ...”²²

Toate aceste acte de violență au fost justificate de scopul „nobil” de a elimina exploatarea și opresiunea odată pentru totdeauna. Și cum acest obiectiv era atât de mare, toate mijloacele erau justificate, așa cum explica cititorilor săi editorialul ziarului *Krasnyi Metsch* (*Sabia Roșie*) al Ceka din

Kiev: „Respingem vechile sisteme de moralitate și ‘umanitate’ inventate de burghezie pentru a oprima și exploata ‘clasele inferioare’. Moralitatea noastră nu are precedent, iar umanitatea noastră este absolută, deoarece se bazează pe un nou ideal. Scopul nostru este de a distruge toate formele de opresiune și violență. Pentru noi, totul este permis, deoarece suntem primii care au ridicat sabia nu pentru a asupra rasele și a le reduce la sclavie, ci pentru a elibera omenirea din lanțurile sale ... Sânge? Să curgă sângele ca apa! Fie ca sângele să păteze pentru totdeauna steagul negru pirateresc arborat de burghezie, iar steagul nostru să fie roșu ca sângele pentru totdeauna! Căci numai prin moartea lumii vechi ne putem elibera pentru totdeauna de întoarcerea acelor șacali.”²³

Grigori Zinoviev, lider de partid la Petrograd și membru al cercului de conducere bolșevic, scria în septembrie 1918: „Pentru a scăpa de dușmanii noștri, va trebui să ne creăm propria teroare socialistă. Pentru aceasta va trebui să antrenăm 90 de milioane din cei 100 de milioane de ruși și să îi avem pe toți de partea noastră. Nu avem nimic de spus celorlalți 10 milioane; va trebui să scăpăm de ei”.²⁴

Ura a fost îndreptată mai întâi împotriva celor bogați și a „burgheziei”, dar în curând bolșevicii au pornit un război împotriva întregii populații, în special împotriva muncitorilor și țăranilor în numele cărora pretindeau că acționează. Troțki a văzut în militarizarea muncii un mijloc de a crește producția, care scăzuse masiv după tulburările războiului civil și campania de exproprieri. Între 1914 și 1921, producția industrială din Rusia a scăzut cu 85%.²⁵ Grevele muncitorilor au fost frecvente și au fost puternic reprimare. Liderii greviștilor au fost adesea împușcați, înecați sau executați sumar în alt mod.

Cu toate acestea, în primăvara anului 1920, aproape trei sferturi dintre muncitorii industriali din Rusia au intrat în grevă. Bolșevicii au luat cu asalt fabricile, liderii au fost împușcați, iar ca măsură de descurajare membrii familiilor lor au fost trimiși în lagăre de concentrare.²⁶ Brutalitatea acestor măsuri luate de un presupus guvern al muncitorilor a fost chiar mai severă decât cea pe care muncitorii o trăiseră în epoca țaristă.

În lunile februarie și martie 1921, muncitorii au pus jos uneltele și au intrat în grevă în toată Rusia – unul dintre centrele acestei acțiuni industriale a fost Petrograd. Unitățile speciale ale Ceka au deschis focul asupra

muncitorilor care demonstau. Panica a izbucnit în rândul bolșevicilor, deoarece muncitorii și soldații au fraternizat. Kronstadt, o bază navală și un oraș portuar situat pe o insulă din largul Petrogradului, a fost locul unei revolte a pușcașilor marini de pe două crucișătoare blindate. La 1 martie s-au adunat peste 15.000 de persoane, reprezentând un sfert din populația civilă și militară a bazei navale. Grevele și demonstrațiile au fost reprimare cu violență, iar numărul morților a fost de ordinul miilor. Nu mai puțin de 8.000 de insurgenți au fugit în Finlanda și s-au întors ulterior în Rusia, după ce li s-a promis amnistia. În ciuda promisiunii de clemență, aceștia au fost imediat arestați și transportați într-un lagăr de concentrare, unde mulți au murit.²⁷ Istoricul german Gerd Koenen face următoarea evaluare: „Triumful și dictatura bolșevicilor s-au bazat nu în ultimul rând pe anihilarea completă a mișcării muncitorești rusești.”²⁸

Lenin nu a avut de ales decât să recunoască faptul că prin continuarea unei politici economice radicale ar fi amenințat bazele puterii sovietice. Producția industrială scăzuse deja la o zecime a nivelului din 1913, iar oamenii din întreaga Rusie mureau de foame.

Ca răspuns, Lenin a inițiat o inversare a direcției și a propus o Nouă Politică Economică (NPE), care a fost adoptată la cel de-al zecelea Congres al Partidului Comunist Rus, în martie 1921. Lenin a recunoscut că „am suferit o înfrângere foarte severă pe frontul economic”.²⁹ Politică economică a bolșevicilor, a spus el în mod eufemistic, nu a reușit „să producă acea dezvoltare a forțelor de producție pe care Programul partidului nostru o consideră vitală și urgentă”.³⁰ În termeni mai clari, economia planificată socialistă a eșuat de îndată ce a fost introdusă. La urma urmei, Lenin a fost suficient de inteligent pentru a-și da seama că singura soluție consta în „revenirea la capitalism într-o măsură considerabilă”. Acestea au fost înseși cuvintele pe care Lenin le-a folosit pentru a-și formula schimbarea de politică.³¹

NPE a legalizat producția orientată spre profit, proprietatea privată în producția de bunuri de consum și acumularea de bogăție. De asemenea, a încorporat țărani în sistemul economic prin introducerea unui „impozit natural”. Comuniștii au permis întreprinderilor de stat să își închirieze fabricile unor persoane private și au plasat chestiunile financiare, logistice și antreprenoriale în mâini private. În iulie 1921, libertatea comerțului a

fost chiar restabilită pentru meșteșugari și pentru întreprinderile industriale mici.³²

Noile orientări adoptate în toamna anului 1921 se opuneau în mod hotărât egalitarismului pentru lucrătorii cu niveluri diferite de calificare. Distribuirea gratuită a alimentelor, a bunurilor de consum produse în masă și a serviciilor de stat – care tocmai fuseseră sărbătorite ca mari „realizări” socialiste – au fost anulate, iar chiriile au fost restabilite. Nu se mai vorbea de abolirea banilor. Istoricul german Helmut Altrichter scrie: „Statul își păstrase controlul asupra ‘înălțimilor dominante ale economiei’: bănci, monedă, sistemul de transport, comerț exterior, industria mare și mijlocie. Sub acest prag, însă, se străduia să obțină o mai mare productivitate și eficiență, mai multă concurență, mai puțină dominație de sus și mai multă inițiativă de jos”.³³

Ceea ce s-a întâmplat în continuare a fost ceea ce se întâmplă întotdeauna când chiar și o mică doză de capitalism și de piață liberă este adăugată la o planificare de stat: economia și-a revenit. Foametea (în 1921/22, cel puțin 5 milioane din 29 de milioane de oameni au murit înfometaji; unele estimări menționează până la 14 milioane de morți de foame³⁴) a scăzut între 1923 și 1928, productivitatea a crescut și, până în 1925/26, a fost restabilită la nivelurile existente înainte de război în multe industrii importante.³⁵ Noua Politică Economică a reprezentat recunoașterea de către comuniști a faptului că povestea oficială, care dădea vina pe „sabotori și agenți străini” și pe alți factori externi pentru pierderile de recolte, foamete și scăderea producției, nu corespundea realității. Principalele cauze ale necazurilor Rusiei se aflau în politicile economice socialiste.

Dar pentru comuniști, NPE nu a reprezentat nimic mai mult decât o retragere tactică. În decembrie 1926, Stalin a declarat că „am introdus NPE, am permis capitalul privat și, într-o oarecare măsură, ne-am retras pentru a ne regrupa forțele și a trece mai târziu la ofensivă”.³⁶ În 1929, Stalin a inițiat următoarea etapă a revoluției socialiste, iar de data aceasta s-a concentrat asupra agriculturii. Până în acel moment, bolșevicii nu reușiseră niciodată să își afirme cu adevărat dominația în mediul rural. Jörg Baberowski descrie în mod impresionant modul în care largi segmente ale țărănimii trăiau departe de conducătorii lor comuniști, nu doar din punct de vedere geografic, ci și ideologic și economic. În multe sate nu exista

nicio celulă a partidului comunist sau organ de stat, iar dacă existau, acestea aveau puțină putere. „Pentru țărani, funcționarii comuniști nu erau, în general, altceva decât reprezentanții unei autorități străine care cerea taxe și vorbea o limbă de neînțeles.”³⁷

În realitate, bolșevicii nu au înțeles realitatea vieții țăranilor. Aceștia gândeau în termenii ideologiei lor de luptă de clasă și credeau că își pot stabili dominația în mediul rural punându-i pe țăranii săraci împotriva chiaburilor mai bogați, la fel cum îi puseseră pe muncitori împotriva capitaliștilor. „Pentru țărani, însă”, scrie Baberowski, „presupusul antagonism dintre bogați și săraci nu avea niciun fel de sens. Când țăranii intrau în conflict pentru pământ sau influență, acestea erau dispute între familii sau clanuri ... Chiaburii nu erau pur și simplu stăpânii satului, ci erau și protectorii acestuia. În vremuri de mizerie și sărăcie, puterea și influența lor în rândul celorlalți țărani creștea de fapt.”³⁸

„Eliminarea clasei chiaburilor [adică a celor mai bogați țărani]” era un obiectiv oficial al bolșevicilor. În *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice*, manualul standard pe care toți comuniștii din lume trebuiau să îl studieze, se afirmă, în schimb, că trăsătura distinctivă a revoluției împotriva chiaburilor a constat în aceea „că a fost realizată de sus, la inițiativa statului, și susținută direct de jos, de milioane de țărani, care luptau pentru a se debarasa de robia chiaburilor și pentru a trăi în libertate în fermele colective”. Această revoluție a eliminat „cea mai numeroasă clasă de exploatare din țara noastră, clasa chiaburilor, pilonul de bază al restaurării capitaliste”.³⁹ În 1929, Stalin a justificat astfel decizia de a lichida clasa chiaburilor: „Ultima speranță a capitaliștilor din toate țările, care visează să restaureze capitalismul în U.R.S.S. – ‘principiul sacru al proprietății private’ – se prăbușește și dispăre. Țăranii, pe care ei îi considerau materialul care fertilizează solul pentru capitalism, abandonează în masă laudatul standard al ‘proprietății private’ și iau calea colectivismului, calea socialismului. Ultima speranță de restaurare a capitalismului se prăbușește.”⁴⁰

În iunie 1930, Stalin a declarat cu mândrie, la cel de-al șaisprezecelea Congres al Partidului Comunist Rus, că „procesul de eliminare a chiaburilor ca clasă în țara noastră avansează cu toată viteza”.⁴¹ Metoda „colectivizării complete”, a continuat Stalin, era „esențială”: „Cum poate fi aban-

donată fără a trăda comunismul, fără a trăda interesele clasei muncitoare și ale țărănimii?”⁴²

Viaceslav Molotov, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Stalin din 1930 până în 1949, în calitate de șef al guvernului sovietic și, în cele din urmă, de ministru de externe, a declarat la o reuniune a secretarilor de partid din februarie 1930 că chiaburii care au opus rezistență ar trebui înecați ca pisicile în râuri. „Vom saluta toate propunerile utile venite din provincii”. Unii ar fi trebuit să fie împușcați, alții deportați în Siberia.⁴³

În 1930-31, în timpul campaniei de colectivizare a agriculturii, două milioane de oameni au fost deportați ca chiaburi și 30.000 au fost împușcați.⁴⁴ Mulți țărani s-au împotrivit colectivizării și au sacrificat milioane de animale proprii în semn de protest împotriva colectivizării animalelor. În plus, milioane de animale au pierit în timpul unei noi foamete. Între 1928 și 1933, numărul porcilor și al bovinelor a scăzut la jumătate, iar cel al oilor cu o treime. Numărul de cai și boi de muncă a scăzut de la 29,7 milioane în 1928 la 18,8 milioane în 1932.⁴⁵

Comuniștii au continuat să mărească taxele pe produsele agricole cultivate de țărani, iar cei care nu se conformau puteau fi împușcați ca „hoți de proprietate socialistă”. În 1932, a fost adoptată o lege care specifica o pedeapsă de 10 ani de închisoare sau pedeapsa cu moartea pentru „orice furt sau deteriorare a proprietății socialiste”. Numai din august 1932 până în decembrie 1933, peste 125.000 de persoane au fost condamnate în temeiul acestei legi, iar 5.400 au primit pedeapsa cu moartea.⁴⁶

Chiar și *Cursul scurt de istorie a Partidului Comunist (bolșevic) al Uniunii Sovietice*, autorizat de Stalin însuși, a trebuit să recunoască faptul că „principiul *voluntar* al formării fermelor colective era încălcat și că, într-un număr de districte, țăranii erau *forțați* să accepte colectivizarea sub amenințarea de a fi deposedați, privați de drepturi și așa mai departe”⁴⁷ – o critică neobișnuită pentru o lucrare stalinistă, dar care, de fapt, minimaliza crimele barbare și regimul coercitiv, vorbind doar de „denaturări și greșeli comise de organizațiile locale”.⁴⁸ De fapt, a fost o campanie sângeroasă împotriva țăranilor, în care milioane de oameni au căzut victime ale foametei, deportării și morții.

Mulți intelectuali și jurnaliști din Occident au minimalizat sau chiar

au lăudat campania de teroare și colectivizare. Walter Duranty, corespondentul *New York Times* la Moscova, care a primit Premiul Pulitzer pentru cel mai bun corespondent străin în 1932, a vorbit despre colectivizare: „Istoricii din viitor ... ar putea foarte bine să considere lupta rusească pentru colectivizare ca o perioadă eroică a progresului uman ... Cea mai înapoiată parte a populației ar avea șansa de a obține lucrul de care are cea mai mare nevoie, și anume educația ... femeile ar avea șansa de a se bucura și ele de timp liber și libertate ... indiferent dacă satele preferă sau nu mizeria și ignoranța, progresul le-ar fi imposibil”.⁴⁹

Istoricul și criticul literar american Waldo Frank a lăudat sistemul economic sovietic, deoarece muncitorii nu lucrau pentru un patron: „Aici sunt muncitori fericiți, pentru că sunt bărbați și femei întregi ... Visul, gândul, dragostea colaborează în activitatea plictisitoare de a fabrica piese electrice, deoarece acești muncitori nu lucrează pentru un patron.”⁵⁰

Politica de colectivizare a avut ca fundal obiectivul lui Stalin de a industrializa Rusia prin forță. Valuta provenită din vânzarea de cereale a fost folosită pentru a făuri industria grea, care s-a dezvoltat rapid. Prețul a fost unul ridicat – istoricul Helmut Altrichter scrie despre „mobilizarea teroristă a întregii populații” în slujba expansiunii industriei.⁵¹ În districtele agricole din jurul Moscovei, rata mortalității a crescut cu 50% între ianuarie și iunie 1933. La începutul anilor 1930, au existat cu 6 milioane mai multe decese decât de obicei și aproximativ 300.000 de persoane au murit în timpul deportărilor.⁵²

În același timp, comuniștii au început să creeze un sistem național de lagăre de concentrare și de muncă, așa-numitul Gulag. La începutul anului 1935, existau 965.000 de prizonieri în sistemul Gulag, 725.000 în „lagăre de muncă” și 240.000 în „colonii de muncă”.⁵³ Deși existau și mulți deținuți politici și deținuți de drept comun, majoritatea deținuților erau cetățeni „obișnuiți” care încălcaseră legile din ce în ce mai dure, fiind pedepsiți, de exemplu, pentru „încălcarea legii pașapoartelor” (care a eliminat libertatea de circulație în interiorul țării), pentru „neîndeplinirea numărului minim de zile de muncă” sau pentru „distrugerea proprietății sovietice”.⁵⁴

La 1 ianuarie 1941, în lagărele Gulagului se aflau peste 1,9 milioane de deținuți.⁵⁵ Regimul, care își propusese să îi elibereze pe muncitori, s-a

transformat din ce în ce mai mult într-un sistem de muncă forțată și de dominație. Deoarece nu existau stimulente economice, așa cum există în capitalism, procesul de industrializare nu putea fi impus decât cu cea mai brutală forță.

Bineînțeles, sistemul nu a creat doar perdanți, ci și câștigători. Atunci când așa-numiții specialiști tehnici, adică ingineri, tehnicieni, directori de fabrici etc., au fost arestați sau împușcați, s-a creat spațiu pentru parveniți. La începutul celui de-al doilea plan cincinal, scrie Baberowski, mai mult de jumătate dintre directorii de fabrică erau foști muncitori. În universități și școli a prevalat sistemul de cote, acordând un tratament preferențial muncitorilor și copiilor acestora în alocarea de locuri la universitate.⁵⁶ Stalin se poziționase ca un om al poporului, un aliat al proletarilor răsculați, un om care venea de jos, de la începuturi umile și care – spre deosebire de intelectualul Troțki – vorbea același limbaj simplu și crud ca și oamenii obișnuiți.⁵⁷

Politica regimului comunist a fost caracterizată de o interacțiune constantă între teroarea cea mai brutală și faze în care teroarea se reducea într-o oarecare măsură și se făceau concesii economice țăranilor, înainte de a trece la un nou val de teroare. Comuniștii își testau mereu limitele și doar fazele de foamete extremă îi puteau convinge să se abată de la doctrina lor pură și să implementeze cel puțin unele elemente ale proprietății private și ale principiilor pieței.

În măsura în care comuniștii și-ar fi impus în mod consecvent linia lor în agricultură și ar fi permis doar proprietatea de stat, sistemul s-ar fi prăbușit complet și ar fi murit și mai mulți oameni de foame.

Ca urmare a colectivizării, producția agricolă s-a prăbușit, chiar dacă Stalin a proclamat la cel de-al XVI-lea Congres că „este o certitudine că acum suntem în măsură nu numai să înlocuim producția chiaburilor cu cea a fermelor colective și a fermelor de stat, ci și să o depășim de câteva ori”.⁵⁸ Adevărul era diametral opus – chiar și Stalin a trebuit să dea înapoi și să permită mai multă proprietate privată în agricultură. Țăranilor li s-au acordat mici suprafețe de teren agricol pentru uz privat. Superioritatea proprietății private și a pieței față de socialism este evidentă din următoarele cifre: „Deși terenurile utilizate în mod privat reprezentau mai puțin de 5% din totalul terenurilor agricole, în anii 1950 acestea furnizau peste

70% din cartofi, aproximativ 70% din lapte și aproape 90% din ouă. În anii 1930 au asigurat mijloacele de trai ale fermierilor colectivi. Ceea ce primeau ca salariu de la fermele colective nu era suficient pentru a supraviețui.”⁵⁹ Industrializarea a fost realizată în primul rând în detrimentul agriculturii – după cum o demonstrează faptul că abia în anii 1950 producția agricolă pe cap de locuitor a revenit la nivelul din 1928.

Dezastrul colectivizării nu i-a descurajat pe comuniștii din alte țări. Este adevărat, Stalin l-a sfătuit în mod special pe liderul revoluționar chinez Mao Zedong în 1950, pe baza propriei sale experiențe, să lase nestingerite bunurile țăranilor bogați pentru a accelera redresarea agricolă a Chinei după anii de război civil. Dar Mao a ignorat sfatul lui Stalin. El a considerat că redistribuirea terenurilor este o modalitate ușoară de a câștiga sprijinul țăranilor. Pământul a fost măsurat și distribuit celor săraci. Cei bogați au fost umiliți, deposedați și chiar uciși. „Implicând o majoritate în uciderea unei minorități atent desemnate, Mao a reușit să lege permanent poporul de partid”, scrie istoricul olandez și expertul sinolog Frank Dikötter. El estimează că numărul „dușmanilor de clasă” uciși între 1947 și 1952 a fost de 1,5 până la 2 milioane de persoane.⁶⁰

După moartea lui Stalin în 1953, Mao a accelerat ritmul colectivizării în China. În același an, a fost introdus un monopol al cerealelor, obligându-i pe țărani să își vândă recoltele la prețuri stabilite de stat. În 1955-56 au fost introduse colective agricole similare fermelor de stat din Uniunea Sovietică. Acestea au preluat înapoi pământul care tocmai fusese dat țăranilor săraci, iar populația rurală a fost transformată în șerbi puși la discreția statului⁶¹

În 1958, a început cel mai mare experiment socialist din istoria omenirii, Marele Salt Înainte al lui Mao. Am descris acest lucru în detaliu în primul capitol al cărții mele *The Power of Capitalism* și l-am abordat pe scurt în capitolele 1 și 3 ale acestei cărți.

Atrocitățile comise în această perioadă sunt de nedescris. În total, aproximativ 45 de milioane de oameni au murit, fie de foame, fie uciși. Frank Dikötter descrie această perioadă îngrozitoare: „Oamenii care nu munceau suficient de mult erau spânzurați și bătuți; unii erau înecați în iazuri. Alții erau stropiți cu urină și forțați să mănânce excremente. Oamenii erau mutilați. Un raport distribuit conducerii de vârf, inclusiv

președintelui Mao, descrie cum unui bărbat pe nume Wang Ziyou i s-a tăiat o ureche, i s-au legat picioarele cu sârmă și i s-a aruncat o piatră de 10 kilograme pe spate înainte de a fi însemnat cu fierul înroșit – ca pedeapsă pentru că a dezgropat un cartof. Au existat chiar și cazuri în care oamenii au fost îngropați de vii. Când un băiat a furat un pumn de cereale într-un sat din Hunan, șeful local Xiong Dechang l-a obligat pe tatăl său să-și îngroape fiul de viu. Bărbatul a murit de supărare câteva zile mai târziu.”⁶²

După aceste evenimente teribile, Mao a fost supus, cel puțin temporar, criticilor. La o reuniune a cadrelor de partid de la Beijing, șeful statului, Liu Shaoqi (președintele Republicii Populare Chineze din 1959 până în 1968), a descris foametea ca un dezastru provocat de om, iar sprijinul pentru Mao a atins un minim istoric.

Acum, cel puțin o parte a proprietății private era permisă, iar țăranilor li s-a permis să cultive mici parcele de pământ pentru ei înșiși. Dar Mao a subliniat în mod repetat că lupta de clasă era departe de a se fi încheiat; oriunde se uita, vedea dovezi ale forțelor capitaliste. Nici măcar nu se înșela pe deplin în această privință, deoarece peste tot în China au fost înființate întreprinderi spontane și ilegale. În Shenyang (Manciuria), existau un număr uluitor de 20.000 de întreprinzători privați, în timp ce în Wuhan, centrul comercial și industrial de pe cursul mijlociu al râului Yangtze, 3.000 de profitori își câștigau existența exploatând lacunele din economia planificată. „Mulți își desfășurau activitatea în mai multe provincii. Rețelele private au fost construite în lung și în lat, implicând nu numai produse agricole, ci și aur și argint ... O economie subterană a înflorit în interstițiile fermelor colective. Existau fabrici subterane, echipe de construcții subterane, corpuri de transport subterane.”⁶³

Fără permisiunea țăranilor de a cultiva parcele de pământ private și fără economia subterană, sistemul socialist s-ar fi prăbușit cu siguranță. Dar Mao nu era pregătit să accepte aceste degenerări capitaliste. El a declarat că o treime din puterea țării nu mai era în mâinile comuniștilor,⁶⁴ și Liu Shaoqi a lansat o mare „Campanie de educație socialistă”. Provinciile întregi au fost acuzate că „au luat calea capitalismului”. Peste 5 milioane de membri de partid au fost pedepsiți și peste 77.000 de persoane au fost hăituite până la moarte.⁶⁵

Spre deosebire de Stalin, Mao credea că lupta de clasă trebuie să conti-

nue de jos în sus, din rândul oamenilor, pentru a eradica riscul unei restaurări a capitalismului. El a decis să declanșeze Marea Revoluție Culturală Proletară, care a început la 1 iunie 1966, cu un apel în *Cotidianul poporului*. Titlul îi îndemna pe cititori să „Măturați toți monștrii și demonii!”. Acesta a fost semnalul de start al Revoluției Culturale. Poporul era îndemnat să se ridice și să îi caute pe reprezentanții burgheziei care ar fi încercat să transforme dictatura proletariatului într-o dictatură a burgheziei.⁶⁶

S-au mobilizat în special elevii și studenții. Aceștia s-au revoltat pe străzi și s-au îndreptat împotriva „țărănilor bogați și murdari”, a „proprietarilor de terenuri nenorociți”, a „capitaliștilor sugători de sânge”, a „neo-burgheziei” și a „elementelor de clasă străine”,⁶⁷ dar adesea pur și simplu împotriva propriilor profesori sau învățători, care erau acuzați de gândire capitalistă. Primul deces a avut loc într-o școală de fete administrată de Universitatea Normală din Beijing, unde directoarea adjunctă a fost torturată. Studenții i-au scuipat în față, i-au umplut gura cu pământ, i-au legat mâinile la spate și apoi au bătut-o, inclusiv cu băte cu țepi. După câteva ore de tortură, directoarea adjunctă și-a pierdut cunoștința și a murit.⁶⁸

Directorului unei școli din Beijing i s-a ordonat să stea în picioare sub soarele arzător în timp ce Gărzile Roșii turnau apă fierbinte peste el. O profesoară de biologie a fost torturată ore în șir până când a murit, după care ceilalți profesori au fost forțați să îi bată cadavrul. În școlile primare, unde elevii nu aveau mai mult de 13 ani, unii profesori au fost forțați să înghită cuie și excremente, altora li s-a ras părul și au fost forțați să se palmuiască reciproc.⁶⁹ Colegii de clasă erau, de asemenea, umiliți și, uneori, torturați până la moarte pentru că aveau „ambient familial prost” sau proveneau din „familii exploatare”.⁷⁰

Într-un district periferic din Beijing, cadrele locale ale Partidului Comunist au ordonat ca toți proprietarii de terenuri și toate celelalte „elemente rele”, inclusiv membrii familiilor lor, să fie exterminați. Unii au fost omorâți în bătaie, alții au fost înjunghiați cu foarfeci sau strangulați cu sârmă. Mai mulți au fost electrocuțați, iar copiii au fost spânzurați de picioare și biciuiți. O fetiță de opt ani și bunica ei au fost îngropate de vii.⁷¹

Tinerii din Garda Roșie au făcut raiduri în casele oamenilor din „clasele sociale rele”. Văduva unui fost director al companiei petroliere Shell

din Shanghai a fost bătută în apartamentul ei, totul a fost distrus și vandalizat. Un oficial de partid a întrebat-o: „Este corect ca tu și fiica ta să locuiți într-o casă cu nouă camere și patru băi, când în Shanghai există o lipsă atât de gravă de locuințe? Este corect să folosiți covoare din lână și să aveți fiecare cameră plină de mobilier din lemn de trandafir și abanos, când există o lipsă de lemn și de mobilier de bază pentru ceilalți? Este oare corect să purtați mătase și blană și să dormiți sub plăpumi umplute cu puf?” La scurt timp după aceea, văduva a fost dusă la o închisoare locală, iar mai multe familii din clasa muncitoare s-au mutat în casa ei.⁷² În Shanghai a avut loc un val de exproprieri, iar 30.000 de familii au fost obligate să își cedeze proprietățile statului. Multora li s-a acordat un mic spațiu de locuit pentru care li s-a cerut chirie. Marea majoritate a victimelor au fost clasificate drept „elemente rele care exploatau proletariatul”.⁷³

În timp ce Revoluționarii Culturali persecutau „elementele capitaliste” pentru că ar fi trăit în lux, în cei 27 de ani de guvernare au fost construite 50 de proprietăți pentru Mao, nu mai puțin de cinci doar în Beijing. Proprietățile au fost amplasate pe terenuri enorme, majoritatea în cadre grandioase. În multe locuri de o mare frumusețe, un întreg munte sau o întindere lungă de lacuri au fost delimitate pentru uzul său exclusiv.⁷⁴ Deoarece lui Mao îi plăcea să înoate, vilele sale erau dotate cu piscine luxoase, care erau încălzite luni întregi, în cazul în care Mao ar fi avut brusc chef de o baie.⁷⁵ Mao era, de asemenea, un gurmand și își primea delicatesele preferate de la 1.000 de kilometri depărtare.⁷⁶ În plus, Mao, care le cerea compatrioților săi abstenența sexuală, era aprovizionat în permanență cu femei tinere și frumoase care trebuiau să îi îndeplinească ordinele.⁷⁷ Mao a câștigat o avere din vânzarea cărților sale, pe care toată lumea era obligată să le dețină. Biografia săi, Jung Chang și Jon Halliday, afirmă: „Mao a fost singurul milionar apărut în China lui Mao.”⁷⁸

Dar chinezii nu știau nimic din toate acestea. Deoarece lucruri precum hainele decente, pantofii cu tocuri înalte, machiajul, porțelanul etc. erau considerate capitaliste și oricine le deținea risca să fie ridiculizat sau bătut, producția tuturor acestor obiecte a fost oprită. În schimb, în toată China au fost produse câteva miliarde(!) de insigne cu Mao pentru a fi prinse la reverul oamenilor, chiar deasupra inimii.⁷⁹ La fiecare colț de stradă și pe câmpuri au fost instalate difuzoare, care au răsunat la volum

maxim, de dimineața până seara, sloganuri împotriva capitalismului și în favoarea socialismului. Peste tot magazinele și străzile au fost redenumite, ștergând eventualele reminiscențe ale trecutului capitalist sau feudal. Cele mai frecvente nume noi pentru magazine erau Steagul Roșu, Garda Roșie, Estul este roșu, Muncitorii, Țăranii, Poporul etc. În Shanghai, mai mult de o sută se numeau Garda Roșie.⁸⁰

Citate din operele președintelui Mao Tze-Dun, cunoscută în Occident și sub numele de *Micuța carte roșie*, a fost tipărită în milioane de exemplare și a fost fluturată și recitată cu entuziasm de activiștii Gărzii Roșii. Unul dintre citatele lui Mao era, de exemplu: „Revoluția nu este un ospăț, nu este o creație literară, nu este un desen sau o broderie; ea nu poate fi făcută atât de elegant, atât de liniștit și de delicat, cu atâta blândețe, amabilitate, curtoazie, reținere și generozitate. Revoluția este o răscoală, un act de violență, prin care o clasă răstoarnă pe alta.”⁸¹ Clasa conducătoare fusese răsturnată de mult timp, dar, conform filozofiei lui Mao, lupta dintre capitalism și socialism era una permanentă – iar Revoluția Culturală era un mijloc pentru atingerea acestui scop.

Mao susținea că elementele capitaliste au prins rădăcini în partid. Inițial, oficialii de partid au reușit să direcționeze ura tinerilor Gărzi Roșii împotriva profesorilor și învățătorilor lor – sau împotriva oamenilor obișnuiți care erau transformați în țapi ispășitori pentru că aveau „ambient de clasă prost”. Dar, în curând, Gărzile Roșii au mutat ținta atacurilor lor asupra oficialilor de partid. „Părea o revoluție populară. La fel cum Mao îi incitase pe studenți să se revolte împotriva profesorilor lor cu câteva luni înainte, acum îi dezlănțuia pe oamenii obișnuiți împotriva liderilor lor de partid. Făcând acest lucru, el a exploatat un rezervor profund de resentimente. Se părea că numărul oamenilor care nutreau nemulțumiri împotriva oficialilor de partid nu se mai termina.”⁸²

Inițial, armatei i s-a ordonat să nu se implice în lupte, dar în curând a intervenit. Fronturile erau neclare. Mulți membri ai armatei îi considerau pe rebeli contrarevoluționari, agitatori care foloseau Revoluția Culturală doar ca pretext pentru a ataca partidul și socialismul. Situația a devenit din ce în ce mai confuză pe măsură ce în toată țara au izbucnit revolte împotriva armatei, urmate curând de atacuri directe asupra ei. În iunie 1967, China era în plin haos. Contrarevoluționarii se înarmau, iar situația

amenința să scape complet de sub control înainte ca Mao să semneze un decret care autoriza armata să se apere împotriva rebelilor.⁸³ În unele părți ale țării a izbucnit un război civil deschis, în care s-au folosit mitraliere, mortiere și napalm.⁸⁴

În vara anului 1968, 80.000 de oameni au fost uciși numai în provincia Guangxi. Miliția locală s-a aliat cu armata pentru a-i vâna pe presupușii rebeli. În Liujang, unele dintre victime au fost decapitate în public, capetele lor fiind expuse cu un bilet pe care scria „contrarevoluționar”. Într-o comună populară, au circulat zvonuri despre un complot contrarevoluționar iminent, în care proprietarii de terenuri urmau să vină și să-și revendice vechile terenuri. Drept urmare, aproximativ 60 de persoane au fost duse cu forța pe un câmp și obligate să îngenuncheze în timp ce capetele le erau zdrobite cu ciocane.⁸⁵

În unele locuri, „dușmanii de clasă” erau tăiați în timp ce erau încă în viață; inimile și ficatul le erau scoase și mâncate. Acesta nu era canibalism, spuneau rebelii, pentru că era vorba de carnea proprietarilor și a spionilor.⁸⁶

În septembrie 1968, liderul de stat Zhou Enlai a anunțat o victorie „pe toate planurile”. Dar acum a început o campanie de sus pentru a curăța partidul de „spioni” și „trădători”. Între 1968 și 1980, 17 milioane de studenți au fost alungați din orașe la țară, unde trebuiau să fie „reeducați” de către țărani. De fapt, cei mai mulți dintre cei trimiși la țară au trăit separat de țărani. Mulți locuiau în peșteri, cotețe de porci sau magazii, iar mulți sufereau de malnutriție sau de alte carențe. Numeroase femei tinere au fost molestate sau violate.

Și nu doar tinerii au fost alungați la țară. Acestora li s-au alăturat cei mai slabi din societate – șomeri, vagabonzi, invalizi și muncitori pensionați care nu făcuseră niciodată agricultură în viața lor și care acum trebuiau să se descurce singuri, departe de orașe. Mulți au fost trimiși în lagăre de reeducare în zonele rurale, dar lagărele nu erau capabile să își întrețină rezidenții.

Revoluția culturală a dus la haos, iar partidul a pierdut parțial controlul, deoarece oficialii săi au fost absorbiți de conflicte. Acest lucru a permis oamenilor din mai multe provincii să își revendice libertățile de care îi lipsiseră comuniștii. Mulți fermieri au început să cultive legume pentru

consumul propriu. „Dorința de a deține terenuri a fost impulsionată de jos și ratificată de autoritățile locale abia mult mai târziu.”⁸⁷

Cei care au rămas în comunele populare și au ascultat de directivele partidului au avut o viață mult mai grea decât cei care nu au ascultat. „A fost o lume socialistă întoarsă cu susul în jos; cei care au răspuns la chemarea pieței au prosperat, în timp ce membrii colectivității au rămas împotmoliți în sărăcie.”⁸⁸

În toată zona rurală au apărut piețe mari, ilegale, unde oamenii își ofereau produsele. Inspectorii partidului erau neputincioși, deoarece, dacă încercau să intervină, erau amenințați de comercianți. A avut loc un proces de decolectivizare, deoarece multe mii de oameni au părăsit comunele populare în care fuseseră forțați să se integreze sau și-au extins terenurile agricole private mult peste ceea ce era permis. În provincia Guangzhou, au apărut fabrici clandestine, dedicate în întregime alimentării pieței negre.⁸⁹ Deoarece economia planificată nu putea produce suficiente bunuri pentru a satisface cererea populației obișnuite, peste tot au apărut în mod spontan structuri de economie de piață. În unele părți ale țării nu mai exista lemn, astfel că peste tot puteau fi văzute case neterminate, abandonate din lipsă de lemn și de alte materiale de construcție. Ca răspuns, au apărut sute de fabrici care făceau comerț ilegal cu lemn.⁹⁰

Dikötter descrie o „revoluție tăcută” de lungă durată care a luat amploare după Revoluția Culturală: „În întreaga țară, oamenii au început să se reconecteze în liniște cu trecutul, de la liderii locali care s-au concentrat pe creșterea economică la sătenii care au reconstituit piețele populare ... Uneori, un fermier nu făcea decât să forțeze limitele economiei planificate, aducând ceva porumb pe piață sau petrecând mai mult timp pe o parcelă privată. În alte cazuri, unii au fost mai îndrăzneți, deschizând fabrici clandestine sau speculând cu produse de bază controlate în mod normal de stat. Dar peste tot, într-un fel sau altul, oamenii au fost încurajați de eșecul Revoluției Culturale să ia lucrurile în propriile mâini. După cum a remarcat un observator isteț, ‘oamenii au decis că nu mai vor să trăiască așa cum o făceau și au pus la cale modalități de a ieși din situația dificilă în care se aflau’. A fost o revoluție inegală, peticită, venită de jos și care a rămas în mare parte tăcută, dar care, în cele din urmă, avea să cuprindă întreaga țară.”⁹¹

Un factor crucial în înțelegerea dinamicii reformelor chineze inițiate de Deng Xiaoping după moartea lui Mao este faptul că acestea au fost doar parțial inițiate „de sus”. Multe evoluții au fost spontane – forțele pieței au prevalat, ca să spunem așa, împotriva statului. Economistul chinez Weiyang Zhang scrie că Deng Xiaoping a fost numit „arhitectul” reformelor din China: „Cu toate acestea, Deng Xiaoping a înțeles că reformele economice și sociale sunt diferite de construcția de clădiri. Nu se pot construi conform unor planuri prestabilite. În schimb, trebuie adoptată o abordare de tipul ‘traversează râul pipăind pietrele’.”⁹²

Deng, susține Zhang, a urmărit o strategie de reformă prin experimentare. Nimic important nu a fost pur și simplu decretat – nici reforma prețurilor, nici reforma pieței muncii, nici reforma fiscală, nici reforma comerțului exterior. Abordarea lui Deng a fost întotdeauna aceea de a experimenta noi abordări în anumite domenii sau sectoare (de exemplu, zonele economice speciale). Dacă funcționau, acestea erau extinse; dacă nu, erau abandonate.⁹³ Un rol esențial l-a jucat încurajarea acordată inițiativelor „de jos”, spre deosebire de planificarea inițiativelor la nivel central. Cea mai importantă abilitate a sa, după cum spune Zhang, a fost că „Deng Xiaoping știa ce nu știa!”⁹⁴

Intelectualii occidentali și-au temperat entuziasmul față de China pe măsură ce capitalismul se impunea. În timpul și după Revoluția Culturală, Mao și China au fost o sursă de inspirație pentru intelectualii de pretutindeni. Simone de Beauvoir, faimoasa feministă și teoreticiană franceză, scria la acea vreme: „Viața în China este astăzi excepțional de plăcută ... O mulțime de vise dragi sunt autorizate de ideea unei țări ... în care generalii și oamenii de stat sunt savanți și poeți”.⁹⁵ Iar partenerul ei, filozoful Jean-Paul Sartre, un admirator mărturisit al lui Stalin, care anterior minimalizase Gulagul, scria despre China lui Mao: „Un regim revoluționar trebuie să scape de un anumit număr de indivizi care îl amenință și nu văd alt mijloc pentru asta decât moartea; este întotdeauna posibil să ieși dintr-o închisoare; revoluționarii din 1793 probabil că nu au ucis destui oameni”.⁹⁶

În Franța, unde anticapitalismul este mai pronunțat decât în orice altă țară occidentală, admirația pentru dictatori precum Stalin și Mao a fost întotdeauna deosebit de puternică în cercurile intelectuale. Cartea

*Generation Stalin. French Writers, the Fatherland and the Cult of Personality*⁹⁷ oferă numeroase mărturii ale admiratorilor lui Stalin. Și astfel, nu este o coincidență faptul că cel mai radical experiment socialist din istorie, regimul khmerilor roșii din Cambodgia, a fost conceput în universitățile din Paris.

În acest proces, între o cincime și un sfert din populația Cambodgiei a pierit de la mijlocul anului 1975 până la începutul anului 1979 – estimările variază între 1,6 și 2,2 milioane de persoane.⁹⁸ Acest experiment, pe care liderul Khmerilor roșii Pol Pot (denumit și „Fratele numărul 1”) l-a numit „Super Marele Salt Înainte”⁹⁹ în onoarea Marelui Salt Înainte al lui Mao, este cel mai revelator pentru că oferă o ilustrare extremă a credinței că o societate poate fi proiectată în mod artificial pe planșă.

În prezent, se afirmă uneori că Pol Pot și tovarășii săi au vrut să implementeze o formă puritană de „comunism primitiv”, iar guvernarea lor este descrisă ca o manifestare a iraționalității necontrolate. De fapt, acest lucru nu ar putea fi mai departe de adevăr. Creierile și liderii Khmerilor Roșii erau intelectuali proveniți din familii onorabile, care studiaseră la Paris și erau membri ai Partidului Comunist Francez. „Bazându-se pe împrumuturi din conceptele marxiste și maoiste, elita intelectuală a partidului și-a dezvoltat propria teorie a exploatării capitaliste mondiale, propriul model al societății cambodgiene și al faliilor istorice care au prins țara într-un ciclu de subdezvoltare și dependență.”¹⁰⁰

Doi dintre cei care au pus la cale totul, Khieu Samphan și Hu Nim, au scris teze marxiste și maoiste la Paris.¹⁰¹ Elita intelectuală care studiaseră la Paris a ocupat aproape toate pozițiile de conducere ale guvernului după preluarea puterii.¹⁰²

Ei au elaborat un plan detaliat pe patru ani care enumeră toate produsele de care țara va avea nevoie, în detaliu (ace, foarfece, brichete, câni, piepteni etc.). Nivelul de specificitate era extrem de neobișnuit, chiar și pentru o economie planificată. De exemplu, se spunea: „Mâncarea și băutura sunt colectivizate. Desertul este, de asemenea, pregătit colectiv. Pe scurt, ridicarea nivelului de trai al oamenilor în propria noastră țară înseamnă să o facem colectiv. În 1977, trebuie să existe două deserturi pe săptămână. În 1978, există un desert la două zile. Apoi, în 1979, există un desert în fiecare zi, și așa mai departe. Astfel, oamenii trăiesc în mod

colectiv cu suficient de multă mâncare; ei sunt hrăniți cu gustări. Ei sunt fericiți să trăiască în acest sistem”.¹⁰³

Partidul, scrie sociologul german Daniel Bultmann în analiza sa, „a planificat viețile populației ca pe o planșă de desen, încadrându-le în spații și nevoi prestabilite”.¹⁰⁴ Peste tot, sisteme de irigații și câmpuri gigantice urmau să fie construite după un model uniform, rectiliniu. Toate regiunile au fost supuse aceluiași obiective, deoarece partidul considera condițiile standardizate în câmpuri de exact aceeași dimensiune de natură să producă, de asemenea, randamente standardizate. „Cu noul sistem de irigații și câmpurile de orez în tablă de șah, natura urma să fie pusă în slujba realității utopice a unei ordini complet colectiviste care elimina inegalitatea din prima zi.”¹⁰⁵

Cu toate acestea, amenajarea barajelor de irigații în pătrate egale cu câmpuri la fel de pătrate în centrul lor a dus la inundații frecvente. Proiectele stricte ale Partidului au ignorat complet fluxurile naturale de apă, iar majoritatea oficialilor de partid aveau cunoștințe tehnice puține sau chiar deloc despre construcția barajelor. Sistemele de irigații au fost construite prin muncă forțată, care au urmat cu minuțiozitate planurile emise de la centru – iar 80% dintre ele nu au funcționat.¹⁰⁶

Proprietatea privată urma să fie complet abolită – așa cum am văzut în numeroase romane utopice. Dar „Fratele numărul 1” și tovarășii săi nu s-au limitat la colectivizarea pământului și a mijloacelor de producție. Din septembrie 1976, oamenii au trebuit să predea absolut totul, inclusiv ceasurile, radiourile, uneltele, sculele, plugurile, semințele, ustensilele de bucătărie etc.¹⁰⁷ Toată lumea trebuia să poarte aceeași uniformă neagră și fiecare sex avea propria tunsoare „revoluționară”. Nu existau bijuterii, însă, cadrele de partid puteau face rost de carnete de notițe, biciclete și pixuri care îi diferențiau clar de mulțime – și pe care le afixau cu mândrie.¹⁰⁸

Pentru a face tabula rasa și pentru a începe să construiască o societate dreaptă, aproape toată lumea a fost expulzată din orașe. În acest proces, comuniștii i-au mințit pe oameni și le-au spus că urmau să fie bombardati de SUA și că vor trebui să își părăsească locuințele doar pentru câteva zile. Asta însemna, de asemenea, că nu vor trebui să-și ia cu ei multe dintre bunuri sau chiar să își închie ușile. Li s-au dat 24 de ore pentru a-și părăsi casele, dar de la început planul a fost să nu-i mai lase să se întoarcă nicio-

dată. Familiile au fost deseori destrămate, comunitățile au fost separate și oamenii au fost strânși în colective. În cele mai multe cazuri, oamenii nu au fost mutați doar o singură dată, ci au fost duși iar și iar în alte locuri.

În mod insidios, oamenii au fost întrebați dacă vor să se întoarcă la casele lor. Dar aceasta era doar o întrebare capcană pentru a-i identifica pe cei care nu erau sănătoși din punct de vedere ideologic și care aveau nevoie de o reeducare mai intensă. Oricine răspundea la întrebare cu „da” era dus într-un alt loc – nu în fosta lor casă – unde condițiile de viață erau și mai insuportabile.¹⁰⁹

Comuniștii îi comparau pe oameni cu vitele: „Priviți acest bou cum trage plugul. Mănâncă atunci când i se ordonă să mănânce. Dacă îl lăsați să pască pe câmp, va mânca orice. Dacă îl puneți pe un alt câmp unde nu este suficientă iarbă, va paște fără să se plângă. Nu este liber și este în permanență supravegheat. Și când îi spui să tragă plugul, îl trage. Nu se gândește niciodată la soția sau la copiii săi ...”¹¹⁰ Colectivul și-a asumat chiar și rolul de a alege cu cine să se căsătorească oamenii. Oricine respingea un soț sau o soție mai mult de o dată era rapid catalogat drept dușman al sistemului.

În ziua în care Khmerii Roșii au preluat puterea, 17 aprilie 1975, liderul lor, Pol Pot, și-a stabilit planul pentru următoarele săptămâni și luni. Acesta conținea o serie de măsuri, printre care:

- evacuarea tuturor oamenilor din orașe,
- desființarea tuturor piețelor,
- abolirea banilor.

În aceeași zi, banca centrală a fost aruncată în aer, iar banii au fost complet eliminați. Bancnotele fluturau fără valoare pe străzile pustii ale orașului. Aurul și bijuteriile au fost confiscate de stat, la fel ca toate proprietățile private.

Economia planificată a eșuat rapid și radical. Oamenii au suferit de foame. Dar, bineînțeles, comuniștii nu au văzut cauza eșecurilor lor în imposibilitatea inerentă de a proiecta o societate pe planșă. Ei au dat vina pe presupușii sabotori. Zeci de mii de oameni au fost arestați și închiși în centre de tortură. Khmerii Roșii înșiși susțineau că nu aveau închisori și, într-un fel, acest lucru era adevărat, deoarece erau locuri de tortură și moarte din care aproape nimeni nu ieșea viu.¹¹¹

Sub tortură, au fost extorcate „mărturisiri”, cum ar fi aceasta: „Am dat instrucțiuni de a se distruge culturile prin recoltarea lor când erau încă necoapte. I-am ordonat lui Chaet să ardă orezul ... Scopul meu era să crez neliniște în rândul oamenilor, în special între Poporul Nou și Poporul Vechi. Acest lucru a împiedicat planul Partidului”¹¹²

Sau: „Sunt un fals revoluționar. În realitate, sunt un dușman, un dușman al poporului, al națiunii cambodgiene și al Partidului Comunist din Cambodgia. Sunt un intelectual ieftin și reacționar care doar se dă drept revoluționar.”¹¹³

Oamenii trebuiau să mărturisească faptul că lucrau pentru CIA, deși mulți nici măcar nu știau ce este CIA (unii credeau că este vorba de numele unei persoane). Unele dintre mărturisiri erau absurde și contradictorii, cum ar fi: „Nu sunt membru al CIA. Am mărturisit că aparțin CIA atunci când am fost confruntat cu vinovăția mea. Cer partidului să mă ucidă pentru că nu am urmat revoluția”.¹¹⁴

Întreaga țară a fost străbătută de o rețea de 196 de așa-numite centre de securitate și de reeducare, care erau identice în ceea ce privește structura, funcția și procedurile interne. Școlile și pagodele budiste au fost închise și transformate în lagăre de internare pentru inamicul de clasă.

Nucleul aparatului de securitate se baza cel mai mult pe recrutarea de copii cu vârste cuprinse între 12 și 16 ani, care, în opinia lui Pol Pot, erau vase goale, gata să fie umplute cu gândire socialistă. Un element al pregătirii copiilor a constat în a fi forțați să privească cum alții sunt uciși în mod oribil prin tortură îndelungată. Nu li se permitea să manifeste nicio emoție, deoarece acest lucru era interpretat ca un semn de simpatie față de inamic și urma să fie pedepsit în consecință.¹¹⁵

La început, teroarea a fost îndreptată în primul rând împotriva celor „bogați” și bine educați. „Orășenii bogați și educați s-au trezit brusc – și la propriu – la baza lanțului trofic. Rapoartele despre comportamentul sadic al cadrelor care trăiau ele însele în opulență și care chinuiau vechea elită erau în consecință abundente.”¹¹⁶ Partidul Comunist a declarat în special pe cei din clasele economice și educaționale superioare ca dușmani ai poporului și i-a ucis chiar și pentru cele mai mici infrațiuni în lagărele de reeducare.¹¹⁷ „Candidații care doreau să se alăture partidului trebuiau să provină din clasele inferioare, cum ar fi țărănimea săracă sau cei din partea inferioară a păturii mijlocii.”¹¹⁸

Dar, în curând, cercul de dușmani a devenit din ce în ce mai mare și nicio parte a populației nu a fost cruțată. Oricine putea fi demascat ca inamic al sistemului în orice moment, chiar dacă aparținea Partidului Comunist – cel puțin jumătate dintre cadrele acestuia au fost asasinate.¹¹⁹ Oricine nu dorea să fie considerat un „dușman” trebuia să expună și să denunțe în mod constant alți „dușmani”. Acest lucru a creat o spirală a violenței. Mai târziu, aproape 20.000 de gropi comune cu victime ale regimului au fost găsite în toată țara.

Puterea care conducea totul se numea „Angkar” („Organizația”), iar oamenii nici măcar nu știau cine era această organizație. Știau doar că nu i se puteau opune și că aceasta domina fiecare parte a vieții lor – la fel ca Big Brother din cartea 1984 a lui George Orwell. „Toate legile și reglementările revoluționare erau promulgate în numele Angkar; toate fărădelegile erau cunoscute și pedepsite de Angkar. Angkar era peste tot, o realitate omniprezentă de care nimeni nu putea scăpa. ‘Angkar are mai mulți ochi decât un ananas’, spunea cadrul. Soții și soțiile vorbeau despre Angkar doar în privat, în șoaptă, temându-se să nu fie auziți. Nimeni nu critica pe Angkar în public; chiar și cea mai trecătoare aluzie putea fi suficientă pentru a asigura arestarea, interogarea și dispariția ulterioară pentru reeducare. Pericolul era mereu prezent; în niciun moment nu se știa dacă nu cumva spionii Angkar ascultau.”¹²⁰

Regimul s-a prăbușit câțiva ani mai târziu. Khmerii Roșii oferă un exemplu extrem al strategiei de creare a utopiilor socialiste prin constructivism extrem. Pol Pot și tovarășii săi credeau că egalitatea radicală va duce la o societate dreaptă și fericită. Ar fi putut și ar fi trebuit să știe mai bine, mai ales după ce Marele Salt Înainte al lui Mao eșuase deja în China atât de răsunător, costând viețile a 45 de milioane de oameni. Pentru Pol Pot, experimentul maoist al Marelui Salt Înainte a servit drept model – doar că nu fusese pus în aplicare suficient de radical și de consecvent, motiv pentru care s-a referit la experimentul său drept „Super Marele Salt Înainte”. Noul imn național se încheia cu: „Haideți să ne construim patria pentru ca ea să facă un Mare Salt Înainte! Un imens, glorios și prodigios Mare Salt Înainte”.¹²¹

Un funcționar intelectual cu experiență în străinătate a declarat cu mândrie: „Facem o revoluție unică. Mai există vreo altă țară care să îndrăznească să desființeze banii și piețele așa cum am făcut-o noi? Suntem

mult mai buni decât chinezii, care ne admiră. Ei încearcă să ne imite, dar nu au reușit încă. Suntem un model bun pentru întreaga lume.” Chiar și după ce a fost înlăturat, Pol Pot a continuat să creadă că 17 aprilie 1975 a fost cea mai importantă dată din istoria tuturor revoluțiilor, „cu excepția Comunei de la Paris din 1871”.¹²²

Astfel, asistăm la o șir neîntrerupt de experimente socialiste eșuate – de la Uniunea Sovietică la China și până la cea mai radicală variantă din Cambodgia. Oricât de diferite ar fi fost în detaliu, toate au avut în comun iluzia constructivistă că doar prin abolirea proprietății private, combaterea „bogaților” și implementarea unei economii planificate oamenii pot fi eliberați de mizeria feudalismului și a capitalismului.

Și toate aceste regimuri – de la Stalin la Mao și Pol Pot – și-au găsit apologeți și admiratori printre intelectualii de renume. Între cei care au trivializat regimul de teroare socialistă din Cambodgia, de exemplu, s-a numărat Noam Chomsky, care s-a opus defăimării regimului, spunând că rapoartele privind crimele în masă au fost falsificate.¹²³

Filozoful anticapitalist Slavoj Žižek a ajuns chiar să declare că Khmerii roșii nu au mers suficient de departe: „Într-un fel, khmerii roșii *nu au fost suficient de radicali*: deși au dus la limită negarea abstractă a trecutului, nu au inventat o nouă formă de colectivitate”. Cu toate acestea, a adăugat el: „... violența revoluționară ar trebui să fie celebrată ca ‘eliberatoare’ și chiar ‘divină’.”¹²⁴

Ar trebui remarcat aici că Žižek a fost un admirator al lui Che Guevara și a descris teroarea lui Stalin din anii 1930 drept „teroare umanistă”: „Stalinismul a salvat efectiv ceea ce noi înțelegem prin umanitatea omului”.¹²⁵

Paul Hollander comentează: „Convingerile lui Žižek par a fi înrădăcinate într-o credință de nezdruccinat că nimic nu depășește relele capitalismului și violența pe care o generează. Este o convingere împărtășită, în diferite grade, de mulți intelectuali occidentali care au fost atrași de dictatori cu convingeri politice diferite dar care aveau în comun o dispoziție anticapitalistă.”¹²⁶

Anticapitalismul este sursa admirației chiar și pentru cele mai rele regimuri de teroare socialistă din istorie. Desigur, nu toate regimurile socialiste au fost la fel de violente și însetate de sânge ca cele ale lui Stalin, Mao și Pol Pot. Dar apoi, chiar și acele experimente socialiste care încep

mult mai inocent duc în curând la colaps economic și la reducerea libertăților, într-un proces de radicalizare cumulativă, după cum confirmă cel mai recent exemplu de experiment socialist eșuat: „Socialismul secolului XXI” al lui Hugo Chávez în Venezuela. Chávez a fost ales în mod democratic și, în primele zile ale regimului său, a promis să susțină drepturile de proprietate și a jurat că nu va „expropria niciodată nimic de la nimeni”.¹²⁷ Înainte de alegeri, Chávez a folosit o retorică surprinzător de conciliantă, prezentându-se ca un mare admirator al valorilor occidentale care a salutat investitorii străini, un „Tony Blair al Caraibelor”.¹²⁸ Într-o anumită măsură, aceasta a fost o înșelăciune deliberată. Cu toate acestea, Chávez nu și-a propus să își conducă țara spre dezastru economic și dictatură. Însă tocmai acest lucru s-a întâmplat. Pentru că există o anumită logică inerentă în faptul că eliminarea libertății economice duce întotdeauna la declin economic și apoi, la un moment dat, la eliminarea libertăților politice.

Nu ar trebui să credem în cuvintele și asigurările socialiștilor atunci când vorbesc despre libertate și democrație. Partidul Comunist din Germania (KPD) a afirmat în declarația-program din 11 iunie 1945: „Odată cu distrugerea hitlerismului, este de asemenea important să se finalizeze democratizarea Germaniei, acea tranziție burghezo-democratică ce a început în 1848 ... Suntem de părere că impunerea cu forța a sistemului sovietic în Germania ar fi o cale greșită ... Mai degrabă, suntem de părere că interesele cele mai stringente ale poporului german în situația actuală cer ca Germania să urmeze o altă cale, cea a stabilirii unui regim antifascist, democratic, o republică parlamentară, democratică, cu toate drepturile și libertățile democratice pentru popor.”¹²⁹

După cum arată istoria, în următorii câțiva ani în RDG s-a întâmplat exact contrariul. Sub pretextul antifascismului, pământul și mijloacele esențiale de producție au fost naționalizate și a fost instaurată o dictatură după modelul Uniunii Sovietice.

Friedrich Engels a promis că după socializarea mijloacelor de producție, statul va „dispărea” complet: „Primul act prin care statul se manifestă realmente ca reprezentant al societății întregi – luarea în stăpânire a mijloacelor de producție în numele societății – este în același timp, și ultimul său act independent ca stat. Intervenția unei puteri de stat în relațiile sociale devine, rând pe rând, de prisos în toate domeniile și se stinge apoi

de la sine. Guvernarea asupra persoanelor este înlocuită cu administrarea lucrurilor și conducerea proceselor de producție. Statul nu este ‘desființat, *el dispare treptat*’.¹³⁰ Și: „În măsura în care dispare anarhia producției sociale [pentru Engels, sinonimă cu economia capitalistă –R.Z.] piere și autoritatea politică a statului. Oamenii – stăpâni, în sfârșit, pe propria lor viață socială – devin, așadar, totodată și stăpânii naturii, proprii lor stăpâni, devin liberi.”¹³¹

În *Statul și revoluția*, Lenin și-a descris scopul final ca „desființarea statului, adică a oricărei constrângeri organizate și sistemice și, în general, a oricărei constrângeri a oamenilor”.¹³² Nu era necesară decât etapa intermediară a socialismului și dictatura proletariatului pentru a realiza această stare finală a societății comuniste. Marx scrisese deja în *Critica programului de la Gotha*: „Între societatea capitalistă și cea comunistă se află perioada transformării revoluționare a uneia în cealaltă. Acestei perioade îi corespunde și o perioadă de tranziție politică, al cărei stat nu poate fi altceva decât *dictatura revoluționară a proletariatului*.”¹³³

De fapt, nu a existat o dictatură a proletariatului în niciun stat socialist. După cum am văzut, Uniunea Sovietică timpurie s-a bazat tocmai pe zdrobirea mișcării muncitorești și s-a transformat rapid în dictatura unui partid și, în cele din urmă, a unui despot. Conform ficțiunii lui Marx, Engels și Lenin, o perioadă de tranziție urma să fie urmată de o stare finală în care nu va exista niciun stat. „În sfârșit”, scrie Lenin, „numai comunismul creează condițiile în care statul devine cu totul inutil, deoarece nu există *nimeni* care să fie reprimat, ‘nimeni’ în înțelesul de *clasă*, în înțelesul de luptă sistematică împotriva unei anumite părți a populației.”¹³⁴ Astfel, conform acestei logici, atunci când mijloacele de producție sunt socializate și clasele sunt private de baza lor economică, statul va muri de la sine.

După cum se știe, niciodată, în nicio țară din lume, nu s-a întâmplat așa ceva. Nu numai că statul nu a murit, ci s-a întărit în mod constant; violența nu a devenit inutilă, ci a fost una dintre trăsăturile caracteristice ale sistemelor socialiste – din Uniunea Sovietică în Venezuela. Și acest lucru a fost valabil inclusiv în perioadele care au urmat celor mai grave faze ale guvernării lui Stalin: Uniunea Sovietică post-Stalin poate că nu a cunoscut aceleași excese ca în anii 1930, dar a fost totuși o dictatură în care oamenii erau privați de drepturi fundamentale, cum ar fi libertatea

presei, libertatea de exprimare și libertatea de întrunire.

Oamenii au fost consolați iar și iar cu promisiunile unei utopii comuniste care, după cum au fost asigurați, nu mai era un vis îndepărtat. La cel de-al XXII-lea Congres din 1961, Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) a adoptat un program care promitea construirea comunismului în 20 de ani. „Construcția comunistă”, spunea acesta, „a devenit sarcina practică a partidului, cauza întregului popor sovietic”.¹³⁵ Până în 1970, promitea programul, Uniunea Sovietică va depăși „cea mai puternică și mai bogată țară capitalistă, SUA, în ceea ce privește producția pe cap de locuitor”. Apoi, până în 1980, „în U.R.S.S. va fi construită în mare parte o societate comunistă”.¹³⁶ Uniunea Sovietică va asigura cetățenilor săi un nivel de trai „mai ridicat decât cel al oricăreia dintre țările capitaliste”¹³⁷ și va deveni țara „cu cea mai scurtă și, în același timp, cea mai productivă și mai bine plătită zi de lucru”.¹³⁸ Întreaga populație ar fi capabilă „să-și satisfacă în mod adecvat nevoile cu produse alimentare de înaltă calitate și variate”,¹³⁹ iar până în 1980 se va ajunge la o asemenea „abundență de beneficii materiale și culturale pentru întreaga populație”, încât va fi posibilă trecerea „la principiul comunist al distribuirii în funcție de nevoi” proclamat de Marx.¹⁴⁰

Astfel, programul se referea în mod expres la *Critica programului de la Gotha* a lui Marx, în care acesta promitea: „În faza superioară a societății comuniste, după ce va fi dispărut subordonarea înrobitoare a indivizilor față de diviziunea muncii și, o dată cu ea, opoziția dintre munca fizică și cea intelectuală; după ce munca nu va mai fi doar un mijloc de existență, ci va fi devenit ea însăși prima nevoie vitală; când, o dată cu dezvoltarea multilaterală a indivizilor, vor fi sporit și forțele de producție, iar toate izvoarele avuției colective vor țâșni mai bogat – abia atunci concepțiile burgeze înguste asupra dreptului vor putea fi depășite cu totul și societatea va putea înscrie pe stindardele ei: de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi!”¹⁴¹

Asta a fost ceea ce a promis PCUS să realizeze până cel târziu în 1980. Dar niciuna dintre promisiunile lor nu a fost îndeplinită vreodată. Cu toate acestea, în acel an, în SUA au fost vândute 44 de milioane de aparate de radio, față de doar 6 milioane în URSS; 8 milioane de mașini au fost vândute în SUA, față de doar 1,4 milioane în URSS; și 29 de milioane de

magnetofoane, în timp ce în URSS s-au vândut doar 3,2 milioane.¹⁴²

În 1981, anul în care programul promitea că va fi fost construită societatea comunistă, o comparație între Statele Unite și Uniunea Sovietică arăta astfel: „În anii 1980, nivelul de trai din URSS va crește probabil mult mai lent decât în trecut, din cauza constrângerilor severe preconizate asupra creșterii economice. Acestea sunt câteva dintre principalele constatări ale unei comparații extinse a consumului pe cap de locuitor în URSS și în Statele Unite în 1976, pe baza unor date detaliate privind cheltuielile și a noilor parități ale puterii de cumpărare. În 1976, consumul real pe cap de locuitor în Uniunea Sovietică a fost de 34,4% din cel înregistrat în Statele Unite: această valoare este media geometrică a comparațiilor în ruble (27,6%) și în dolari (42,8%). În plus, se crede că aceste comparații sunt părtinitoare în favoarea URSS din cauza incapacității de a ține cont pe deplin de calitatea notoriu de slabă și de sortimentul restrâns de bunuri și servicii de consum sovietice. De asemenea, comparațiile nu pot lua în considerare sistemul de distribuție neregulat și primitiv și lipsurile aleatorii care fac cumpărăturile dificile pentru consumatorii sovietici. Pe baza unei comparații a mediei geometrice, consumatorii sovietici se apropie cel mai mult de omologii lor americani în ceea ce privește consumul de alimente, băuturi și tutun (54%) și de bunuri nealimentare (39%). Decalajul sovietic este masiv (mai puțin de 20% din nivelul american) în ceea ce privește consumurile de bunuri de folosință îndelungată și serviciile de uz casnic.”¹⁴³

Când Mihail Gorbaciov a lansat reforme profunde în Uniunea Sovietică la mijlocul anilor 1980, sistemul a alunecat complet în haos. Ceea ce a apărut, însă, nu a fost o societate capitalistă liberă, ci un sistem al „capitalismului de cumetrie”,¹⁴⁴ care este ineficient din punct de vedere economic și al cărui Produs Intern Brut este chiar mai mic decât cel al Italiei, în ciuda mărimii țării și a vastelor sale resurse de materii prime.¹⁴⁵

Sușținătorii „socialismului democratic” se distanțează de sisteme precum cele care au prevalat în Uniunea Sovietică și în țările din blocul estic. Dar ei se comportă ca și cum ar fi posibil să separe în mod arbitrar cele două – economia și politica: Atunci când critică sistemele socialiste, ei tind să critice constituția economică aproape ca pe o chestiune secundară, în loc să o pună în centrul condamnării lor. Se concentrează, în schimb, pe

eliminarea libertăților politice și democratice (de exemplu, libertatea de exprimare, libertatea presei etc.). Prescripțiile economice emise de mulți susținători ai „socialismului democratic” sunt destul de asemănătoare cu cele ale tovarășilor lor nedemocratici, caracterizate ca atare de o neîncredere profundă în forțele pieței și de o încredere aproape nelimitată în stat. „Socialiștii democratici” vor pur și simplu să corecteze „greșeala” făcută de socialismele reale din ultimii 100 de ani prin combinarea sistemului economic socialist cu o constituție democratică. Aceasta este, în cele din urmă, ceea ce înseamnă termenul „socialism democratic”. Deși Marx nu ar fi putut fi mai clar în sublinierea interdependenței strânse dintre economie și politică, dintre bază și suprastructură, „socialiștii democratici”, cu toate celelalte reverențe pe care le au față de gânditorul din Trier, par să nege o astfel de legătură.

Celebrul pasaj din prefața *Contribuției la critica economiei politice*, în care Marx descrie această legătură, sună astfel: „Cercetările mele m-au dus la concluzia că relațiile juridice, ca și formele de stat, nu pot fi înțelese nici de ele însele, nici de așa-numita dezvoltare generală a spiritului omenesc, ci, dimpotrivă, ele își au rădăcinile în relațiile de trai materiale ... În producția socială a vieții lor, oamenii intră în relații determinate, necesare, independente de voința lor – relații de producție –, care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forțelor lor de producție materiale. Totalitatea acestor relații de producție constituie structura economică a societății, baza reală pe care se înalță o suprastructură juridică și politică și căreia îi corespund forme determinate ale conștiinței sociale. Modul de producție al vieții materiale determină în genere procesul vieții sociale, politice și spirituale.”¹⁴⁶

Este o contradicție izbitoare că socialiștii, care de altfel sunt dornici să se revendice de la Marx, neagă această legătură între economie și politică imediat ce încep să critice societățile socialiste. Pentru ei, este aparent o coincidență faptul că societățile cu o bază necapitalistă, caracterizată prin absența libertății economice, au, de asemenea, o „suprastructură” complet lipsită de libertăți politice.

Niemietz oferă un rezumat adecvat al acestei legături: „Limitarea libertății personale este, prin urmare, inevitabilă și, în logica sistemului, justificabilă. Restricțiile de emigrare sunt un exemplu în acest sens.”¹⁴⁷ Un exemplu al conexiunii dintre eliminarea libertății economice și poli-

tice a fost și RDG: în primul rând, libertatea economică a fost eliminată prin naționalizarea terenurilor și a mijloacelor de producție. Ca urmare, a existat o disparitate masivă între performanța economică a Germaniei de Est și cea a Germaniei de Vest. Nivelul de trai din Vest era mult mai ridicat, astfel că 2,8 milioane de persoane au părăsit RDG – în principal, dar nu numai, antreprenori și profesioniști bine educați. Așadar, faptul că Zidul a fost construit în 1961 a corespuns cu siguranță unei inevitabilități economice, pentru că altfel sistemul din Germania de Est ar fi fost secătuit imediat. „De aceea”, explică Niemietz, „Zidul Berlinului nu a fost o abatere de la idealul ‘nobil’ al socialismului, ci un corelativ logic al unei economii planificate”.¹⁴⁸

Eliminarea libertății economice duce inevitabil la o expansiune a puterii statului, deoarece politica și birocrăția nu se mai limitează la deciziile politice, ci se extind și asupra celor economice. În timp ce în țările capitaliste există o elită economică ce își exercită puterea și influența alături de elita politică, într-o economie de stat există o singură elită care domină toate domeniile.

Desigur, este posibil să fie concepute sisteme în care libertatea și socialismul să coexiste. Și, cel mult temporar, poate că este cu putință ca acestea să coexiste. Exemplele includ flirturile cu „socialismul democratic” din Marea Britanie și Suedia în anii 1970. În ambele sisteme, statul a căpătat din ce în ce mai multă putere pe măsură ce impozitele au fost majorate, în timp ce, în paralel, sectoare economice majore au fost naționalizate. La un moment dat, aceste țări au ajuns la o răscruce: cei mai radicali susținători ai „socialismului democratic”, de exemplu cei din cadrul Partidului Laburist britanic, au cerut un rol din ce în ce mai mare pentru guvern. În opinia lor, orice probleme economice cu care se confrunta țara proveneau din faptul că exista încă prea mult capitalism. Dacă aceștia ar fi prevalat, declinul economic ar fi fost accelerat și, la un moment dat, ar fi avut loc o tranziție de la cantitate la o nouă calitate, iar socialismul democratic ar fi evoluat în forma normală de socialism, adică un sistem de represiune politică – așa cum s-a întâmplat mai târziu, de exemplu, în Venezuela. Din fericire, adversarii socialiștilor au reușit să convingă majorități din Marea Britanie și Suedia să voteze pentru ei și au lansat reforme capitaliste care au împins înapoi puterea statului asupra economiei – prin reduceri de taxe, privatizări și dereglementare.

PARTEA C

PERCEPȚIILE POPULARE DESPRE CAPITALISM

12

Ce cred românii despre capitalism

Cele 11 capitole anterioare au examinat fapte despre capitalism și socialism. Acest capitol și următorul se ocupă de opiniile populare despre capitalism. Înainte de a prezenta cifre și grafice despre ceea ce cred oamenii din România despre capitalism, aș dori să ofer detalii despre itemii și metodele folosite în cadrul sondajului.

În trecut, au fost efectuate frecvent sondaje pentru a afla ce părere are populația unei țări – sau chiar a mai multor țări – despre capitalism și economia de piață. Adesea, astfel de sondaje se limitau să adreseze respondenților o întrebare generală despre cât de bun sau rău consideră că este sistemul capitalist. *Barometrul Edelman Trust 2020*,¹ un sondaj realizat în 28 de țări, raportează că o medie de 56% dintre respondenți consideră că „sistemul capitalist, așa cum există astăzi, face mai mult rău decât bine în lume”.

În Europa, persoanele din Franța au fost cel mai mult de acord cu această opinie (69%), urmată de Italia (61%), Spania (60%), Germania (55%) și Regatul Unit (53%). Atât în Statele Unite, cât și în Canada, 47% dintre respondenți au fost de acord cu această critică a capitalismului. Sondajul a constatat cele mai mici procente de critici ai capitalismului în Japonia (35%), Hong Kong (45%) și Coreea de Sud (46%). Cu toate acestea, în sondajul Edelman și în alte sondaje similare, a fost pusă o singură întrebare despre capitalism, ceea ce înseamnă că, deși știm că oamenii

sunt pentru sau împotriva capitalismului, nu știm de ce.

Am vrut să aflăm mai multe, așa că am conceput un sondaj internațional în 33 de țări pentru a intra mai mult în detalii. Chiar înainte de începerea sondajului, am bănuțit – pe baza sondajelor anterioare – că majoritățile din cele mai multe țări ar avea tendința de a fi critice față de capitalism. Nimeni nu avea nevoie de un nou sondaj pentru a confirma acest lucru.

Mai presus de toate, am vrut să aflăm de ce un număr atât de mare de oameni din întreaga lume resping capitalismul. Ce caracteristici negative – și, bineînțeles, pozitive – asociază oamenii cu termenul de capitalism? Ce anume critică ei la capitalism (și ce anume găsesc bun)? Cum variază percepțiile în diferite țări? Și, în cadrul unei țări, ce părere au despre capitalism persoanele din diferite categorii de venituri și de vârstă? Ce fel de relație au cu capitalismul persoanele cu mentalități mai de stângă și mai de dreapta (și, bineînțeles, cei „de mijloc”). De asemenea, am vrut să aflăm dacă există vreo legătură între adepții teoriei conspirației și anticapitalism.

Sondajul a fost realizat în perioada iulie 2021 – noiembrie 2022 într-un total de 33 de țări. În România, Ipsos MORI a intervievat un eșantion reprezentativ de 1.000 de persoane în perioada 17-21 iunie 2022.

Acest studiu diferă de multe alte sondaje privind capitalismul nu numai prin profunzimea sa (adică prin nivelul de detaliu al întrebărilor adresate), ci și printr-o metodă specială: ipoteza dinaintea începerii sondajului a fost că unele persoane simt o repulsie în special față de cuvântul „capitalism”, chiar dacă opiniile lor reale le-ar plasa mai degrabă în tabăra procapitalistă. Ar putea exista o serie de motive pentru acest lucru: unii oameni fac doar asocieri vagi și neclare cu „capitalismul”, alții leagă termenul de toate relele acestei lumi.

Astfel, un set de întrebări (privind libertatea economică) a evitat în mod constant cuvântul „capitalism”. Respondenților li s-au prezentat în total șase afirmații, dintre care trei afirmații favorizau libertatea economică și economia de piață, iar trei susțineau un rol puternic al statului. Puteți găsi formularea exactă a tuturor itemilor sondajului în anexa de la paginile 347-349.

Setul de întrebări privind libertatea economică a inclus, de exemplu, afirmația: „Avem nevoie de mult mai multă intervenție din partea statului

în economie, deoarece piața eșuează în mod repetat.” Altul, în schimb, a afirmat: „Sunt pentru un sistem economic în care statul stabilește reguli, dar, în mod ideal, nu interferează în alte feluri.” Susținerea unei afirmații sau a alteia nu face automat ca cineva să fie pro sau anticapitalist, dar am putut face o distincție clară între respondenții care, pe de o parte au susținut, de exemplu, două sau trei afirmații pro libertate economică, respingând în același timp afirmațiile în favoarea unei intervenții mai mari a statului, și, pe de altă parte, cei care erau în favoarea unui control mai mare din partea statului și erau sceptici în privința pieței libere. Pentru fiecare țară, am calculat nivelurile medii de susținere a itemilor „pro libertate economică” și „pro stat” și am folosit aceste date pentru a calcula ceea ce simt oamenii dintr-o anumită țară despre libertatea economică.

În schimb, termenul „capitalism” a fost folosit în alte două seturi de întrebări. În primul rând, am vrut să știm exact ce anume asociază respondenții sondajului cu cuvântul „capitalism”. Sondajul a inclus o listă de 10 termeni, și anume „prosperitate”, „inovație”, „lăcomie”, „răceală”, „progres”, „corupție”, „libertate”, „concentrare pe performanță, presiune constantă pentru a avea succes”, „O gamă largă de produse” și „Degradarea mediului”. Răspunsurile la acești itemi ne-au permis să determinăm procentul mediu de respondenți care asociază caracteristici pozitive (precum libertate sau prosperitate) sau negative (precum degradarea mediului sau lăcomie) cu cuvântul „capitalism”.

Cel mai important set de întrebări a fost cel de-al treilea. Fiecărui respondent i s-au prezentat un total de 18 afirmații despre capitalism. Afirmațiile negative au inclus, de exemplu: „Capitalismul este responsabil pentru foamete și sărăcie”; „Capitalismul duce la creșterea inegalității”; și „Capitalismul îi face pe oameni să cumpere produse de care nu au nevoie”. Afirmațiile pozitive au inclus, de exemplu: „Capitalismul a îmbunătățit condițiile pentru oamenii obișnuiți din multe țări”; „Capitalismul este un sistem economic deosebit de eficient”; și „[În capitalism,] consumatorii determină ceea ce este oferit, nu statul.” Ca și în cazul setului anterior de întrebări, am analizat datele pentru a determina procentul mediu de respondenți care au susținut fiecare dintre aceste afirmații pozitive și negative.

Prin combinarea datelor pentru ultimele două seturi de întrebări, pu-

tem determina ce cred oamenii despre capitalism atunci când este folosit cuvântul „capitalism”. Este interesant să comparăm acest lucru cu primul set de întrebări, unde răspunsurile dezvăluie ce cred oamenii despre capitalism atunci când cuvântul nu este menționat. Comparând răspunsurile din cele trei seturi de întrebări, putem vedea exact ce rol joacă cuvântul „capitalism”. În majoritatea țărilor, aprobarea pentru capitalism crește semnificativ atunci când „capitalismul” este descris fără a se folosi cuvântul în sine. În România, însă, nu este cazul, după cum vom arăta.

Am combinat rezultatele pentru fiecare dintre cele trei seturi de întrebări în trei coeficienți separați, iar apoi am distilat aceste cifre într-un singur coeficient care oferă o indicație generală a ceea ce cred oamenii dintr-o anumită țară despre capitalism. Această cifră poate fi apoi utilizată (a se vedea capitolul 13) și pentru a compara gradul de respingere / aprobare a capitalismului în diferite țări.

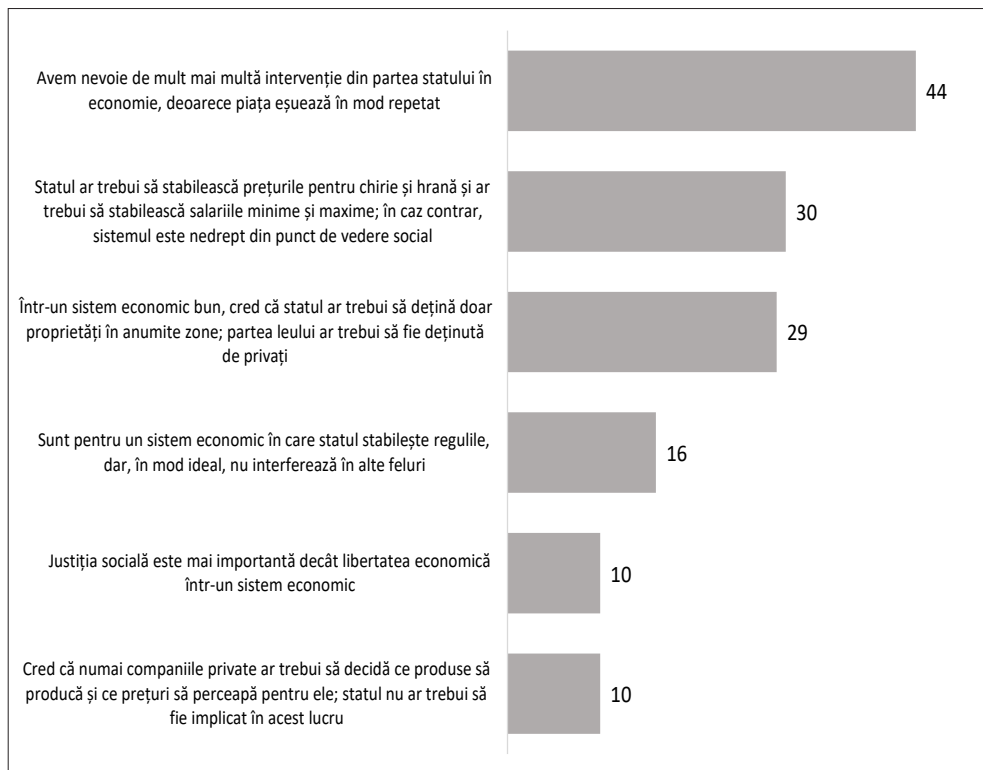
Și asta nu este tot. Pentru fiecare țară, de exemplu, putem descrie cu exactitate ce cred despre capitalism respondenții de sex masculin și feminin, tineri și vârstnici, cu venituri mici și mari, cu nivel de educație scăzut și ridicat, precum și respondenții care se plasează la dreapta, la centru sau la stânga spectrului politic.

Atitudini față de libertatea economică în România

O analiză a răspunsurilor la declarațiile pro-stat și pro-piață arată că declarațiile în favoarea unui rol mai puternic al guvernului sunt aprobate în proporție de 28%, comparativ cu 19% pentru declarațiile pro piață și în favoarea unui rol redus al guvernului. Împărțind media declarațiilor pozitive la media declarațiilor negative se obține un coeficient de 0,68. Voi reveni frecvent asupra acestui coeficient în cele ce urmează. Un coeficient mai mare de 1,0 înseamnă că domină atitudinile pro libertate economică, un coeficient mai mic de 1,0 înseamnă că domină opiniile anti libertate economică (Figura 12.1).

Figura 12.1**România: șase afirmații despre un sistem economic bun**

Întrebare: „Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre declarații vă identificați?”

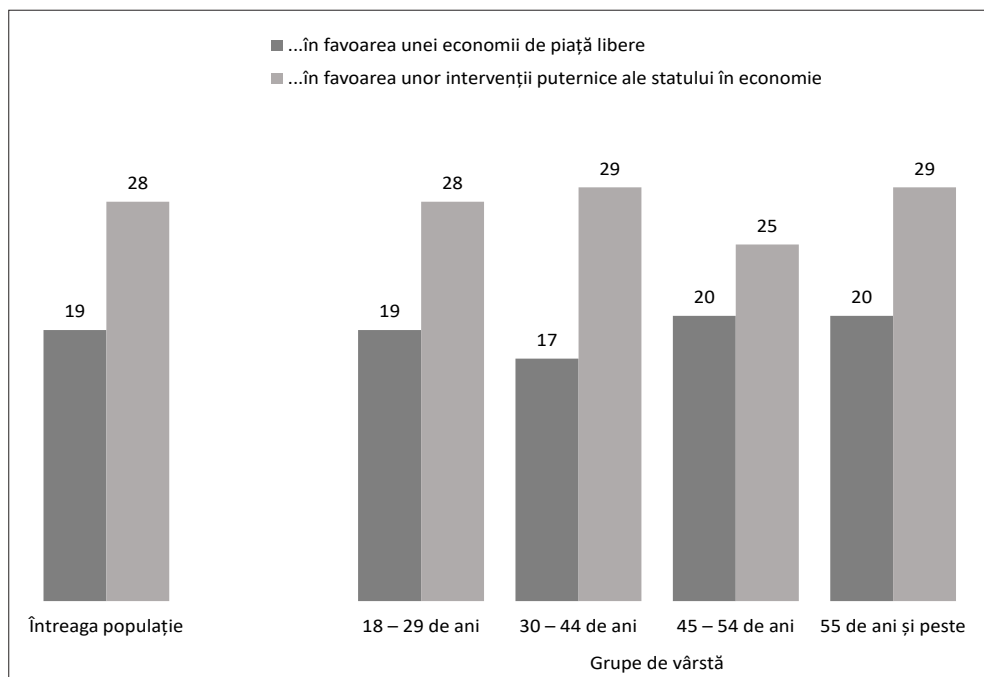
Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți

Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Dintre respondenții cu vârsta sub 30 de ani, 19% susțin declarațiile pro piață și 28% susțin declarațiile pro stat. În rândul respondenților cu vârsta de peste 55 de ani, raportul este similar, 20% susținând opiniile pro piață și 29% susținând un rol mai puternic al statului (Figura 12.2).

Figura 12.2**România: șase afirmații privind un sistem economic bun – mediile pe grupe de vârstă**

Întrebare: „Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre declarații vă identificați?”

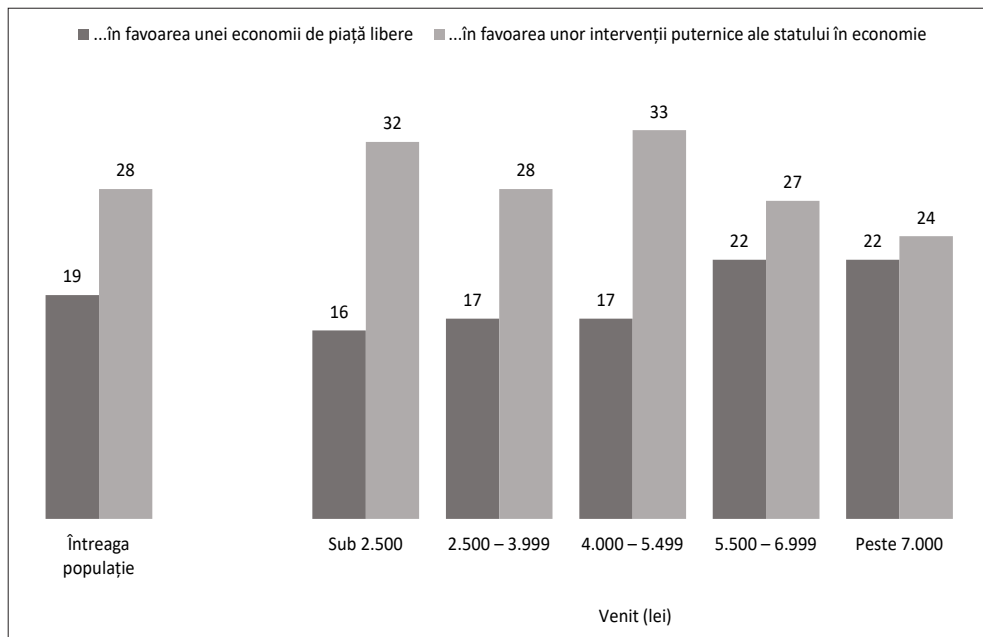

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Așa cum era de așteptat, persoanele cu venituri mici (venituri lunare ale gospodăriei mai mici de 2.500 de lei) sunt mai sceptice față de economia de piață și mai mult în favoarea statului decât cele cu venituri mari: 32% dintre persoanele cu venituri mici sunt de acord cu afirmațiile care solicită un rol mai puternic al statului și doar 16% susțin afirmațiile pro piață. În rândul persoanelor cu venituri mari (venituri lunare pe gospodărie de peste 7.000 de lei), în schimb, sprijinul pentru afirmațiile în favoarea economiei de piață (22%) și pentru afirmațiile în favoarea unui stat mai puternic (24%) este destul de echilibrat (Figura 12.3).

Figura 12.3**România: șase afirmații privind un sistem economic bun – mediile pe venituri**

Întrebare: „Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre declarații vă identificați?”

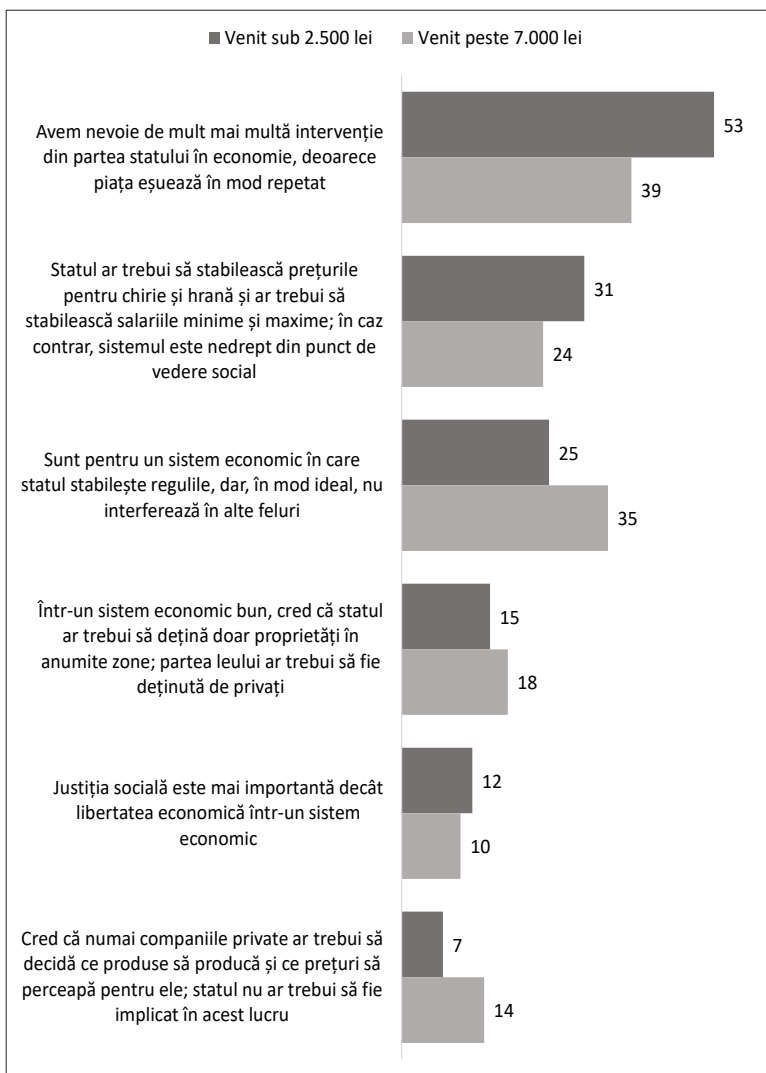

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Iată câteva exemple de acord cu afirmațiile privind libertatea economică: 25% dintre persoanele cu venituri mici sunt de acord cu afirmația „Sunt pentru un sistem economic în care statul stabilește reguli, dar, în mod ideal, nu interferează în alte feluri.” Prin comparație, această afirmație stârnește acordul a 35% dintre persoanele cu venituri mari; iar 53% dintre persoanele cu venituri mici sunt de acord cu faptul că: „Avem nevoie de mai multă intervenție din partea statului în economie, deoarece piața eșuează în mod repetat”, comparativ cu doar 39% dintre persoanele cu venituri mari (Figura 12.4).

Figura 12.4**România: șase afirmații despre un sistem economic bun – opinii ale celor cu venituri mici și mari**

Întrebare: „Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre declarații vă identificați?”

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Le-am cerut tuturor respondenților noștri să se clasifice pe o scară stânga-dreapta de la 0 (foarte la stânga) la 10 (foarte la dreapta): 0-2 înseam-

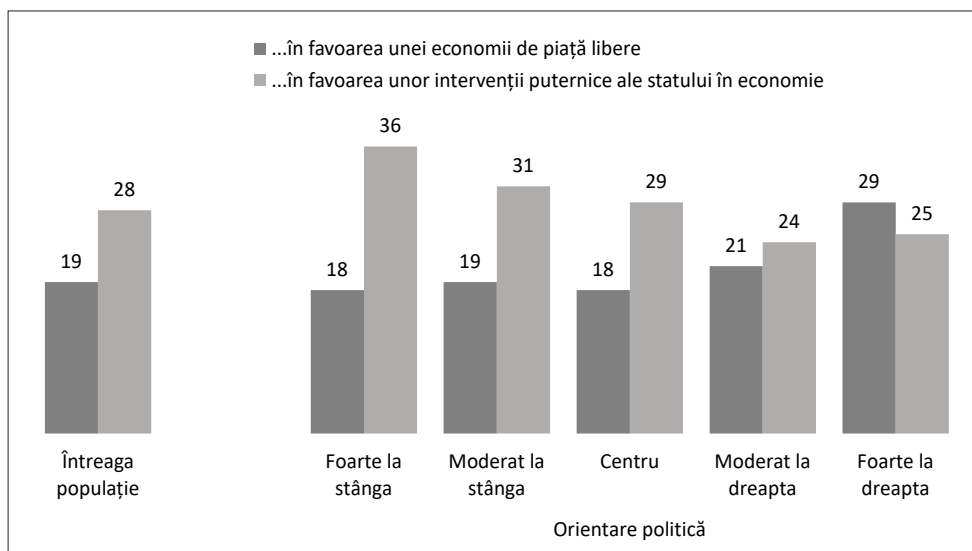
nă „foarte la stânga”, 3-4 înseamnă „moderat la stânga”, 5 înseamnă „centru”, 6-7 înseamnă „moderat la dreapta”, iar 8-10 înseamnă „foarte la dreapta”. În România, cei mai mulți respondenți pro stat sunt cei care se plasează în extrema stângă a spectrului politic, dintre care 36% sunt de acord cu afirmațiile pro stat și doar 18% susțin afirmațiile pro piață. De asemenea, în rândul respondenților aflați în stânga moderată, opiniile pro stat (31%) depășesc opiniile pro piață (19%). Același lucru este valabil și pentru persoanele din centrul politic, 29% dintre acestea susținând declarațiile pro stat și doar 18% susținând opiniile pro piață.

Dintre cei aflați la dreapta moderată, 21% susțin opiniile privind piața liberă, în timp ce 24% pledează pentru un rol mai puternic al statului. În rândul respondenților de extremă dreapta, sprijinul pentru opiniile pro piață este cel mai mare, de 29%, și mai mic pentru cele pro stat, de 25% (Figura 12.5). În România – spre deosebire de alte țări – corelația se menține în mod clar: cu cât mai la dreapta spectrului politic se clasifică respondenții, cu atât mai clar susțin economia de piață.

Figura 12.5

România: șase afirmații privind un sistem economic bun – mediile în funcție de orientarea politică

Întrebare: „Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre declarații vă identificați?”

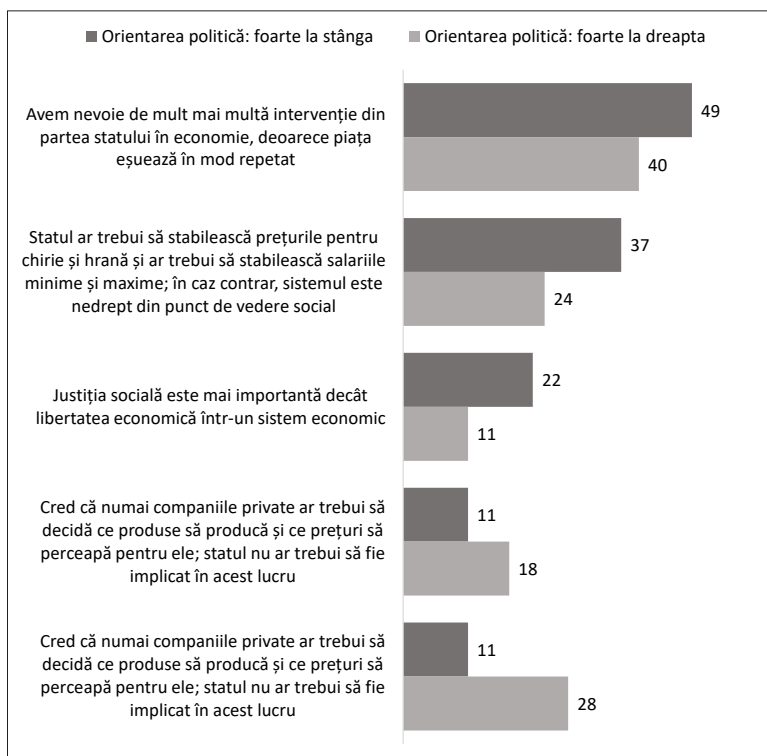
Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Câteva diferențe deosebit de clare: doar 11% dintre cei din extrema stângă sunt de acord că „Într-un sistem economic bun, cred că statul ar trebui să dețină doar proprietăți în anumite zone; partea leului ar trebui să fie deținută de privați.” În rândul respondenților din extrema dreaptă, această afirmație atrage sprijinul a 28% dintre respondenți. În schimb, doar 11% dintre cei de extremă dreapta sunt de acord că „Justiția socială este mai importantă decât libertatea economică într-un sistem economic”. Această afirmație obține aprobarea a de două ori mai mulți dintre cei declarați la extrema stângă (22%), după cum se arată în Figura 12.6.

Figura 12.6

România: șase afirmații privind un sistem economic bun – analiză pe orientări politice

Întrebare: „Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre declarații vă identificați?”

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

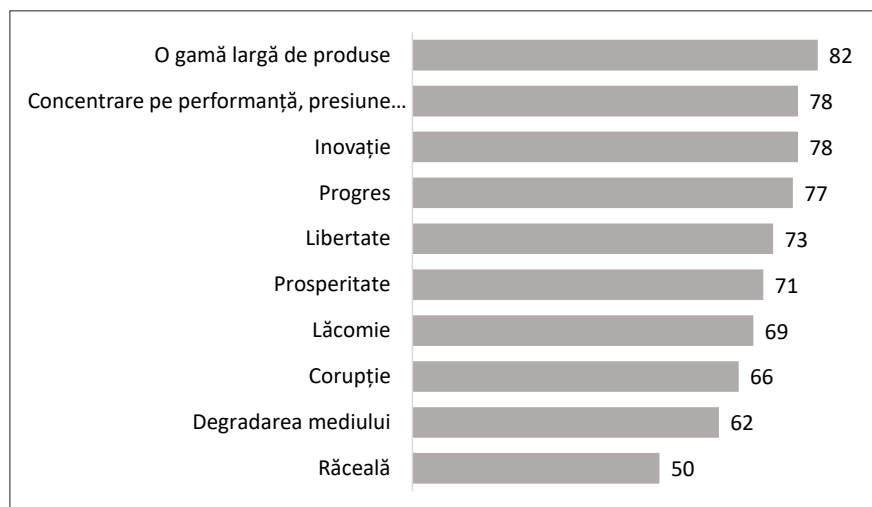
Ce asociază oamenii din România cu „capitalismul”?

Tuturor respondenților li s-au prezentat 10 termeni – cinci termeni pozitivi și cinci negativi – și au fost întrebați pe care dintre ei îi asociază cu cuvântul „capitalism”. Rezultatul: spre deosebire de setul de întrebări privind economia de piață, majoritatea respondenților români asociază „capitalismul” cu termeni pozitivi. O medie de 65% dintre respondenții români selectează termeni negativi, cum ar fi „Lăcomie”, „Răceală” sau „Corupție”. Termeni pozitivi precum „Prosperitate”, „Progres” și „Libertate” sunt selectați de 76% dintre respondenți (Figura 12.7).

Figura 12.7

România: asocieri cu „capitalismul”

Întrebare: „Vă rog să vă gândiți acum la cuvântul *capitalism*. Pentru fiecare dintre următoarele afirmații, selectați-le pe acelea pe care le asociați cu *capitalismul*.”

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

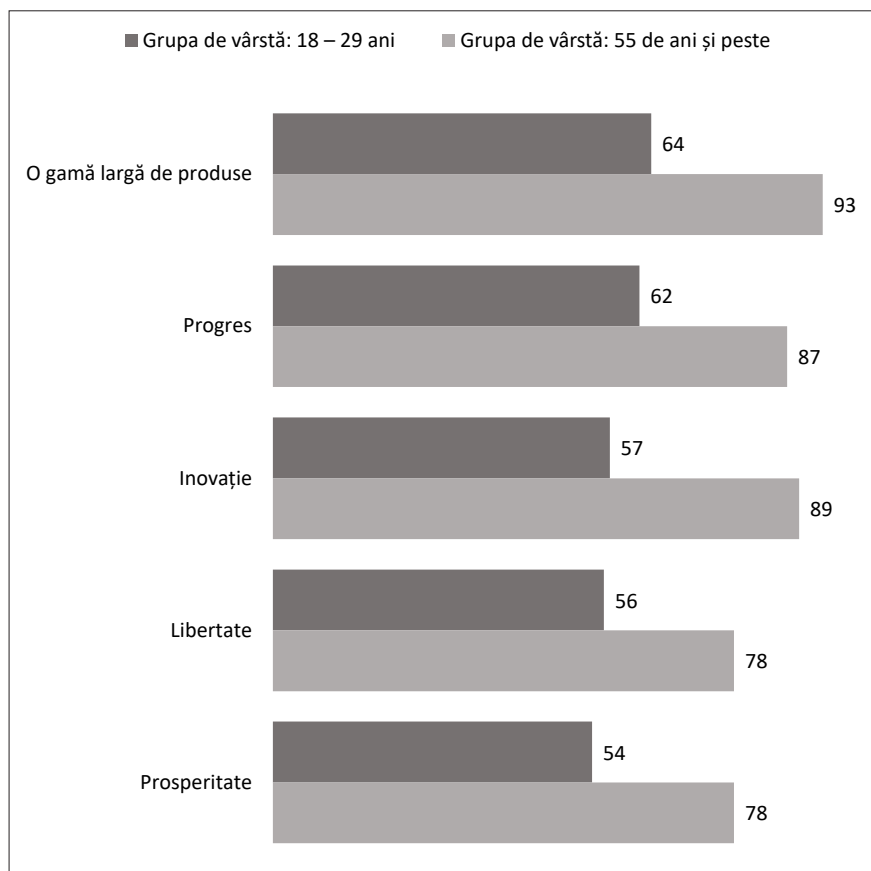
Cea mai puternică asociere în România este între „capitalism” și „O gamă largă de produse” (82%! – un lucru pe care mulți oameni din țările occidentale l-ar putea considera de la sine înțeles dar care nu este deloc evident pentru români, care încă își mai amintesc de trecutul socialist. O analiză a răspunsurilor în funcție de grupa de vârstă arată că în rândul respondenților cu vârsta de peste 55 de ani, care încă mai au amintiri clare despre socialism, 93% asociază capitalismul cu „O gamă largă de produse”, în timp ce în rândul tinerilor de 18-29 de ani, care cunosc socialismul

doar din poveștile părinților, un procent mult mai mic, de 64%, selectează aceeași afirmație (Figura 12.8).

Figura 12.8

România: asocieri cu „capitalismul” – cele mai mari diferențe între grupele de vârstă

Întrebare: „Vă rog să vă gândiți acum la cuvântul *capitalism*. Pentru fiecare dintre următoarele afirmații, selectați-le pe acelea pe care le asociați cu *capitalismul*.”

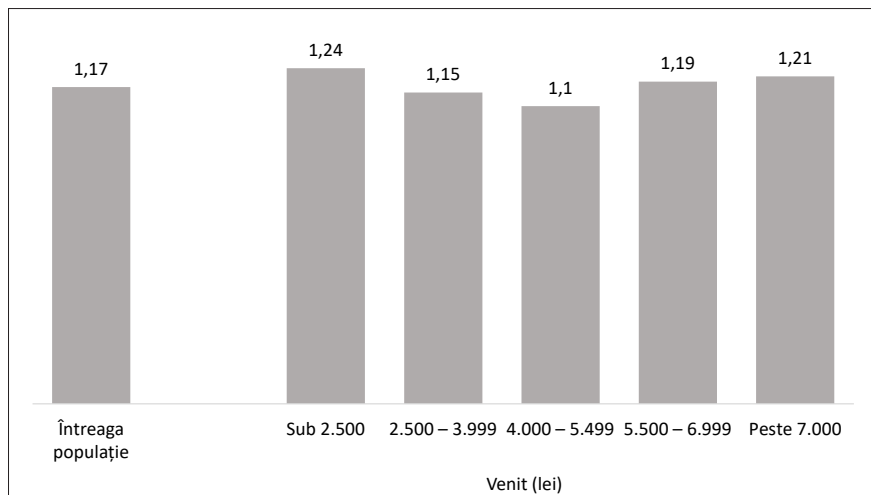

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Și ce rol joacă venitul în modelarea asocierilor respondenților cu cuvântul „capitalism”? Aici – spre deosebire de setul anterior de întrebări – nu există aproape nicio diferență între grupurile de venituri. În toate grupele de venituri predomină asocierile pozitive cu termenul „capitalism” (Figura 12.9).

Figura 12.9**România: coeficientul de asociere – analiză în funcție de venituri**

Întrebare: „Vă rog să vă gândiți acum la cuvântul *capitalism*. Pentru fiecare dintre următoarele afirmații, selectați-le pe acelea pe care le asociați cu *capitalismul*!”

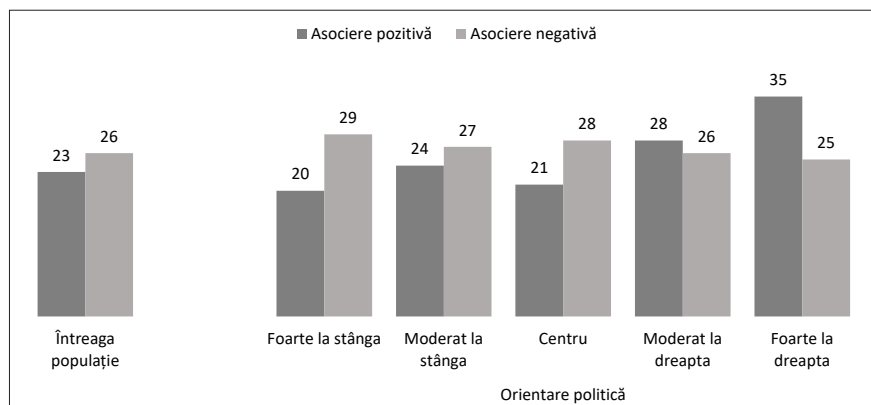

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Și ce imagine apare atunci când asocierile cu capitalismul sunt analizate în funcție de orientarea politică a respondenților? Împărțind procentul mediu de asocieri pozitive la procentul mediu de asocieri negative rezultă un coeficient de 1,04 pentru respondenții de care se situează foarte la stânga (cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea față de capitalism este mai negativă). Coeficientul pentru cei situați la stânga moderată este de 1,16, la fel ca pentru centriști și cei din dreapta moderată, care au, de asemenea, un coeficient de 1,16. Respondenții care se situează foarte la dreapta spectrului politic au o atitudine foarte favorabilă față de capitalism, cu un coeficient de 1,40 (Figurile 12.10 și 12.11).

Figura 12.10**România: asociații cu „capitalismul” – mediile în funcție de orientarea politică**

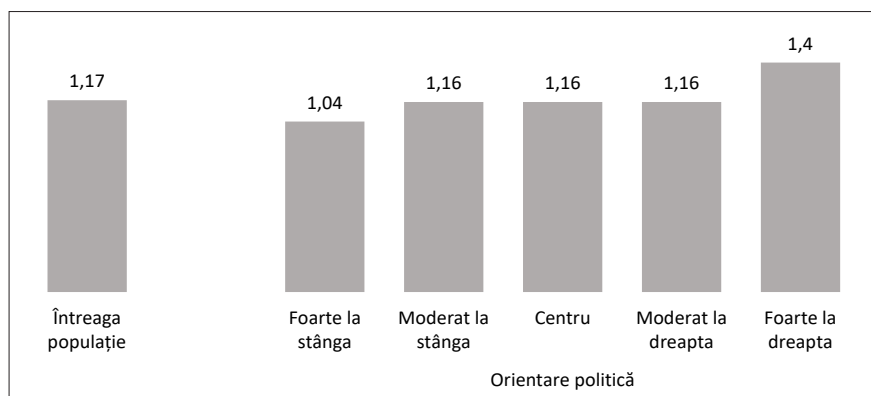
Întrebare: „Vă rog să vă gândiți acum la cuvântul *capitalism*. Pentru fiecare dintre următoarele afirmații, selectați-le pe acelea pe care le asociați cu *capitalismul*.”

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Figura 12.11**România: coeficientul de asociere – analiză în funcție de orientarea politică**

Întrebare: „Vă rog să vă gândiți acum la cuvântul *capitalism*. Pentru fiecare dintre următoarele afirmații, selectați-le pe acelea pe care le asociați cu *capitalismul*.”

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Optsprezece afirmații pozitive și negative despre „capitalism”

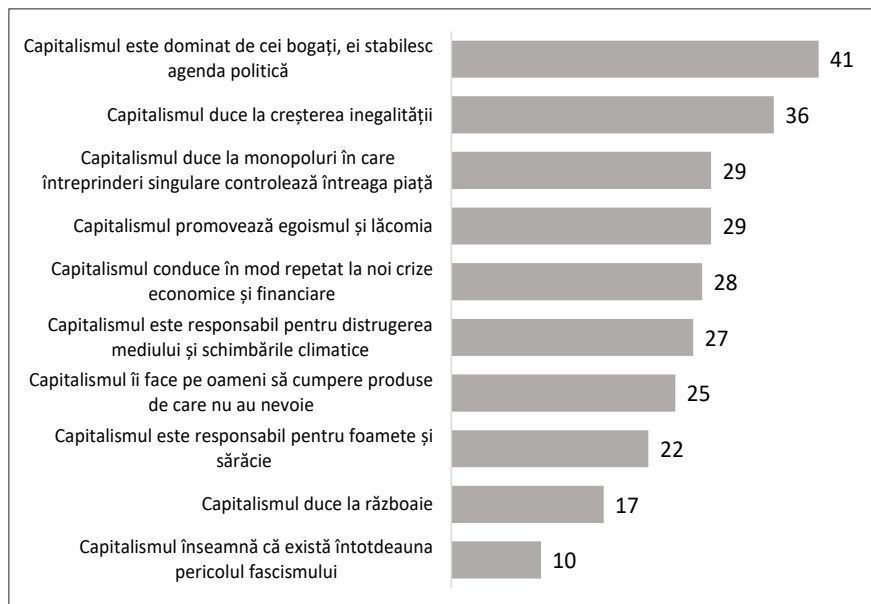
Respondenților li s-au prezentat un total de 18 afirmații despre capitalism, dintre care 10 erau negative și 8 pozitive. La acest set de întrebări, acordul cu afirmațiile negative (cu o medie de 26%) depășește ușor acordul cu afirmațiile pozitive (cu o medie de 23%). Împărțind procentul pentru afirmațiile pozitive la procentul pentru afirmațiile negative rezultă un coeficient de 0,85.

De exemplu, 41% dintre respondenții români acceptă afirmația: „Capitalismul este dominat de cei bogați, ei stabilesc agenda politică”; 36% sunt de acord cu „Capitalismul duce la creșterea inegalității”; și 29% sunt de acord cu „Capitalismul duce la monopoluri în care întreprinderile singulare controlează întreaga piață”, după cum se arată în Figura 12.12.

Figura 12.12

România: afirmații despre capitalism – 10 afirmații negative

Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Dar există și două afirmații pozitive care atrag o aprobare semnificativă (în comparație cu multe alte țări). Cea mai favorabilă afirmație e „Capitalismul poate că nu este ideal, dar este, totuși, mai bun decât toate celelalte sisteme economice”. Această afirmație, care în multe țări nici măcar nu a intrat în top 10, suscită acordul a 34% dintre respondenții români și o face să ajungă pe locul al treilea. Acest lucru, din nou, poate fi explicat pe fondul trecutului socialist al României. Acordul cu afirmația conform căreia „Capitalismul înseamnă libertate economică” este, de asemenea, comparativ ridicat, pe locul 4, cu 32% (Figura 12.13).

Figura 12.13

România: afirmații despre capitalism – 8 afirmații pozitive

Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

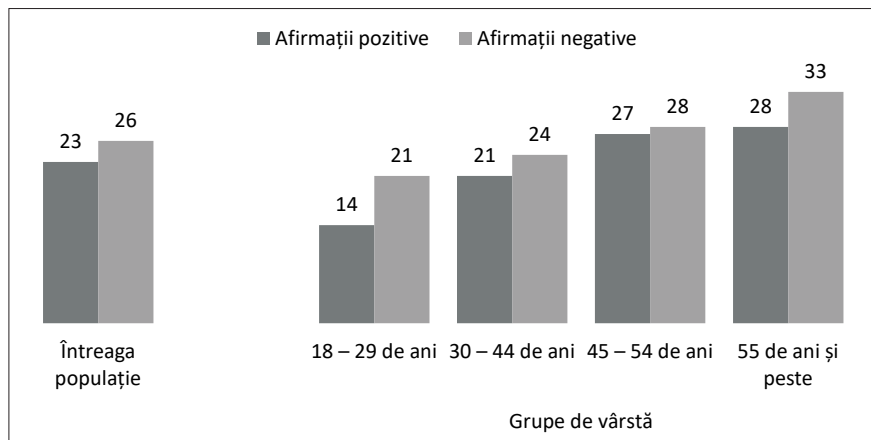

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

La acest set de întrebări există, de asemenea, diferențe între grupurile de vârstă: atitudinea critică față de capitalism este mai puternică în rândul respondenților cu vârsta sub 30 de ani decât în rândul respondenților cu vârsta de peste 30 de ani (figurile 12.14 și 12.15).

Figura 12.14**România: 18 afirmații despre „capitalism” – mediile pe grupe de vârstă**

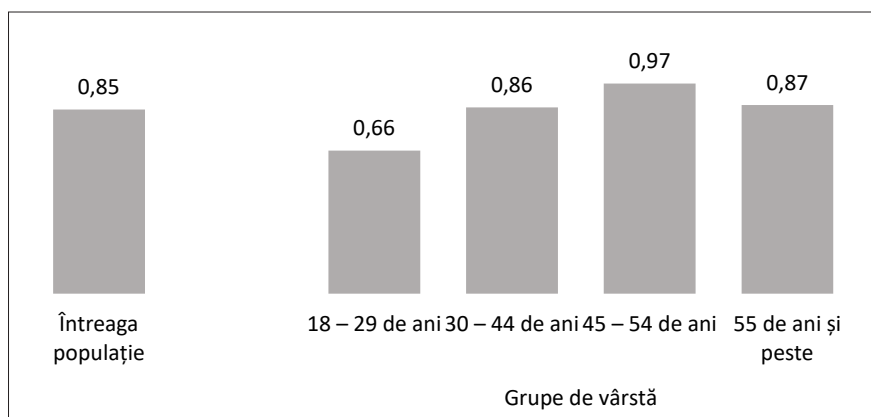
Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente de respondenți
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Figura 12.15**România: 18 afirmații despre capitalism – coeficientul pe grupe de vârstă**

Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

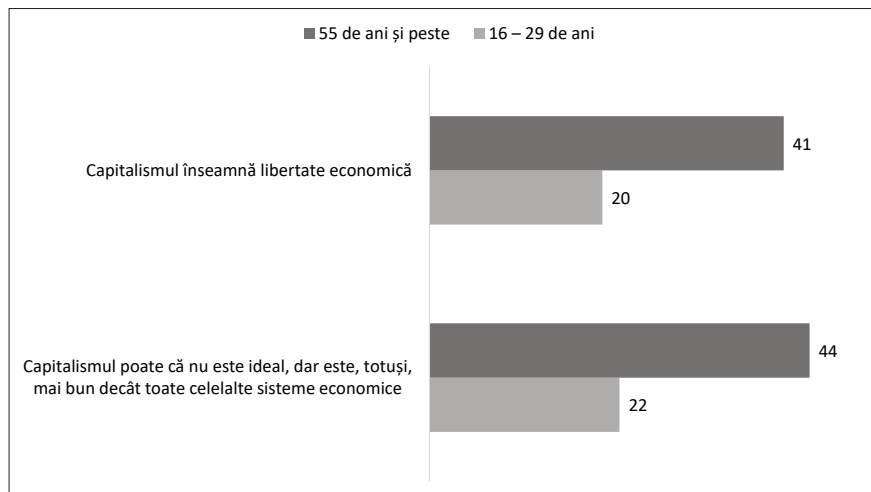
Diferențele dintre grupele de vârstă sunt în mod clar legate de faptul că respondenții sunt suficient de vârstnici pentru a avea sau nu amintiri personale despre socialism. În rândul respondenților cu vârsta sub 30 de ani,

doar 22% au ales „Capitalismul poate că nu este ideal, dar este, totuși, mai bun decât toate celelalte sisteme economice”; în cazul celor cu vârsta de peste 55 de ani, care își amintesc socialismul din propria experiență, cifra este de două ori mai mare (44%). Și doar 20% dintre românii sub 30 de ani aleg afirmația „Capitalismul înseamnă libertate economică”, față de procentul de două ori mai mare al celor peste 55 de ani (41%), așa cum se arată în Figura 12.16.

Figura 12.16

România: „Capitalismul este mai bun decât toate celelalte sisteme” și „Capitalismul înseamnă libertate economică” – acord pe grupe de vârstă

Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

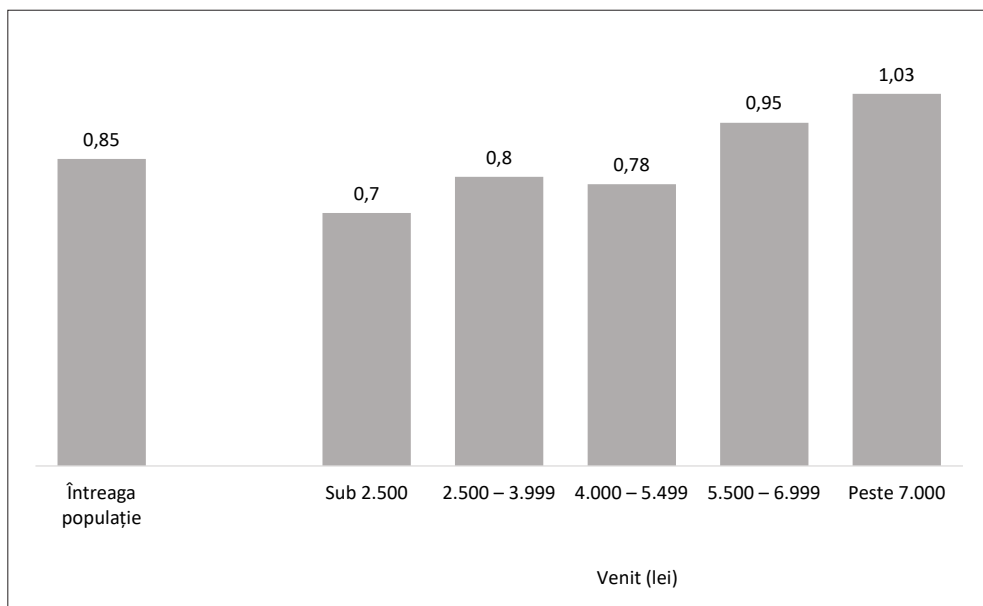
Notă: Toate datele sunt exprimate în procente de respondenți

Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

În ceea ce privește grupele de venituri, răspunsurile sunt cele la care ne-am așteptat: respondenții care câștigă mai puțin de 2.500 de lei pe lună sunt mai critici față de capitalism decât cei care câștigă mai mult de 7.000 de lei pe lună (Figura 12.17).

Figura 12.17**România: 18 afirmații despre „capitalism” – coeficientul de grupă de venit**

Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

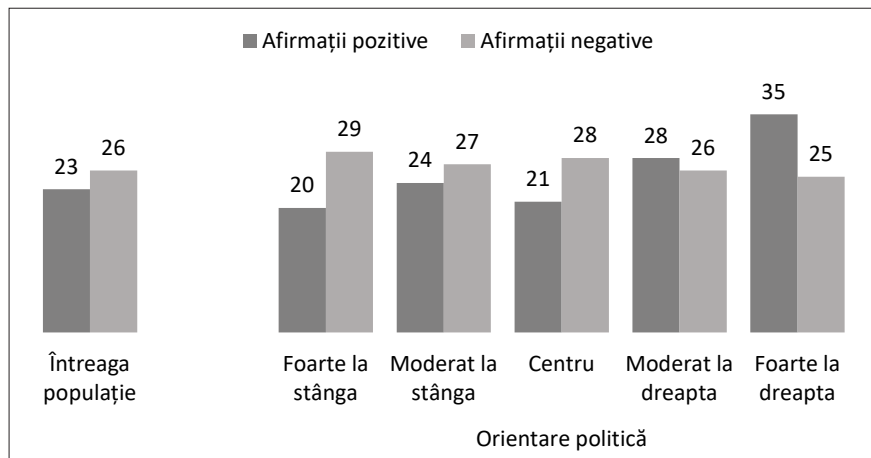

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Și ce imagine apare atunci când comparăm răspunsurile la aceste afirmații în ceea ce privește clasificarea respondenților noștri români pe spectrul stânga-dreapta? Aici avem același tipar ca în cazul întrebărilor anterioare: românii care sunt puternic de stânga sunt cei mai fermi anticapitaliști, cu un coeficient de 0,68, similar cu respondenții care se plasează politic la centru (0,75). În schimb, în rândul celor moderat de stânga (0,90) și al celor moderat de dreapta (1,06), acordul cu afirmațiile pozitive și negative este destul de echilibrat. Apoi, se înregistrează un salt mare la respondenții puternic de dreapta, al cărui coeficient de 1,44 indică aprobarea clară a capitalismului (figurile 12.18 și 12.19).

Figura 12.18**România: 18 afirmații despre „capitalism” – mediile în funcție de orientarea politică**

Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

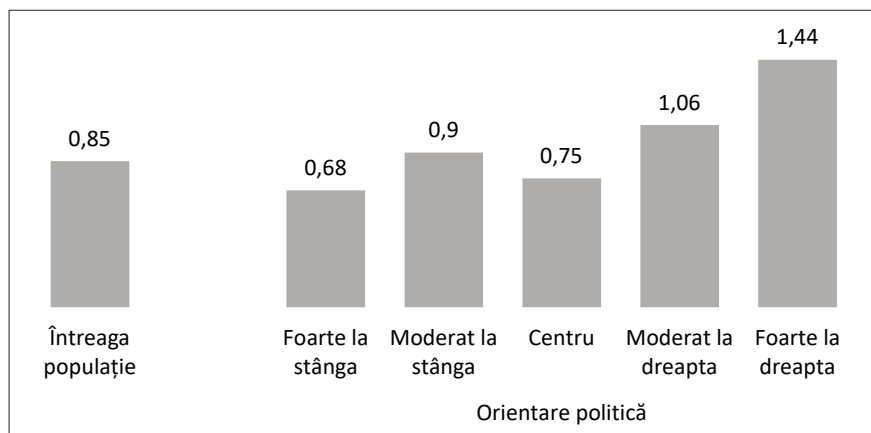

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente de respondenți

Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Figura 12.19**România: 18 afirmații despre „capitalism” – coeficient de orientare politică**

Întrebare: „Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord?”

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.

Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

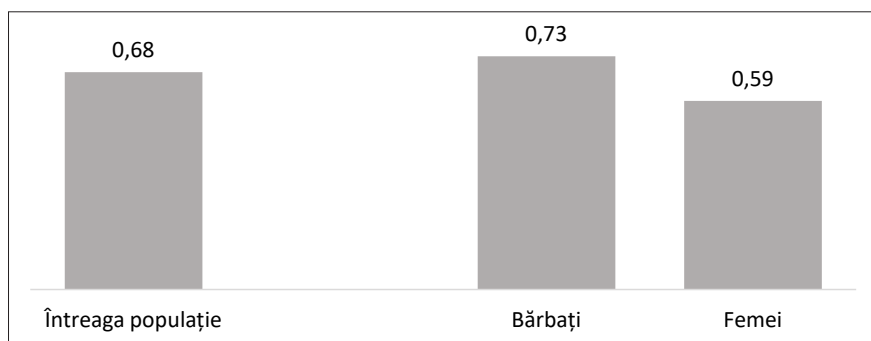
Gen și educație

Femeile din România au o părere și mai proastă despre libertatea economică decât bărbații și sunt mai degrabă în favoarea unui rol puternic al statului decât al pieței (Figura 12.20).

Figura 12.20

România: coeficientul de libertate economică – analiza pe sexe

Întrebare: „Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre declarații vă identificați?”

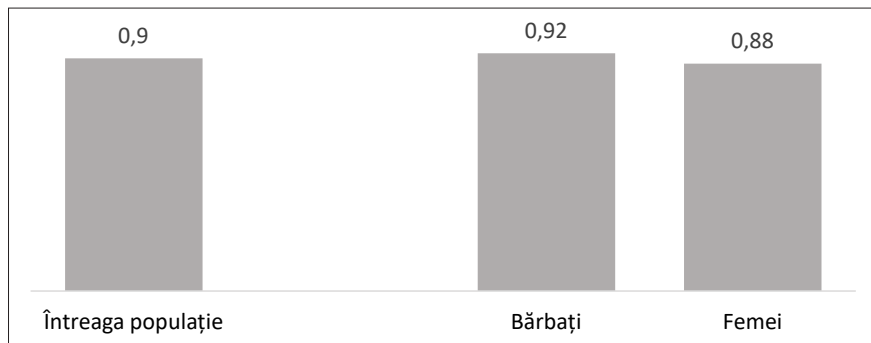

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Cu toate acestea, atunci când analiza testului de asociere privind capitalismul este combinată cu analiza răspunsurilor la cele 18 afirmații pozitive și negative despre capitalism, diferențele dintre bărbați și femei dispar aproape complet (Figura 12.21).

Figura 12.21

România: coeficientul global pentru atitudinile față de capitalism – analiza pe sexe

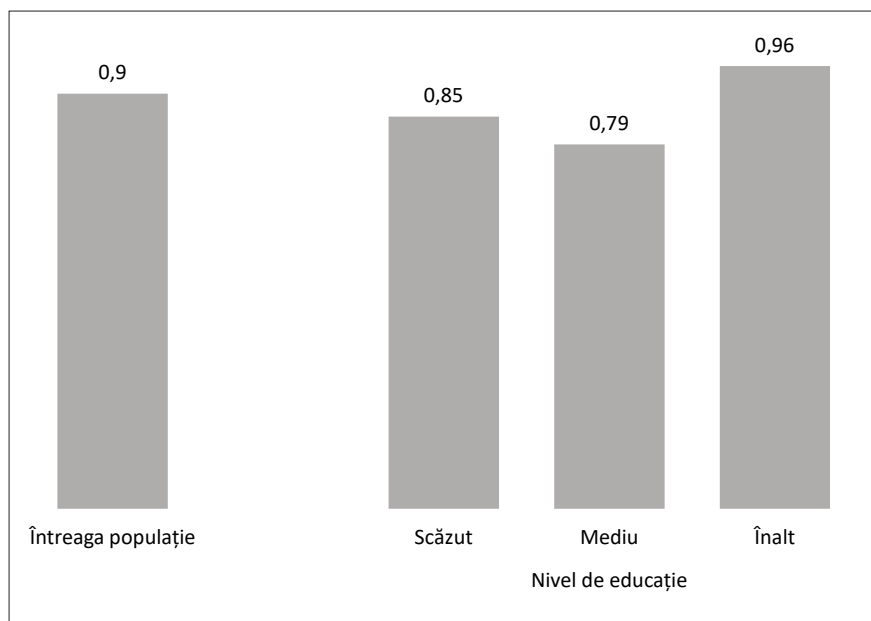

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

În ceea ce privește educația, există diferențe în ceea ce privește atitudinile față de capitalism, deși acestea nu sunt foarte mari. La fel ca în aproape toate celelalte țări din cercetare, respondenții cu un nivel de educație de bază au atitudini ceva mai anticapitaliste decât cei cu un nivel de educație mai ridicat, deși diferențele nu sunt deosebit de pronunțate (Figura 12.22).

Figura 12.22

România: coeficientul global pentru atitudinile față de capitalism – analiza pe criteriul studiilor

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Teorii ale conspirației și atitudini față de capitalism

Conspiraționiștii sunt persoane care cred că un eveniment sau o situație – cum ar fi o criză sau o pandemie – este rezultatul unui plan secret pus la cale de oameni puternici. „O teorie a conspirației”, se spune într-o definiție, „este o presupunere că un individ sau un grup de indivizi considerați a fi puternici influențează evenimentele majore din lume, făcând rău în mod intenționat populației în timp ce-și ascund adevăratele obiective”.²

Ținta predilectă a conspiraționiștilor de dreapta sunt persoane su-

per-bogate, precum George Soros și familia Rothschild, iar cea a conspiraționiștilor de stânga sunt persoane super-bogate, precum frații Koch sau „lobbyiști” anonimi, obscuri, despre care se crede că trag sforile în spatele evoluțiilor politice. Adesea, însă, conspiraționiștii de extremă dreapta și de extremă stânga vizează aceleași figuri – cum ar fi Bill Gates, care și-a atras o ostilitate masivă în timpul crizei coronavirusului. În timpul crizei financiare mondiale din 2008, „bancherii lacomi” și „speculatorii financiari” au fost cei arătați cu degetul.

Într-un studiu empiric pe scară largă, psihologii sociali germani Roland Imhoff și Martin Bruder au constatat: „Mentalitatea conspiraționistă poate fi înțeleasă ca o atitudine politică generalizată, distinctă de atitudinilor politice consacrate, cum ar fi autoritarismul de dreapta și orientarea spre dominație socială.”³

Adeptyi teoriei conspirației au resentimente intense față de grupurile sociale puternice sau cele pe care le percep ca puternice. Analiza cercetătorilor a arătat o corelație clară între gândirea conspiraționistă și afirmații precum:

- „Corporațiile multinaționale sunt de vină pentru majoritatea problemelor lumii.”
- „Toată lumea ar fi într-o situație mai bună dacă ar exista mai puțini speculatori financiari internaționali.”
- „Ca urmare a lăcomiei lor, directorii executivi și-au pierdut orice urmă de moralitate.”⁴

Mentalitatea conspiraționistă, după cum puteți vedea din aceste afirmații, este strâns legată de căutarea unui țap ispășitor. Într-un studiu internațional în 11 țări, pe care l-am realizat în cadrul proiectului *The Rich in Public Opinion*, a reieșit clar că cei cu o puternică înclinație spre invidie sunt mult mai predispuși decât cei care nu sunt invidioși să fie de acord cu această afirmație: „Oamenii super bogați care vor din ce în ce mai multă putere sunt vinovați pentru multe probleme din lume, de exemplu, pentru crizele financiare sau crizele umanitare.”⁵

Printre întrebările folosite în sondajul pentru această carte, Ipsos MORI a prezentat tuturor respondenților aceste două întrebări:

- „În realitate, politicienii nu decid nimic. Sunt marionete contro-

late de forțe puternice din fundal.”

- „Multe lucruri din politică pot fi înțelese corect doar dacă știi că există un plan mai mare în spatele lor, ceva ce majoritatea oamenilor oricum nu știe.”

Persoanele care au fost de acord cu ambele afirmații au fost identificate ca având o mentalitate conspiraționistă. Și, prin intermediul unei analize factoriale, am reușit – pe baza răspunsurilor respondenților la 6 din cele 18 întrebări privind capitalismul – să construim o scală a gradului de anticapitalism. Acest lucru ne-a permis să determinăm care respondenți erau „decisiv anticapitaliști” și care erau „decisiv procapitaliști”.

A reieșit că în România, cei decisiv anticapitaliști sunt semnificativ mai mult de acord cu afirmațiile citate mai sus decât cei decisiv procapitaliști. Împărțind procente de respondenți care sunt de acord cu aceste afirmații, se obține un coeficient de 2,1 pentru cei decisiv procapitaliști, dar un coeficient semnificativ mai mare de 10,1 pentru cei decisiv anticapitaliști (Figura 12.23).

Figura 12.23

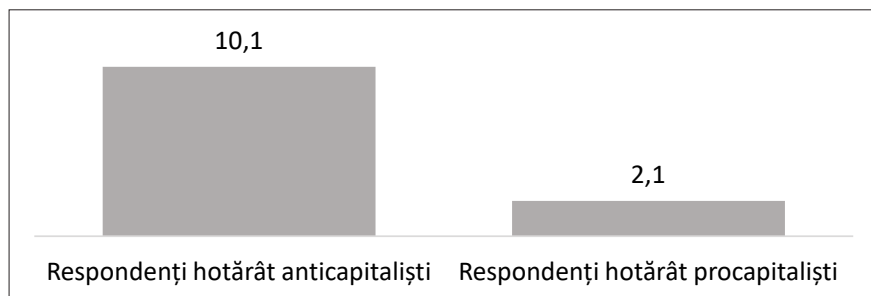
România: Atitudini anticapitaliste și tendința de a crede în teorii ale conspirației

Coeficientul conspiraționismului este procentul mediu al respondenților care sunt de acord cu următoarele două afirmații împărțit la procentul mediu al respondenților care nu sunt de acord cu ele:

„În realitate, politicienii nu decid nimic. Sunt marionete controlate de forțe puternice din fundal.”

și

„Multe lucruri din politică pot fi înțelese corect doar dacă știi că există un plan mai mare în spatele lor, ceva ce majoritatea oamenilor oricum nu știe.”

Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Rezumat

Volumul mare de date poate fi derutant, așa că este logic să rezumăm totul în câteva cifre, în care sunt condensate cele 34 de răspunsuri la cele trei seturi de întrebări (6 afirmații privind libertatea economică, 10 asocieri cu capitalismul, 18 afirmații privind capitalismul).

Afirmațiile pro intervenție guvernamentală, după cum se arată, au găsit sprijin în rândul a 28% dintre respondenții români, în timp ce afirmațiile pro piață / libertate economică au primit aprobarea a 19%. Rezultă un coeficient de 0,68. Ca un memento, un coeficient mai mic de 1 înseamnă că opiniile anticapitaliste domină, în timp ce un coeficient mai mare de 1 înseamnă că opiniile pro-capitaliste sunt mai dominante.

Setul de întrebări privind asocierile cu capitalismul a arătat că o medie de 65% dintre respondenții români asociază „capitalismul” cu termeni negativi precum „Lăcomie”, „Corupție” și „Degradarea mediului”. În schimb, termenii pozitivi, cum ar fi „Prosperitate”, „Progres”, „Inovație” și „Libertate” sunt menționați de 76%, rezultând un coeficient de 1,17.

În ceea ce privește răspunsurile la cele 18 afirmații privind capitalismul, acordul cu afirmațiile negative a fost de 26%, iar cu afirmațiile pozitive de 23%, ceea ce conduce la un coeficient de 0,85.

Vedem că utilizarea termenului „capitalism” are un impact, dar acesta este diferit față de aproape toate celelalte țări: în setul de întrebări în care nu a fost folosit cuvântul „capitalism”, opiniile anticapitaliste au dominat în mod clar, cu un coeficient de 0,68. Atunci când se combină coeficienții pentru cele două seturi de întrebări în care s-a folosit cuvântul „capitalism”, și anume asociațiile și cele 18 afirmații privind capitalismul, se obține un coeficient de 1,01, care este neutru. Acest lucru înseamnă că, spre deosebire de alte țări analizate, cuvântul „capitalism” nu are un impact negativ în România, ci unul pozitiv.

Atunci când se combină cifrele pentru libertatea economică și cele două întrebări privind capitalismul, rezultă un coeficient de 0,90 (Figura 12.24). Acest coeficient este ulterior decisiv și pentru comparația cu alte țări.

Figura 12.24**România: coeficientul privind atitudinea față de capitalism – prezentare generală**

Coeficientul A:

Media declarațiilor în favoarea unui sistem economic liberal împărțită la media declarațiilor în favoarea unui sistem economic controlat de guvern (fără a folosi termenul „capitalism”).

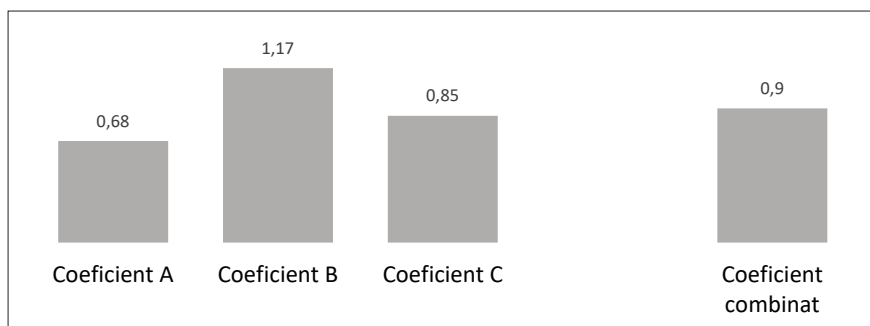
Coeficientul B:

Media asocierilor pozitive cu termenul „capitalism” împărțită la media asocierilor negative cu termenul „capitalism”.

Coeficientul C:

Media afirmațiilor pozitive despre capitalism împărțită la media afirmațiilor negative despre capitalism.

Coeficientul combinat pentru atitudinea față de capitalism: $(A + B + C) / 3$

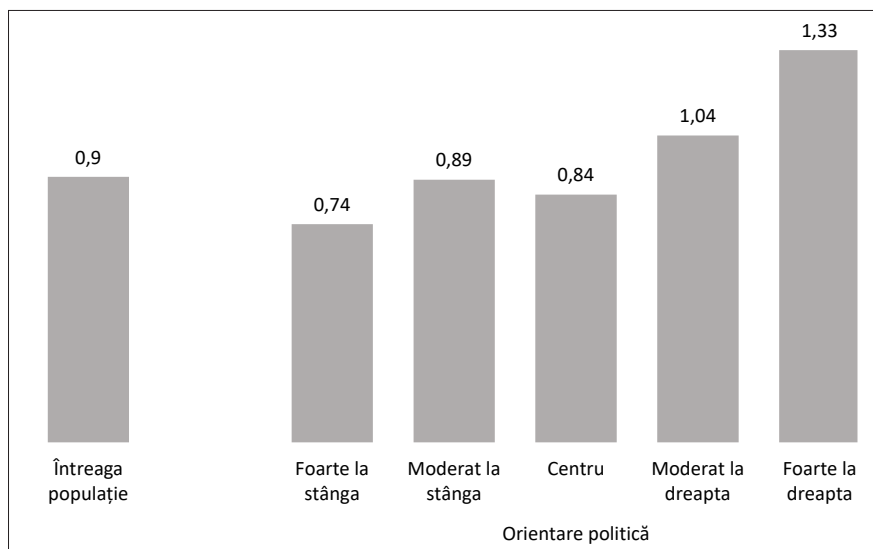
Notă: cu cât coeficientul este mai mic, cu atât mai puternică este atitudinea anticapitalistă.

Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

În ceea ce privește corelația dintre orientarea politică și atitudinile față de capitalism, combinând toți cei trei coeficienți pentru cele trei seturi de întrebări se obține următoarea imagine: respondenții cu poziționare intens de stânga au un coeficient de 0,74, cei de stânga moderată 0,89, cei centriști 0,84, cei de dreapta moderată 1,04, iar cei puternic de dreapta au un coeficient de 1,33 (Figura 12.25).

Figura 12.25

România: coeficientul global pentru atitudinile față de capitalism – analiza pe orientări politice

Notă: cu cât coeficientul este mai mic, cu atât mai puternică este atitudinea anticapitalistă.

Sursa: Sondaj Ipsos MORI 21-087515-07

Legătura dintre gândirea conspiraționistă și anticapitalism este, de asemenea, clară: anticapitaliștii sunt mult mai mult de acord cu teoriile conspiraționiste decât procapitaliștii. Vom vedea în capitolul următor că acest lucru nu este valabil doar în România, ci în toate țările cercetate.

13

Ce cred oamenii din Asia, Europa, America de Sud, Africa și Statele Unite ale Americii despre capitalism

In acest capitol voi analiza concluziile sondajului nostru privind capitalismul realizat în 33 de țări. Am conceput sondajul împreună cu Institutul Allensbach din Germania și am însărcinat Ipsos MORI să îl efectueze în întreaga lume.¹ Sondajul a fost realizat în Statele Unite și în țări mici, mijlocii și mari din Europa, America de Sud și Asia. Sondajele individuale au avut loc între iunie 2021 și noiembrie 2022 în următoarele țări:

Albania	Grecia
Argentina	Italia
Austria	Japonia
Bosnia și Herțegovina	Marea Britanie
Brazilia	Mongolia
Bulgaria	Muntenegru
Chile	Nepal
Coreea de Sud	Nigeria
Elveția	Pakistan
Federația Rusă	Polonia
Franța	Portugalia
Germania	Republica Cehă

România	Suedia
Serbia	Turcia
Slovacia	Uganda
Spania	Vietnam
Statele Unite ale Americii	

În fiecare țară au fost interviuate eșantioane reprezentative de aproximativ 1.000 de respondenți. În total, 33.452 de respondenți au participat la sondaj. Sondajul este unic nu numai prin sfera sa geografică, ci și prin profunzimea sa. În total, fiecărui respondent i-au fost prezentate 34 de elemente privind capitalismul în trei seturi tematice. Scopul sondajului a fost de a afla ce cred oamenii din diferite țări despre capitalism și de a explora acest lucru în raport cu diferențele de opinii politice, vârstă, educație, sex și venituri. În plus, itemii au fost concepuți pentru a ne permite să determinăm în ce măsură percepțiile negative asupra capitalismului se datorează conotației negative a cuvântului în sine și cât de mult este legat cu adevărat de respingerea sau susținerea de către oameni a principiilor de bază ale sistemului economic capitalist.

Următoarea analiză poate doar *descrie* diferențele dintre țările individuale, grupele de venit, grupele de vârstă etc. Pentru a *explica* aceste diferențe ar fi nevoie de un efort mult mai amplu, ca parte a unui proiect mai extins. Istoricii, sociologii, politologii, economiștii și alți experți din cele 33 de țări ar trebui să caute explicații în istoria, economia și psihologia socială a fiecărei țări. În plus, ar trebui să se efectueze analize de regresie pentru a înțelege mai bine relațiile dintre variabilele prezentate aici. Toate acestea depășesc sfera de aplicare a acestui capitol. Sper, însă, că această prezentare generală inițială și explorarea sistematică a datelor sondajului îi va inspira și pe alți cercetători să exploreze cauzele diferențelor dintre și din cadrul țărilor studiate. În acest sens, cele ce urmează ar trebui considerate ca prim pas în cercetarea comparativă a percepțiilor populare privind libertatea economică, intervenția statului și capitalismul în diferite țări.

Ce cred oamenii despre libertatea economică?

În timp ce pregăteam sondajul, am emis ipoteza că unii oameni au o aversiune față de cuvântul „capitalism” în sine, în ciuda faptului că, în esență, au opinii procapitaliste. Prin urmare, un set de întrebări din cadrul son-

dajului („libertate economică”) a evitat intenționat utilizarea cuvântului „capitalism”. Respondenților li s-au prezentat un total de șase afirmații, dintre care trei favorizau libertatea economică și economia de piață. Celelalte trei afirmații susțineau restricționarea libertății economice și un rol mult mai mare al statului. Formularea exactă a fiecărui item al sondajului poate fi găsită în anexă, la paginile 347-349.

De exemplu, o afirmație din setul de întrebări privind „libertatea economică” a fost: „Avem nevoie de mult mai multă intervenție din partea statului în economie, deoarece piața eșuează în mod repetat”. O alta spune: „Sunt pentru un sistem economic în care statul stabilește regulile, dar, în mod ideal, nu interferează în alte feluri.” Pentru fiecare țară, procentul mediu de acord cu afirmațiile „pro-libertate economică” și procentul mediu de acord cu afirmațiile „pro-stat” au fost calculate pentru a obține coeficientul de libertate economică, care descrie atitudinea față de libertatea economică în fiecare țară unde s-a făcut sondajul.

De-a lungul acestui capitol, vom reveni mereu la acest coeficient. Un coeficient de exact 1,0 ar însemna că nu există o tendință clară în țara interviuată și că respondenții sunt echilibrați între cei care au în vedere piața liberă și cei care sunt mai degrabă în favoarea unui rol puternic al statului în economie. Astfel, toate țările cu coeficienți între 0,9 și 1,1 au fost plasate într-un grup „neutru” (coeficienții sunt rotunjiți la o zecimală). Cele zece „țări neutre” sunt Brazilia, Bulgaria, Elveția, Marea Britanie, Germania, Serbia, Slovacia, Uganda, Nepal și Mongolia. Cu toate acestea, există diferențe în cadrul acestui grup. De exemplu, brazilienii și elvețienii, cu coeficienți de 1,04 și, respectiv, 1,02, au atitudini ceva mai favorabile față de libertatea economică decât britanicii (0,88).

Un coeficient mai mare de 1,1 înseamnă că oamenii sunt clar orientați spre piață, iar un coeficient mai mic de 0,9 înseamnă că aceștia sunt clar în favoarea intervenției statului. În general, afirmațiile pozitive privind libertatea economică domină în mod clar în șapte țări. Lider este Polonia, cu un coeficient de 2,40, urmată de SUA cu 1,68 și de Republica Cehă cu 1,58. Într-un total de 16 țări, oamenii sunt mai mult în favoarea intervenției statului decât a libertății economice. În coada clasamentului se află Turcia, Bosnia și Herțegovina și Rusia (Figura 13.1).

Ce cred oamenii despre capitalism în general?

În timp ce termenul „capitalism” a fost omis în mod deliberat din primul set de întrebări, acesta a fost menționat în mod explicit în celelalte două seturi. În cel de-al doilea set de întrebări, am vrut să aflăm ce au asociat respondenții cu cuvântul „capitalism”. Acest set de întrebări a folosit o listă de 10 termeni, și anume prosperitate, inovație, lăcomie, răceală, progres, corupție, libertate, presiunea pentru a performa, o gamă largă de bunuri și degradarea mediului. Din nou, am determinat procentul mediu de respondenți care asociază caracteristici pozitive (de exemplu, libertate și prosperitate) și caracteristici negative (de exemplu, degradarea mediului și lăcomia) cu cuvântul „capitalism”.

În cel de-al treilea set de întrebări, respondenților li s-au prezentat un total de 18 afirmații pozitive și negative despre capitalism. Afirmațiile negative au inclus, de exemplu: „Capitalismul este responsabil pentru foamete și sărăcie”; „Capitalismul duce la creșterea inegalității”; și „Capitalismul îi face pe oameni să cumpere produse de care nu au nevoie”. Afirmațiile pozitive au inclus, de exemplu: „Capitalismul a îmbunătățit condițiile pentru oamenii obișnuiți din multe țări”; „Capitalismul este un sistem economic deosebit de eficient”; și „este sistemul în care consumatorii determină ceea ce este oferit, nu statul”. Din nou, ca și în cazul seturilor de întrebări anterioare, am calculat procentul mediu de respondenți care au susținut afirmațiile pozitive, pe de o parte, și pe cele și negative, pe de alta, și am folosit aceste cifre pentru a calcula un coeficient.

Combinarea rezultatelor celor trei seturi de întrebări ne permite să creăm o imagine de ansamblu a ceea ce cred respondenții dintr-o anumită țară despre capitalism. Am adunat coeficienții din toate cele trei seturi de întrebări și i-am împărțit la trei.

Din nou, acest lucru ne oferă trei grupuri de țări: deoarece termenul „capitalism” are o semnificație negativă pentru mulți oameni, imaginea de aici este oarecum diferită de cea a setului nostru de întrebări privind „libertatea economică” – iar grupul de țări în care predomină atitudinile anticapitaliste este mai mare.

În general, atitudinile pro-capitaliste domină în șase țări – Polonia, Statele Unite, Coreea de Sud, Japonia, Nigeria și Republica Cehă. Cele opt

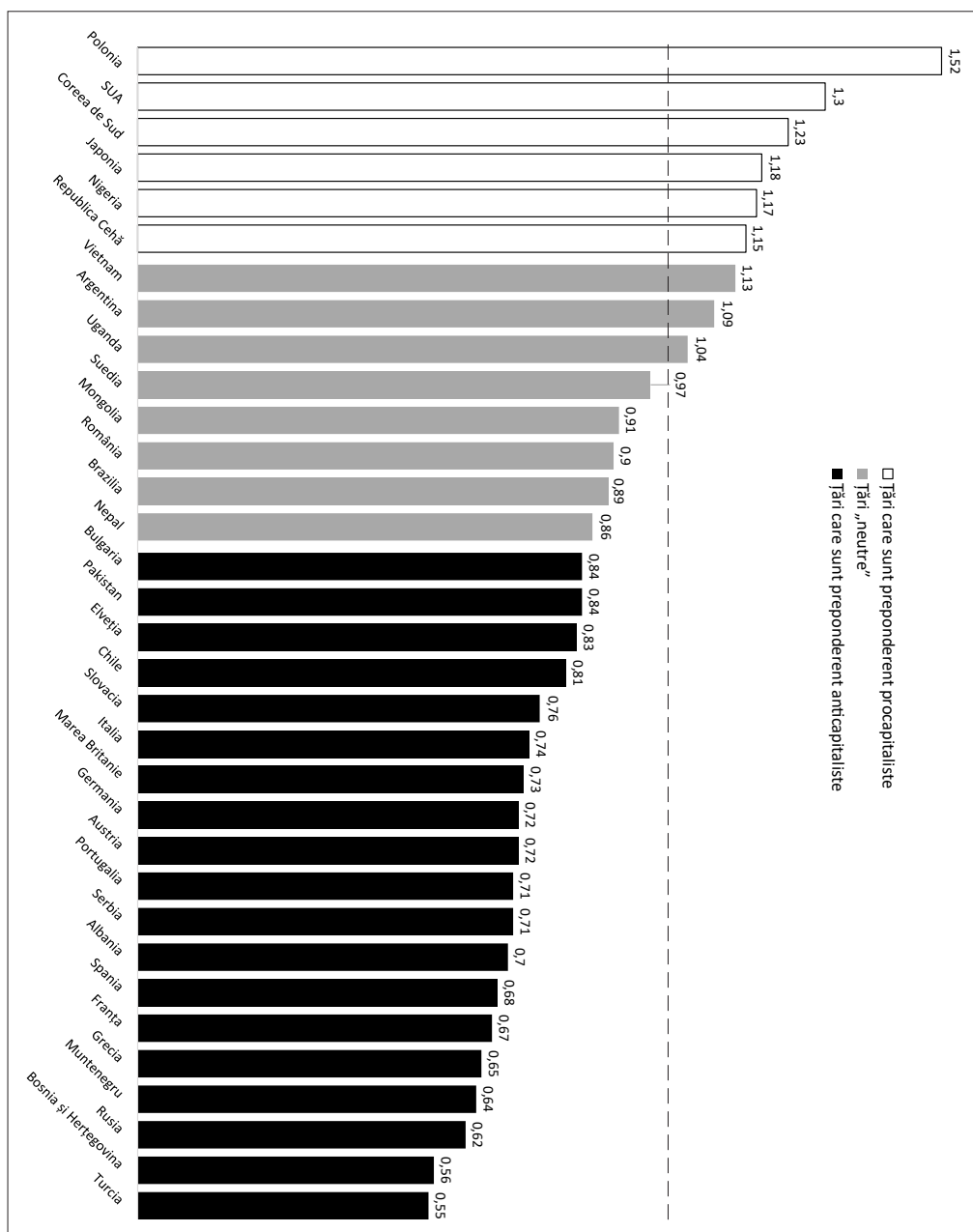
țări „neutre” de data aceasta sunt Argentina, Suedia, Mongolia, România, Brazilia, Nepal, Uganda și Vietnam. Atitudinile anticapitaliste domină în majoritatea țărilor chestionate (19), Muntenegru, Rusia, Bosnia și Herțegovina și Turcia fiind în coada clasamentului. În mod surprinzător, Elveția face parte din acest grup, chiar dacă la limită (Figura 13.2). Faptul că respondenții din Nigeria au o părere atât de bună despre capitalism poate fi o surpriză, mai ales că aceștia au, de asemenea, o părere negativă despre economia de piață. Dar în Nigeria, capitalismul este pur și simplu un cuvânt care denotă speranță: oamenii din această țară în curs de dezvoltare îl asociază cu tipul de prosperitate pe care îl văd în țările occidentale. Această explicație se poate aplica, cel puțin în parte, și în cazul Ugandei, unde coeficientul este neutru în general, dar respondenții atribuie frecvent caracteristici pozitive capitalismului.

Vietnamul se află doar puțin sub pragul pentru a fi clasificat ca țară pro-capitalistă (scorul de 1,13 al Vietnamului este mai mare decât al oricărei alte țări pe care am clasificat-o ca fiind „neutră”). Pentru seturile de întrebări în care a fost folosit cuvântul „capitalism”, vietnamezii au fost clar procapitaliști (cu un coeficient de 1,31). În schimb, în cazul în care cuvântul „capitalism” nu a fost folosit, răspunsurile vietnamezilor au fost moderat anti-piață (0,78). Cuvântul „capitalism” are conotații pozitive în Vietnam – chiar dacă țara se autointitulează „socialistă” – deoarece vietnamezii au avut experiențe foarte bune în privința reformelor economiei de piață „Doi Moi”, care au început în 1986.

Ce impact are utilizarea cuvântului „capitalism”?

Putem observa că există similitudini dar și diferențe în clasamentele și grupurile de țări prezentate mai sus. Aceste diferențe în clasamentul „libertății economice” și în clasamentul „capitalismului” pot fi explicate în primul rând prin faptul că, în multe țări, termenul „capitalism” are o conotație negativă. Putem evalua amploarea acestui efect prin calcularea diferenței dintre coeficienții pentru cele două seturi de întrebări în care a apărut cuvântul „capitalism” (cele 10 caracteristici asociate capitalismului și cele 18 afirmații despre capitalism) și coeficientul pentru cele 6 întrebări privind libertatea economică în care nu a fost folosit cuvântul „capitalism”.

Figura 13.2
Coeficientul global al atitudinilor față de capitalism în 33 de țări

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.

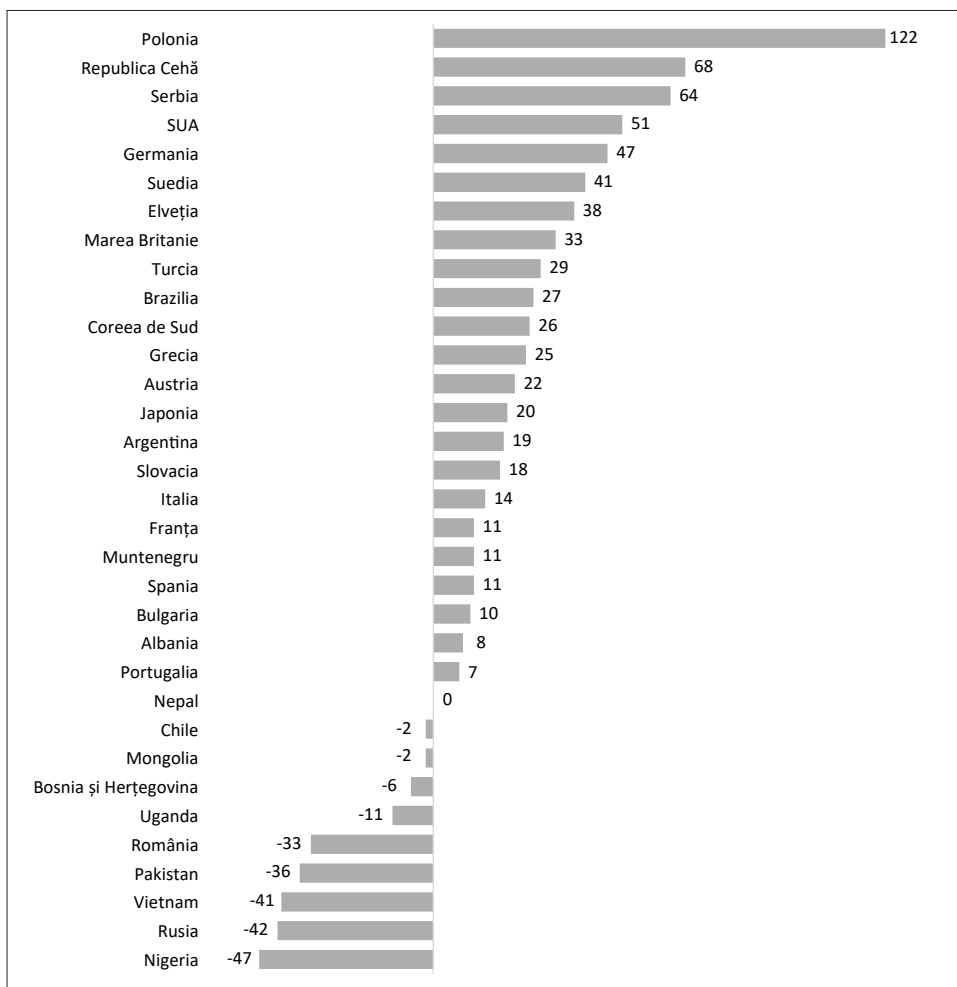
Surse: Sondajul 12038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. și Research World International Ltd.

De exemplu, aprobarea capitalismului în Statele Unite crește cu 51% atunci când cuvântul „capitalism” este omis din întrebare. Aceasta este diferența dintre coeficientul pentru libertatea economică (1,68) și coeficientul pentru acele întrebări în care a fost menționat cuvântul „capitalism” (1,11). Diferența în acest caz este de 0,57 puncte, ceea ce înseamnă că aprobarea pentru o economie de piață este cu 51% mai mare atunci când aceasta este descrisă fără a se folosi cuvântul „capitalism”.

Puteți vedea că efectul poate fi foarte mare – ca în Polonia, Serbia, Republica Cehă și Statele Unite, de exemplu – dar și foarte mic, ca în Franța, Spania și Portugalia, sau inexistent, ca în Nepal. În țările unde există o creștere semnificativă a sprijinului pentru economia de piață atunci când cuvântul „capitalism” nu este folosit, cum ar fi în Polonia, Serbia, Republica Cehă și Statele Unite, putem concluziona că oamenii tind să fie mai degrabă nemulțumiți de cuvântul în sine decât de ceea ce reprezintă de fapt capitalismul. Acolo unde efectul este mic, cum ar fi în Spania sau Franța, nu atât cuvântul îi deranjează pe oameni, cât ceea ce reprezintă de fapt capitalismul. Acest lucru este valabil și în cazul României, Pakistanului și Rusiei, care sunt excepții, deoarece atitudinile negative față de economia de piață au crescut de fapt cu un procent substanțial de 33%, 36% și, respectiv, 42%, atunci când cuvântul „capitalism” nu a fost folosit. Acest lucru arată că ostilitatea față de capitalism în aceste țări nu este nicidecum legată doar de cuvânt, ci mai ales de ceea ce reprezintă de fapt capitalismul. În Nigeria, aprobarea capitalismului s-a dublat atunci când cuvântul a fost menționat – aparent este un cuvânt ce denotă speranță, care promite un standard de viață similar cu cel din țările occidentale (Figura 13.3) – și observăm o formă mai slabă a aceluiași efect în Uganda. După cum am menționat deja mai sus, și în Vietnam aprobarea crește substanțial atunci când este folosit cuvântul „capitalism”.

Pe de o parte, acest lucru înseamnă că utilizarea sau neutilizarea termenului „capitalism” joacă un rol considerabil în legătură cu atitudinea oamenilor față de evaluarea problemelor analizate aici. Pe de altă parte, însă, întrebările privind libertatea economică au evidențiat faptul că respingerea capitalismului nu se datorează în niciun caz doar cuvântului evident nepopular. Doar în 7 din 33 de țări – Polonia, SUA, Japonia, Coreea de Sud, Argentina, Suedia și Republica Cehă – predomină în mod clar o atitudine pozitivă față de libertatea economică.

Figura 13.3
Modificarea procentuală a aprobării capitalismului în cazul în care cuvântul „capitalism” este omis

Surse: Sondajul 12038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. și Research World International Ltd.

Care sunt cele mai frecvente opinii pozitive și negative despre capitalism?

Unul dintre cele mai importante obiective ale sondajului nostru a fost nu numai de a determina ce gândesc oamenii din diferite țări și grupuri

sociodemografice despre capitalism – și anume, au tendința de a fi critici sau deschiși față de capitalism – ci și de a afla care sunt acuzele dominante față de capitalism și care sunt punctele pozitive deosebit de apreciate.

Le-am prezentat respondenților din toate cele 33 de țări o listă de 18 afirmații despre capitalism – pozitive și negative. În cele ce urmează este prezentată frecvența cu care una dintre cele 18 afirmații s-a aflat printre primele cinci afirmații cu care respondenții din fiecare țară au fost de acord.² De exemplu, afirmația „Capitalismul duce la monopoluri” s-a aflat printre cele cinci afirmații selectate cel mai frecvent în 25 de țări.

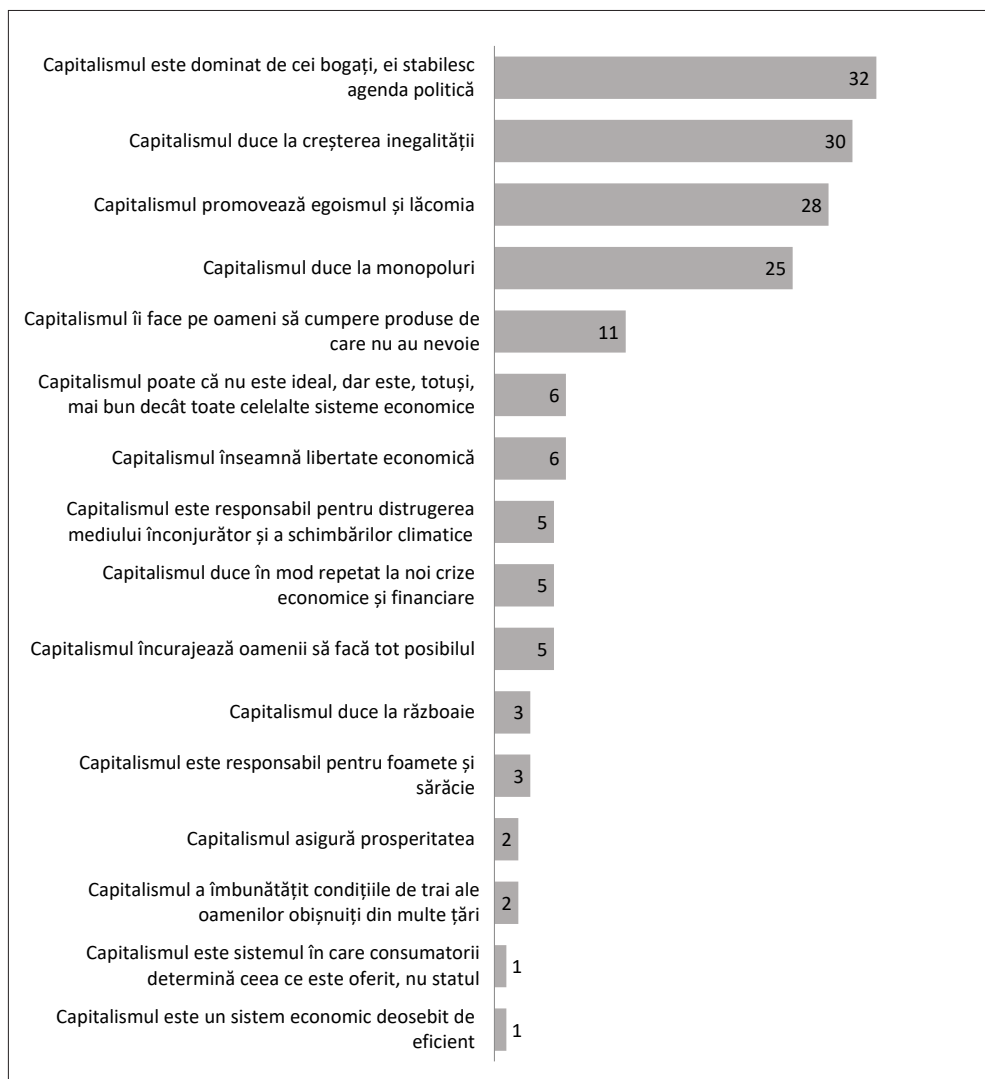
Rezultatul arată ce îi deranjează în mod special pe oameni în legătură cu capitalismul – și ce îi deranjează mai puțin. În 32 din 33 de țări (singura excepție fiind Vietnamul), afirmația negativă „Capitalismul este dominat de cei bogați, ei stabilesc agenda politică” se numără printre cele cinci afirmații selectate cel mai frecvent. În 18 din cele 33 de țări intervievate, și anume Austria, Bosnia și Herțegovina, Chile, Republica Cehă, Franța, Marea Britanie, Grecia, Mongolia, Polonia, România, Serbia, Muntenegru, Slovacia, Nepal, Pakistan, Nigeria, Bulgaria și Statele Unite, această acuză este cel mai frecvent selectată dintre toate afirmațiile.

Ideea conform căreia capitalismul duce la creșterea inegalităților este menționată în Top 5 în 30 din 33 de țări și se află chiar pe primul loc în Franța (aceiași procent avându-l și afirmația „Capitalismul este dominat de cei bogați, ei stabilesc agenda politică”), Italia, Spania, Elveția, Turcia, Albania și Rusia.

Credința critică potrivit căreia capitalismul promovează egoismul și lăcomia se află în primele 5 locuri în 28 din cele 33 de țări analizate (în Germania și Portugalia ocupă primul loc).

În schimb, acuzația potrivit căreia capitalismul este responsabil pentru distrugerea mediului și schimbările climatice joacă un rol important în doar 5 din 33 de țări, și anume Uganda, unde este agreată de 87% dintre respondenți (locul 4), Brazilia, unde 35% sunt de acord (locul 5), Chile, unde 32% sunt de acord (locul 5), Serbia (locul 5 cu 39% de acord) și Germania, unde 48% sunt de acord (tot locul 5). În mod surprinzător, critica potrivit căreia „capitalismul duce în mod repetat la noi crize economice și financiare” a ajuns în Top 5 doar în cinci țări. (Figura 13.4).

Figura 13.4
Numărul de țări în care următoarele afirmații s-au clasat în „Top 5” din 18 afirmații

Notă: Toate datele sunt exprimate în procente din numărul total de respondenți
 Surse: Sondajul 12038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd și Research World International Ltd.

Este interesant de observat care țări susțin cel mai mult afirmațiile pozitive despre capitalism. O țară se distinge de toate celelalte – 33 în total – deoarece aici cele cinci afirmații care au primit cel mai mult sprijin au

fost toate, fără excepție, pozitive: Vietnam. Dacă ne uităm separat la coeficientul pentru cele 18 afirmații, Vietnamul are o valoare pozitivă foarte ridicată: 1,44.

În Japonia, Vietnam și Coreea de Sud, afirmația „Capitalismul înseamnă libertate economică” a obținut cel mai mare nivel de susținere dintre toate cele 18 afirmații. În România și Nigeria, aceasta a fost a patra cea mai frecvent menționată, iar în Albania s-a clasat pe locul șase. În schimb, această afirmație a ajuns doar pe locul 10 în Germania și Mongolia, pe locul 8 în Republica Cehă și pe locul 6 în Argentina, în timp ce în Brazilia, Franța, Spania, Marea Britanie, Grecia, Italia, Austria, Elveția, Bosnia și Herțegovina, Slovacia, Turcia, Portugalia, Rusia și Nepal nu a intrat nici măcar în Top 10. În Serbia, unde a atras sprijinul a doar 10% dintre respondenți, s-a clasat pe penultimul loc. În Statele Unite, Vietnam, Uganda și Japonia, afirmația potrivit căreia „Capitalismul încurajează oamenii să dea tot ce au mai bun” a ajuns în Top 5. În Uganda, această afirmație s-a clasat chiar pe primul loc, stârnind acordul a 91% dintre respondenți.

Afirmația mai descriptivă, conform căreia „capitalismul înseamnă libertate economică”, s-a clasat în Top 5 în șase țări, iar afirmația mai defensivă, conform căreia „capitalismul poate că nu este ideal, dar este totuși mai bun decât toate celelalte sisteme economice”, s-a clasat, de asemenea, în Top 5 în șase țări.

Ar trebui să ne dea de gândit faptul că afirmația incontestabilă conform căreia „Capitalismul a îmbunătățit situația oamenilor obișnuiți din multe țări” a ajuns în Top 5 în doar două din 33 de țări: în Vietnam, unde afirmația a primit al doilea cel mai mare procent de aprobare, de 73,7%, și în Nigeria, unde oamenii asociază capitalismul cu speranța de a eradică sărăcia și de a trăi o viață mai bună, această afirmație obținând al cincilea cel mai mare sprijin. Această afirmație s-a clasat pe locurile 7, 9 sau 10 în doar patru țări; în toate celelalte nu s-a aflat nici măcar în Top 10. În Germania, această afirmație a fost acceptată de mai puțini respondenți decât orice altă afirmație privind capitalismul, în timp ce afirmația „Capitalismul este responsabil pentru foamete și sărăcie” a primit de trei ori mai mult sprijin. Un contrast interesant: în Uganda afirmația „Capitalismul este responsabil pentru foamete și sărăcie” a primit cel mai puțin sprijin dintre toate cele 18 afirmații.

Cu toate acestea, au existat atât de multe exemple în ultimele decenii – cum ar fi China, Vietnam, Coreea de Sud și India, precum și Polonia, Republica Cehă și fosta RDG – care confirmă faptul că sistemul capitalist a îmbunătățit situația oamenilor obișnuiți. Dacă luăm în considerare faptul că, de la apariția capitalismului, procentul de oameni din întreaga lume care trăiesc în sărăcie extremă a scăzut de la 90% la mai puțin de 10% în prezent, gradul de dezinformare cu privire la capitalism devine clar.

Afirmația potrivit căreia „capitalismul este de neînlocuit; încercările din trecut de a înlocui capitalismul au dus întotdeauna la dictaturi și suferință” nu a reușit să se claseze în Top 10 în aproape niciuna dintre țările analizate – cu excepția Statelor Unite, unde s-a clasat pe locul 10, și a Mongoliei și Pakistanului, unde s-a clasat pe locul 6.

„Consumatorii determină ceea ce este oferit, nu statul” – faptul că această afirmație a ajuns în Top 5 doar în Polonia și pe locul 6 în Cehia cu siguranță nu este întâmplător, deoarece e un lucru pe care mulți oameni din fostele țări socialiste încă nu îl consideră de la sine înțeles (spre deosebire de Occident).

Ce rol joacă apartenența politică?

Le-am cerut tuturor respondenților la sondaj să se plaseze pe o scară stânga-dreapta de la 0 (foarte de stânga) la 10 (foarte de dreapta). Cei care se descriu ca fiind centriști acordându-și 5 puncte.

Cei foarte de stânga: în cele mai multe dintre țările analizate, în mod nesurprinzător, respondenții care se descriu ca fiind foarte la stânga spectrului politic (de la 0 la 2 pe scară) sunt cei mai opuși capitalismului sau cei mai puțin pro capitalism. Cu toate acestea, există totuși unele diferențe semnificative. În Japonia (0,92) și Coreea de Sud (0,97), două țări în care respondenții tind, în general, să fie mai procapitaliști, chiar și respondenții care se clasifică ca fiind foarte la stânga spectrului politic nu sunt vehement anticapitaliști, ci mai degrabă neutri. În schimb, în țările unde respondenții au tendința de a fi în general mai critici față de capitalism, atitudinile respondenților care se clasifică ca fiind intens de stânga sunt deosebit de anticapitaliste (Franța 0,35, Germania 0,36, Spania 0,36).

Cei moderat la stânga: de asemenea, evaluarea variază în mod corespunzător pentru stânga moderată (între 3 și 4 pe scală). În țările antica-

pitaliste, cei moderat de stânga sunt, de asemenea, sever anticapitaliști (Franța, 0,51, Portugalia, 0,54, Spania, 0,56), în timp ce în țările procapitaliste cei moderat de stânga tind spre o poziție neutră (Coreea de Sud, 0,96, Cehia, 1,01, Japonia, 0,92, și Statele Unite, 0,89). Serbia este o excepție, deoarece, în ciuda faptului că este anticapitalistă în general, stânga moderată are un coeficient relativ ridicat (neutru) de 0,95.

Cei situați la centru: în țările unde majoritatea populației este anticapitalistă sau neutră centristii tind, de asemenea, să fie în mai mare măsură anticapitaliști. Acest lucru este valabil, de exemplu, pentru Marea Britanie, Germania, Grecia, Suedia, Portugalia, Turcia, Bulgaria și Franța. Pe de altă parte, în Statele Unite, Japonia și Coreea de Sud, unde populația în ansamblu este procapitalistă, acest lucru este valabil și pentru cei din mijlocul spectrului politic.

Cei moderat și foarte de dreapta: respondenții din dreapta spectrului politic tind să aibă o percepție pozitivă a capitalismului în majoritatea țărilor analizate. Cu toate acestea, există și diferențe majore: în zece țări, și anume Statele Unite, Suedia, Argentina, Chile, Coreea de Sud, România, Spania, Elveția, Slovacia și Nepal, se menține corelația: cu cât mai la dreapta, cu atât mai procapitalist. Cei care se situează în intervalul 8-10 pe scara stânga-dreapta, adică foarte la dreapta spectrului politic, sunt cel mai puternic în favoarea capitalismului în unele țări (în Statele Unite 2,88, Suedia 2,65, Argentina 2,32, Chile 2,01, Spania 2,05, Coreea de Sud 1,80, România 1,33 și Slovacia 1,31). În rândul dreptei moderate (care se clasează la 6 sau 7 pe scara stânga-dreapta) din Statele Unite, Suedia, Chile și Coreea de Sud, sprijinul pentru capitalism este, de asemenea, puternic (Statele Unite 2,45, Argentina 1,98, Suedia 1,78, Chile 1,46, Coreea de Sud 1,43, Spania 1,38), dar nu este la fel de puternic în rândul celor moderat de dreapta ca în rândul foarte de dreapta (Figura 13.5).

Cu toate acestea, în mai multe țări (15), există o corelație diferită: În Germania, Franța, Marea Britanie, Brazilia, Japonia, Italia, Republica Cehă, Rusia, Bosnia și Herțegovina, Bulgaria, Serbia, Muntenegru, Polonia, Pakistan și Austria, persoanele moderat de dreapta (respondenții care se clasează cu 6 sau 7 pe scara stânga-dreapta) au cea mai favorabilă atitudine față de capitalism (sau, în câteva țări, cum ar fi Rusia și Bosnia și Herțegovina, Muntenegru și Serbia, cea mai puțin negativă), în timp ce

respondenții care se situează și mai la dreapta (8-10) aprobă mai puțin capitalismul. De exemplu, în rândul celor de dreapta din Brazilia, aprobarea capitalismului este de 1,58; în rândul celor intens de dreapta, aceasta este mai mică, de 1,44. Același lucru este valabil și în Marea Britanie, unde aprobarea capitalismului este de 1,33 în rândul dreptei moderate și de 1,18 în rândul celor foarte de dreapta. În Spania, în rândul dreptei moderate, aprobarea este de 1,19, iar în rândul celor intens de dreapta, de 0,97, iar în Republica Cehă, sprijinul pentru capitalism este mai mare în rândul dreptei moderate (1,89) decât în rândul celor foarte de dreapta (1,68), așa cum este ilustrat în figura 13.6. În Grecia și Albania, coeficientul a fost același (0,91 și, respectiv, 0,77) pentru respondenții care s-au clasificat ca fiind moderat de dreapta și foarte de dreapta pe spectrul politic, iar în Turcia, Mongolia și Portugalia, de asemenea, nu a existat aproape nicio diferență între respondenții moderat de dreapta și cei foarte de dreapta.³

În unele țări, cum ar fi Nigeria, distincția dintre stânga și dreapta, care joacă un rol major în Europa și Statele Unite, este aparent lipsită de sens. În Vietnam, care are un sistem cu un singur partid, nici măcar nu am pus problema orientării stânga-dreapta, deoarece nu ar avea sens să facem acest lucru. De asemenea, am decis să nu punem această întrebare specifică în Uganda.

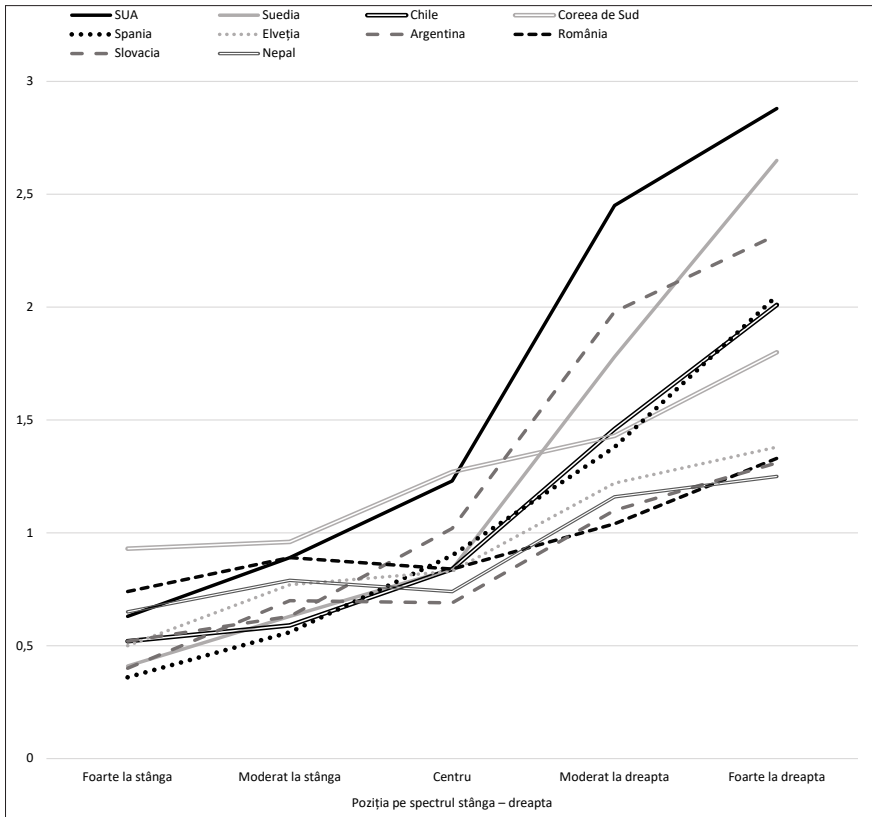
Polonia este un caz unic. Rezultatele de aici ne-au surprins și diferă semnificativ de cele din toate celelalte țări intervievate, unde cei din stânga spectrului politic au fost întotdeauna puternic anticapitaliști (sau, în câteva țări, mult mai puțin procapitaliste) decât respondenții de dreapta. Conform datelor noastre, respondenții polonezi care se clasifică drept moderat de stânga sunt cei mai pro piață, 44% dintre ei susținând afirmațiile privind piața liberă și doar 14% susținând elementele pro stat. Chiar și la extrema stângă, atitudinile pro piață domină în mod clar, cu 37%, în detrimentul atitudinilor pro stat (17%).

Descrierile „de stânga” și „de dreapta” au căpătat un sens foarte diferit în Polonia față de alte țări din Europa de Vest. Partidul PiS, *Prawo i Sprawiedliwość* (Lege și Justiție), aflat la putere, este foarte etatist. Partidul este considerat de dreapta, dar susținătorii economiei de piață pe care i-am întâlnit în Polonia clasifică PiS drept socialist, deoarece urmărește politici de redistribuire, naționalizare și un rol mai mare al statului.

Figura 13.5

Țările „cu cât mai la dreapta spectrului politic, cu atât mai procapitaliste”

Coeficient pentru atitudinile generale față de capitalism

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.
Sursa: Sondaj Ipsos MORI 20-091774-30 și FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd.

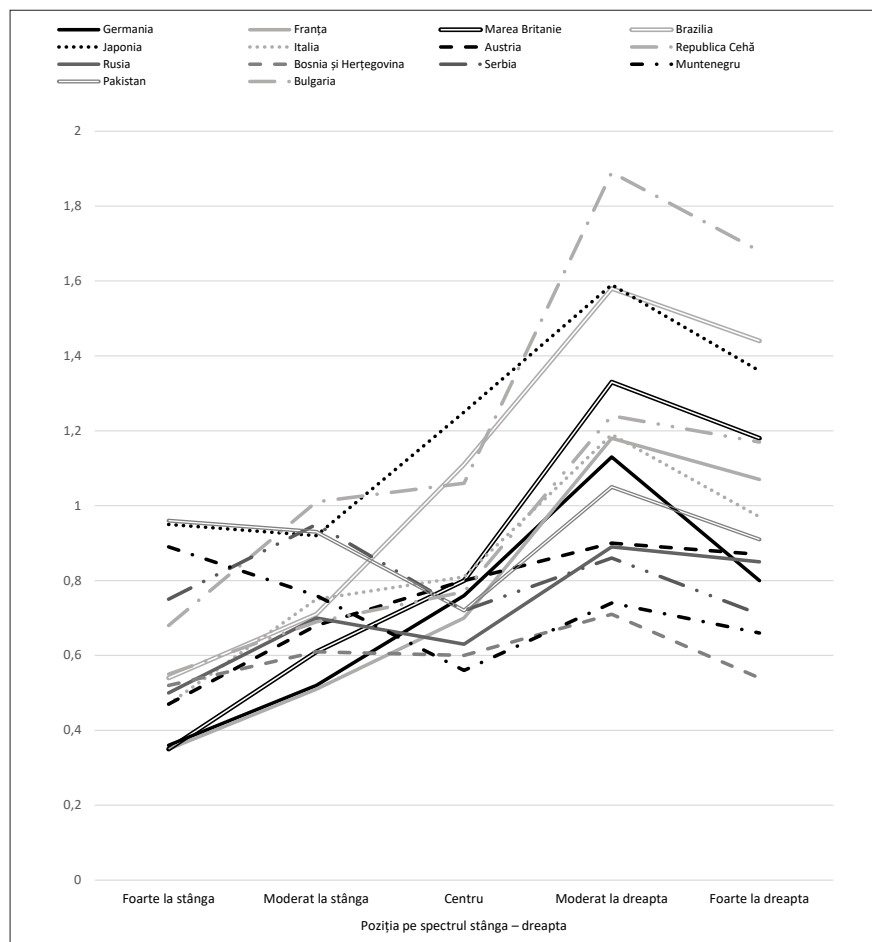
La început, am pus sub semnul întrebării validitatea datelor noastre și am crezut că ceva trebuie să fi mers prost legat de atribuirea orientării politice dreapta-stânga în Polonia, poate o eroare de codificare. La cererea noastră, Ipsos MORI a reverificat meticolos totul – toate datele, traducerea chestionarului, codificarea etc. – dar nu a existat nicio îndoială: datele erau corecte. M-am liniștit abia după una dintre vizitele mele în Polonia, în septembrie 2022. Președintele partidului *Nowoczesna*, partid pro piață, Adam Szlachpka, mi-a explicat în cadrul unei conversații: „Ceea ce se aplică în Europa de Vest nu se aplică absolut deloc aici. În țara noastră, foștii comuniști sunt mai orientați către piața liberă decât partidul PiS, care

este considerat de dreapta.” El a precizat că partidul PiS combină naționalismul cu anticapitalismul și a avut un succes deosebit în atragerea alegătorilor prin faptul că a considerat privatizarea întreprinderilor de stat o cedare către capitaliștii străini. PiS a oprit complet sau chiar a inversat parțial privatizările, dintre care unele fuseseră efectuate de „stânga”. Uneori, chiar trebuie vizitată o țară pe în care s-a făcut cercetarea pentru a înțelege pe deplin datele.

Figura 13.6

Țările în care atitudinea celor moderat de dreapta este cea mai procapitalistă

Coefficient pentru atitudinile generale față de capitalism

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.

Surse: Sondajul I2038 al Institutului Allensbach, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07 și 22-014242-04-03.

În unele țări, cum ar fi Nepal și Pakistan, care au o cultură politică întru totul diferită, a devenit clar că pozițiile respondenților pe spectrul „stângă-dreapta”, care este deosebit de important în Europa și Statele Unite, nu joacă un rol și nu au nicio legătură perceptibilă cu subiectul „capitalism”.

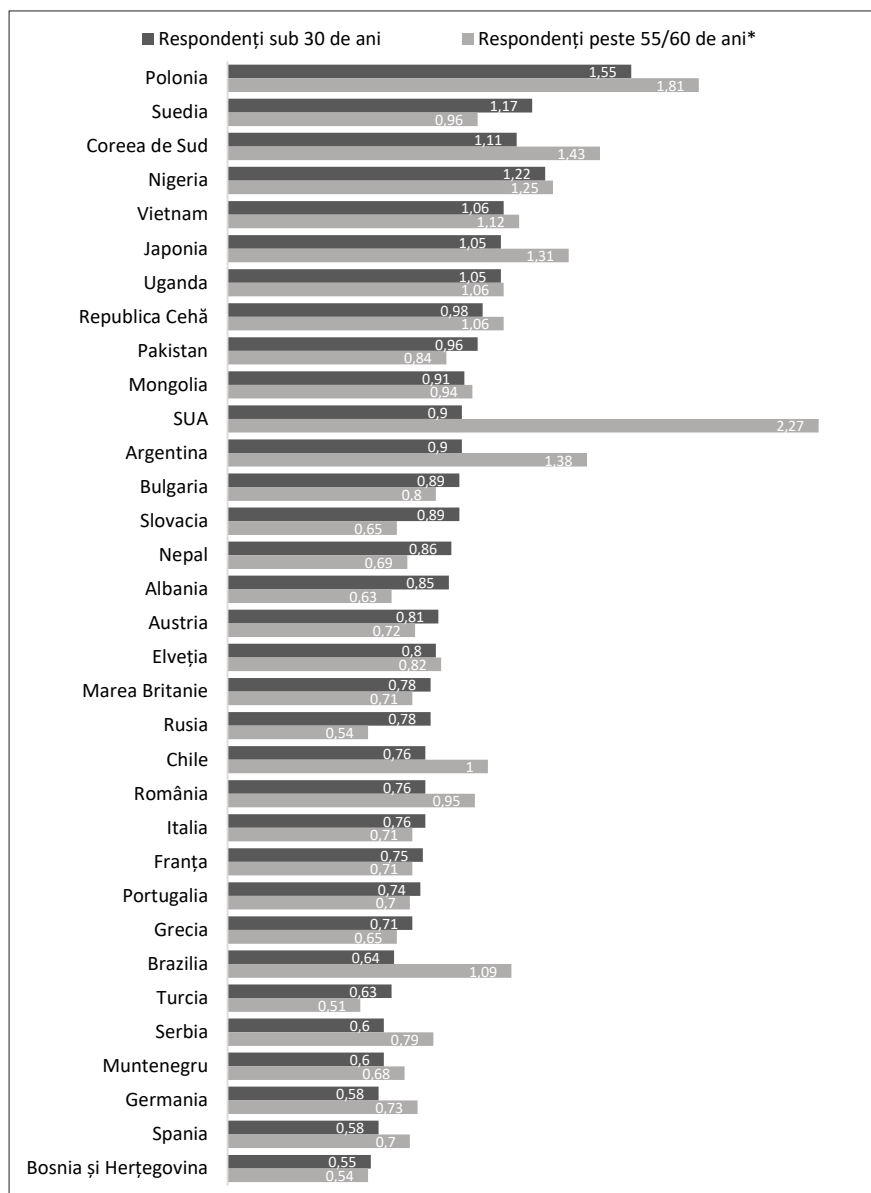
Ce rol joacă vârsta?

Tinerii au tendința de a fi mai critici față de capitalism decât persoanele mai în vârstă? Sau este invers? Există țări în care vârsta nu are aproape nicio influență asupra atitudinilor față de capitalism. În Franța, de exemplu, coeficientul este de 0,75 pentru respondenții cu vârsta sub 30 de ani și de 0,71 pentru respondenții cu vârsta peste 60 de ani. În Elveția, coeficientul este de 0,80 pentru cei sub 30 de ani și de 0,82 pentru cei peste 60 de ani. În Grecia, coeficientul este de 0,71 pentru respondenții cu vârsta sub 30 de ani și de 0,65 pentru cei cu vârsta peste 55 de ani. În Republica Cehă, coeficientul este de 0,98 pentru respondenții cu vârsta sub 30 de ani și de 1,06 pentru cei de peste 55 de ani (deși în Republica Cehă aprobarea capitalismului este mai mare în grupul de vârstă 30-54 de ani). De asemenea, nu există o relație notabilă între vârstă și percepția capitalismului în Marea Britanie, Portugalia sau Italia.

În alte țări, însă, există o legătură clară între vârstă și atitudinile față de capitalism. Acest lucru este cel mai clar în Statele Unite, unde respondenții cu vârsta de peste 60 de ani au o atitudine foarte favorabilă față de capitalism (2,27), în timp ce persoanele mai tinere au o atitudine neutră sau ușor negativă (sub 30 de ani: 0,90). Și, contrar a ceea ce ar putea afirma unii, acest lucru nu se datorează în niciun caz faptului că americanii mai tineri nu înțeleg cuvântul „capitalism”. Dimpotrivă, corelația din Statele Unite este chiar mai clară pentru setul de întrebări în care nu a fost folosit cuvântul „capitalism”: în rândul respondenților americani cu vârsta de peste 60 de ani atitudinile față de libertatea economică sunt extraordinar de ridicate, cu 3,72, în timp ce în rândul americanilor mai tineri, cu vârsta sub 30 de ani, atitudinile sunt neutre sau, în cel mai bun caz, ușor pozitive, cu 1,13. De asemenea, în Argentina, Brazilia, Chile, Spania, Serbia și România, respondenții mai tineri sunt mai critici față de capitalism, deși diferența nu este la fel de pronunțată ca în Statele Unite. În țări procapitaliste precum Coreea de Sud și Japonia respondenții mai tineri tind să fie neutri, iar respondenții mai în vârstă sunt ferm procapitaliști.

Figura 13.7**Diferențe în atitudinile față de capitalism – analiza pe grupe de vârstă**

Coeficient pentru atitudinile generale față de capitalism

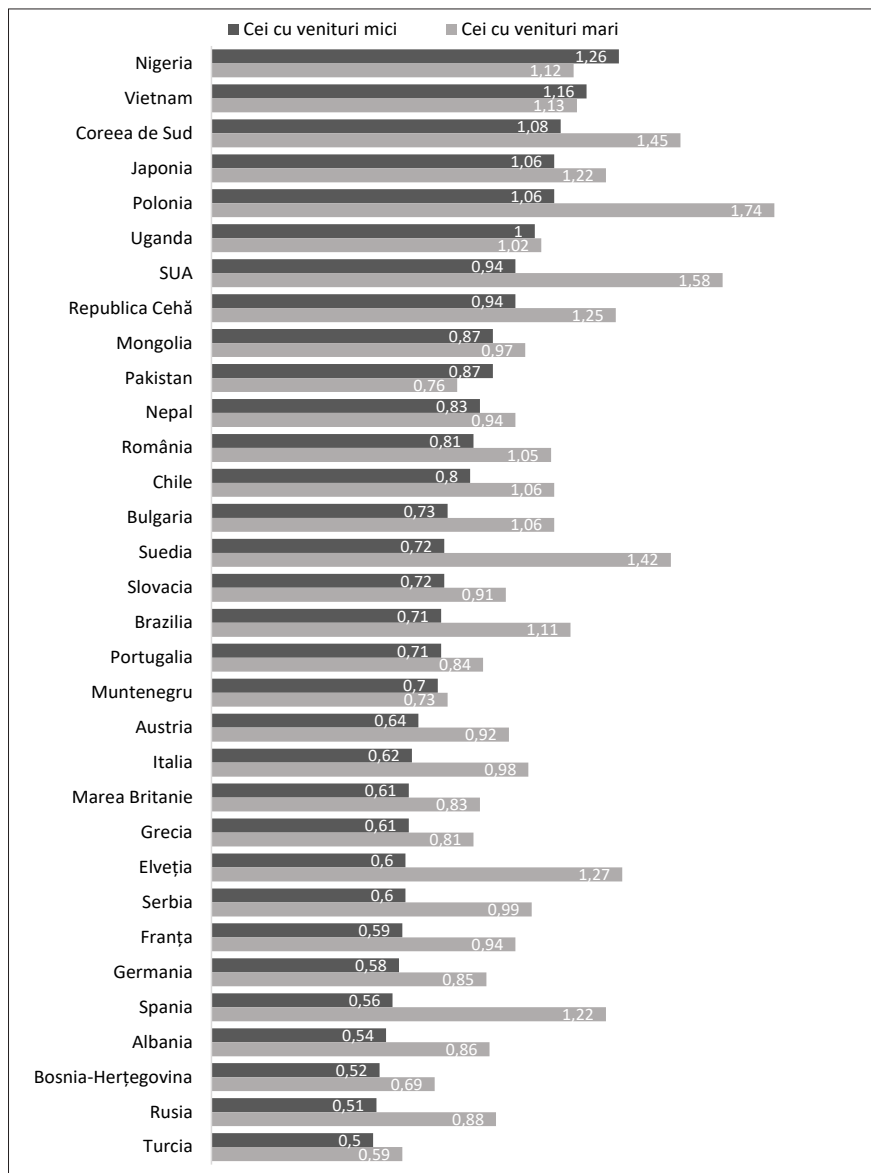
* În unele țări, cel mai vârstnic grup de vârstă a început de la 60 de ani; în altele, a început de la 55 de ani.

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.

Surse: Sondajul I2038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. și Research World International Ltd.

Figura 13.8**Diferențe în atitudinile față de capitalism – analiza în funcție de venit**

Coeficient pentru atitudinile generale față de capitalism

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât mai puternică este atitudinea anticapitalistă. În Argentina nu a fost posibilă diferențierea pe grupe de venituri.

Surse: Sondajul 12038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. și Research World International Ltd.

În Polonia, respondenții mai în vârstă sunt ceva mai procapitaliști (1,81) decât omologii lor mai tineri (1,55). În Suedia, Franța, Marea Britanie, Austria, Slovacia, Albania, Nepal și Pakistan respondenții mai tineri sunt mai deschiși (sau cel puțin mai puțin critici) față de capitalism decât compatrioții lor mai în vârstă. Cu toate acestea, în unele dintre aceste țări, diferențele sunt foarte mici (Figura 13.7).

Ce rol joacă venitul?

Nu este surprinzător faptul că, în aproape *toate* țările, persoanele cu venituri mici tind să fie anticapitaliste sau, în cel mai bun caz, neutre, iar persoanele cu venituri mari sunt comparativ mai deschise (sau mai puțin critice) în ceea ce privește capitalismul. Singurele trei excepții sunt Vietnam, Nigeria și Pakistan.

Dar există și diferențe considerabile între țări: pe de o parte, există țări în care diferențele dintre grupele de venituri sunt moderate sau aproape inexistente (cum ar fi Marea Britanie, Turcia, Muntenegru și Bosnia și Herțegovina). Pe de altă parte, Elveția, Statele Unite, Coreea de Sud, Polonia, Brazilia, Italia, Spania, Albania, Bulgaria și Serbia prezintă diferențe mult mai mari între grupele de venituri. Aceste diferențe sunt deosebit de pronunțate în Spania și Elveția, unde persoanele cu venituri mici sunt vehement anticapitaliste, iar cele cu venituri mari sunt covârșitor procapitaliste (figura 13.8).

Ce rol joacă genul?

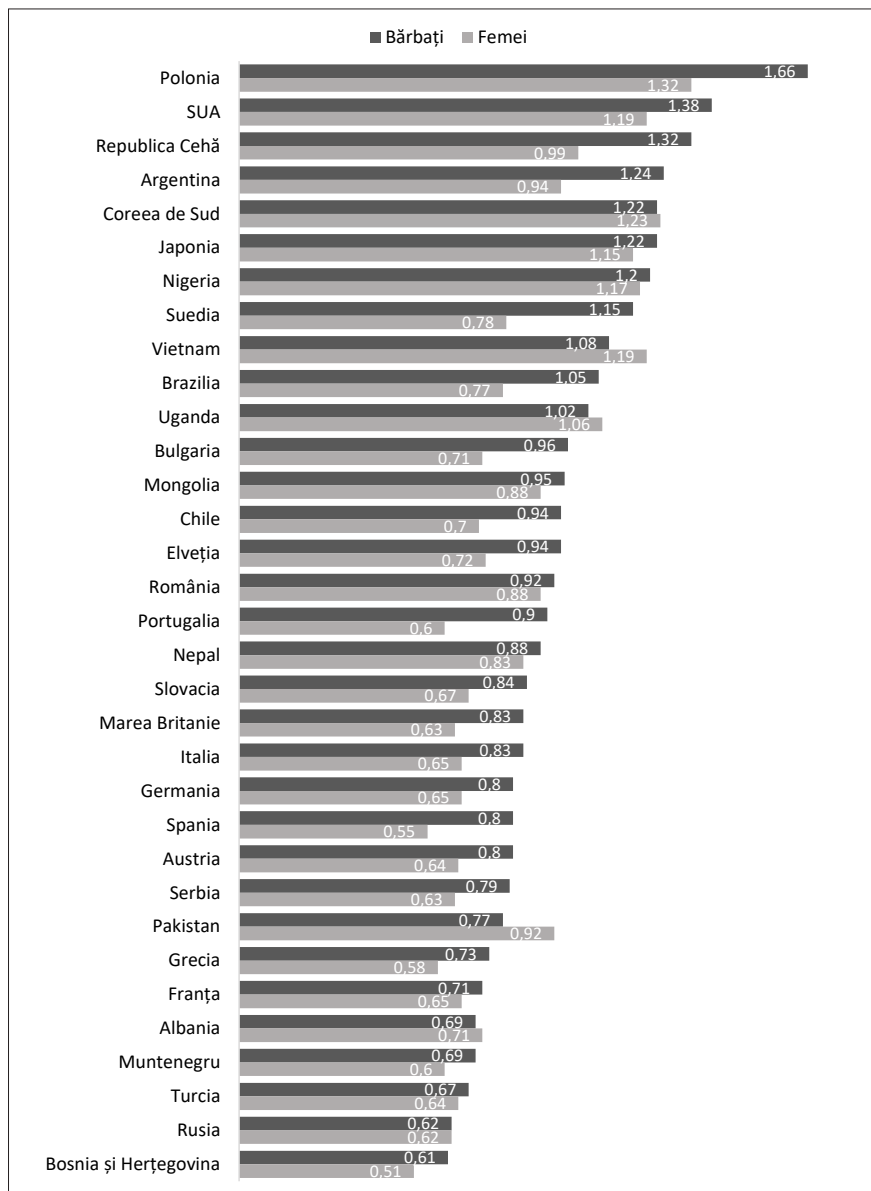
În majoritatea țărilor analizate (cu excepția Coreei de Sud, Vietnamului, Albaniei, Pakistanului, Ugandei și Rusiei), respondenții de sex masculin sunt mai deschiși față de capitalism (sau mai puțin critici față de acesta) decât femeile.

Vietnamul, așa cum am văzut deja în altă parte, este singura țară în care un număr mai mare de femei decât de bărbați declară că este important pentru ele să devină bogate. Iar femeile din Vietnam sunt chiar mai deschise decât bărbații în ceea ce privește atitudinea față de capitalism.

Figura 13.9

Diferențe de atitudine față de capitalism în funcție de sex

Coeficient pentru atitudinile generale față de capitalism

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.

Surse: Sondajul 12038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. și Research World International Ltd.

În cele mai multe din celelalte țări este valabil contrariul. Dar există diferențe: în unele țări, genul joacă un rol major în atitudinea față de capitalism. În Polonia, Bulgaria, Republica Cehă, Suedia, Brazilia, Argentina, Chile, Portugalia și Spania, de exemplu, bărbații au opinii semnificativ mai favorabile față de capitalism decât femeile. În alte țări, însă, diferențele dintre bărbați și femei sunt mici. În Franța, de exemplu, femeile sunt doar marginal mai critice față de capitalism (0,65) decât bărbații (0,71), la fel și în Turcia (bărbați 0,67 și femei 0,64) și România (bărbați 0,92 și femei 0,88), în timp ce în Coreea de Sud și Rusia nu există nicio diferență între bărbați și femei.

Pare interesant faptul că diferențele, deși adesea mici, sunt aproape invariabil în aceeași direcție – femeile sunt mai puțin deschise față de capitalism decât bărbații (Figura 13.9).

Ce rol joacă educația?

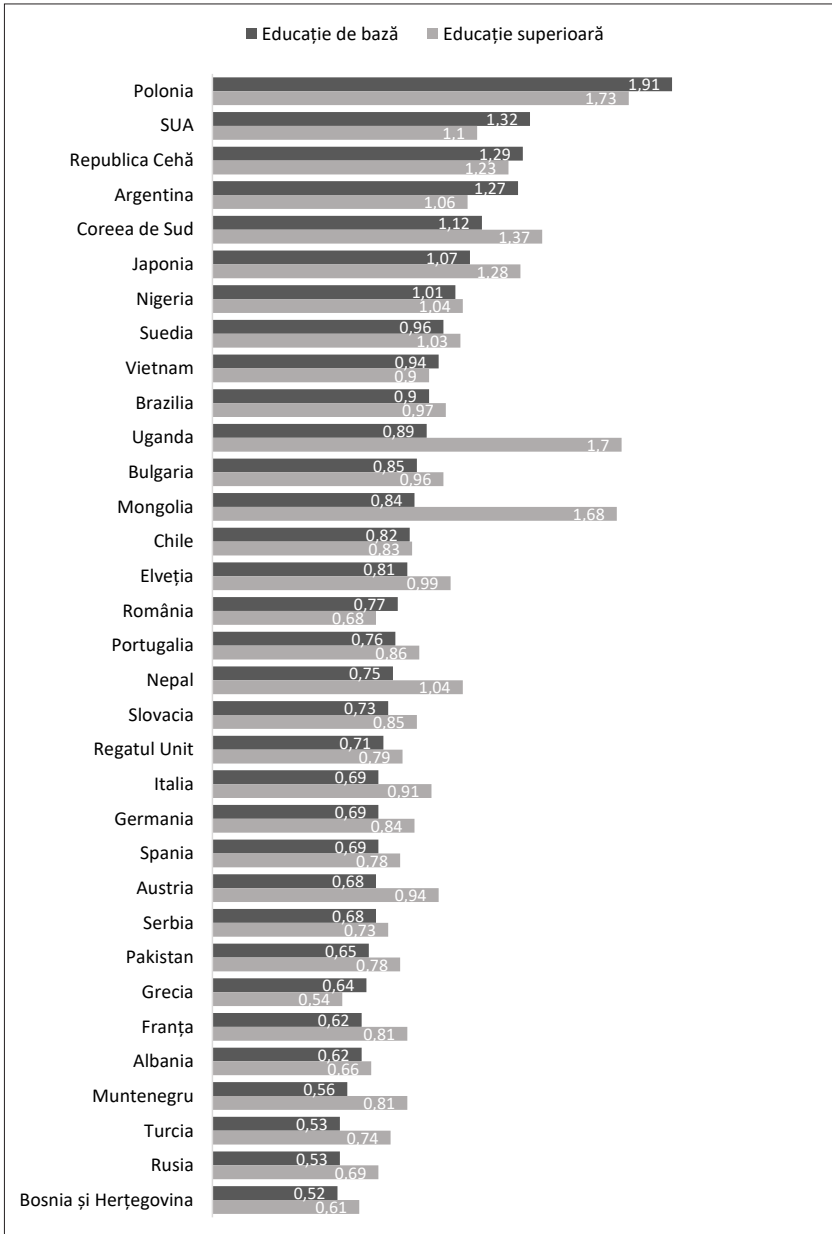
În 25 dintre cele 33 de țări, diferențele dintre persoanele cu un nivel de educație de bază și cele cu un nivel de educație mai ridicat merg întotdeauna în aceeași direcție: persoanele cu un nivel de educație mai ridicat au o atitudine (ușor) mai favorabilă sau mai puțin critică față de capitalism decât persoanele cu un nivel de educație de bază. Acest lucru este valabil în marea parte a țărilor analizate, cu excepția Coreei de Sud, Vietnamului, Poloniei, Bulgariei, Muntenegrului, Pakistanului, Nigeriei și Turciei.

În Vietnam respondenții cu educație de bază sunt puternic procapitaliști, iar cei cu studii superioare sunt neutri.

Cu toate acestea, în majoritatea țărilor, respondenții cu un nivel de educație ridicat sunt mai procapitaliști (sau cel puțin, mai puțin anticapitaliști) decât cei cu o educație de bază. În unele dintre aceste țări (cum ar fi Argentina, Franța, Republica Cehă, Albania, Portugalia, Brazilia și Spania), această tendință este ceva mai puternică, în timp ce în altele (Marea Britanie, Suedia, Bulgaria și Italia) este foarte ușoară (figura 13.10).

Figura 13.10**Diferențe în atitudinile față de capitalism în funcție de educație**

Coeficient pentru atitudinile generale față de capitalism

Notă: Cu cât coeficientul este mai mic, cu atât atitudinea anticapitalistă este mai puternică.

Surse: Sondajul 12038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. și Research World International Ltd.

Influența gândirii conspiraționiste

Printre afirmațiile pe care le-am prezentat respondenților la sondaj se numără două care sunt caracteristice persoanelor care tind spre gândirea conspiraționistă. Prima a fost:

„În realitate, politicienii nu decid nimic. Sunt marionete controlate de forțe puternice din fundal. Sunteți de acord cu această afirmație sau nu?”.

A doua a fost:

„Multe lucruri din politică pot fi înțelese corect doar dacă știi că există un plan mai mare în spatele lor, lucru pe care majoritatea oamenilor, însă, nu îl știu. Sunteți de acord sau nu cu această afirmație?”

Acestea sunt două afirmații tipice pentru persoanele care sunt predispuse la gândire conspiraționistă.

Utilizând metode de analiză factorială, am construit – pe baza răspunsurilor la 6 din cele 18 afirmații despre capitalism – o scală de anticapitalism. Clasificarea respondenților în două grupuri – „procapitaliști” și „anticapitaliști” – se bazează pe răspunsurile acestora la cele 18 afirmații despre capitalism, în care li s-a cerut să indice cu care dintre afirmații sunt de acord. Deoarece ar trebui să pierdem foarte mult timp dacă am lua în considerare răspunsurile individuale la toate cele 18 elemente pentru această clasificare, rezultatele acestei întrebări au fost supuse inițial unei analize factoriale.

O analiză factorială este o procedură matematic-statistică ce poate fi utilizată pentru a determina care răspunsuri sunt frecvent selectate împreună de către respondenți. De exemplu, o analiză factorială determină cât de probabil este ca un respondent care spune că sistemul capitalist duce la creșterea inegalității să spună, de asemenea, că același sistem promovează egoismul și profitul. Dacă se dovedește că mai multe afirmații sunt selectate împreună deosebit de frecvent, atunci se poate concluziona că există suprapuneri între aceste puncte în ceea ce privește conținutul lor, că acestea se bazează pe un factor comun.

În cazul de față, analiza a scos la iveală trei factori: primul cuprinde practic toate afirmațiile în care capitalismul este asociat cu nedreptatea socială. Al doilea factor cuprinde toate afirmațiile pozitive, iar al treilea

elementele în care capitalismul este asociat cu tirania și războiul.

Trei afirmații pozitive și trei negative despre capitalism au fost selectate pentru a forma scala: cele două afirmații cel mai strâns asociate statistic cu primul factor, cele trei cel mai puternic asociate cu al doilea factor și una care este cel mai puternic asociată cu al treilea factor (în total format din doar trei afirmații și ceva mai puțin semnificativ).

Mai exact, scala a fost calculată după cum urmează:

Un punct a fost acordat fiecărui respondent care a fost de acord cu următoarele afirmații:

- Capitalismul duce la creșterea inegalității.
- Capitalismul promovează egoismul și lăcomia.
- Capitalismul implică întotdeauna pericolul fascismului.

De asemenea, s-a acordat un punct pentru fiecare respondent care NU a fost de acord cu următoarele afirmații:

- Capitalismul poate că nu este ideal, dar este, totuși, mai bun decât toate celelalte sisteme economice.
- Capitalismul asigură prosperitatea.
- Capitalismul înseamnă libertate economică.

Această analiză factorială ne-a permis să atribuim fiecărui respondent un scor cuprins între 0 și 6 puncte. Respondenții cu 5 sau 6 puncte sunt clasificați ca anticapitaliști, iar respondenții cu 0 sau 1 punct sunt clasificați ca procapitaliști.

S-a dovedit că anticapitaliștii hotărâți sunt de acord în măsură mult mai mare cu cele două afirmații de mai sus privind gândirea conspiraționistă decât procapitaliștii hotărâți. Acest lucru este valabil pentru toate țările, deși în Statele Unite (și în Nepal) diferențele nu sunt atât de pronunțate. Pentru Statele Unite se poate presupune că susținătorii Partidului Republican – în special cei loiali lui Donald Trump – sunt adesea atât procapitaliști, cât și înclinați spre teoriile conspirației. În celelalte țări, diferențele dintre pro și anticapitaliști sunt mult mai clare – și, în mod remarcabil, acestea indică întotdeauna aceeași direcție. Doar într-una dintre cele 33 de țări analizate (Albania, unde coeficientul pentru pro și anticapitaliști este aproape identic) am constatat că este mai probabil ca procapitaliștii să fie adepți ai teoriei conspirației decât anticapita-

liștii. Aceste lucruri dovedesc în mod clar legătura dintre anticapitalism și gândirea conspiraționistă.

În unele țări, cum ar fi Republica Cehă, Germania, Elveția și Suedia, procapitaliștii tind să fie deosebit de disprețuitori față de teoriile conspirației. Iar în Grecia, Chile, Bulgaria, Polonia, Japonia, Franța, Franța, Turcia, Pakistan, Slovacia și Rusia, anticapitaliștii tind să fie adepți deosebit de pronunțați ai teoriilor conspirației. (Figurile 13.11 și 13.12).

Figura 13.11

Acordul și dezacordul cu teoriile conspirației

Coeficientul conspiraționismului – proporția medie a respondenților care sunt de acord cu următoarele două afirmații: „În realitate, politicienii nu decid nimic. Sunt marionete controlate de forțe puternice din fundal” și „Multe lucruri din politică pot fi înțelese corect doar dacă știi că există un plan mai mare în spatele lor, lucru pe care majoritatea oamenilor, însă, nu-l știu” împărțit la proporția medie a respondenților care nu sunt de acord în mod explicit cu cele două afirmații.

	Austria		Polonia	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	57	54	66	48
B: Dezacord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	20	35	14	25
A : B	2,9	1,5	4,7	1,9

	Italia		Spania	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	68	49	65	58
B: Dezacord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	22	39	18	26
A : B	3,1	1,3	3,6	2,2

	Coreea de Sud		Marea Britanie	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	62	56	58	42
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	22	34	21	29
A : B	2,8	1,6	2,8	1,4

	Chile		Brazilia	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	72	58	66	58
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	13	24	19	30
A : B	5,5	2,4	3,5	1,9

	Suedia		Franța	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	43	32	58	54
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	30	50	14	28
A : B	1,4	0,6	4,1	1,9

	SUA		Germania	
	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	56	57	42	25
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	20	25	35	53
A : B	2,8	2,3	1,2	0,5

	Japonia		Elveția	
	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	68	44	53	34
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	13	18	23	48
A : B	5,2	2,4	2,3	0,7

	Bosnia și Herțegovina		Rusia	
	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	72	55	77	61
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	17	33	11	28
A : B	4,2	1,7	7,0	2,2

	Argentina		Grecia	
	Anticapitaliști hotărâți	Pro-capitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Pro-capitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	65	54	78	58
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	19	30	6	28
A : B	3,4	1,8	13,0	2,1

	Republica Cehă		Portugalia	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	76	39	65	45
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	11	48	17	33
A : B	6,9	0,8	3,8	1,4

	Turcia		Mongolia	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	77	59	76	61
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	11	25	12	27
A : B	7,0	2,4	6,3	2,3

	România		Serbia	
	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	81	55	75	50
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	8	26	10	32
A : B	10,1	2,1	7,5	1,6

	Muntelegru		Slovația	
	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	78	57	83	48
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	12	33	9	31
A : B	6,5	1,7	9,2	1,5

	Nepal		Albania	
	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	79	75	54	60
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	11	12	26	27
A : B	7,2	6,3	2,1	2,2

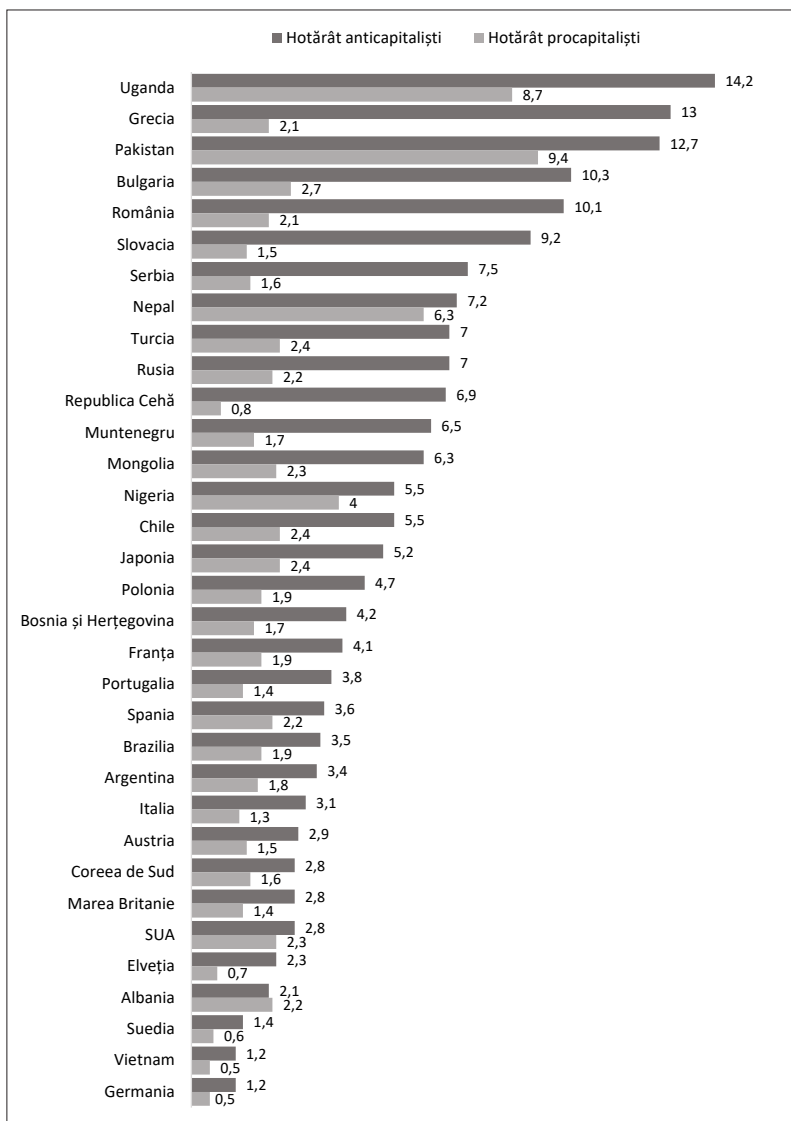
	Pakistan		Nigeria	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	89	85	77	76
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	7	9	14	19
A : B	12,7	9,4	5,5	4,0

	Bulgaria		Vietnam	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	82	61	53	30
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	8	23	45	66
A : B	10,3	2,7	1,2	0,5

	Uganda	
	Anticapitaliști hotărâți	Procapitaliști hotărâți
A: Acord mediu cu cele două afirmații conspiraționiste	85	78
B: Dezacord mediu cu cele două afirma- ții conspiraționiste	6	9
A : B	14,2	8,7

Figura 13.12**Anticapitalismul și tendința spre gândire conspiraționistă**

Coeficientul conspiraționismului – proporția medie a respondenților care sunt de acord cu următoarele două afirmații: „În realitate, politicienii nu decid nimic. Sunt marionete controlate de forțe puternice din fundal” și „Multe lucruri din politică pot fi înțelese corect doar dacă știi că există un plan mai mare în spatele lor, lucru pe care majoritatea oamenilor, însă, nu-l știu” împărțit la proporția medie a respondenților care nu sunt de acord în mod explicit cu cele două afirmații.

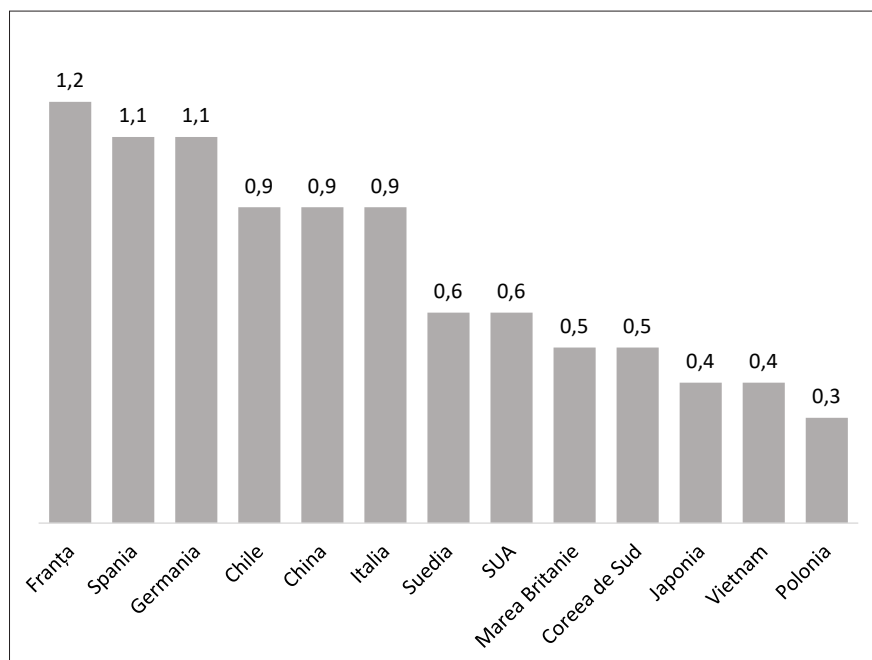

Surse: Sondajul 12038 al Institutului Allensbach, Fundația Sant Maral, sondajele Ipsos MORI 20-091774-30, 21-087515-07, 22-014242-04-03 și 22-087515-44, Indochina Research, FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. și Research World International Ltd.

Atitudini față de capitalism și față de cei bogați

În cadrul proiectului de cercetare *The Rich in Public Opinion*, am colectat date privind atitudinile față de cei bogați în 13 țări.⁴ Pentru a compara opiniile din diferite țări, studiul a dezvoltat un coeficient de invidie socială, care ne permite să măsurăm prevalența invidiei sociale într-o anumită țară. Studiul a fost conceput, de asemenea, pentru a afla ce trăsături de personalitate sunt cel mai frecvent atribuite oamenilor bogați – și dacă acestea tind să fie mai degrabă pozitive sau negative. Aceste date extinse sunt apoi combinate pentru a forma Rich Sentiment Index. (Figura 13.13).

Figura 13.13
Rich Sentiment Index (RSI) în 13 țări

Notă: RSI mai mare de 1: predomină aspectele negative.

RSI mai mic de 1: predomină aspectele pozitive

Surse: Sondajul Institutului Allensbach 11085, 8271, sondajul Ipsos MORI 18-031911-01-02, 19-01009-29, 19-01009-47, 20-091774-05, 21-041026-01 și 22-087515-44 și Indochina Research.

O valoare mai mare de 1 indică o percepție negativă, iar o valoare mai mică de 1 indică un sentiment pozitiv față de cei bogați dintr-o anumită țară. În nouă țări am realizat ambele sondaje – adică sondajul privind ati-

tudinea față de bogați și sondajul privind atitudinea față de capitalism. Se poate observa că în țările unde populația are o percepție mai degrabă pozitivă a capitalismului atitudinile sunt, de asemenea, mai favorabile față de cei bogați – de exemplu, în Statele Unite, Coreea de Sud, Vietnam, Polonia și Japonia. În schimb, în țările unde populația tinde să fie mai critică față de capitalism, aceasta are, de asemenea, o părere mai nefavorabilă față de cei bogați – de exemplu, în Germania, Spania și Franța.

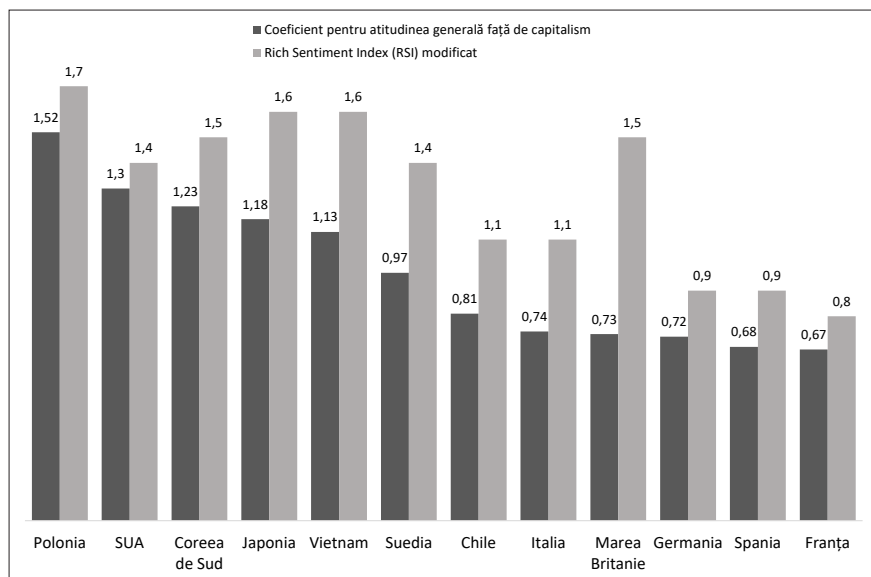
Singura excepție este Marea Britanie, unde oamenii au o părere pozitivă despre cei bogați, dar sunt critici față de capitalism.

Figura 13.14

Relația dintre Rich Sentiment Index (RSI) și coeficientul pentru atitudinea generală față de capitalism.

Pentru o mai bună comparabilitate, RSI a fost inversat. Diferența dintre scorul RSI și valoarea de referință 1 se scade din sau se adaugă la valoarea de referință. Astfel, un RSI de 1,2 devine un RSI modificat de 0,8, un RSI de 0,6 devine un RSI modificat de 1,4.

Acest lucru garantează că RSI modificat corespunde logicii coeficientului pentru atitudinile generale față de capitalism: o valoare mai mare de 1 înseamnă că percepțiile pozitive față de bogați sau față de capitalism domină, iar o valoare mai mică de 1 indică faptul că percepțiile negative domină.

Surse: Sondajul Institutului Allensbach11085, sondajele Ipsos MORI 18-031911-01-02, 19-01009-29, 19-01009-47, 20-091774-05, 20-09-1774-30, 21-041026-01 și 22-087515-44 și Indochina Research.

Rezumat

Doar în șapte dintre cele 33 de țări – Polonia, Statele Unite, Republica Cehă, Japonia, Argentina, Coreea de Sud și Suedia – predomină în mod clar o atitudine pozitivă față de libertatea economică. Includerea cuvântului „capitalism” reduce acest lucru la doar șase din 33 de țări, și anume Polonia, Statele Unite, Republica Cehă, Japonia, Nigeria și Coreea de Sud. În majoritatea țărilor, sentimentul anticapitalist domină.

Ce anume îi deranjează pe oameni la capitalism? Dacă ne uităm la concluziile generale ale sondajului, este vorba – în această ordine – în primul rând de următoarele opinii:

- capitalismul este dominat de cei bogați, ei stabilesc agenda politică;
- capitalismul duce la creșterea inegalității;
- capitalismul promovează egoismul și lăcomia;
- capitalismul duce la monopoluri.

Nu este surprinzător faptul că anticapitalismul este cel mai pronunțat în rândul celor din stânga spectrului politic, iar cei mai pronunțați procapitaliști se găsesc de la centru în dreapta. Dar, în timp ce în unele țări formula este „cu cât mai de dreapta, cu atât mai mult un susținător al capitalismului”, există mai multe țări în care cei moderat de dreapta sunt susținători ai capitalismului într-o măsură mai mare decât cei care se plasează foarte la dreapta spectrului politic.

Vârsta are o influență asupra atitudinilor față de capitalism în majoritatea țărilor: în multe din ele respondenții mai tineri sunt ceva mai critici față de capitalism decât respondenții mai în vârstă. În majoritatea țărilor, diferența este mică. Cea mai semnificativă excepție este reprezentată de Statele Unite, unde respondenții cu vârsta sub 30 de ani au o atitudine neutră sau ușor negativă față de capitalism, iar respondenții cu vârsta de peste 60 de ani sunt net pro capitalism.

Nu este surprinzător faptul că, în majoritatea țărilor, persoanele cu venituri mici tind să fie anticapitaliste (sau, în cel mai bun caz, neutre), în timp ce persoanele cu venituri mari sunt mai degrabă pro capitalism (sau au opinii mai puțin negative despre capitalism). Cu toate acestea, în unele țări, diferențele sunt foarte mici – acest lucru este valabil, de exemplu, în

Marea Britanie și Turcia. În schimb, diferențele dintre grupele de venituri sunt mult mai mari în Bulgaria, Spania, Suedia și Elveția.

În cele mai multe țări (cu excepția Coreei de Sud, Vietnamului, Albaniei, Pakistanului, Ugandei și Rusiei), bărbații sunt mai deschiși față de capitalism (sau mai puțin critici față de acesta) decât femeile. Dar există diferențe, în unele țări, genul jucând un rol major în atitudinea față de capitalism: în Polonia, Bulgaria, Brazilia, Chile, Republica Cehă, Suedia, Portugalia și Spania, de exemplu, bărbații sunt semnificativ mai deschiși față de capitalism decât femeile. Cu toate acestea, în alte țări, diferențele dintre respondenții de sex masculin și feminin sunt mult mai mici, iar în Coreea de Sud atât bărbații, cât și femeile sunt au o dispoziție la fel de favorabilă față de capitalism.

În 25 din cele 33 de țări, diferențele dintre persoanele cu un nivel de educație de bază și cele cu un nivel de educație mai ridicat merg în aceeași direcție: respondenții cu un nivel de educație mai ridicat sunt mai deschiși (sau, în cel mai rău caz, mai puțin critici) față de capitalism decât compatrioții lor cu un nivel de educație de bază. Acest lucru este valabil pentru toate țările, cu excepția Coreei de Sud, Vietnamului, Poloniei, Muntenegrului, Slovaciei și Turciei. Diferența este deosebit de pronunțată în Argentina, unde respondenții cu un nivel de educație mai scăzut au atitudini neutre sau ușor negative față de capitalism, iar cei cu un nivel de educație mai ridicat au atitudini favorabile foarte puternice față de capitalism.

În toate țările – cu excepția Albaniei – constatăm că anticapitaliștii sunt mult mai predispuși să subscrie la gândirea conspiraționistă decât cei pro capitalism. Analiza demonstrează în mod clar că există o legătură puternică între atitudinile anticapitaliste și gândirea conspiraționistă. Concluzia acestei constatări este uimitoare: în aproape toate cele 33 de țări analizate, anticapitaliștii sunt mai înclinați spre gândirea conspiraționistă decât procapitaliștii.

Concluzie: Anticapitalismul ca religie politică

In secțiunea anterioară a acestei cărți ați văzut cât de mare este diferența dintre faptele legate de capitalism, pe de o parte, și opiniile oamenilor, pe de altă parte. Toate aceste fapte confirmă că, de-a lungul istoriei, capitalismul a îmbunătățit masiv viața oamenilor obișnuiți din foarte multe țări – în Europa și în Statele Unite în ultimele două secole și în Asia în ultimii 50 de ani. Cu toate acestea, am văzut, de asemenea, că afirmația conform căreia capitalismul a îmbunătățit condițiile oamenilor obișnuiți în multe țări s-a bucurat de foarte puțină susținere în sondajul nostru. În Germania, doar 15% dintre respondenți au fost de acord – mai puțin decât orice altă afirmație despre capitalism! În schimb, de trei ori mai mulți (45%) au afirmat că sistemul capitalist este responsabil pentru foamete și sărăcie – o teză care, așa cum s-a arătat în capitolul 1, nu rezistă la nicio examinare a faptelor. Sondajul nostru a relevat, de asemenea, o legătură clară între gândirea conspiraționistă și anticapitalism.

Astfel, este clar că anticapitalismul nu se bazează pe rațiune sau raționalitate – este în primul rând o respingere bazată pe emoții. Promotorii anticapitalismului sunt elitele intelectuale. De la Lenin la Hayek, teoreticienii au fost de acord¹ că anticapitalismul nu și-a avut geneza în mișcarea muncitorească, ci în rândul intelectualilor. Dacă doriți să citiți o analiză

mai detaliată a motivelor pentru care majoritatea intelectualilor nu agreează capitalismul, acesta este subiectul capitolului 10 din cartea mea *The Power of Capitalism*.

Dar, pentru a avea cu adevărat succes, anticapitalismul intelectualilor trebuie să aibă o cutie de rezonanță socială care să îi facă pe oameni receptivi. În formele anterioare de societate, oamenii acceptau adesea inegalitatea pentru că o considerau naturală sau dată de Dumnezeu. Caracteristic societății burgheze, potrivit lui Marx, este faptul că „noțiunea de egalitate între oameni a dobândit trănicia unei prejudecăți populare”.² În timp ce inițial egalitatea era privită doar ca egalitate a oamenilor în fața legii și ca egalitate în demnitatea umană, în ultimii două sute de ani a prevalat tot mai mult opinia că orice inegalitate trebuie să fie „structurală” și că aceste structuri sunt demne de critică. Acest lucru este valabil nu numai în ceea ce privește inegalitatea materială, ci aproape orice formă de inegalitate.

Persoanele și grupurile care nu se află într-o situație presupus „privilegiată” atribuie contradicția dintre egalitatea postulată și inegalitatea reală unor cauze „structurale” și „sistemice”. Orice inegalitate devine o dovadă a nedreptății din cadrul societății. Din ce în ce mai mult, termenii „egalitate” și „justiție” sunt utilizați ca sinonime.

Acesta este motivul pentru care religia anticapitalismului este atât de atractivă. Vorbesc de o religie în sensul termenului „religie politică”, care a fost dezvoltat pentru prima dată de politologul american Eric Voegelin în cartea sa din 1938 cu același titlu.³ Un an mai târziu, sociologul și filosoful francez Raymond Aron a folosit și el termenul „religie politică”. Urmându-l pe Marx, care numise religia un „*opiu* pentru popor”,⁴ a vorbit despre comunism ca despre o „religie a intelectualilor”.⁵

Chiar și contemporanii lui Marx au fost frapați de analogia cu religia. În 1868, *The Times* din Londra scria despre Prima Internațională, la a cărei inițiere Marx a contribuit: „Trebuie să ne întoarcem la momentul nașterii creștinismului și la întinerirea lumii antice de către națiunile germanice pentru a găsi ceva analog cu mișcarea muncitorilor”. Aceasta nu aspira la nimic mai puțin decât reînnoirea umanității, „cu siguranță cel mai cuprinzător scop la care a aspirat vreodată o instituție în afară de Biserica creștină”.⁶

Știm din relatările de viață ale marxștilor că marxismul – cu toate pre-

tențiile științifice pe care le are această teorie – este mai degrabă ancorat în domeniul emoțional. Arthur Koestler, un fost comunist, își începe contribuția la cartea *The God That Failed* cu propozițiile: „O cale nu se dobândește prin raționament. Nu te îndrăgostești de o femeie sau nu intri în sânul unei biserici ca urmare a unei convingeri logice. Rațiunea poate apărea un act de credință – dar numai după ce actul a fost comis, iar omul s-a angajat în acest act”.⁷ La început, relatează Koestler, avea o „aversiune puternică față de cei evident bogăți” și își proiecta problemele personale „asupra structurii societății în general”.⁸

Și acestea sunt două trăsături tipice ale anticapitalismului: ele satisfac atât invidia față de cei bogăți, care, desigur, nu este niciodată percepută ca invidie,⁹ și, în același timp, transformă eșecul personal într-o problemă „sistemică” sau „structurală” în sensul atitudinii descrise de psihologi ca *locus extern de control*. Invidia poate fi astfel raționalizată și reinterpretată ca un angajament față de „dreptatea socială”.

Pe baza acestei interpretări, ei transformă propriul lor eșec într-un eșec al pieței. La începutul anilor 1950, politologul american Gabriel Almond a întrebat, pentru cartea sa *The Appeals of Communism*, 221 de foști comuniști din patru țări despre motivele pentru care s-au alăturat partidului. A reieșit că pentru 52% dintre ei dificultățile economice personale au jucat un rol înainte de a se alătura. În rândul respondenților de rang superior, acest lucru era valabil pentru 67% dintre ei.¹⁰

Dar problemele personale nu trebuie să fie neapărat probleme economice. La fel ca alți autori, psihanalistul austriac-american Wilhelm Reich, care a combinat marxismul și psihanaliza, a încercat să demonstreze că numeroase probleme psihologice, sexualitatea nesatisfăcută, nevrozile etc. își au cauza ultimă în capitalism și că „numai o schimbare profundă a instituțiilor sociale și a ideologiilor, schimbare care va depinde de rezultatul luptelor politice ale secolului nostru, va crea condițiile prealabile pentru o profilaxie extinsă a nevrozelor”.¹¹

Psihologul marxist Dieter Duhm, care a urmat această abordare, a argumentat în cartea sa *Angst im Kapitalismus (Frica în capitalism)* de ce frica este o stare emoțională omniprezentă în capitalism: „Ea apare în cele mai diverse forme. La cei „sănătoși” ca frică de ceea ce ar putea gândi ceilalți, frică de a vorbi în fața altora, frică de autorități și instituții, frică de sau

în timpul actului sexual, frică de viitor sau de boală”. Această frică, a spus el, este „o parte indisolubilă nu doar a vieții noastre individuale, ci și a societății noastre. Ea aparține capitalismului, nu doar ca produs al acestuia, ci ca parte a construcției sale, ca o piatră de temelie fără de care totul s-ar prăbuși”.¹² Din moment ce anxietatea nevrotică este înrădăcinată în capitalism, susține el, aceasta va dispărea doar dacă dispăre capitalismul. Într-o altă carte, Duhm invocă „puterea mobilizatoare a apelului psihic”¹³ pentru lupta împotriva capitalismului.

Conform acestui raționament, prin capitalism nu numai că se explică toate relele din lume, dar este și rădăcina problemelor și nevrozelor personale ale fiecăruia. Prin urmare, mântuirea de toate relele nu are loc doar în paradisul de dincolo, ci într-o societate unde proprietatea privată asupra mijloacelor de producție este abolită, conform promisiunii de mântuire a anticapitaliștilor. Chiar și lupta împotriva capitalismului are un „important efect terapeutic ... și anume delegitimarea psihologică a autorităților sociale”.¹⁴

Religiile politice satisfac dorințe și nevoi umane care înainte erau satisfăcute de religii. Aron a numit astfel de doctrine „religii seculare ... care, în sufletele contemporanilor noștri, iau locul credinței care nu mai există, plasând salvarea omenirii în această lume, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat și sub forma unei ordini sociale care urmează să fie inventată”.¹⁵

În religiile clasice există de obicei o figură a diavolului, un simbol al răului general din lume. În religia politică a anticapitalismului, întruchiparea răului este capitalismul. Acesta este responsabil pentru toate relele din societate și pentru toate problemele personale. Astfel, capitalismul este vinovat pentru foamete, sărăcie, inegalitate, schimbări climatice, poluare, război, alienare, fascism, rasism, oprimarea femeilor, sclavie, colonialism, corupție, criminalitate, anxietate, decădere culturală, nevroză și alte boli mintale. Capitalismul este vinovat chiar și pentru nefuncționarea sistemelor socialiste, deoarece boicoturile economice conduse de „imperialiștii americani” sunt de vină pentru faptul că oamenii din Cuba sau Venezuela, de exemplu, nu au o viață mai bună în ciuda socialismului.

Dacă există *prea puține* bunuri, capitalismul este de vină. Același lucru este valabil și în cazul în care există *prea multe* bunuri („teroarea consu-

mului”). Chiar și atunci când mă duc la cumpărături și nu găsesc bunurile pe care le caut, capitalismul este de vină. Autoarea americană Eula Biss, autoare de bestselleruri și deținătoare a multiple premii, este foarte apreciată pentru romanele sale. Își începe cartea despre posesie, capitalism și valoarea lucrurilor, *Having and Being Had* (2020), cu această anecdotă: „Ne întoarcem acasă de la un magazin de mobilă, din nou. Ce spune despre capitalism, întreabă John, că avem bani și vrem să-i cheltuim, dar nu găsim nimic care să merite cumpărat? Era cât pe ce să cumpărăm o comodă, dar apoi John a deschis sertarele și a descoperit că nu era făcută să dureze. Cred că există limite, spun eu, la ceea ce se poate face prin producția de masă.”¹⁶ Mai târziu în carte autoarea povestește o conversație cu mama sa, care o întreabă dacă ea crede că sistemul capitalist este bun sau rău. „Îi spun că sunt tentată să cred că este un lucru rău, dar nu știu cu adevărat ce este.”¹⁷

Astfel de modele de gândire și reflexe confirmă două lucruri: în primul rând, pentru mulți oameni, anti-capitalismul este o problemă emoțională. Este un sentiment difuz de protest împotriva ordinii existente. În al doilea rând, nu există niciun rău, fie în societate în ansamblu, fie în viața personală a cuiva, care să nu poată fi pus pe seama „sistemului” capitalist, chiar dacă este vorba doar de faptul că nu găsește mobilă pe gustul său.

Cei „defavorizați” sunt întotdeauna „victime ale circumstanțelor” și nu sunt niciodată responsabili sau complice la propria mizerie, în timp ce bogații sunt întotdeauna „vinovații” care nu-și merită niciodată bogăția, pe care au acumulat-o doar ca urmare a norocului sau a moștenirii și / sau a exploatării.

Capitalismul este susținut de un mic grup de superbogați care sunt prezentați ca adevărați artizani ai evenimentelor mondiale – am examinat legătura dintre anticapitalism și teoriile conspirației în capitolul anterior.

La fel ca în majoritatea religiilor, anticapitaliștii cred în marea prăbușire ce va veni în curând, fie sub forma unei crize economice, fie – astăzi – sub forma unei catastrofe ecologice care va distruge lumea. Scrierile și scrisorile lui Marx sunt pline de „semne prevestitoare ale prăbușirii viitoare”.¹⁸ Istoricul german Heiner Schulz a numărat un total de peste 3.000 de previziuni ale crizei și revoluției în scrierile lui Marx.¹⁹ Previziunile anticapitaliștilor cu privire la sfârșitul iminent al capitalismului în cei 139 de

ani de la moartea lui Karl Marx sunt probabil de ordinul zecilor sau chiar sutelor de mii – iar ei bat din nou tobele începând cu criza financiară din 2008 și criza corona din 2020. „Acum poți umple rafturi cu rapoarte despre prăbușirea care se apropie”, nota în 2017 biograful lui Marx, Jürgen Neffe.²⁰ Iar previziunile sumbre nu se limitează în niciun caz la marxștii înrâiți. La începutul anului 2013, chiar și *Forbes* se întreba: „Este capitalismul pe moarte?”²¹

Conform promisiunilor profeților unei societăți „noi”, „mai bune” și, în special, „mai echitabile”, „apocalipsa” sau întoarcerea la barbarie nu poate fi evitată decât prin înfrângerea capitalismului.

Dar este anticapitalismul cu adevărat o „religie politică” în sensul în care Eric Voegelin, Raymond Aron, Hans Maier și alții au definit acest termen? Cele două argumente principale împotriva numirii anticapitalismului o „religie politică” ar putea consta în aceea că anticapitaliștii nu au un „lider” și nici un partid unificat și că anticapitalismul nu este o viziune unică asupra lumii.

Dar tocmai în asta constă forța anticapitalismului: el poate avea cele mai diverse manifestări, marxism, socialism, ecologism, dar și conservatorism, național-socialism și fascism. Este compatibil atât cu creștinismul (enciclica socială *Laudato si* din 2015 a Papei Francisc este un rechizitoriu înflăcărat împotriva capitalismului)²², cât și cu islamismul radical, unde se manifestă în primul rând sub forma antiamericanismului. Poate lua atât forma unui „socialism științific” (sub forma marxismului, de exemplu), cât și pe cea a unui „socialism creștin” bazat pe emoție sau pe etică și morală (ca la învățătura socială catolică). Această adaptabilitate și compatibilitate cu cele mai diverse, chiar opuse viziuni ale lumii, distinge anticapitalismul de alte religii politice și, prin urmare, îl face atractiv, puternic și de succes la nivel mondial.

Prin mutabilitatea și adaptabilitatea sa la diferite culturi și credințe, anticapitalismul seamănă cu antiteza sa, capitalismul. În timp ce capitalismul nu este compatibil cu atât de multe ideologii precum anticapitalismul, acesta poate lua, de asemenea, o gamă largă de forme, este în continuă evoluție și este compatibil cu diferite sisteme politice și religii.

Cu toate acestea, capitalismul este dezavantajat în comparație cu anticapitalismul, deoarece nu este o religie politică. Walter Benjamin, unul

dintre filosofii Școlii de la Frankfurt, a susținut tocmai că este, în eseul său neterminat „Capitalismul ca religie” (care a fost publicat abia după moartea sa). Eseul nu reușește să justifice descrierea capitalismului ca religie, așa cum nu reușește să ofere nici măcar o definiție aproximativă a termenului în sine. În prima propoziție a eseului, Benjamin scrie: „Se poate vedea în capitalism o religie, cu alte cuvinte capitalismul servește în esență la satisfacerea acelorași preocupări, angoase și neliniști la care răspundea anterior așa-numita religie”.²³ Aceasta este singura afirmație concretă din eseu, care, în rest, este scris în genul de verbaj nebulos atât de tipic filosofilor Școlii de la Frankfurt.

Dar pretinde oare capitalismul că oferă răspunsuri la aceleași întrebări ca religiile? Nu, capitalismul oferă un răspuns cu privire la modul în care oamenii își pot organiza relațiile economice pentru a „furniza suficiente bunuri și servicii la prețuri rezonabile”²⁴, pentru a oferi o viață bună cât mai multor oameni cu putință. Dacă religiile ar încerca să ofere o astfel de soluție, ar fi teorii economice. Nu, capitalismul nu le oferă oamenilor un sens al vieții și nici nu pretinde că face acest lucru. Nu promite nici abolirea inegalității și nici rezolvarea tuturor problemelor pământești, nu este utopic și nu promite niciun paradis, în această lume sau în cea viitoare. Este pragmatic și (Benjamin chiar recunoaște acest lucru) categoric nu este dogmatic. Cu toate acestea, nu satisface nevoile metafizice ale oamenilor dintr-o lume secularizată. Prin urmare, capitalismul nu este o religie, în timp ce antiteza sa, anticapitalismul, este.

După ce fiecare experiment anticapitalist din ultima sută de ani a eșuat fără excepție, ar trebui să fie clar că ultimul lucru de care are nevoie lumea este un nou experiment socialist. Dar, pe măsură ce crește numărul anilor care au trecut de la prăbușirea socialismului real în Uniunea Sovietică și în Europa de Est, gândirea socialistă a ajuns să se bucure de o renaștere. Chiar și Karl Marx este din nou „la modă”. În 2013, UNESCO a adăugat *Manifestul comunist* și volumul 1 din *Capitalul* în Registrul Internațional Memoria Lumii, care cuprinde documente remarcabile – niciun autor nu a mai intrat pe lista organizației mondiale cu un text comparabil.²⁵ Iar în anul următor, „Marx se ridică din nou” a fost un titlu în *The New York Times*.²⁶

Unul dintre cei mai respectați filosofi de stânga contemporani, slove-

nul Slavoj Žižek, solicită fără jenă reabilitarea întregii linii de gânditori antiliberali ai unei societăți „închise”, începând cu Platon.²⁷ El continuă: „Este nevoie de o repolitizare a economiei: viața economică ar trebui să fie controlată și reglementată de deciziile libere ale unei comunități, nu condusă de interacțiunile oarbe și haotice ale forțelor pieței, acceptate ca necesitate obiectivă.”²⁸

În cartea sa din 2021, *A Left That Dares Speak Its Name*, scrie: „Ceea ce ne trebuie astăzi este o stângă care îndrăznește să-și spună numele, nu o stângă care își acoperă cu rușine esența cu o frunză de smochin culturală. Iar acest nume este comunismul”.²⁹ Stânga, susține el, ar trebui să abandoneze în sfârșit visul socialist al unui capitalism mai echitabil și „just” și să adopte măsuri „comuniste” mai radicale.³⁰ Ca obiectiv clar formulat, el propune „... să fie distrusă clasa adversă”.³¹

Žižek exaltă „măreția lui Lenin”, care a constatat în faptul că, după ce bolșevicii au preluat puterea, el a rămas fidel pe principiilor sale socialiste, chiar dacă nu existau condițiile pentru o „construcție reală a socialismului”.³² Conform teoriilor elaborate de Marx și Lenin, „socialismul” este o etapă de tranziție necesară până la atingerea obiectivului final al comunismului. Žižek sugerează să se inverseze această secvență și să se țintească direct spre comunism, care ar trebui apoi să evolueze sau să regreseze în cele din urmă spre socialism. Marele Salt Înainte al lui Mao de la sfârșitul anilor 1950 (care a costat viața a 45 de milioane de chinezi, fapt pe care Žižek îl omite) a reprezentat o oportunitate de a „ocoli socialismul și de a intra direct în comunism”.³³

În cartea sa din 2018, sociologul elvețian Jean Ziegler scrie: „Sistemul capitalist nu poate fi reformat treptat și pașnic. Trebuie să frângem brațele oligarhilor, să le zdrobim puterea”.³⁴ Distrugerea capitalismului, susține el, trebuie să fie „completă, radicală, astfel încât să se poată stabili o nouă ordine socială și economică mondială ... Suntem animați de dorința de Celălalt, de utopie – acesta este orizontul spre care trebuie să ne orientăm comportamentul”.³⁵ Ziegler îi citează pe Karl Marx și pe Che Guevara pentru a arăta în ce direcție trebuie să se îndrepte călătoria. Între timp, când este întrebat dacă știe ceva despre cum ar trebui să arate sistemul social și economic care va înlocui capitalismul, el răspunde: „Absolut nimic, cel puțin nimic precis”.³⁶ Singurul lucru pe care îl știe cu siguranță este

cea ce se află în centrul problemei, rădăcina „capitalismului monstruos”, și anume proprietatea privată.³⁷

Se pare că anticapitaliștii nu obosesc niciodată să-și țină visele. Chiar în timp ce scriam această carte, liderul unui partid explicit marxist-leninist a fost ales președinte în Peru. Începe un nou experiment socialist. Și nu doar în Peru. Multe țări occidentale se îndreaptă, de asemenea, spre o economie planificată. Desigur, nu o mai numesc economie planificată, preferând să vorbească în schimb de transformarea ecologică a societății, de justiție socială și de lupta împotriva schimbărilor climatice.

Marxismul și ideea de a rezolva toate problemele lumii prin eliminarea proprietății private au fost declarate moarte după eșecul socialismului real. Cu toate acestea, doar câteva decenii mai târziu, socialismul are parte de o renaștere. În săptămânile când scriam aceste rânduri (septembrie 2021), la Berlin a avut loc un referendum în care majoritatea locuitorilor (56,4%) au votat în favoarea exproprierii marilor companii imobiliare, iar la Graz, în Austria, Partidul Comunist Austriac a câștigat alegerile.

Dar anticapitalismul are multe înfățișări: poate lua chipul ecologismului radical sau al prizatei mișcări „woke”. Apare, de asemenea, în fanteziile omnipotente ale băncilor centrale. Rețetele, oricât de diferite ar părea, au un lucru în comun: credința că statul ar trebui să rezolve orice problemă, deoarece politicienii și funcționarii publici știu mai bine decât piața, adică mai bine decât toți participanții privați din economie. Mulți anticapitaliști contemporani au încetat să mai vorbească despre necesitatea de a aboli capitalismul și au început să ceară ca acesta să fie „domolit”, „reformat” sau „îmbunătățit”. Capitalismul este prezentat ca un animal sălbatic („capitalism prădător”) care trebuie „îmblânzit”. Intelectualii gândesc în mod constant noi concepte pentru „îmbunătățirea” sistemului economic sau pentru limitarea „relelor” sale. Intelectualii care cred că pot concepe un sistem economic de la zero suferă de aceeași iluzie precum cei care cred că pot construi în mod artificial o limbă – dar ei insistă întotdeauna că acest lucru trebuie să se întâmple în slujba justiției sau a egalității.

Hayek a descris ideea unei „reuniri a oamenilor inteligenți pentru a delibera pe marginea modului în care ar putea fi re-creată lumea” ca o problemă fundamentală.³⁸ Acest tip de „constructivism” sau „raționalism social” a fost la originea totalitarismului și a „întregului socialism moder-

n”.³⁹ Dar intelectualii sunt neobosiți în născocirea unor noi variante de socialism.

Cel mai recent exemplu în acest sens este Thomas Piketty. În lucrarea sa foarte apreciată *Capitalul în secolul XXI*, acesta a subliniat: „Fac parte din acea generație care a devenit adultă ascultând la radio știri despre prăbușirea dictaturilor comuniste și care nu a simțit niciodată nici cea mai mică urmă de afecțiune sau nostalgie pentru acele regimuri și pentru sovietism. Sunt vaccinat pe viață contra discursurilor anticapitaliste convenționale și leneșe, care par uneori să ignore acest eșec istoric fundamental și care prea adesea își refuză mijloacele intelectuale pentru a-l depăși. Nu mă interesează să denunț inegalitățile sau capitalismul ca atare ...”⁴⁰

La prima vedere, toate acestea par destul de inofensive. Însă Piketty este un anticapitalist radical și un susținător al socialismului, după cum demonstrează în cartea sa, *Capital și ideologie*. În stilul constructivist tipic, el își imaginează un sistem social și economic ideal, pe care îl numește „socialism participativ” (pentru a-l deosebi de socialismul real, actual, care a eșuat lamentabil în 24 de încercări). El are dreptate să-și numească sistemul „socialism”, deoarece, în esență, este vorba despre „depășirea sistemului actual de proprietate privată”.⁴¹

Mai exact, viziunea lui Piketty include următoarele: fiecare tânăr adult ar trebui să primească o sumă mare de bani, pe care Piketty o numește „moștenire publică pentru toți”, ca un cadou din partea statului la vârsta de 25 de ani.⁴² Acest cadou ar fi finanțat printr-un impozit progresiv pe averea privată, care ar crește până la 90% pentru cele mai mari averi⁴³ și moșteniri, care ar fi, de asemenea, impozitate cu până la 90%.⁴⁴ El nu acceptă obiecția că unele active ar putea să nu genereze niciun venit curent și că moștenitorul ar putea fi obligat atunci să vândă activele moștenite. Dimpotrivă, potrivit lui Piketty, acest lucru ar avea avantajul de a „face să circule bogăția către mâinile unor proprietari mai dinamici”.⁴⁵

Bineînțeles, Piketty propune și un impozit pe venit la fel de ridicat, care să ajungă la un vârf de 90%.⁴⁶ De asemenea, el ar aplica aceeași rată de impozitare și dividendelor, dobânzilor, chirilor, profiturilor și așa mai departe.⁴⁷

Pentru a „transcende” proprietatea privată, Piketty pledează pentru o

abordare a reglementării societăților pe acțiuni care, la prima vedere, pare a fi un ecou al sistemului german de codeterminare, care oferă reprezentanților lucrătorilor jumătate din locurile din consiliul de supraveghere al unei companii. Cu toate acestea, potrivit lui Piketty, această abordare are „limitări”, inclusiv faptul că acționarii au votul decisiv în caz de egalitate. Dacă ar fi după Piketty, el ar elimina această „limitare” prin ruperea legăturii dintre valoarea capitalului investit într-o firmă și puterea economică a acționarului în cadrul firmei: „Investițiile care depășesc 10% din capitalul unei firme ar obține drepturi de vot corespunzătoare unei treimi din suma investită.”⁴⁸ Piketty solicită, de asemenea, să se pună capăt modelului de organizare corporatistă „o acțiune, un vot”.⁴⁹

Desigur, Piketty spune clar că proprietarii de active și de proprietăți ar părăsi în grabă o astfel de țară. „Cu un astfel de sistem, singura strategie de evitare a impozitelor aflată la dispoziția deținătorilor de proprietăți rezidențiale sau comerciale ... ar fi să vândă activele și să părăsească țara.”⁵⁰ Pentru a combate acest lucru, sugerează Piketty, guvernul ar trebui să introducă o „taxă de ieșire” (de, să zicem, 40%).⁵¹ De fapt, acest lucru ar ridica un zid fiscal pentru a împiedica antreprenorii și alte persoane bogate care nu doresc să trăiască sub „socialismul participativ” al lui Piketty să întoarcă spatele țării, pentru că și-ar pierde activele sau o mare parte din ele. Totuși, cel mai important capital al oricărei țări este cel uman, cunoștințele din mintea oamenilor săi. Iar într-o perioadă în care antreprenorii și persoanele cu înaltă calificare fac parte dintr-o piață globală a forței de muncă, legăturile cu o țară anume nemaifiind la fel de puternice ca în trecut, va trebui ca la un moment dat să se construiască din nou ziduri fizice pentru a-i opri pe oameni să migreze.

Propunerile lui Piketty dovedesc ceea ce am spus mai devreme: toate încercările de „îmbunătățire”, „corectare” sau „reformare” a capitalismului, care la început par inofensive, sfârșesc întotdeauna în socialism și sclavie. Singura diferență față de socialismul tradițional este că proprietatea privată nu este naționalizată dintr-o singură lovitură la ordinul unui singur partid, ci același obiectiv urmează să fie atins în decursul a câtorva ani prin intermediul impozitării și al legislației corporatiste. La urma urmei, titlul legal al proprietății private nu mai înseamnă nimic dacă alții decid ce trebuie făcut cu ea.

Eu, pe de altă parte, sunt convins că sistemul capitalist nu are nevoie să fie îmbunătățit de intelectuali; el se autocorectează și se îmbunătățește în mod constant – acolo unde i se permite. Acesta este motivul pentru care monografia lui Werner Plumpe despre istoria capitalismului are un subtitlu extrem de potrivit: „Povestea unei revoluții în plină desfășurare”.⁵² Esența capitalismului este că e un sistem de învățare. Am dezvoltat ideea că, în realitate, există întotdeauna doar sisteme mixte și că *schimbările în forța relativă a celor două componente, statul și piața, într-un anumit sistem, determină dacă viața oamenilor se îmbunătățește sau se înrăutățește*. În consecință, o schimbare semnificativă în societate nu se realizează prin răsturnarea tuturor lucrurilor și urmarea unui plan sau a unei teorii generale, ci – dacă pare necesar – prin împingerea înapoi a statului pentru a da mai mult spațiu pieței.

Prin urmare, singura îmbunătățire pe care o pot propune este următoarea: statul ar trebui să nu se amestece în afacerile sociale și economice mai mult decât o face în prezent. Acest lucru nu înseamnă că guvernământul este superfluu sau lipsit de importanță. Dar înseamnă că politicienii, partidele politice și funcționarii publici de astăzi se iau mult prea în serios. Și, în ciuda acestui fapt, nu trebuie să cauți prea departe pentru a vedea că multe state occidentale nu reușesc să își îndeplinească multe dintre responsabilitățile lor de bază, după cum a demonstrat gestionarea adesea amatoristică a pandemiei de coronavirus. Vedem același lucru în multe țări occidentale din cauza infrastructurii în degradare, a sistemelor educaționale eșuate și a deficitelor grave în materie de securitate internă și externă.

Statul este adesea slab tocmai acolo unde ar trebui să fie puternic – și mult prea puternic acolo unde ar trebui să fie slab, adică în economie. Politicienii își petrec o mare parte din timp venind cu noi idei de redistribuire și de reglementare a statului, ignorând soluțiile pentru multe dintre cele mai urgente probleme – cum ar fi o politică de imigrație rațională și eficientă.

Să îndrăznim, așadar, să avem mai puțin stat și mai mult capitalism! Nu în sensul unei revoluții radicale sau al unei răsturnări bruște, ci așa cum au început Reagan și Thatcher – dar nu au continuat – acordând mult mai multă libertate pieței. Mai multă piață a fost întotdeauna ceva bene-

fic pentru oameni, fie că este vorba de China, Vietnam, Polonia, Coreea de Sud sau Suedia. În același timp, nu există loc pentru dogmatism. Utopia unui capitalism 100% pur este doar atât – o utopie. Iar viziunile utopice ale unei lumi perfecte au cauzat deja prea multă suferință de-a lungul istoriei. Mai multă încredere în piață în loc de încrederea oarbă în stat – acesta este un lucru pentru care merită să luptăm, pentru că s-a dovedit că funcționează. Și pentru că este, de asemenea, sistemul cel mai moral, nu doar pentru că reduce sărăcia și foametea, ci mai ales pentru că le oferă oamenilor mai multă libertate de a-și urma propriile vise. Chiar și numai din acest motiv, capitalismul este superior altor sisteme.

Dacă s-ar sfârși cu adevărat capitalismul, acest lucru nu s-ar întâmpla din cauza contradicțiilor interne și a slăbiciunilor sistemice, ci pentru că anticapitaliștii au avut mai mult succes decât susținătorii piețelor libere pe frontul ideologic. Faptul că anticapitaliștii au adesea mai mult succes decât susținătorii pieței are mai multe motive. Oamenii care mențin capitalismul în viață – antreprenorii, producătorii individuali sau angajații – sunt pe deplin ocupați să fie productivi și să creeze valoare. De obicei, aceștia au prea puțin timp să participe la dezbateri sociopolitice, spre deosebire de intelectuali, mass-media și politicieni, care au mult mai mult timp pentru astfel de dezbateri și au adesea o competență lingvistică mai mare – uneori, din păcate, aceasta fiind singura lor competență. Ei nu trebuie să creeze valoare, deoarece salariile lor sunt în mare parte finanțate de către contribuabili.

Antreprenorii sunt obișnuiți să se adapteze pe măsură ce condițiile evoluează. Această caracteristică este extrem de importantă într-o economie de piață, iar cei care nu reușesc să o stăpânească plătesc adesea eșecul cu existența propriei companii. Oportunismul, în sensul adaptării permanente și pragmatice la condițiile în schimbare, care poate fi o virtute în afaceri, este de cele mai multe ori un blestem în politică.

Adevărata problemă de astăzi nu este reprezentată de anticapitaliștii înrădăcinați ideologic, ci de slăbiciunea și oportunismul celor a căror sarcină ar trebui să fie aceea de a apăra și promova capitalismul. În cel mai bun caz, ei apără capitalismul cu jumătate de gură, aflându-se în defensivă; adesea se retrag rapid în fața atacurilor lansate de anticapitaliști, ținându-și opiniile pentru ei. Mulți au impresia eronată că dacă am putea

să-i mulțumim într-o oarecare măsură pe anticapitaliști acest lucru le-ar lua vântul din pânze sau i-ar liniști cumva. Anticapitaliștii interpretează, pe bună dreptate, această retragere ca pe un semn de slăbiciune, se simt întăriți, formulează noi cereri și își intensifică atacurile.

În urmă cu doi ani, la Londra, am luat cina cu Madsen Pirie, președintele prestigiosului Institut Adam Smith. Conversația noastră s-a îndreptat spre viitorul capitalismului. Pirie avea 80 de ani la acea vreme – îi cunoștea personal pe mulți dintre marii gânditori și practicieni ai capitalismului, de la Friedrich August von Hayek la Margaret Thatcher. La un moment dat, mi-a spus: „Poate că va dispărea capitalismul în unele țări, dar vor exista întotdeauna alte țări care îl vor redescoperi și vor avea succes. Iar acele țări vor trimite un semnal către restul lumii pe care nimeni nu-l va putea ignora”. M-am gândit la cuvintele sale în timp ce priveam mai atent Vietnamul. O țară care, asemenea Chinei, este condusă de un partid care se autointitulează comunist și unde nu există aproape nicio libertate politică, dar unde economia de piață are probabil mai mulți adepți decât în multe țări occidentale și care a făcut pași uriași spre libertatea economică începând cu anii 1980.

Dar, fie că ne uităm la China, Europa sau Statele Unite, peste tot în lume se duce o luptă între două concepte – socialism și capitalism. Este lupta dintre cei care cred în marea guvernare, care caută mereu să pună noi lanțuri de reglementări asupra oamenilor, pe de o parte, și forțele libertății, care vor să rupă aceste lanțuri, pe de altă parte.

În urmă cu patru decenii susținătorii capitalismului au obținut o serie de victorii intermediare importante – în China, în Statele Unite, în Marea Britanie și chiar în Suedia. Dar, pe măsură ce trec tot mai mulți ani de la prăbușirea socialismului, tabăra socialistă își recapătă puterea și câștigă adepți în întreaga lume. Dușmanii libertății, care profită de lacunele memoriei colective, sunt în plin avânt, iar capitalismul este în defensivă.

Faptul că sistemul capitalist a supraviețuit până acum, în ciuda tuturor predicțiilor privind dispariția sa, nu este o garanție că va supraviețui și în următoarele decenii sau secole. Dar dacă se va sfârși capitalismul, acest lucru nu se va întâmpla pentru că s-a autodistrus, ci pentru că intervenția statului va crea probleme din ce în ce mai mari, culminând cu o criză de proporții fără precedent. Pentru oamenii a căror gândire este încadrată

de prejudecăți anticapitaliste, această criză va fi percepută ca o criză a capitalismului, iar anticapitaliștii, care de fapt au creat criza prin propriile acțiuni, se vor considera că profețiile lor s-au adeverit în cele din urmă. Criza provocată de intervențiile guvernamentale tot mai noi și tot mai violente și de eșecul statului va apărea atunci oamenilor ca eșec al pieței și al capitalismului. Și atunci va fi cel mai important ca vocile să se ridice și să afirme: capitalismul nu este problema, ci soluția.

Economia de piață și prosperitatea comună

de

Weiying Zhang

Notă preliminară: Aceasta este o lucrare a prietenului meu Weiying Zhang, profesor la Școala Națională pentru Dezvoltare de la Universitatea din Beijing. El folosește termenul „economie de piață” ca sinonim pentru termenul „capitalism”, care nu este văzut bine în China.

Recent, Partidul Comunist Chinez a lansat o campanie pentru „prosperitate comună”. Aceasta pune accentul în mod special pe reducerea diferențelor de venituri prin politica guvernamentală de redistribuire și așa-numita „distribuție terțiară”, care se referă la caritate și donații.¹ Deși beneficiile prosperității comune sunt de necontestat, iar ideea de prosperitate comună nu este nouă în China, o escaladare bruscă a retoricii oficiale, combinată cu o reprimare a exceselor într-o serie de sectoare, inclusiv în domeniul tehnologiei și al educației private, a provocat o mare neliniște în rândul antreprenorilor și investitorilor chinezi. „Distribuția terțiară” este un slogan oficial inedit. Acesta a generat o presiune mare pentru oamenii de afaceri. Alibaba Holdings și Tencent Holdings, două companii de top din domeniul internetului, au anunțat imediat contribuții de 100 de

miliarde și, respectiv, 50 de miliarde de RMB către fonduri caritabile în urma apelului oficial la prosperitate comună. Multe alte companii le-au urmat. Unele guverne locale au început chiar să ceară donații de la antreprenorii care intenționează să facă investiții în localitățile lor. Încrederea antreprenorilor este zdruncinată.

În timp ce un înalt oficial de partid a declarat, pentru a-i liniști pe întreprinzătorii neliniștiți, că „prosperitatea comună” nu înseamnă egalitarism sau „uciderea celor bogați pentru a-i ajuta pe cei săraci”, îngrijorările întreprinzătorilor nu sunt complet nefondate, având în vedere climatul politic, ideologic și de opinie publică din China zilelor noastre. Minimizarea pieței și introducerea mai multor intervenții guvernamentale au fost o practică politică dominantă în ultimul deceniu în China. Această nouă campanie pentru prosperitate comună ar putea fi înțeleasă, în mod rezonabil, ca un nou pas mai departe de piața liberă.

Campania pentru prosperitate comună, cred, se bazează pe o neîncredere comună față de piața liberă și pe o răspândită concepție greșită despre antreprenori și profit, deși urmărirea prosperității comune are propria sa legitimitate. Din punctul meu de vedere, economia de piață este singurul sistem prin care se poate obține prosperitatea comună. Profitul antreprenorial este esențial pentru ca piața să funcționeze întru prosperitatea comună. În cazul în care China încearcă să obțină prosperitatea comună prin depărtarea de piață și o politică de redistribuire dominată de stat în loc să continue procesul de adoptare a pieței libere, rezultatul nu poate fi decât întoarcerea la sărăcia comună.

Economia de piață, la fel ca un corp viu, este o ordine complexă formată spontan, nu proiectată artificial, și nu există un proiectant.² Din cauza imperfecțiunilor ființelor umane, economia de piață reală este întotdeauna nesatisfăcătoare într-un fel sau altul, iar în realitate nu există o economie de piață „pură”.³ Dar ființele umane sunt idealiste, iar perspectiva utopiei este întotdeauna fascinantă. Atunci când oamenii compară economia de piață reală cu o societate utopică idealizată ei văd întotdeauna problemele acesteia, nu avantajele sale. Hayek a criticat gândirea „scientistă” sau „raționalismul constructivist” bazat pe sisteme simple (cum ar fi fenomenele fizice), care tratează cunoașterea științifică drept singura cunoaștere, supraestimând puterea rațiunii și inducând în eroare înțe-

legerea oamenilor cu privire la piață.⁴ Mai ales atunci când intervenția nepotrivită a statului sau a unei anumite puteri politice perturbă funcționarea normală a economiei de piață și face ca aceasta să se comporte ca o economie de piață morbidă, oamenii cred adesea că este vina economiei de piață în sine. Acest lucru a format o mentalitate generală anti piață, în special în rândul intelectualilor. Un număr mare de intelectuali occidentali, inclusiv fizicianul Albert Einstein, filosoful Bertrand Russell și dramaturgul Bernard Shaw, au fost critici ai pieței.

Ca economiști, avem responsabilitatea de a apăra economia de piață și de a-i face pe oameni să o înțeleagă corect. Din păcate, economia *mainstream* nu ne oferă o teorie bună a pieței.⁵ Principalul defect al economiei *mainstream* este absența antreprenorului. O teorie a pieței fără antreprenoriat nu poate fi o teorie corectă a pieței.⁶ Economia *mainstream* presupune că toată lumea este perfect rațională și știe totul (cel puțin în sens probabilistic) și că preferințele, resursele și tehnologia sunt toate date și cunoscute. Conform acestor ipoteze, luarea deciziilor este echivalentă cu calculul care poate fi făcut chiar și de un computer, și nu este nevoie de imaginație, vigilență și judecată. Prin urmare, antreprenoriatul este inutil pe o astfel de piață imaginară. În timp ce Adam Smith a schimbat gândirea noastră cu mult timp în urmă de la un joc cu sumă zero la un joc cu sumă pozitivă, economia neoclasică *mainstream* ne readuce de fapt la gândirea cu sumă zero. Atunci când resursele și tehnologiile sunt date, „tortul” trebuie să fie dat, iar producția și distribuția pot fi separate. Drept urmare, chiar și economiști precum Joseph Stiglitz, laureat al premiului Nobel pentru economie, nu pot înțelege cu adevărat piața, devenind astfel avangarda antipliață.

În această lucrare încerc să prezint o teorie scurtă și corectă a modului în care economia de piață generează prosperitate comună, susținând că: (1) economia de piață este o cooperare între străini prin care fiecare își poate folosi cât mai bine talentele și resursele pentru a se îmbogăți; (2) profitul este un sistem de responsabilitate în cadrul căruia fiecare obține venituri doar atunci când creează valoare pentru alții; (3) antreprenorii sunt principalii factori de creare a bogăției; și (4) oamenii obișnuiți sunt cei mai mari beneficiari ai economiei de piață. În acest sens, prezint atât argumente teoretice, cât și dovezi empirice pentru a arăta că dezvoltarea

viitoare a Chinei depinde de convingerile noastre. Dacă ne pierdem încrederea în piață și introducem din ce în ce mai multe intervenții guvernamentale, China nu va face decât să se întoarcă la sărăcia comună.

Văzând miracolul economiei de piață din perspectivă istorică

Pentru a vorbi despre contribuția economiei de piață la omenire, trebuie să privim înapoi în istorie. Potrivit cercetărilor efectuate de Bradford DeLong, economist la Universitatea California din Berkeley, Statele Unite, până acum 15.000 de ani, adică în 99,4% din istoria umană – considerată din Paleolitic, acum 2,5 milioane de ani, până în anul 2000 d.Hr. – PIB-ul mondial pe cap de locuitor a ajuns la 90 de dolari internaționali (aceasta este o măsură a bogăției prin puterea de cumpărare internațională a dolarului în 1990, aproximativ 200 de dolari în prezent). Apoi, a mai fost nevoie de încă 0,59% din timp, până în 1750, pentru ca PIB-ul mondial pe cap de locuitor să se dubleze, ajungând la 180 de dolari internaționali. Din 1750 până în 2000, adică în 0,01% din timp, PIB-ul mondial pe cap de locuitor a crescut de 37 de ori, ajungând la 6.600 de dolari internaționali. Cu alte cuvinte, 97% din bogăția omenirii a fost creată în ultimii 250 de ani – adică în 0,01% din timp.⁷

Dacă punem datele lui DeLong pe un grafic putem vedea că, de acum 2,5 milioane de ani până în prezent, în 99,99% din timp, PIB-ul mondial pe cap de locuitor este practic o linie orizontală, dar în ultimii 250 de ani, a avut loc o creștere bruscă, aproape verticală. Fie că este vorba de așa-numitele țări derivate din Europa de Vest, cum ar fi Statele Unite, Canada, Australia, sau de 12 țări din Europa de Vest, inclusiv țări precum Regatul Unit, Franța, Germania, sau de Japonia emergentă, creșterea economică a avut loc în ultimii o sută sau două sute de ani. Iar creșterea economică a Chinei a avut loc în principal în ultimii 40 de ani.

Cifrele nu pot explica doar ele toate poveștile. Strămoșii noștri, adică chinezii obișnuiți de acum mai bine de 100 de ani și chiar fermierii chinezi de acum 40 de ani, puteau consuma lucruri care nu sunt cu mult diferite de cele din timpul dinastiilor Qin, Han, Sui și Tang, și chiar mai rău decât sub dinastia Song. La fel se întâmplă și în Europa. Vechii romani se puteau bucura de ceea ce un englez obișnuit putea consuma în 1800, și chiar romanii se bucurau de mai multe decât ei. Iar ceea ce putem consuma

astăzi oamenii nu-și puteau imagina acum 100 de ani, nici măcar acum 30 de ani.

Îmbunătățirea nivelului de trai a prelungit foarte mult durata de viață a oamenilor. În 1820, speranța medie de viață la nivel mondial era de 26 de ani, aproximativ la fel ca în Roma antică, dar în 2019 a devenit de 72,6 ani (estimată de Organizația Națiunilor Unite). Acum, speranța medie de viață în China a ajuns la 77 de ani. Poate că cel mai mare „dezavantaj” al economiei de piață este faptul că populația în ansamblu îmbătrânește, iar oamenii trăiesc mai mult ca niciodată.

Unii tineri nu cunosc istoria și s-ar putea să nu știe că bonurile de masă din China au fost abolite în 1993. Înainte de abolirea acestui sistem de raționalizare, era nevoie de un cupon alimentar atunci când mergeai la un magazin de cereale pentru a cumpăra alimente, aveai nevoie de un cupon pentru ulei comestibil, de un cupon pentru haine și așa mai departe. În urmă cu 40 de ani, salariul lunar al unui cadru la nivel de divizie în China era puțin peste 60 de yuani. La acea vreme, o carton cu 6 ouă costa mai mult de 60 de cenți. Cu alte cuvinte, din salariul lunar al unui cadru la nivel de divizie se puteau cumpăra doar 100 de cartoane de ouă. Acum, salariul lunar al unei dădace din Beijing este de aproximativ 5.500 de yuani, suficient pentru a cumpăra 1.000 de cartoane de ouă. Chiar dacă dădaca ar mânca 10 ouă pe zi, nu ar putea consuma atâtea ouă în doi ani. Când eram la țară, punctele câștigate de fermieri pentru o zi de muncă valorau 20 de cenți, ceea ce valora o 200 de grame de făină albă. Acum, în orașul meu natal, o persoană necalificată, care a urmat doar școala primară sau gimnaziul și lucrează cu jumătate de normă, poate câștiga un salariu zilnic de 150 de yuani, suficient pentru a cumpăra aproape 50 de kilograme de făină albă.

De ce miracolele umane au apărut în ultimii 250 de ani și, în special, creșterea economică a Chinei a apărut doar în ultimii 40 de ani? Au devenit oamenii mai inteligenți, mai înțelepți decât în trecut? Bineînțeles că nu. Coeficientul de inteligență și înțelepciunea umană nu au progresat prea mult de când s-a înregistrat istoria. Indiferent cât de inteligenți sunt chinezii de astăzi, cred că puțini îi pot depăși pe Confucius, Mencius și Lao Zi. Același lucru este valabil și în Occident. Inteligența umană nu s-a schimbat prea mult în ultimele câteva mii de ani.

Să fie oare din cauză că resursele s-au înmulțit? Nu, nu este cazul. Pământul pe care trăim este încă Pământul original. Nu numai că resursele nu au crescut, ci, dimpotrivă, resursele naturale asociate cu pământul sunt în scădere lentă. Ce s-a schimbat? Singurul răspuns pe care îl pot oferi este că omenirea a dezvoltat un nou sistem economic, economia de piață. Marea Britanie a început să se angajeze în economia de piață cu mai bine de 200 de ani în urmă, astfel încât economia sa a început să ia avânt cu mai bine de 200 de ani în urmă. China a început să se îndrepte spre o economie de piață acum 40 de ani, prin urmare China a făcut un salt uriaș în ultimii 40 de ani.

În general, se crede că îmbunătățirea nivelului de trai al oamenilor provine din progresul tehnologic. Întrebarea este: ce determină progresul tehnologic? De ce tehnologia avansează în anumite sisteme, dar nu și în alte sisteme? Faptele dezvoltării istorice au dovedit că numai o economie de piață poate promova semnificativ progresul tehnologic și comercializa rapid noile tehnologii în beneficiul publicului larg. Societatea antică a avut, de asemenea, unele invenții tehnologice, dar aceste invenții au creat rareori valoare pentru consumatori și bogăție pentru societate, deoarece nu au fost produse sub presiunea concurenței de piață și au fost dificil de comercializat. Este posibil ca ceea ce oamenii inteligenți își imaginează prin inspirație să nu satisfacă nevoile consumatorilor cu adevărat.

Economia de piață este o cooperare între străini

Cum și de ce economia de piață creează miracole economice? Motivul fundamental este că economia de piață extinde amploarea și domeniul de aplicare a cooperării umane la un nivel care nu poate fi atins în cadrul niciunui alt sistem economic. Economia de piață este cooperare între străini. Cooperarea între străini oferă tuturor oportunități mai mari de a se îmbogăți prin specializare, ceea ce ar fi imposibil dacă oamenii ar lucra doar în cadrul unor grupuri mici sau familiale. Cooperarea între străini trebuie să se bazeze pe încredere, care stă la baza sistemului de profit și asigură prosperitatea comună pe piață. Economia planificată eșuează pentru că nu poate oferi informațiile sau stimulentele necesare pentru o astfel de cooperare între străini.

Cooperarea poate crea valoare. Acesta este un principiu de bază în eco-

nomie. Cooperarea într-o economie de piață nu este pur și simplu ca o comună a poporului, în care toți oamenii lucrează împreună și fac aceeași muncă, ci este cooperare bazată pe diviziunea muncii și pe specializare. Oameni diferiți fac lucruri diferite și apoi fac schimburi între ei. Diviziunea muncii și specializarea pot maximiza avantajele fiecăruia, pot folosi cât mai bine talentele fiecăruia și pot promova progresul tehnologic; tranzacțiile permit tuturor să obțină ceea ce le trebuie. Deoarece nimeni nu este dispus să facă schimburi fără profit, economia de piață trebuie să fie un joc cu sumă pozitivă, nu un joc cu sumă zero.

În societatea tradițională cooperarea se limitează la cunoștințe și la persoanele care sunt înrudite prin sânge, cum ar fi frații și surorile, sau persoanele din același sat sau din aceeași biserică. Este dificil de cultivat cooperarea între străini. Iar cooperarea umană de astăzi nu numai că transcende sângele și rudenția, ci și regiunile, transcende granițele naționale și devine globală. Nu-i cunoașteți pe producătorii a 99,9% din produsele pe care le consumați astăzi; dacă produsele unei companii sunt vândute, majoritatea consumatorilor care cumpără produsele nu sunt cunoscuți de producător. Hayek a numit acest lucru „ordinea extinsă”.⁸ Această cooperare pe scară largă între străini este cea care a făcut ca bogăția mondială să crească într-un ritm galopant.

Dar pentru a realiza o cooperare între străini, există o problemă foarte importantă care trebuie rezolvată, și anume încrederea. Dacă cumpărătorul nu are încredere în vânzător, primul nu îndrăznește să cumpere bunurile celui de-al doilea, iar aceste bunuri nu pot fi vândute. Astfel, specializarea nu-l va ajuta pe vânzător. Ca urmare, toată lumea ar trebui să producă pentru sine, deci să se întoarcă la o economie naturală, autosuficientă.

Prin urmare, într-o economie de piață, nu există doar o „mână invizibilă”, ci și un „ochi invizibil”.⁹ Străinii pot coopera pentru că există un ochi invizibil care ne privește. Fiecare trebuie să se comporte bine și să fie responsabil pentru acțiunile sale. Criticile aduse economiei de piață în trecut se datorează adesea faptului că oamenii cunosc doar primul factor și nu văd efectul celui de-al doilea, astfel încât cred că piața trebuie să fie plină de fraude. De fapt, am văzut, cu cât economia de piață este mai dezvoltată, cu atât mai mulți oameni sunt atenți la propriul credit. Pentru ca o

întreprindere să reușească pe piață, trebuie să-și creeze o bună reputație. Dacă o întreprindere are o reputație proastă și nimeni nu are încredere în ea, aceasta va fi eliminată.

Profitul înseamnă a lăsa șeful să-și asume responsabilitatea

Cum se stabilește încrederea în piață? Mă voi concentra asupra a trei concepte: întreprindere, profit și antreprenor. Aceste trei concepte reprezintă cheia pentru înțelegerea economiei de piață.¹⁰

În China trăiesc 1,4 miliarde de oameni. Dacă toată lumea își produce propriile bunuri și le vinde pe piață, în cine se poate avea încredere? Sau, dacă mărcile comerciale și brevetele pentru toate produsele de pe piață ar fi eliminate, ce bunuri ați îndrăzni să cumpărați? S-ar putea să fiți dispuși să cumpărați cele mai simple mărfuri, cum ar fi cartofii, orezul și fructele. Dar ați îndrăzni să cumpărați mașini, computere, apă minerală și proiectoare care sunt greu de distins în ceea ce privește calitatea și funcția? Cu siguranță că nu! Ați fi incapabil să aveți încredere în 99% dintre bunurile de pe piață. Cum ați proceda? Există o modalitate. 1,4 miliarde de oameni pot fi împărțiți în diferite grupuri, de exemplu, în 30 de grupuri, cum ar fi oamenii din Henan, Hebei, Shandong, Shaanxi, Beijing și așa mai departe. După această grupare, deși nu cunoaștem pe toată lumea, știm că această persoană este din Shandong, cealaltă este cantoneză, putem stabili un anumit tip de responsabilitate de grup. Dacă cineva ne-ar înșela, am ști dacă este vorba de cantonezi sau shandonghezi, cel puțin.

Comaniile sunt tot un fel de grupări sociale. Fiecare companie are propriul nume (marcă comercială). Dacă cineva ne-a mințit, îl putem da în judecată. Sau dacă m-a mințit de data aceasta, data viitoare nu-i voi mai cumpăra lucrurile. În acest fel, atunci când activitățile de producție apar prin intermediul întreprinderilor, fiecare întreprindere trebuie să fie responsabilă pentru propriile produse, astfel încât să poată crea încredere. Dacă nu există întreprinderi, toată lumea este angajată doar în producția individuală, iar acest lucru nu duce decât la subzistență.

Cum ne permit afacerile să avem încredere unii în alții? Răspunsul este legat de alocarea proprietății și de sistemul de profit. De exemplu, o întreprindere este compusă din 10.000 de persoane și, teoretic, fiecare poate deveni proprietar. Venitul anual al acestei întreprinderi este de 100

de milioane de yuani, care este împărțit în mod egal între cei 10.000 de angajați, iar fiecare primește 10.000 de yuani. Acest lucru pare corect, dar gândiți-vă, dacă ceva nu merge bine, cine este responsabil? Dacă tuturor li se cere să împartă responsabilitatea, de fapt, nimeni nu este responsabil, iar întreprinderea nu va avea niciun venit disponibil pentru distribuire.

În realitate, companiile folosesc un alt mod de alocare a responsabilității, și anume, unele persoane poartă răspunderea pentru neglijență, iar altele poartă răspunderea strictă. Persoana responsabilă de neglijență primește un venit contractual (salariu), adică, dacă nu ajunge târziu și nu pleacă mai devreme, nu lipsește de la serviciu, nu încalcă regulamentul de muncă și lucrează timp de o lună, primește salariul pe o lună la finalul ei. Acesta este angajatul. Celălalt grup de persoane, decidenții, încasează profiturile și poartă răspunderea strictă sau răspunderea reziduală. Ca să mă exprim în termeni simpli: dacă alții nu descoperă greșelile tale, tu nu ești responsabil. Ești un angajat. Dacă nu poți atribui greșelile altora, atunci toate greșelile sunt ale tale. Ești un decident. Antreprenorul nu are dreptul să ceară venituri din vânzări de la consumatori susținând că nu a făcut o greșală și nici nu își poate acționa angajații în instanță pentru că a înregistrat o pierdere; în timp ce un angajat poate cere venituri de la antreprenor atâta timp cât acesta nu a făcut o greșală. Dacă antreprenorul refuză să îl plătească, acesta poate da în judecată managerul sau compania. Aceasta este diferența dintre un antreprenor sau manager și un angajat.

Profitul este surplusul de venit al întreprinderii după deducerea costurilor, cum ar fi salariile. Acesta poate fi pozitiv sau negativ, fiind astfel foarte diferit de salarii și de alte forme de venit, care nu pot fi negative. Cei care obțin profit trebuie să își asume riscuri, deci este un mecanism de stimulare. Atunci când vreun angajat face o greșală, managerul este primul care poartă responsabilitatea. Cel mai simplu exemplu: dacă sunteți proprietarul unui restaurant și bucătarul dumneavoastră nu păstrează bucătăria curată, iar clienții sunt spitalizați cu diaree, dumneavoastră sunteți responsabil. Prin urmare, proprietarul trebuie să supravegheze și să reglementeze cu atenție comportamentul angajaților, asigurându-se astfel că clienții pot cumpăra cu încredere produsele companiei.

În plus, șefii companiei trebuie să-și asume responsabilitatea nu doar

când angajații companiei fac greșeli, ci și atunci când furnizorii companiei sunt neglijenți. De exemplu, dacă ați cumpărat un computer de marcă și o anumită piesă a calculatorului, cum ar fi ecranul, cipul sau ventilatorul, nu funcționează, sau dacă bateria a explodat, producătorul calculatorului, nu furnizorul pieselor, ar trebui să fie primul responsabil. Cu alte cuvinte, o companie se folosește de fapt de propria marcă pentru a face o promisiune consumatorilor săi, garantând că, dacă aceștia îi cumpără produsele, își va asuma responsabilitatea pentru orice defecte. Astfel, se stabilește o piață în care toată lumea poate avea încredere, cooperarea între străini se poate desfășura în mod ordonat, iar creșterea continuă a bogăției sociale va fi asigurată.

Așadar am spus că profitul este o responsabilitate și un sistem de evaluare. Într-o mare măsură, profitabilitatea este determinată de capacitatea proprietarului de a-și asuma responsabilitatea pentru alții. Piața împarte unitățile contabile prin intermediul formei organizatorice a întreprinderii și trasează responsabilitățile profitului, astfel încât fiecare să fie responsabil pentru acțiunile sale și să existe încredere în piață.

În economia de piață cei bogați sunt aleși de consumatori cu voturi în bani

De ce unii oameni devin antreprenori care își asumă profitul, în timp ce alții devin angajați pe un salariu? Acest lucru este determinat de diferențele înzestrări personale cu abilități antreprenoriale.¹¹ Într-o economie de piață, fiecare are libertatea de a alege să fie antreprenor sau angajat. Nu există nicio regulă discriminatorie conform căreia A poate fi antreprenor, iar B poate fi doar un angajat. Dar rezultatul competiției este că doar cei cu o capacitate antreprenorială suficient de mare vor deveni antreprenori. Spiritul antreprenorial înseamnă, de asemenea, capacitatea cuiva de a-și asuma responsabilitatea pentru alții. În medie, amploarea profitului depinde de capacitatea antreprenorului. Dar, deoarece piața este plină de incertitudine, indiferent cât de capabili sunt antreprenorii, aceștia pot pierde bani! În spatele unui antreprenor de succes, există, de obicei, mai mulți antreprenori care au eșuat. Nu putem avea în vedere doar pe acei antreprenori care au făcut mulți bani, dar nu și pe cei care au pierdut totul. Dacă cineva este invidios pe un antreprenor pentru că face bani,

poate alege să fie antreprenor la rândul său. Un lucru pe care trebuie să și-l amintească este că, dacă nu este suficient de capabil, cu siguranță va pierde totul.

Ce este piața? Un sistem în care alții – și nu dumneavoastră – au ultimul cuvânt pentru a decide dacă ați oferit cel mai bun produs sau serviciu. Ceea ce este valoros și ceea ce nu este trebuie evaluat pe piață, iar cumpărătorii au ultimul cuvânt. Prin urmare, lăudăroșenia este inutilă. Dacă cineva nu creează valoare pentru alții, este imposibil să obțină venituri. Atunci când două companii concurează și spunem că una anume are mai multe avantaje, înseamnă că această companie adaugă cea mai mare valoare pentru consumatori (adică realizează cel mai bun echilibru între calitate și preț). Concurența între întreprinderi este competiția pentru a crea plusvaloare pentru consumatori.

Există o vorbă populară care spune că antreprenorii câștigă banii consumatorilor și se pare că aceștia sunt exploatați de către antreprenori. Această afirmație este greșită. Pe o piață concurențială, fără privilegii, profiturile pot proveni doar din valoarea creată de antreprenori pentru consumatori, iar consumatorii nu vor fi dispuși să plătească 10,01 yuani pentru ceva ce valorează 10 yuani. De fapt, banii pe care îi câștigă un antreprenor reprezintă doar o mică parte din bogăția pe care o creează, chiar o parte infimă, iar cea mai mare parte devine surplusul consumatorului. Indiferent cât de mare este averea lui Bill Gates, se poate spune că este o picătură în oceanul valorii pe care Microsoft a creat-o pentru omenire!

Într-o economie de piață, în medie, banii pe care îi câștigă un întreprinzător sunt proporționali cu numărul de clienți pe care îi deservește. Un antreprenor care oferă produse și servicii doar câtorva persoane nu poate face mulți bani. Numai antreprenorii care deserveșc piața de masă pot câștiga mulți bani.¹² Prin urmare, cei mai bogați (antreprenori) din economia de piață sunt selectați de consumatori, care, în esență, votează cu banii lor. Fiecare dintre noi este un consumator. Dacă suntem invidioși pe un anumit antreprenor care câștigă prea mulți bani, nu putem decât să ne învinovățim pentru că îi cumpărăm produsele. Dacă majoritatea consumatorilor nu vor mai folosi produsele furnizate de Tencent și nu vor mai folosi WeChat, QQ și jocurile online, domnul Ma Huateng nu va mai fi bogat. Și noi toți nu suntem dispuși să renunțăm la utilizarea produse-

lor Tencent, nu pentru că suntem proști sau miloși, ci pentru că acestea ne aduc beneficii mai mari și credem că merită banii. Pe de o parte, îi cum-părați de bunăvoie produsele; iar pe de altă parte, sunteți supărați pe el pentru că face atât de mulți bani. Aceasta este o contradicție!

Oamenii obișnuiți sunt cei mai mari beneficiari ai economiei de piață

Cine beneficiază cel mai mult de pe urma economiei de piață? Sunt cei bogați? Nu! Cei mai mari beneficiari ai economiei de piață sunt oamenii obișnuiți. Pentru a da un exemplu simplu, Thomas Edison a inventat becul electric, care a adus confort pentru toată lumea. Dar valoarea becurilor este mult mai mică pentru cei bogați decât pentru cei săraci, deoarece, atunci când nu existau becuri, cei bogați puteau aprinde o mulțime de lumânări, dar cei săraci abia-și puteau permite una. Pentru un alt exemplu, acum că există televizorul, toată lumea poate urmări cântecele și piesele de teatru interpretate de vedete. În trecut, doar câțiva oameni bogați și nobilii de la palat se puteau bucura de spectacolele live. Același lucru este valabil și pentru mașini. În trecut, cei bogați puteau avea un autoturism, iar cei săraci puteau merge doar pe jos. Dar acum oamenii obișnuiți pot avea o mașină ca mijloc de transport. Diferența dintre a merge cu un Audi și un Xiali este mult mai mică decât diferența dintre a sta într-un sedan și a merge pe jos. Acest lucru este valabil pentru toate produsele noi și noile tehnologii. Livrarea la domiciliu oferă cea mai mare comoditate pentru oamenii obișnuiți, iar contul public WeChat permite oamenilor obișnuiți să devină vedete pe propriile speze. Da, unele produse noi sunt consumate doar de cei bogați la început și sunt considerate bunuri de lux, dar, pe măsură ce costul scade, ele devin în curând ceva obișnuit pentru majoritatea oamenilor – acesta este de fapt scopul antreprenorilor care au creat acest produs. Cei bogați nu fac decât să plătească pentru cheltuielile de cercetare și dezvoltare a noilor produse în favoarea oamenilor obișnuiți.¹³ Prin urmare, cei mai mari beneficiari ai economiei de piață sunt oamenii de rând, nu clasa privilegiată. Cel puțin din punctul de vedere al consumului, economia de piață a făcut oamenii mai egali.

Cum își pot permite consumatorii să cumpere produse fabricate de antreprenori? Pentru că atunci când antreprenorii oferă consumatorilor

produse pe piață, ei creează în același timp oportunități pentru consumatori de a obține venituri pe piața factorilor. Într-o economie de piață, majoritatea oamenilor își obțin majoritatea veniturilor din salarii. Salariile provin din muncă, iar fără muncă nu există salariu. Cine a creat locul de muncă? Antreprenorii! Oportunitățile de muncă într-o societate nu sunt date, ci create de antreprenori. Fără antreprenori, majoritatea oamenilor nu vor avea oportunități de angajare și, prin urmare, nu vor avea venituri. În plus, cât de mult pot crește salariile muncitorilor depinde în mare măsură de capacitatea antreprenorilor, deoarece productivitatea muncitorului este legată pozitiv de capacitatea antreprenorilor. Valoarea creată în cazul antreprenorilor cu abilități ridicate este mai mare decât cea creată în cazul antreprenorilor cu abilități scăzute. Prin urmare, cu cât este mai mare numărul de antreprenori dintr-o societate și cu cât sunt mai mari abilitățile acestora, cu atât mai mari sunt salariile lucrătorilor.

Când spun acest lucru, bineînțeles, nu înseamnă că muncitorii sunt hrăniți de antreprenori. Într-o economie de piață, toată lumea se întreține singură. Dar locurile de muncă pentru lucrători sunt într-adevăr create de antreprenori. În această privință, experiența Chinei poate oferi o dovadă convingătoare. În epoca economiei planificate, populația urbană a Chinei reprezenta mai puțin de 20% din totalul populației. Chiar și în condițiile unei urbanizări atât de scăzute, persoanele născute în mediul urban tot nu au putut găsi oportunități de angajare în orașe, iar guvernul a trebuit să mobilizeze 20 de milioane de „tineri educați” către mediul rural. După reformă și deschidere, sute de milioane de persoane din mediul rural au fost atrase să lucreze în orașe, iar unele companii au întâmpinat din când în când dificultăți în recrutarea de lucrători.

Datele transregionale arată următorul fapt: cu cât sunt mai mulți antreprenori într-o regiune, cu atât este mai mare numărul de angajați și cu atât este mai mare salariul mediu al angajaților. De exemplu, în 2016, salariul mediu anual al unui angajat din sectorul privat s-a corelat pozitiv cu scorul de prezență a condițiilor de piață la nivel provincial (coeficientul de corelație este de +0,71) și, în medie, fiecare creștere cu un punct a scorului de piață duce la o creștere cu 1.826 de yuani a salariului mediu anual.¹⁴ Corelația se menține în mod constant. Prin urmare, cel mai bun mod de a crește veniturile lucrătorilor este de a lăsa antreprenorii mai liberi și mai

competitivi pe piață, nu invers! Dacă antreprenorii sunt eliminați, marea majoritate a chinezilor se va întoarce la sărăcia absolută.

Piața face ca distribuția veniturilor să fie mai echitabilă

Este de înțeles că mulți oameni sunt îngrijorați de sărăcie și de distribuția inegală a veniturilor în societate. Cu toate acestea, unii oameni atribuie acest fenomen reformelor orientate spre piață, iar unii chiar cred că rezultatul unei economii de piață trebuie să fie mărirea decalajului dintre bogați și săraci. Aceasta este o eroare.

În societatea care a precedat economia de piață, atât în Est, cât și în Vest, marea majoritate a oamenilor se chinuiau sub pragul de supraviețuire. Era un lucru obișnuit ca oamenii să moară din cauza foametei. Economia de piață este singura modalitate eficientă de a rezolva problema sărăciei. Cu cât mai multă libertate a activităților economice, cu atât mai puține sunt persoanele sărace. Un studiu realizat de Banca Mondială a arătat că, în 2005, în rândul țărilor în curs de dezvoltare, rata sărăciei extreme în țările cele mai orientate spre piață era de numai 2,7%, în timp ce rata sărăciei extreme în țările fără o piață liberă era de 41,5%.¹⁵ China este un exemplu foarte convingător. Potrivit Băncii Mondiale, rata sărăciei în China a scăzut de la 88% în 1981 la 0,7% în 2015, măsurată prin procentul de persoane care trăiesc cu echivalentul a 1,90 USD sau mai puțin pe zi în termeni de paritate a puterii de cumpărare din 2011.¹⁶ Coeficientul de corelație dintre prezența pieței libere și rata sărăciei populației rurale la nivel provincial în 2016 este de -0,85. În medie, ori de câte ori scorul de piață al unei regiuni a crescut cu 1 punct, rata sărăciei populației rurale din regiunea respectivă a scăzut cu 1,1 puncte procentuale. Dintre cele 12 regiuni cu un scor de piață mai mic de 8, doar 2 regiuni au o rată a sărăciei populației rurale mai mică de 5%; iar dintre cele 19 regiuni cu un scor de piață mai mare de 8, doar două provincii au o rată a sărăciei rurale mai mare de 5%. Dintre cele șapte regiuni cu un scor de piață de peste 10, nici o rată a sărăciei rurale nu depășește 2%. La 40 de ani de la reformă și deschidere, problema sărăciei absolute din societatea chineză a fost practic rezolvată.

Economia de piață poate rezolva mai eficient problema sărăciei, deoarece oferă oamenilor obișnuiți oportunități de a face avere. Într-o eco-

nomie de nonpiață, astfel de oportunități sunt disponibile doar pentru câteva grupuri privilegiate. În anii 1980, în China, toți lucrătorii independenți din mediul urban proveneau din grupurile sociale inferioare. Persoanele cu privilegii pot servi ca militari și pot lucra în cadrul guvernului sau al întreprinderilor de stat, dar cum rămâne cu cei fără privilegii și relații? Ei trebuiau să își deschidă propriile afaceri! Au adunat zdrențe, au înființat tarabe de stradă și au vândut semințe de pepene galben, ceai și haine. Astfel, au devenit bogați. Acest lucru este imposibil în cadrul unei economii planificate. Apropos, eliminarea gunoaielor și protecția mediului în China au fost atribuite în mare măsură oamenilor care adună zdrențe. Acestor oameni ar trebui să li se acorde un mare premiu.

Este de netăgăduit că guvernul și organizațiile caritabile pot face ceva pentru a rezolva problema sărăciei. Dar trebuie să înțelegem că banii pentru reducerea sărăciei sunt formal ai guvernului sau ai organizațiilor caritabile, însă în esență sunt creați de antreprenori. Ceea ce pot face statul și organizațiile caritabile este să transfere bogăția de la un grup de oameni la un alt grup. Este imposibil să creezi ceva din nimic. Tocmai pentru că antreprenorii creează bogăție, guvernele și organizațiile caritabile au bani care pot fi folosiți pentru reducerea sărăciei. Prin urmare, nu este surprinzător faptul că fondurile de ajutor internațional curg întotdeauna de la țările cu economie de piață către țările fără economie de piață, și nu invers; în mod similar, fondurile interne de reducere a sărăciei din China curg, de asemenea, de la regiunile cu un grad ridicat de instituire a pieței libere către regiunile cu un grad scăzut. Dacă antreprenorii nu au stimulente pentru a crea bogăție, guvernul nu va avea bani de transferat, iar oamenii vor trebui să se bazeze din ce în ce mai mult pe caritate. Trebuie să ținem cont de acest lucru.

Statisticile privind distribuția veniturilor sunt foarte înșelătoare, deoarece aceeași grupă de venit din statistici poate conține persoane diferite de la un an la altul.¹⁷ Atunci când se discută despre diferența de venituri, oamenii ignoră adesea fluxul vertical dintre bogați și săraci. Un exemplu tipic este Piketty,¹⁸ care susține că bogații au devenit mai bogați și săracii au devenit mai săraci în ultimul secol, presupunând că nu există nicio schimbare în grupul de bogați și în grupul de săraci. De fapt, una dintre cele mai semnificative caracteristici ale unei economii de piață este faptul

că bogatul și săracul sunt categorii fluide. După cum spunea Schumpeter, într-o economie de piață, clubul bogaților este ca un hotel de lux, mereu plin de oameni, dar numele oaspeților se schimbă mereu.¹⁹ În mod similar, așa-numita „clasă cu venituri mici”, ca un hotel ieftin, este întotdeauna supraaglomerată. Din când în când, unele persoane vor pleca, iar altele noi vor veni, noii rezidenți putând fi foste VIP-uri obișnuite să își petreacă timpul în hoteluri de lux.

Potrivit Hurun China Rich List, doar 30 dintre cei mai bogați 100 de oameni din 2010 se mai regăsesc pe lista celor 100 după 10 ani. Dintre primele 20 de persoane din 2010, doar 3 persoane se mai află pe lista primilor 20 după 10 ani, iar 6 dintre acestea nu se mai află nici măcar pe lista celor 100 de persoane. Un studiu realizat de profesorii Khor și Pencavel de la Universitatea Stanford a constatat că 50,4% din cincimea de populație chineză cu cele mai mici venituri în 1990 au ieșit din grupul cu cele mai mici venituri în 1995, iar 2,1% dintre ei au intrat în grupul cu cele mai mari venituri. Între timp, din cea mai bogată cincime a populației, doar 43,9% mai aparțineau în 1995 grupului cu cel mai ridicat venit, iar aproape 5% au intrat în grupul cu cel mai scăzut venit.²⁰ Acest lucru arată că reforma și deschiderea au îmbunătățit considerabil mobilitatea verticală a societății chineze. Majoritatea antreprenorilor chinezi care se află acum pe lista celor bogați trăiau într-o sărăcie relativă în urmă cu câteva decenii, unii chiar cu doar un deceniu în urmă. De asemenea, se poate prezice că, atâta timp cât China continuă să adere la reformele orientate spre piață, mulți dintre ei nu se vor mai afla pe listă în câțiva ani.

Chiar dacă nu se ia în considerare mobilitatea verticală și se folosește doar coeficientul Gini pentru a măsura disparitatea veniturilor, am efectuat o analiză statistică ce contestă povestea uzuală. Luând ca exemplu anul 2001, dintre cele 30 de provincii, municipalități și regiuni autonome din China, în medie, regiunile cu piețe mai bine dezvoltate, cu mai puține sectoare economice de stat și cu cheltuieli fiscale mai mici ca proporție din PIB sunt regiunile cu cele mai mici diferențe de venituri.²¹ Aceleași semne ale corelațiilor se mențin în mod constant.²² Având în vedere că în mod obișnuit cheltuielile publice sunt considerate un canal important de redistribuire de la bogați la săraci, pare surprinzător faptul că proporția mai mare a cheltuielilor publice în PIB este însoțită de un decalaj mai mare al

veniturilor. Dar acesta este adevărul!

Ce arată acest lucru? Dacă guvernul este mai puțin implicat în activitățile economice, oamenii vor avea mai multă libertate de a se angaja în activități de afaceri, concurența va fi acerbă, iar profiturile activităților de afaceri vor fi scăzute; dacă într-o regiune există doar câteva persoane privilegiate și conectate care pot face afaceri sau doar cei mai îndrăzneți se aventurează să facă afaceri, profiturile lor vor fi foarte mari. De exemplu, în provincia Zhejiang sunt mai mulți oameni care fac afaceri și sunt mai mulți oameni bogați, dar nivelurile de profitabilitate sunt foarte scăzute. În schimb, în locuri precum nord-estul Chinei, majoritatea oamenilor nu fac afaceri, dar câțiva oameni care fac afaceri pot câștiga mulți bani. De ce? Pentru că mediul lor de piață nu este bun. Prin urmare, cu cât piața este mai deschisă și intervenția guvernamentală mai mică, cu atât mai mică este diferența de venituri.

În plus, egalitatea nu se reflectă doar în venitul monetar, ci și în alte aspecte, cum ar fi libertatea, drepturile și alegerea. Ce libertate aveau oamenii obișnuiți în trecut? Când eram la țară, pepenii verzi și merele produse pe parcelele private ale fermierilor erau vândute pe piața neagră, iar fermierii erau considerați speculanți, infractori. Erau pedepsiți public sau chiar închiși. Nu aveau nici măcar dreptul fundamental de a fi considerați ființe umane. Pe atunci, țăranii nu-și permiteau să mănânce carne pe tot parcursul anului și nici nu puteau cumpăra tăiței, dar când cadrele comunei veneau în sat, toată lumea se grăbea să le întâmpine cu făină albă și carne. De ce? Copiii puteau spera să se înroleze în armată sau să fie recrutați pentru slujbe publice doar stabilind o relație cu ei, chiar dacă speranța era foarte mică. Prin urmare, nu cred că reforma și deschiderea au făcut ca societatea chineză să fie mai inegală, ci mai egală și mai dreaptă.

Feriți-vă de „invidia” ascunsă sub masca „justiției”

În cartea sa *The Birth of Plenty*, savantul american William Bernstein a analizat ascensiunea Occidentului modern din perspectiva sistemelor economice, militare și istorice. El a subliniat că există patru condiții prealabile pentru o societate și o economie modernă înfloritoare: prima este sistemul drepturilor de proprietate, iar a doua este știința și raționalita-

tea. În mod rezonabil, a treia este piața de capital, iar a patra este reducerea costurilor de transport. Merită să ne gândim la acest lucru.

În ultimii 40 de ani de reformă și deschidere, PIB-ul pe cap de locuitor al Chinei s-a dublat la fiecare 10 ani, iar viața tuturor s-a îmbunătățit considerabil. Aceasta este o realizare remarcabilă. Capacitatea Chinei de a face acest lucru are mult de-a face cu reforma sistemului drepturilor de proprietate, deși acesta trebuie încă îmbunătățit. De exemplu, în ceea ce privește terenurile rurale, perioada contractuală inițială pentru fermieri era de un an, iar fermierii erau motivați să producă, dar niciunul nu era dispus să investească. Guvernul a extins perioada contractuală la cinci ani – cu siguranță mai bine decât un an dar încă prea puțin pentru a stimula implementarea proiectelor de conservare a apei. Perioada contractuală a fost apoi extinsă la 10 ani; în continuare, nimeni nu a vrut să planteze copaci; și, în cele din urmă, a fost extinsă la 30 de ani. Nici astăzi sistemul nu funcționează. Dacă terenurile nu pot fi tranzacționate, un număr mare de fermieri nu vor putea deveni cetățeni urbani.

Piața de capital din China a crescut de la zero și este în continuă dezvoltare. Este posibil ca întreprinderile și băncile de stat să nu poată schimba prea multe pe termen scurt atunci când sunt cotate la bursă în țară și în străinătate, dar pe termen lung, acestea merg în direcția cea bună. Construcția de infrastructură rutieră a redus foarte mult costurile de transport și a jucat, de asemenea, un rol foarte important în creșterea economică a Chinei. Desigur, există încă multe probleme în societate și sunt necesare reforme suplimentare pentru a le rezolva.

Realizările Chinei sunt în mare măsură legate de schimbarea ideilor. În anii 1980, odată cu apariția sistemului liber-profesioniștilor și a sistemului de bonusuri, China a avut „boala ochilor roșii”, iar unii oameni nu puteau accepta nici măcar „distribuția în funcție de muncă”. Dacă „distribuția în funcție de muncă” nu este acceptată, economia nu se va dezvolta, iar toată lumea va trăi în sărăcie. Prin eforturile economiștilor și ale altor lucrători din domeniul științelor sociale, „distribuția în funcție de muncă” a fost treptat acceptată în general. În acest fel, oamenii au entuziasmul de a munci. Mai târziu, a fost acceptată ideea participării capitalului și a altor factori de producție la distribuția veniturilor, iar profiturile antreprenoriale au fost recunoscute. În acest fel, spiritul antreprenorial al poporului

chinez a fost lăsat să înflorească, consacrand China ca o țară a antreprenoriatului, iar viața tuturor s-a îmbunătățit.

Din păcate, în ceea ce privește ideile, se pare că regresăm. „Boala ochilor roșii” este înrădăcinată în natura umană. Invidia înseamnă că, atâta timp cât vezi că alții sunt mai buni decât tine – cum ar fi să aibă venituri mai mari decât tine, să fie mai frumoși decât tine, să aibă o minte mai inteligentă decât tine, un corp mai puternic decât tine, copiii să meargă la o școală bună etc., vei avea resentimente și vei crede că societatea este nedreaptă. Oamenilor invidioși nici măcar nu le pasă cât de mult primesc. În schimb, preferă să fie mai săraci decât să îi vadă pe alții mai bogați decât ei. Așa că ceea ce îi face să jubileze este să-i vadă pe cei bogați dând faliment și pe celebrități făcându-se de râs. Baza epistemologică a invidiei este gândirea în termeni de joc cu sumă zero, credința că bogăția este o cantitate fixă.²³ Câștigul unei persoane înseamnă pierderile altei persoane. Unii oameni devin bogați doar pentru că alții devin săraci. Așadar, oamenii care gândesc în termeni de joc cu sumă zero sunt foarte pasionați și de ideea luptei de clasă.

Dacă ființele umane nu pot reduce în mod eficient „boala ochilor roșii”, societatea nu poate progresa.²⁴ Atât „boala ochilor roșii”, cât și invidia sunt termeni depreciativi. Biblia consideră invidia unul dintre cele șapte păcate de moarte. Actele bazate pe invidie nu au legitimitate socială. În public, oamenii încercă întotdeauna să își ascundă sau să își nege invidia. Problema este că, datorită eforturilor unor stângiști occidentali, „invidia” poartă acum mantia „distribuției echitabile” și a „justiției sociale” și a obținut legitimitate morală. Propunerile politice pentru „echitate” și „justiție” pot prevala în numele acesteia. Aceste politici pledează pentru mutarea atenției oamenilor de la crearea de bogăție la distribuirea bogăției, ceea ce îi va afecta cu siguranță pe cei care ar fi sperat să se îmbogățească prin propriile eforturi, persoane pe care susținătorii politicilor pretind că le ajută.

Acest lucru ne aduce înapoi la problema de la începutul acestui articol: responsabilitatea economiștilor. De ce are nevoie societatea de economiști? Pentru că economia de piață este prea fragilă și prea vulnerabilă; este nevoie de cineva care să o apere. Economia planificată a fost concepută de un număr mic de intelectuali și apoi impusă societății de sus în jos

de către putere, așa că există întotdeauna oameni puternici care o apără. Economia de piață este diferită. Ea nu a fost concepută de intelectuali sau de cineva, ci a apărut spontan de jos în sus. Acest lucru înseamnă, de asemenea, că economia de piață este ca un copil fără mamă, oricine poate să-l bată și să-l stigmatizeze cu impunitate. Oamenii care trăiesc în sistemul economiei planificate și care critică economia planificată își asumă inevitabil riscuri politice și chiar juridice, dar indiferent de sistemul în care trăiești, nu există niciun risc în a critica economia de piață. De fapt, nenumărate persoane au fost încarcerate și chiar au plătit cu prețul vieții pentru că au criticat economia planificată, dar nimeni nu a avut vreodată probleme pentru că a criticat economia de piață. Și în acest sens, economia de piață este cu adevărat binefăcătoare și ar trebui să o prețuim.

Economia de piață are o problemă: atunci când te bucuri de beneficiile sale, le consideri de la sine înțelese și nu-i observi decât neajunsurile; atunci când nu ai ocazia să te bucuri de beneficiile sale, nu are cum să-și arate avantajele. Dacă îți strici singur ceva, poți da vina pe tine însuși. Dacă ești exclus și te simți neputincios, îți lipsește o explicație a motivului pentru care situația ta este atât de rea.

Fiecare chinez este familiarizat cu scheciul „Vânzarea de cârje” a comediantului Zhao Benshan. Piciorul domnului Fan Wei nu era rupt, dar Zhao Benshan a spus în repetate rânduri că era rupt. În cele din urmă, Fan Wei însuși a simțit că piciorul său era într-adevăr rupt, așa că abia aștepta să cumpere cârjele lui Zhao Benshan. De fapt, problema nu era cu picioarele lui Fan Wei, ci cu creierul său. Mulți oameni „vând cârje” acum. Care sunt „cârjele” lor? Argumente împotriva pieței. Și multe dintre așa-zisele eșecuri ale economiei de piață sunt de fapt inventate.

Când spun acest lucru, am un singur scop: acela de a oferi tuturor o mai bună înțelegere a ceea ce este o economie de piață și de a ne întări credința într-o economie de piață. Care este cel mai îngrijorător lucru cu privire la viitorul Chinei? Nu este vorba de probleme energetice sau de mediu – acestea sunt, desigur, foarte importante, dar nu sunt cele mai importante, deoarece progresul tehnologic condus de concurența pieței va găsi cu siguranță răspunsul cel mai bun pentru noi. Nu trebuie să fim la fel de pesimiști ca Malthus acum 200 de ani sau Clubul de la Roma acum 50 de ani. Viitoarea dezvoltare a Chinei depinde de convingerile noastre –

de ceea ce credem și de ceea ce nu credem. Așa cum am argumentat în altă parte, succesele economice ale Chinei din ultimii 40 de ani sunt rezultatul reformelor favorabile pieței și al ascensiunii antreprenoriatului.²⁵ Iar viitoarea dezvoltare a Chinei depinde de antreprenorii inovatori.²⁶ Dacă ne consolidăm încrederea în economia de piață și continuăm să avansăm un mediu instituțional favorabil întreprinzătorilor prin reforme orientate spre piață, China se va îndrepta spre o prosperitate comună. Dacă ne pierdem încrederea în piață și introducem din ce în ce mai multe intervenții etatice în numele prosperității comune, China va sacrifica progresele pe care le-a făcut și se va întoarce la sărăcia comună. Nu uitați că intenția inițială a economiei planificate de atunci a fost aceea de a aduce beneficii celor săraci, dar, ca urmare a ei, rândurile săracilor s-au îngroșat, făcând ca soarta acestora să fie mai mizerabilă decât înainte.

Pe scurt, economia de piață este singura cale spre prosperitate comună, iar economia planificată este o stradă cu sens unic spre sărăcie comună!

Acest capitol a fost publicat inițial sub titlul „Market economy and China’s ‘common prosperity’ campaign”, în Journal of Chinese Economic and Business Studies, 2021, 1-15.

Chestionarul

Întrebarea 1: Mai jos este o listă cu diferite lucruri despre care oamenii au spus că le consideră a fi un sistem economic bun. Cu care dintre afirmații vă identificați?

1. Sunt pentru un sistem economic în care statul stabilește regulile, dar, în mod ideal, nu interferează în alte feluri
2. Statul ar trebui să stabilească prețurile pentru chirie și hrană și ar trebui să stabilească salariile minime și maxime; în caz contrar, sistemul este nedrept din punct de vedere social
3. Cred că numai companiile private ar trebui să decidă ce produse să producă și ce prețuri să perceapă pentru ele; statul nu ar trebui să fie implicat în acest lucru
4. Avem nevoie de mult mai multă intervenție din partea statului în economie, deoarece piața eșuează în mod repetat
5. Într-un sistem economic bun, cred că statul ar trebui să dețină doar proprietăți în anumite zone; partea leului ar trebui să fie deținută de privați
6. Justiția socială este mai importantă decât libertatea economică într-un sistem economic
7. Niciuna dintre acestea

Întrebarea 2: Vă rog să vă gândiți acum la cuvântul *capitalism*. Pentru fiecare dintre următoarele afirmații, selectați-le pe acelea pe care le asociați cu *capitalismul*.

RÂNDURI

1. Prosperitate
2. Inovație
3. Lăcomie
4. Răceală
5. Progres

6. Corupție
7. Libertate
8. Concentrare pe performanță, presiune constantă pentru a avea succes
9. O gamă largă de produse
10. Degradarea mediului

COLOANE

1. Da – cu siguranță
2. Da – probabil
3. Nu – probabil că nu
4. Nu – cu siguranță nu
5. Nu știu

Întrebarea 3: Cu care dintre următoarele afirmații despre capitalism, dacă este cazul, ați fi de acord? *Selectați toate variantele aplicabile*

Capitalismul...

1. asigură prosperitatea
2. este responsabil pentru foamete și sărăcie
3. este un sistem economic deosebit de eficient
4. duce la creșterea inegalității
5. este sistemul în care consumatorii determină ceea ce este oferit, nu statul
6. este responsabil pentru distrugerea mediului și schimbările climatice
7. înseamnă libertate economică
8. duce în mod repetat la noi crize economice și financiare
9. a îmbunătățit condițiile de trai pentru oamenii obișnuiți din multe țări
10. este dominat de cei bogați, ei stabilesc agenda politică
11. încurajează oamenii să facă tot posibilul
12. duce la monopoluri în care întreprinderi singulare (de ex., Google sau Amazon) controlează întreaga piață
13. promovează egoismul și lăcomia
14. poate că nu este ideal, dar este, totuși, mai bun decât toate celelalte sisteme economice
15. duce la războaie

16. este de neînlocuit; încercările trecute de a înlocui capitalismul au dus întotdeauna la dictaturi și suferințe
17. îi face pe oameni să cumpere produse de care nu au nevoie
18. implică întotdeauna pericolul fascismului
19. Niciuna dintre acestea

Întrebarea 4: Partidele politice sunt adesea clasificate ca fiind de stânga, de centru sau de dreapta. Cum ați descrie propria dvs. poziție politică?

Vă rugăm să dați răspunsul pe o scară de la 0 la 10, unde 0 înseamnă că sunteți cu siguranță de stânga și 10 înseamnă că sunteți cu siguranță de dreapta.

0. Cu siguranță de stânga
- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
5. De mijloc
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
10. Cu siguranță de dreapta
11. Nu știu
12. Prefer să nu răspund

Întrebarea 5: Sunteți sau nu sunteți de acord cu următoarea afirmație:
În realitate, politicienii nu decid nimic. Sunt marionete controlate de forțe puterice din fundal.

1. Acord
2. Dezacord
3. Nehotărât(ă)

Întrebarea 6: Sunteți sau nu sunteți de acord cu următoarea afirmație:
Multe lucruri din politică pot fi înțelese corect doar dacă știi că există un plan mai mare în spatele lor, lucru pe care majoritatea oamenilor, însă, nu îl știu.

1. Acord
2. Dezacord
3. Nehotărât(ă)

Note

¹ Economistul chinez Weiyang Zhang, urmând tradiția Școlii austriece de economie (și în special pe cea a economiei schumpeteriene), subliniază rolul spiritului antreprenorial. A se vedea Weiyang Zhang, Ideas for China's Future, și Weiyang Zhang, „A Paradigmatic Change”.

² Cf. Kepplinger, *Risikofallen*, 62-63.

Capitolul 1

¹ Fink / Kappner, <https://de.irefeurope.org/Diskussionsbeiträge/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschätzung>

² Banca Mondială definește sărăcia absolută ca un venit sub pragul internațional de sărăcie de 1,90 dolari (PPC) pe zi. Acesta este cel mai grav tip de sărăcie, caracterizat de privarea severă de articole esențiale (inclusiv și în special de alimente). Măsurarea sărăciei în dolari (PPC) ia în considerare variațiile puterii de cumpărare din diferite țări (PPC = paritatea puterii de cumpărare).

³ A se vedea Pinker, 87, Rosling, 52, Fink / Kappner, <https://de.irefeurope.org/Diskussionsbeiträge/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschätzung> și <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity>

⁴ Melcher, „Kinderarbeit: Alarmierende Entwicklung laut UN-Studie” în *FAZ*, 10 iunie 2021. <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/kinderarbeit-alarmierende-entwicklung-laut-un-studie-17380670.html>.

<https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/kinderarbeit-alarmierende-entwicklung-laut-un-studie-17380670.html>

⁵ Norberg, *Progress*, 2.

⁶ Wagenknecht, 58.

⁷ Engels, *Situația clasei muncitoare din Anglia*, p. 252, în Marx, Engels, *Opere*, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 239-532.

⁸ Engels, *Situația clasei muncitoare*, 252-253.

⁹ Braudel, 73.

¹⁰ Braudel, 74-75.

¹¹ Plumpe, *Das kalte Herz*, 149-150.

¹² Braudel, 75.

¹³ Braudel, 78.

¹⁴ Braudel, 78.

¹⁵ Braudel, 130.

¹⁶ Braudel, 130.

¹⁷ Citat în Braudel, 132.

¹⁸ Deaton, 92.

¹⁹ McCloskey / Carden, 41.

²⁰ Norberg, *Progress*, 12.

²¹ Citat în Braudel, 90-91.

²² Braudel, 91-92.

²³ Braudel, 283.

²⁴ Citat în Braudel, 491.

²⁵ Dolarul internațional este o unitate monetară ipotetică fixată la aceeași paritate a puterii de cumpărare pe care o avea dolarul american în Statele Unite în 1990.

²⁶ Maddison, 70.

²⁷ Maddison, 70.

²⁸ Maddison, 70.

²⁹ Citat în Lee, 80.

³⁰ Dikötter, *Mao's Great Famine*, 320-321.

³¹ Chang / Halliday, 533.

³² Deaton, 39.

- ³³ Lee, 159.
- ³⁴ Zhang, „The China Model”, 18-19. Cu litere italice în original.
- ³⁵ Zhang, „The China Model”, 9-10.
- ³⁶ Zhang, „The China Model”, 10. Italicizat în original.
- ³⁷ Zhang, „The China Model”, 11-12.
- ³⁸ Zhang, „The China Model”, 13.
- ³⁹ Zhang, „The China Model”, 14.
- ⁴⁰ Zhang, *Ideas for China's Future*, 229.
- ⁴¹ Zhang, *The Logic*, 158.
- ⁴² DiLorenzo, 95-96.
- ⁴³ Wemheuer, 17-18, 59.
- ⁴⁴ Wemheuer, 17.
- ⁴⁵ Wemheuer, 235.
- ⁴⁶ <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/globalisierung/52693/unterernaehrung>
- ⁴⁷ Norberg, *Progress*, 25-26.
- ⁴⁸ Miller / Kim / Roberts, *Index of Economic Freedom 2021*, 22.
- ⁴⁹ Oxford Poverty & Human Development Initiative, *Global MPI 2021*: <http://hdr.undp.org/en/2021-MPI>
- ⁵⁰ Miller / Kim / Roberts, *Index of Economic Freedom 2021*, 25.
- ⁵¹ A se vedea Zitelmann, *The Power of Capitalism*, capitolul 2.
- ⁵² Moyo, 8.
- ⁵³ Moyo, 55.
- ⁵⁴ Moyo, 67.
- ⁵⁵ Norberg, *Global Capitalism*, 199.
- ⁵⁶ UNICEF „Kinderarbeit weltweit: Die 7 wichtigsten Fragen und Antworten”: <https://www.unicef.de/informieren/aktuelles/blog/kinderarbeit-fragen-und-antworten/166982>

Capitolul 2

- ¹ Morus, *Utopia*, Editura Științifică, București, 1958, p. 77
- ² Andreă, Johann Valentin, 171.
- ³ Sachweh, 45.

⁴ Sachweh, 235.

⁵ Sachweh, 68.

⁶ În acest caz, inovarea nu trebuie confundată cu invenția. Inovațiile sunt noutăți creative pentru care există o cerere reală. Invențiile pot fi „creative” și „grozave”, dar fără succes comercial, deoarece consumatorii nu le găsesc atractive în momentul în care apar sau deoarece inventatorul nu le comercializează bine.

⁷ Schumpeter, „Unternehmerfunktion und Arbeiterinteresse”, 229. Cu litere italice în original.

⁸ Citat în Jungbluth, *Oetkers*, 62.

⁹ Zitelmann, *The Rich in Public Opinion*, 307.

¹⁰ Zitelmann, *The Rich in Public Opinion*, 157.

¹¹ Cowen, 54-55.

¹² Cowen, 55.

¹³ Sowell, *Intellectuals and Society*, 50-51. Cu litere de tipar în original.

¹⁴ Watkins / Brook, *Equal is Unfair*, 10. Italicizat în original.

¹⁵ Marx, „Critica programului de la Gotha”, în Karl Marx și Friederich Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ediția a II-a, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1955, p. 17.

¹⁶ Marx, „Critica programului de la Gotha”, 13.

¹⁷ Marx, „Critica programului de la Gotha”, 18.

¹⁸ Kelley / Evans, 7.

¹⁹ Kelley / Evans, 3.

²⁰ Kelley / Evans, 15. Cu litere italice în original.

²¹ Kelley / Evans, 14.

²² Foster, 184. Cu litere italice în original.

²³ Sullivan, citat în Foster, 184.

²⁴ Neuhäuser, 107, nota de subsol 1.

²⁵ Neuhäuser, 32.

²⁶ Scheidel, 227.

²⁷ Neuhäuser, 145.

²⁸ Neuhäuser, 146.

²⁹ Neuhäuser, 147.

³⁰ Neuhäuser, 147.

- ³¹ Deaton, 78.
- ³² Deaton, 82.
- ³³ Deaton, 83.
- ³⁴ Deaton, 89.
- ³⁵ Lindert / Williamson, 198.
- ³⁶ http://www.sozialpolitik-aktuell.de/files/sozialpolitik-aktuell/_Politikfelder/Finanzierung/Datensammlung/PDF-Dateien/abbII1a.pdf
- ³⁷ Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, 16.
- ³⁸ A se vedea contribuțiile din Delsol / Lecaussin / Martin.
- ³⁹ Cf. Palmer, xv.
- ⁴⁰ Ponciano, <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2020/09/08/self-made-score/?sh=6a41b14d41e4>
- ⁴¹ Edwards / Bourne, 10.
- ⁴² Arnott / Bernstein / Wu, 2.
- ⁴³ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 724.
- ⁴⁴ Pinker, 104-105.
- ⁴⁵ Delsol, 8.
- ⁴⁶ Toate cifrele provin din Edwards / Bourne, 3.
- ⁴⁷ Edwards / Bourne, 5.
- ⁴⁸ Sowell, *Intellectuals and Society*, 36.
- ⁴⁹ Sowell, *Intellectuals and Society*, 36.
- ⁵⁰ Knight / McCreddie, 49, 51.
- ⁵¹ Knight / McCreddie, 55.
- ⁵² Knight / McCreddie, 46.
- ⁵³ Scheidel, 405.
- ⁵⁴ Scheidel, 409.
- ⁵⁵ Scheidel, 414.
- ⁵⁶ Niemietz, „Mythos vom Globalisierungsverlierer”, 155.
- ⁵⁷ Edwards / Bourne, 16-17.
- ⁵⁸ Pinker, 117.
- ⁵⁹ Watkins / Brook, *Equal is Unfair*, 40.
- ⁶⁰ Tillessen, 46.
- ⁶¹ Tillessen, 47.

⁶² Tillessen, 56.

⁶³ Tillessen, 30.

⁶⁴ Governul Republicii Federale Germania, 6. *Armut- und Reichtumsbericht der Deutschen Bundesregierung (2021), Kurzfassung*, XVI. https://www.armuts-und-reichtumsbericht.de/SharedDocs/Downloads/Berichte/entwurf-sechster-armuts-reichtumsbericht-kurzfassung.pdf?__blob=publicationFile&v=2

⁶⁵ <https://schoolinreviews.com/pisa-results-published-in-dec-2019-which-countries-score-the-highest-and-why/>

⁶⁶ <https://observer.com/2019/07/best-countries-start-business-economic-freedom/>

⁶⁷ Scheidel, 9.

⁶⁸ Scheidel, 22.

Capitolul 3

¹ Zitelmann, „Zur Argumentationsstrategie” (1977), 28.

² Klein, 51.

³ Klein, 75.

⁴ Klein, 6.

⁵ Klein, 6-7.

⁶ Klein, 7.

⁷ Klein, 9.

⁸ Klein, 82.

⁹ Klein, 19.

¹⁰ Klein, 34.

¹¹ Klein, 34.

¹² Klein, 55.

¹³ Klein, 79.

¹⁴ Klein, 81.

¹⁵ Klein, 81.

¹⁶ Klein, 81.

¹⁷ Klein, 81.

¹⁸ Klein, 80.

¹⁹ Klein, 19.

- ²⁰ Klein, 49.
- ²¹ Wendling / Emerson, et al., *EPI*, 2020, 1.
- ²² Wendling / Emerson, et al., *EPI*, 2020, 10.
- ²³ Weede, „Wirtschaftliche Freiheit”, 448.
- ²⁴ Miller / Kim / Roberts, *Index of Economic Freedom* 2021, 26.
- ²⁵ Méndez.
- ²⁶ Méndez.
- ²⁷ Wendling / Emerson et al., *EPI*, 2020, 44.
- ²⁸ Mavragani / Nikolaou / Tsagarakis, 8.
- ²⁹ Antweiler / Copeland / Taylor, 41.
- ³⁰ Mavragani / Nikolaou / Tsagarakis, 1.
- ³¹ Medvedev, *The Ecologist*, 20, 1, ianuarie/februarie, 1990, 24.
- ³² Feshbach / Friendly, Jr., 1.
- ³³ Higginbotham, 12.
- ³⁴ Higginbotham, 20.
- ³⁵ Higginbotham, 20.
- ³⁶ Higginbotham, 20.
- ³⁷ Higginbotham, 271.
- ³⁸ Higginbotham, 272.
- ³⁹ Higginbotham, 44.
- ⁴⁰ Higginbotham, 74.
- ⁴¹ Higginbotham, 325.
- ⁴² Higginbotham, 324.
- ⁴³ Higginbotham, 327-328.
- ⁴⁴ Higginbotham, 478, nota de la pagina 321.
- ⁴⁵ Beleites, 152.
- ⁴⁶ Pinker, 143.
- ⁴⁷ Zitelmann, *The Power of Capitalism*, capitolul 1.
- ⁴⁸ Dikötter, *Mao's Great Famine*, 57.
- ⁴⁹ Dikötter, *Mao's Great Famine*, 61.
- ⁵⁰ Chang / Halliday, 566.
- ⁵¹ Pinker, 143.
- ⁵² Fink / Kurz, „Umweltdesaster DDR”: <https://www.insm->

oekonomenblog.de/22661-bitteres-aus-bitterfeld-das-umweltdesaster-der-ddr-und-seine-lehren/

⁵³ Raport al Fundației Federală pentru clarificarea trecutului RDG: <https://deutsche-einheit-1990.de/ministerien/muner/verschmutzung/#:~:text=Insgesamt%20sind%20viele%20Fl%C3%BCsse%20und,Siedlungsabf%C3%A4lle%20auf%20%E2%80%9Ewilden%E2%80%9C%20M%C3%BClldeponien.>

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Beleites, 163.

⁵⁶ Knabe, *Klimakiller DDR*.

⁵⁷ Fink / Kurz, „Umweltdesaster DDR”: <https://www.insm-oekonomenblog.de/22661-bitteres-aus-bitterfeld-das-umweltdesaster-der-ddr-und-seine-lehren/>.

⁵⁸ Fink / Kurz, „Umweltdesaster DDR”: <https://www.insm-oekonomenblog.de/22661-bitteres-aus-bitterfeld-das-umweltdesaster-der-ddr-und-seine-lehren/>.

⁵⁹ Fink / Kurz, „Umweltdesaster DDR”: <https://www.insm-oekonomenblog.de/22661-bitteres-aus-bitterfeld-das-umweltdesaster-der-ddr-und-seine-lehren/>.

⁶⁰ Fink / Kurz, „Umweltdesaster DDR”: <https://www.insm-oekonomenblog.de/22661-bitteres-aus-bitterfeld-das-umweltdesaster-der-ddr-und-seine-lehren/>.

⁶¹ Knabe, *Klimakiller DDR*.

⁶² Knabe, *Klimakiller DDR*.

⁶³ Knabe, *Klimakiller DDR*.

⁶⁴ Williams, „Environmentalists are Dead Wrong”.

⁶⁵ Follett, „7 Enviro Predictions”.

⁶⁶ McAfee, 59.

⁶⁷ McAfee, 80.

⁶⁸ Cf. Kreutzer / Land.

⁶⁹ Hayek, *The Road to Serfdom*, 36.

⁷⁰ *Wall Street Journal*, „World’s Dumbest Energy Policy”: <https://www.wsj.com/articles/worlds-dumbest-energy-policy-11548807424>.

⁷¹ Gates, 87. Decese pe terawatt oră (TWh). Cifrele furnizate aici acoperă întregul proces de generare a energiei, de la extragerea combustibililor până la transformarea lor în electricitate, precum și problemele de

mediu pe care le provoacă, cum ar fi poluarea aerului.

⁷² Graw, 184-185.

⁷³ Gates, 85.

⁷⁴ Gates, 190.

⁷⁵ Ruprecht / Lüdecke, 58. Au fost confirmate 15 895 de decese, iar 2 539 de persoane sunt încă date dispărute, cf. Graw, *Die Grünen*, 180.

⁷⁶ Shellenberger, 152 și următoarele.

⁷⁷ Ruprecht / Lüdecke, 46 și următoarele, 126.

⁷⁸ Kerry Emanuel, citat în Shellenberger, 155.

⁷⁹ Shellenberger, 164 și următoarele.

⁸⁰ Weimer, „Sogar Bill Gates...”

⁸¹ Gates, 87.

⁸² Neubauer, *Ökofimmel*.

⁸³ Polleit, *Antikapitalist*, 48.

⁸⁴ Polleit, *Antikapitalist*, 48.

⁸⁵ Polleit, *Antikapitalist*, 49. Cu litere italice în original.

⁸⁶ Polleit, *Antikapitalist*, 49 și următoarele.

Capitolul 4

¹ Marx, *Capitalul*, volumul I, 765-766.

² Marx, *Grundrisse*, 748.

³ Marx, *Grundrisse*, 748.

⁴ Marx, *Grundrisse*, 749.

⁵ Rosdolsky, 382.

⁶ Zitelmann, „Left-Wing Intellectuals”, <https://www.forbes.com/sites/rainerzitelmann/2020/03/30/left-wing-intellectuals-are-thrilled-corona-and-dreams-of-the-end-of-capitalism/?sh=130c65d57420>.

⁷ Davies, „The Last Global Crisis”.

⁸ Schumpeter, *Theory*, 218.

⁹ Schumpeter, *Theory*, 219.

¹⁰ Schumpeter, *Theory*, 220-221.

¹¹ Schumpeter, *Theory*, 223.

¹² Schumpeter, *Theory*, 218.

¹³ Schumpeter, *Capitalism*, 82.

¹⁴ Schumpeter, *Capitalism*, 83. Cu litere italice în original.

¹⁵ Schumpeter, *Capitalism*, 84.

¹⁶ Schumpeter, citat în Hagemann, 444.

¹⁷ Sombart, *Der moderne*, III.2., 585.

¹⁸ Sombart, *Der moderne*, III.2., 586.

¹⁹ Schumpeter, citat în Hagemann, 444. Cu toate acestea, Hagemann scrie în continuare că Schumpeter a relativizat parțial această teză ca răspuns la Marea Depresiune.

²⁰ DiLorenzo, 156 și următoarele.

²¹ DiLorenzo, 181.

²² DiLorenzo, 183.

²³ Voegeli, 47.

²⁴ White, citat în Tempelman, 5.

²⁵ Krugman, citat în Ravier / Lewin, 57.

²⁶ Greenspan, 233. Teza lui Greenspan este absurdă. Rata de deținere în proprietate a locuințelor nu este un indicator al prosperității, așa cum credea sau pretindea Greenspan la acea vreme și, alături de el, mulți factori de decizie politică până în prezent. Rata de proprietate asupra locuințelor este aproape în mod constant mult mai mare în țările sărace decât în țările bogate. Elveția bogată are una dintre cele mai scăzute rate de proprietate asupra locuințelor din lume, de 41%, în comparație cu 88% în Nepal și 96% în România, de exemplu.

²⁷ Norberg, *Financial Fiasco*, 30.

²⁸ Woods, *Meltdown*, 15.

²⁹ Norberg, *Financial Fiasco*, 33.

³⁰ Norberg, *Financial Fiasco*, 41.

³¹ Norberg, *Financial Fiasco*, 42.

³² Brook / Watkins, 53.

³³ Brook / Watkins, 54-55.

³⁴ Norberg, *Financial Fiasco*, 132.

³⁵ Collier / Kay, 14.

³⁶ Collier / Kay, 69.

³⁷ Bookstaber, 257.

³⁸ Zitelmann, *The Power of Capitalism*, 146.

³⁹ Baader, *Geldsozialismus*, 94.

⁴⁰ Luați în considerare, de exemplu, cele două crize petroliere din anii 1970, ambele declanșate de puternica Organizație a Țărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) de atunci. Prețul petrolului, ajustat în funcție de inflație, a crescut cu aproximativ 1.000% în mai puțin de zece ani ca urmare a acestor politici, precipitând recesiuni severe în multe țări, inclusiv în țările în curs de dezvoltare, și provocând o creștere puternică a șomajului și a inflației.

Capitolul 5

¹ Ziegler, 45.

² Ziegler, 56.

³ Ziegler, 119.

⁴ Ziegler, 97-98.

⁵ Krugman, „Oligarchy”

⁶ Stiglitz, xix.

⁷ Chomsky, *Requiem*, 140.

⁸ Walter, Marg, 19.

⁹ Walter / Marg, 129.

¹⁰ Walter / Marg, 130.

¹¹ Walter / Marg, 130.

¹² Boldt, „Top-Manager Reitzle”

¹³ Page / Gilens, *Democracy*, 100.

¹⁴ Page / Gilens, *Democracy*, 101.

¹⁵ Page / Gilens, *Democracy*, 104.

¹⁶ Edwards / Bourne, 22.

¹⁷ <https://www.n-tv.de/politik/Wahlkampf-kostet-Bloomberg-eine-Milliarde-article21727861.html>.

¹⁸ Kamarck, „If money can't buy you votes”, <https://www.brookings.edu/blog/fixgov/2020/03/05/if-money-cant-buy-you-votes-what-can-it-buy-lessons-from-michael-bloombergs-2020-run/>

¹⁹ Edwards / Bourne, 25.

²⁰ Page / Gilens, *Democracy*, 98.

²¹ Page / Gilens, *Democracy*, 96.

²² Smith, B.A. „The Power of Money”.

²³ Bartels, 98, tabelul de la pagina 100.

²⁴ Page / Bartels / Seawright, „Democracy and the Policy Preferences of Wealthy Americans”: <https://faculty.wcas.northwestern.edu/~jnd260/cab/CAB2012%20-%20Page1.pdf>.

²⁵ Page / Bartels / Seawright, „Democracy and the Policy Preferences of Wealthy Americans”, 53. Este adevărat că e dificil să se realizeze studii care să implice persoanele foarte bogate. Am realizat un studiu pe 45 de germani bogați, toți având active nete în valoare de peste 10 milioane de euro – majoritatea aveau o avere cuprinsă între 30 de milioane și 1 miliard de euro. Dar studiul meu a fost mai degrabă un studiu calitativ decât unul cantitativ. A se vedea Zitelmann, *The Wealth Elite*.

²⁶ Page / Bartels / Seawright, 68.

²⁷ Page / Bartels / Seawright, 54.

²⁸ York, „Does Rising”, fără număr.

²⁹ York, „Does Rising”, fără număr.

³⁰ Edwards / Bourne, 24.

³¹ Gilens, *Affluence*, 57, 53.

³² Gilens, *Affluence*, 121.

³³ Gilens, *Affluence*, 117.

³⁴ Niskanen / Moore, fără număr.

³⁵ Niskanen / Moore, fără număr.

³⁶ Stiglitz, 92.

³⁷ Gilens, *Affluence*, 238.

³⁸ *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, „Doppelt so viele Unternehmer”, <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/deutlich-mehr-unternehmer-im-bundestag-15225816.html>.

³⁹ <https://www.welt.de/wirtschaft/article234058756/Bundestagswahl-Das-sind-die-Berufe-der-neuen-Abgeordneten.html>.

⁴⁰ Page / Gilens, 106.

⁴¹ Page / Gilens, 106.

⁴² Transparency International, *Corruption Perceptions Index 2020*, <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>, <https://>

www.transparency.org/en/cpi/2020/index/rus, https://infographics.economist.com/2016/Cronyism_index/.

⁴³ Meltzer, 13.

⁴⁴ Transparency International, *Corruption Perceptions Index (CPI) 2020*: <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl> și Miller / Kim / Roberts, 2021 *Indicele libertății economice*.

Capitolul 6

¹ Mises, *Socialismul*, {344} 356.

² Mises, *Socialismul*, {351} 364.

³ Lenin, *Imperialismul*, 321.

⁴ Lenin, *Imperialismul*, 324.

⁵ Smith, *Wealth*, 119.

⁶ McKenzie / Lee, 5.

⁷ Lenin, *Imperialismul*, 320-321.

⁸ Lenin, *Imperialismul*, 328.

⁹ Lenin, *Imperialismul*, 329.

¹⁰ Lenin, *Imperialismul*, 330.

¹¹ Plumpe, *Das kalte Herz*, 233.

¹² Plumpe, *Das kalte Herz*, 626.

¹³ Schumpeter, *Capitalism*, 99.

¹⁴ Schumpeter, *Capitalism*, 99.

¹⁵ Schumpeter, *Capitalism*, 99.

¹⁶ Schumpeter, *Capitalism*, 100.

¹⁷ Schumpeter, *Capitalism*, 102.

¹⁸ McKenzie / Lee, 23. Cu litere italice în original.

¹⁹ McKenzie / Lee, xxi. Cu litere italice în original.

²⁰ McKenzie / Lee, xx.

²¹ McKenzie / Lee, xix.

²² Schumpeter, *Capitalism*, 83. Cu litere italice în original.

²³ Marx, *Capitalul, volumul III*, partea a II-a, 186.

²⁴ McKenzie / Lee, 222. Cu litere italice în original.

²⁵ Pettinger, „Advantages and Disadvantages of Monopolies”.

- ²⁶ McKenzie / Lee, 51-52.
- ²⁷ Petit, 121 și următoarele.
- ²⁸ Cowen, 102-103.
- ²⁹ Petit, 130-131.
- ³⁰ Petit, 116.
- ³¹ Petit, 53 și următoarele.
- ³² Stone, *Amazon Unbound*.
- ³³ Petit, 257.
- ³⁴ Auer / Petit, 112.
- ³⁵ Auer / Petit, 117.
- ³⁶ Auer / Petit, 119.
- ³⁷ Auer / Petit, 119.
- ³⁸ Friedman, *Capitalism*, 104.
- ³⁹ Cowen, 84.
- ⁴⁰ Bourne, „Is This Time Different?” <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/2019-09/Is%20This%20Time%20Different%3F.pdf>
- ⁴¹ Bourne, „Is This Time Different?”, 7.
- ⁴² Bourne, „Is This Time Different?”, 8.
- ⁴³ Bourne, „Is This Time Different?”, 9.
- ⁴⁴ Bourne, „Is This Time Different?”, 15.
- ⁴⁵ Heuer, „Die Einfalt der Vervielfältiger”.
- ⁴⁶ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/181577/umfrage/marktanteile-der-hersteller-von-druckern-weltweit-seit-2009/>.
- ⁴⁷ Bourne, „Is This Time Different?”, 9.
- ⁴⁸ Liebowitz / Margolis, 267.
- ⁴⁹ Gassmann, „Ewige Allmacht”.
- ⁵⁰ Friedman, *Capitalism*, 31.
- ⁵¹ Cowen, 84.
- ⁵² Citat în Meissner, 23.
- ⁵³ Citat în Meissner, 24.
- ⁵⁴ Citat în Meissner, 31.
- ⁵⁵ Citat în Meissner, 91.
- ⁵⁶ Meissner, 49.

- ⁵⁷ DiLorenzo, 153.
- ⁵⁸ Rhonheimer, „Ludwig Erhards Konzept”, 101.
- ⁵⁹ Kirzner, *Competition and Entrepreneurship*, 22-23.
- ⁶⁰ Rand, *America's Persecuted Minority*, 52-53. Italice în original.
- ⁶¹ Rand, *America's Persecuted Minority*, 55. Italice în original.
- ⁶² Rand, *America's Persecuted Minority*, 57.
- ⁶³ Zhang, *Ideas for China's Future*, 54.
- ⁶⁴ Zhang, *Ideas for China's Future*, 55.
- ⁶⁵ Erhard, 174 și următoarele. Alte exemple citate de Rhonheimer, „Ludwig Erhards Konzept”, 91 și următoarele.
- ⁶⁶ DiLorenzo, 154. Cu litere italice în original.
- ⁶⁷ Cowen, 89.
- ⁶⁸ Cowen, 95.
- ⁶⁹ Cowen, 115.

Capitolul 7

- ¹ Simon, 22-23.
- ² Rentabilitatea netă a vânzărilor reprezintă venitul de exploatare (înainte de impozitare) împărțit la venituri (fără impozitul pe vânzări).
- ³ Simon, 41.
- ⁴ Simon, 1.
- ⁵ Simon, 88-89.
- ⁶ Simon, 88.
- ⁷ Simon, 88.
- ⁸ Simon, v.
- ⁹ Collier / Kay, 7.
- ¹⁰ Collier / Kay, 14.
- ¹¹ Collier, *The Future of Capitalism*, 128.
- ¹² Collier, *The Future of Capitalism*, 92. Cu litere de tipar în original.
- ¹³ Collier, *The Future of Capitalism*, 93.
- ¹⁴ Collier, *The Future of Capitalism*, 93-94.
- ¹⁵ Rand, *The Virtue of Selfishness*, 5. Cu litere de tipar în original.
- ¹⁶ Backhaus, 11.

¹⁷Hitler, discurs din 13 noiembrie 1930, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 301.

¹⁸Arendt, 79.

¹⁹Arendt, 79.

²⁰Smith, A., 80.

²¹Mises, *Socialismul*, {357} 367.

²²Sowell, *Intellectuals and Society*, 67-68. Cu litere italice în original.

²³Simon, *True Profit*, 69.

²⁴Pentru mai multe detalii, a se vedea Zitelmann, *The Wealth Elite*, capitolul 12, 232-242.

²⁵Cf. și Courtois et al., *Cartea neagră a comunismului*.

²⁶Plumpe, *Das kalte Herz*, 640.

²⁷Charles / Ritz, 108-109.

²⁸Sloterdijk, 44.

²⁹Sloterdijk, 44.

³⁰Schwarzenegger, citat în Andrews, 66.

³¹Schwarzenegger, citat în Lommel, 25.

Capitolul 8

¹Papa Francisc, enciclica *Laudato Si'*, paragraful 203.

²Papa Francisc, enciclica *Laudato Si'*, paragraful 193.

³Ziegler, 60-61.

⁴Ziegler, 62.

⁵Ziegler, 64.

⁶Scruton, 47.

⁷Marcuse, 12. Cu litere italice în original.

⁸Marcuse, 23.

⁹Citat în Hecken, 127.

¹⁰Pasolini, „A Challenge to Television Network Executives”, în *Corriere della Sera*, 9 decembrie 1973.

¹¹Pasolini, „Don't Be Afraid To Have a Heart”, în *Corriere della Sera*, 10 martie 1975.

¹²Pasolini, „Open Letter to Italo Calvino: From Pasolini — What I Feel Nostalgic About”, în *Paese Sera*, 8 iulie 1974.

- ¹³ Plumpe, *Das kalte Herz*, 78.
- ¹⁴ Plumpe, *Das kalte Herz*, 79.
- ¹⁵ Plumpe, *Das kalte Herz*, 213-214.
- ¹⁶ Plumpe, *Das kalte Herz*, 214.
- ¹⁷ Carey, 93.
- ¹⁸ Carey, 94.
- ¹⁹ Carey, 105.
- ²⁰ Carey, 106.
- ²¹ Briesen, 12 și următoarele.
- ²² König, *Konsumgesellschaft*, 272.
- ²³ Korn, citat în Hecken, 37.
- ²⁴ Korn, citat în Hecken, 50.
- ²⁵ Korn, citat în Hecken, 49.
- ²⁶ Lundberg, 70-71.
- ²⁷ Lundberg, 68.
- ²⁸ Galbraith, 1.
- ²⁹ Lawson.
- ³⁰ Lawson
- ³¹ Hecken, 215.
- ³² Bourdieu și Wacquant, citați în Hartmann, *The Sociology of Elites*, 115.
- ³³ Bourdieu, 513 și următoarele.
- ³⁴ Ludwig Erhard, citat în Hecken, 113.
- ³⁵ Tillessen, 43.
- ³⁶ Tillessen, 30.
- ³⁷ Tillessen, 56.
- ³⁸ Tillessen, 57.
- ³⁹ Tillessen, 40.
- ⁴⁰ Tillessen, 40.
- ⁴¹ Tillessen, 25.
- ⁴² Tillessen, 34.
- ⁴³ Tillessen, 34.
- ⁴⁴ Tillessen, 36.
- ⁴⁵ Tillessen, 61.

- ⁴⁶ Tillessen, 61.
- ⁴⁷ Tillessen, 70.
- ⁴⁸ Tillessen, 86.
- ⁴⁹ Tillessen, 186.
- ⁵⁰ Tillessen, 183.
- ⁵¹ Hecken, 148.
- ⁵² Hecken, 221.
- ⁵³ Trentmann, 4.
- ⁵⁴ Trentmann, 8.
- ⁵⁵ Schoeck, *Envy*, 260.
- ⁵⁶ Trentmann, 678.
- ⁵⁷ Trentmann, 680.
- ⁵⁸ Trentmann, 686.
- ⁵⁹ Ziegler, 62. Cu litere italice în original.
- ⁶⁰ Ziegler, 63. Cu litere italice în original.
- ⁶¹ Ziegler, 64.
- ⁶² Chomsky, *Requiem*, 125-126. Cu litere italice în original.
- ⁶³ Chomsky, *Requiem*, 127.
- ⁶⁴ Heller, 18.
- ⁶⁵ Kürschner, 5.
- ⁶⁶ Heller, 12.
- ⁶⁷ Samland, 13-18.
- ⁶⁸ Schultz, citat în Ries / Ries, 129.
- ⁶⁹ Shapiro / Hitsch / Tuchman, 3.
- ⁷⁰ Koch, „Wirkt Werbung überhaupt nicht?“.
- ⁷¹ Schoeck, *Ungleichheit*, 176.
- ⁷² <https://en.wikipedia.org/wiki/Obsolescence>.
- ⁷³ https://en.wikipedia.org/wiki/Planned_obsolescence
- ⁷⁴ Cf. Prakash et al.: <https://www.umweltbundesamt.de/publikationen/einfluss-der-nutzungsdauer-von-produkten-auf-ihre-1>
- ⁷⁵ König, *Wegwerfgesellschaft*, 119.
- ⁷⁶ König, *Wegwerfgesellschaft*, 118-119.
- ⁷⁷ Snow, *Ford*, 299.

⁷⁸ König, *Wegwerfgesellschaft*, 119.

⁷⁹ Citat în König, *Wegwerfgesellschaft*, 121.

⁸⁰ Easterlin, „Does Economic Growth”; În ceea ce privește o prezentare a cercetării și a controverselor din jurul lui Easterlin, a se vedea Weimann / Knabe / Schön, 17 et seq.

⁸¹ A se vedea Kahneman / Deaton, „High Income Improves”.

⁸² Cf. Killingsworth: <https://www.pnas.org/content/118/4/e2016976118>

Capitolul 9

¹ Pinker, 157.

² Pinker, 157.

³ Rosling, 114.

⁴ Gartzke, „The Capitalist Peace”, 168. Nota de subsol 10, cu numeroase referințe.

⁵ Weede, „Frieden durch Kapitalismus”, 67.

⁶ Weede, „Frieden durch Kapitalismus”, 68.

⁷ Gartzke, „The Capitalist Peace”, 180.

⁸ Gartzke, „The Capitalist Peace”, 180.

⁹ Gartzke / Hewitt, 129.

¹⁰ Gartzke / Hewitt, 138.

¹¹ Cobden, 71.

¹² Gartzke, „The Capitalist Peace”, 170.

¹³ Weede, „The Expansion”, 821. Cu litere italice în original.

¹⁴ A se vedea Schneider / Gleditsch / Petter, 3 și următoarele, care face distincția între patru argumente principale.

¹⁵ Weede, „The Expansion”, 824.

¹⁶ Weede, „The Expansion”, 823.

¹⁷ Weede, „The Capitalist Peace and the Rise of China”, 159.

¹⁸ Jäger / Beckmann, 9-146.

¹⁹ Citat în Ferguson, *The Pity of War*, 31.

²⁰ Lenin, *Imperialismul*, 312.

²¹ Plumpe, „Logik des modernen Krieges”, 327.

²² Plumpe, „Logik des modernen Krieges”, 328.

- ²³ Plumpe, „Logik des modernen Krieges”, 332. Cu litere italice în original.
- ²⁴ Plumpe, „Logik des modernen Krieges”, 343.
- ²⁵ Ferguson, *The Pity of War*, 32. [S-a folosit „case de credit” pentru originalul în engleză „acceptance houses” –n.tr.]
- ²⁶ Steed, citat în Ferguson, *The Pity of War*, 32.
- ²⁷ Ferguson, *The Pity of War*, 33.
- ²⁸ Ferguson, *The Pity of War*, 438.
- ²⁹ Gartzke, „The Capitalist Peace”, 171
- ³⁰ Cifre revizuite ultima dată în 2015, accesate la 25 mai 2021: <http://commons.ch/deutsch/wp-content/uploads/Top-15-L%C3%A4nder-nach-Gesamtwert-aller-ihrer-Rohstoffvorkommen.pdf>
- ³¹ Cifre până în 2019, accesat la 25 mai 2021: <https://data.worldbank.org/>
- ³² Cifre până în 2019, accesat la 25 mai 2021: <https://data.worldbank.org/>
- ³³ Accesat la 25 mai 2021: <https://www.tradinghours.com/markets/sgx>
- ³⁴ Accesat la 25 mai 2021: <https://www.tradinghours.com/markets/moex>
- ³⁵ Miller / Kim / Roberts, Heritage Foundation *Index of Economic Freedom* 2021.
- ³⁶ Cifre până în 2019, accesat la 25 mai 2021: <https://data.worldbank.org/>
- ³⁷ Cifre până în 2019, accesat la 25 mai 2021: <https://data.worldbank.org/>
- ³⁸ Collier, *The Bottom Billion*, 38 et seq.
- ³⁹ Cf. Zitelmann, „Zur Begründung des ‘Lebensraum’-Motivs in Hitlers Weltanschauung”.
- ⁴⁰ Cf. Bucharin, 94, Luxemburg, 430.
- ⁴¹ Citat în Zitelmann, *Hitler’s National Socialism*, 372-373.
- ⁴² Citat în Zitelmann, *Hitler’s National Socialism*, 375.
- ⁴³ Citat în Zitelmann, *Hitler’s National Socialism*, 346.
- ⁴⁴ Citat în Zitelmann, *Hitler’s National Socialism*, 301.
- ⁴⁵ Citat în Zitelmann, *Hitler’s National Socialism*, 301. Cu litere italice în original.

⁴⁶ Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 301. Cu litere italice în original.

⁴⁷ A se vedea Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 513-514.

⁴⁸ Citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 303.

⁴⁹ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 833.

⁵⁰ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 834.

⁵¹ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 835.

⁵² Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 837.

⁵³ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 838.

⁵⁴ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 845-846.

⁵⁵ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 850; Scheidel, 195.

⁵⁶ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 851.

⁵⁷ Banken, 390.

⁵⁸ Scheidel, 136.

⁵⁹ Scheidel, 115.

⁶⁰ Scheidel, 115.

⁶¹ Scheidel, 119.

⁶² Scheidel, 119.

⁶³ Scheidel, 6.

⁶⁴ Scheidel, 134.

⁶⁵ Scheidel, 133.

⁶⁶ Scheidel, 154.

⁶⁷ Scheidel, 165.

⁶⁸ Bierling, 107.

⁶⁹ <https://www.amazon.de/Spiegel-Nr-2003-13-01-2003-Blut/dp/BooRI3V8QC>

⁷⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Fahrenheit_9/11

⁷¹ Chomsky, intervievat de Christopher Cramer: <https://www.pressenza.com/2018/05/noam-chomsky-discusses-iraq/>

⁷² Bierling, 109.

⁷³ Bierling, 110.

⁷⁴ Bierling, 109.

⁷⁵ Bierling, 110.

⁷⁶ Mueller, 180.

⁷⁷ Mueller, 172.

⁷⁸ Mueller, 172.

⁷⁹ Plumpe, *Das kalte Herz*, 171.

⁸⁰ Plumpe, *Das kalte Herz*, 171.

Capitolul 10

¹ Horkheimer, „The Jews and Europe”, 78.

² Dimitrov, citat în McDermott, 131.

³ Hitler, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 336. („Tăierea cupoanelor” se referă la încasarea dobânzilor la obligațiunile guvernamentale și corporative. La acea vreme, acest lucru presupunea prezentarea unui cupon de hârtie la o bancă, care era tăiat de pe certificatul de obligațiuni).

⁴ Hitler, 7 august 1920, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 311.

⁵ Hitler, 25 august 1920, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 312.

⁶ Citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 311.

⁷ Turner, *German Big Business*, 127.

⁸ Turner, *German Big Business*, 66.

⁹ Turner, *German Big Business*, 127.

¹⁰ Turner, *German Big Business*, 135.

¹¹ Pollock, 442.

¹² Timp de mai mulți ani, Reusch a fost președintele consiliului de administrație al conglomeratului Gutehoffnungshütte, o mare companie de cărbune și oțel din regiunea Ruhr.

¹³ Turner, *Big German Business*, 98.

¹⁴ Turner, *Big German Business*, 181.

¹⁵ Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 425-428.

¹⁶ Turner, *Big German Business*, 342.

¹⁷ Turner, „Emil Kirdorf and the Nazi Party”, 324-344.

¹⁸ Turner, „Big Business and the Rise of Hitler”, 64.

¹⁹ Turner, „Big Business and the Rise of Hitler”, 66.

²⁰ Falter, *Mitglieder*, 74.

²¹ Falter, 29.

²² Turner, *Big German Business*, 118.

²³ Turner, *Big German Business*, 253.

²⁴ Turner, „Big Business and the Rise of Hitler”, 63.

²⁵ Turner, *Big German Business*, 254.

²⁶ Franz von Papen a fost predecesorul imediat al lui Hitler în funcția de cancelar în 1933. Von Papen a fost membru al „Centrului”, un partid catolic, până în 1932, iar după aceea a servit ca independent.

²⁷ Turner, *Big German Business*, 345.

²⁸ Falter, 81.

²⁹ Falter, 76.

³⁰ Falter, 187.

³¹ Aly, 16.

³² Citat în Aly, 16.

³³ Aly, 30.

³⁴ Aly, 52.

³⁵ Aly, 51.

³⁶ Aly, 60-63. (Impozitul pe inflație al statului real era un impozit pe chiria brută, nu pe profitul din închiriere).

³⁷ Aly, 62.

³⁸ Aly, 65.

³⁹ Banken, 347 și următoarele.

⁴⁰ Banken, 424.

⁴¹ Banken, 439.

⁴² Banken, 426.

⁴³ Hitler, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 323. Cu litere italice în original.

⁴⁴ Hitler, 14 septembrie 1936, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 208.

⁴⁵ A se vedea Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 325.

⁴⁶ Pollock, 441.

⁴⁷ Pollock, 444.

⁴⁸ Pollock, 453.

⁴⁹ Barkai, 203.

⁵⁰ Petzina, 162.

⁵¹ Petzina, 159 și următoarele.

⁵² Aly, 6.

⁵³ Aly, 4.

⁵⁴ Aly, 323.

⁵⁵ Götz, 56.

⁵⁶ Schmiechen-Ackermann, 36.

⁵⁷ Cf. citatele din capitolul 9 al acestei cărți (Războiul).

⁵⁸ Hitler, 26 august 1942, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 513.

⁵⁹ Hitler, 22 iulie 1942, citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 302.

⁶⁰ Hitler, 24 martie 1942, cf. Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 329.

⁶¹ Citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 332.

⁶² Citat în Zitelmann, *Hitler's National Socialism*, 332-333.

Capitolul 11

¹ Hayek, *Constituția libertății*, 79.

² Hayek, *Constituția libertății*, 82.

³ Evanghelia lui Ioan, Noua versiune internațională, 18:36

⁴ Schroeder, „The Dismal Fate”.

⁵ Henri Barbusse, citat în Hollander, 132.

⁶ Shaw, 112.

⁷ Alfred Kerr, citat în Ryklin, 74.

⁸ Ryklin, 139.

⁹ Citat în Easton, „Labour's manifesto”.

¹⁰ Lenin, „How To Organize Competition?” în *Selected Works, vol. II*, 259-260.

¹¹ Lenin, „How To Organize Competition?” în *Selected Works, vol. II*, 262.

¹² Baberowski, *Scorched Earth*, 39.

¹³ Baberowski, *Scorched Earth*, 36.

¹⁴ Baberowski, *Scorched Earth*, 36.

¹⁵ Wemheuer, 45.

¹⁶ Lenin, „The Famine”, în *Selected Works, vol. II*, 345.

¹⁷ Koenen, 805.

¹⁸ Koenen, 805.

¹⁹ Citat în Courtois, 8.

²⁰ Citat în Werth, 107.

²¹ Citat în Werth, 105.

²² Citat în Werth, 105.

²³ Citat în Werth, 102.

²⁴ Citat în Werth, 75-76.

²⁵ Wemheuer, 45.

²⁶ Koenen, 813.

²⁷ Werth, 114.

²⁸ Koenen, 814.

²⁹ Lenin, „The New Economic Policy And The Tasks Of The Political Education Departments”, în V. I. Lenin, *Collected Works, vol. 33*, 63.

³⁰ Lenin, „The New Economic Policy And The Tasks Of The Political Education Departments”, în V. I. Lenin, *Collected Works, vol. 33*, 63-64.

³¹ Lenin, „The New Economic Policy And The Tasks Of The Political Education Departments”, în V. I. Lenin, *Collected Works, vol. 33*, 64.

³² Baberowski, *Scorched Earth*, 68.

³³ Altrichter, 53-54.

³⁴ Werth, 123, Wemheuer, 59.

³⁵ Altrichter, 54.

³⁶ Stalin, „The Seventh Enlarged Plenum of the E.C.C.I.” în Stalin, *Works, vol. 9*, 37.

³⁷ Baberowski, *Scorched Earth*, 78.

³⁸ Baberowski, *Scorched Earth*, 76.

³⁹ Comisia Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)*, 305. Cu italice în original.

⁴⁰ Stalin, citat în *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)*, 305.

⁴¹ Stalin, „Political Report of the Central Committee to the Sixteenth Congress of the C.P.S.U.(B.)”, Stalin, *Works, vol. 12*, 297.

- ⁴² Stalin, „Political Report of the Central Committee to the Sixteenth Congress of the C.P.S.U.(B.)”, Stalin, *Works*, vol. 12, 344.
- ⁴³ Baberowski, *Scorched Earth*, 149. Cu italice în original.
- ⁴⁴ Wemheuer, 67.
- ⁴⁵ Wemheuer, 69.
- ⁴⁶ Werth, 162.
- ⁴⁷ *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)*, 307. Cu litere italice în original.
- ⁴⁸ *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks)*, 308.
- ⁴⁹ Duranty, citat în Hollander, *From Benito*, 124.
- ⁵⁰ Waldo Frank, citat în Niemietz, *Socialism*, 69.
- ⁵¹ Altrichter, 84.
- ⁵² Werth, 167, 155.
- ⁵³ Werth, 204.
- ⁵⁴ Werth, 206.
- ⁵⁵ Werth, 213.
- ⁵⁶ Baberowski, *Der Rote Terror*, 116.
- ⁵⁷ Baberowski, *Scorched Earth*, 98.
- ⁵⁸ Stalin, „Political Report of the Central Committee to the Sixteenth Congress of the C.P.S.U.(B.)”, Stalin, *Works*, vol. 12, 317.
- ⁵⁹ Altrichter, 88.
- ⁶⁰ Dikötter, *Cultural Revolution*, 5.
- ⁶¹ Dikötter, *Cultural Revolution*, 5.
- ⁶² Dikötter, *Cultural Revolution*, 9-10.
- ⁶³ Dikötter, *Cultural Revolution*, 19.
- ⁶⁴ Dikötter, *Cultural Revolution*, 22.
- ⁶⁵ Dikötter, *Cultural Revolution*, 24.
- ⁶⁶ Dikötter, *Cultural Revolution*, xi.
- ⁶⁷ Dikötter, *Cultural Revolution*, 62.
- ⁶⁸ Dikötter, *Cultural Revolution*, 73.
- ⁶⁹ Dikötter, *Cultural Revolution*, 75.
- ⁷⁰ Dikötter, *Cultural Revolution*, 75.
- ⁷¹ Dikötter, *Cultural Revolution*, 78.

- ⁷² Dikötter, *Cultural Revolution*, 87, 92.
- ⁷³ Dikötter, *Cultural Revolution*, 92.
- ⁷⁴ Chang / Halliday, 403.
- ⁷⁵ Chang / Halliday, 405.
- ⁷⁶ Chang / Halliday, 405-406.
- ⁷⁷ Chang / Halliday, 407.
- ⁷⁸ Chang / Halliday, 408.
- ⁷⁹ Dikötter, *Cultural Revolution*, 100.
- ⁸⁰ Dikötter, *Cultural Revolution*, 96.
- ⁸¹ Mao, *Citate*, 15.
- ⁸² Dikötter, *Cultural Revolution*, 119.
- ⁸³ Dikötter, *Cultural Revolution*, 164.
- ⁸⁴ Dikötter, *Cultural Revolution*, 174.
- ⁸⁵ Dikötter, *Cultural Revolution*, 176.
- ⁸⁶ Dikötter, *Cultural Revolution*, 176.
- ⁸⁷ Dikötter, *Cultural Revolution*, 278.
- ⁸⁸ Dikötter, *Cultural Revolution*, 274.
- ⁸⁹ Dikötter, *Cultural Revolution*, 225.
- ⁹⁰ Dikötter, *Cultural Revolution*, 277.
- ⁹¹ Dikötter, *Cultural Revolution*, 284.
- ⁹² Zhang, *Ideas for China's Future*, 142.
- ⁹³ Zhang, *Ideas for China's Future*, 143.
- ⁹⁴ Zhang, *Ideas for China's Future*, 144.
- ⁹⁵ Simone de Beauvoir, citată în Niemiets, *Socialism*, 106.
- ⁹⁶ Jean-Paul Sartre, citat în Niemiets, *Socialism*, 108.
- ⁹⁷ Cf. Sobanet.
- ⁹⁸ Pentru cifrele privind victimele Khmerilor Roșii, a se vedea Bultmann, *Kambodscha*, 160-161.
- ⁹⁹ Bultmann, *Kambodscha*, 95.
- ¹⁰⁰ Bultmann, *Kambodscha*, 72.
- ¹⁰¹ Bultmann, *Kambodscha*, 72 și următoarele.
- ¹⁰² Bultmann, *Kambodscha*, 88.
- ¹⁰³ Citat în Chandler et al., 107.

- ¹⁰⁴ Bultmann, *Kambodscha*, 92.
- ¹⁰⁵ Bultmann, *Kambodscha*, 138.
- ¹⁰⁶ Bultmann, *Kambodscha*, 138.
- ¹⁰⁷ Bultmann, *Kambodscha*, 97.
- ¹⁰⁸ Bultmann, *Kambodscha*, 99.
- ¹⁰⁹ Margolin, „Cambodia”, 585.
- ¹¹⁰ Margolin, „Cambodia”, 597.
- ¹¹¹ Margolin, „Cambodia”, 628.
- ¹¹² Citat în Bultmann, *Kambodscha*, 137.
- ¹¹³ Citat în Bultmann, *Kambodscha*, 120.
- ¹¹⁴ Bultmann, *Kambodscha*, 121.
- ¹¹⁵ Bultmann, *Kambodscha*, 148.
- ¹¹⁶ Bultmann, *Kambodscha*, 141.
- ¹¹⁷ Bultmann, *Kambodscha*, 8.
- ¹¹⁸ Bultmann, *Kambodscha*, 144.
- ¹¹⁹ Bultmann, *Kambodscha*, 126.
- ¹²⁰ Stuart-Fox, citat în Bultmann, *Inside Cambodian Insurgency*, 98.
- ¹²¹ Margolin, „Cambodia”, 627.
- ¹²² Margolin, „Cambodia”, 616.
- ¹²³ Cf. numeroasele declarații ale lui Chomsky în Hollander, *From Benito*, 201.
- ¹²⁴ Žižek, citat în Gray, *The Violent Visions*, <https://www.nybooks.com/articles/2012/07/12/violent-visions-slavoj-zizek/>.
- ¹²⁵ Žižek, citat în Hollander, *From Benito*, 29.
- ¹²⁶ Hollander, *De la Benito*, 30.
- ¹²⁷ Citat în Gallegos, 80.
- ¹²⁸ Citat în Clark, 60.
- ¹²⁹ Proclamație a Comitetului Central al Partidului Comunist German, 11 iunie 1945: https://ghdi.ghi-dc.org/docpage.cfm?docpage_id=3252&language=english.
- ¹³⁰ Engels, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Selected Works*, vol. III, 147. Cu litere italice în original. [„Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință”, *Opere alese în două volume*, vol. II, p. 159]
- ¹³¹ Engels, „Socialism: Utopian and Scientific”, în Karl Marx și Friederich

Engels, *Selected Works*, vol. III, 151. [„Dezvoltarea socialismului...”, p. 164.]

¹³² Lenin, „Statul și revoluția”, 82.

¹³³ Marx, *Critica programului de la Gotha*, în Karl Marx și Friederich Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ediția a II-a, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1955, p. 26. Cu litere italice în original.

¹³⁴ Lenin, „Statul și revoluția”, 90. Cu litere italice în original.

¹³⁵ *Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, octombrie 1961, 319.

¹³⁶ *Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, octombrie 1961, 512. Cu litere italice în original.

¹³⁷ *Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, octombrie 1961, 537. Cu litere italice în original.

¹³⁸ *Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, octombrie 1961, 542.

¹³⁹ *Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, octombrie 1961, 539.

¹⁴⁰ *Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, octombrie 1961, 540.

¹⁴¹ Marx, *Critica programului de la Gotha*, în Karl Marx și Friederich Engels, *Opere alese în două volume*, vol. II, ediția a II-a, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1955, p. 17.

¹⁴² https://de.statista.com/themen/5811/kalter-krieg/#dossierSummary__chapter2

¹⁴³ [https://www.jec.senate.gov/reports/97th%20Congress/Consumption%20in%20the%20USSR%20-%20An%20International%20Comparison%20\(1058\).pdf](https://www.jec.senate.gov/reports/97th%20Congress/Consumption%20in%20the%20USSR%20-%20An%20International%20Comparison%20(1058).pdf).

¹⁴⁴ Aslund, *Russia's Crony Capitalism*.

¹⁴⁵ În 2020.

¹⁴⁶ Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, 8.

¹⁴⁷ Niemiets, *Socialism*, 48-49.

¹⁴⁸ Niemiets, *Socialism*, 47.

Capitolul 12

¹ *Barometrul de încredere Edelman 2020*.

²Nocun / Lamberty, 18.

³Imhoff / Bruder.

⁴Imhoff / Bruder.

⁵Zitelmann, *The Rich in Public Opinion*.

Capitolul 13

¹Sondajul a fost realizat de Institutul Allensbach din Germania, de Fundația Sant Maral din Mongolia, de FACTS Research & Analytics Pvt. Ltd. din Nepal, de Indochina Research din Vietnam și de Research World International Ltd. din Uganda. În toate celelalte țări, sondajul a fost realizat de Ipsos MORI.

²Această comparație a clasamentului afirmațiilor, adică de câte ori o afirmație a ajuns în top 5 sau dacă a fost cea mai frecventă, a doua cea mai frecventă etc., oferă o comparație mai semnificativă decât simpla comparație a procentelor între țările individuale. De exemplu, în Marea Britanie, procentul respondenților care au refuzat să ofere o opinie sau au selectat „niciunul dintre acestea” este, în general, foarte ridicat în multe sondaje (pentru acest item: 27%); în unele țări (Franța, Suedia, Japonia), acesta este de 11-14%, în timp ce în Germania este de numai 2%, iar în Coreea de Sud, de 5%. Acest lucru face ca orice comparație a procentelor cu care respondenții au fost de acord cu afirmațiile individuale să fie oarecum problematică.

³Diferențele din cele patru țări, Grecia, Turcia, Mongolia și Portugalia, au fost atât de mici sau inexistente încât au fost omise din cele două grafice, 13.5 și 13.6.

⁴Pentru mai multe detalii, a se vedea Zitelmann, „Attitudes to wealth in seven countries: The Social Envy Coefficient and the Rich Sentiment Index”: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ecaf.12468>

Concluzie

¹Hayek, *Intellectuals*, 9, Lenin, “Ce-i de făcut?”, 29 și următoarele.

²Marx, *Capitalul*, Vol. I, 75.

³Voegelin, *The Political Religions*.

⁴Marx, “Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului”, 414. Italice în original.

⁵Aron, *Opiul intelectualilor*, 357.

⁶*The Times*, citat în Braunthal, 135.

⁷ Koestler, 15.

⁸ Koestler, 18.

⁹ Koestler a susținut chiar că invidia nu a jucat un rol în aversiunea sa puternică față de cei bogați.

¹⁰ Migdale, 201.

¹¹ Reich, xxv.

¹² Duhm, *Angst*, 8.

¹³ Duhm, *Warenstruktur*, 19.

¹⁴ Duhm, *Angst*, 151.

¹⁵ Aron, citat în Rabbinbach, 114.

¹⁶ Biss, 3.

¹⁷ Biss, 43.

¹⁸ Neffe, *Marx*, 354.

¹⁹ A se vedea Neffe, *Marx*, 354.

²⁰ Neffe, *Marx*, 464.

²¹ Greenwald, "Is Capitalism Dying?"

²² Pentru o perspectivă critică, cf. Rhonheimer, *Politik für den Menschen*, 225 et seq.

²³ Benjamin, 259.

²⁴ Plumpe, *Das kalte Herz*, 640.

²⁵ Neffe, *Marx*, 19.

²⁶ Douthat, "Marx Rises Again", în *The New York Times*, 19 aprilie 2014.

²⁷ Žižek, "The Will Not to Know", <https://thephilosophicalsalon.com/the-will-not-to-know/>.

²⁸ Žižek, "The Will Not to Know", <https://thephilosophicalsalon.com/the-will-not-to-know/>.

²⁹ Žižek, *A Left That Dares Speak Its Name*, 6.

³⁰ Žižek, *A Left That Dares Speak Its Name*, 15.

³¹ Žižek, *A Left That Dares Speak Its Name*, 12.

³² Žižek, *A Left That Dares Speak Its Name*, 5.

³³ Žižek, *A Left That Dares Speak Its Name*, 14.

³⁴ Ziegler, 121.

³⁵ Ziegler, 116.

³⁶ Ziegler, 126.

³⁷ Ziegler, 36.

³⁸ Hayek, *Constituția libertății*, 80.

³⁹ Hayek, “Kinds of Rationalism”, 85.

⁴⁰ Piketty, *Capitalul în secolul XXI*, 63.

⁴¹ Piketty, *Capital and Ideology*, 989.

⁴² Piketty, *Capital and Ideology*, 983.

⁴³ Piketty, *Capital and Ideology*, 982.

⁴⁴ Piketty, *Capital and Ideology*, 985.

⁴⁵ Piketty, *Capital and Ideology*, 977, nota de subsol 17.

⁴⁶ Piketty, *Capital and Ideology*, 982.

⁴⁷ Piketty, *Capital and Ideology*, 988.

⁴⁸ Piketty, *Capital and Ideology*, 974.

⁴⁹ Piketty, *Capital and Ideology*, 975.

⁵⁰ Piketty, *Capital and Ideology*, 994.

⁵¹ Piketty, *Capital and Ideology*, 994. O formă mai blândă de taxă de ieșire există deja în Germania și în multe alte țări occidentale. În Germania, aceasta este reglementată în primul rând în secțiunea 6 din Legea privind impozitele străine (AStG).

⁵² Plumpe, *Das kalte Herz*, 2019.

Economia de piață și prosperitatea comună

¹ Pentru relatările din presa occidentală despre această campanie, a se vedea, de exemplu, <https://www.thetimes.co.uk/article/xi-promises-third-distribution-of-wealth-in-billionaire-crackdown-c9xxl5hsc>; <https://www.reuters.com/world/china/what-is-chinas-common-prosperity-drive-why-does-it-matter-2021-09-02/>

² Cf. Hayek, *The Fatal Conceit*.

³ Zitelmann, *The Power of Capitalism*, vi-vii.

⁴ Cf. Hayek, *The Fatal Conceit*.

⁵ Cf. Zhang, „A paradigmatic change”.

⁶ Cf. Kirzner.

⁷ A se vedea Beinhocker, 9-10.

⁸ Cf. Hayek, *The Fatal Conceit*.

⁹ Klein, 2.

¹⁰ Zhang, *The Logic of the Market*, 9-12.

¹¹ Cf. Zhang, *The Origin of the Capitalist Firm*.

¹² Cf. Mises, *Mentalitatea anticapitalistă*, Capitolul I.

¹³ Hayek, *The Constitution of Liberty*, 917-98.

¹⁴ Scorurile de piață atât la nivel național, cât și la nivel provincial sunt compilate de Institutul Național de Cercetare Economică din Beijing. Dezvoltarea sectorului privat este una dintre cele cinci componente ale indicelui și este puternic corelată cu alte patru componente (inclusiv relația stat-piață, dezvoltarea pieței produselor, dezvoltarea pieței factorilor și dezvoltarea organizațiilor intermediare și a mediului juridic). Scorul de piață în 2016 variază între 1,29 (cel mai mic) și 15,98 (cel mai mare), acestea fiind cele mai recente date disponibile. A se vedea Wang et al. (2017) pentru definiții tehnice și calcularea scorului de piață.

¹⁵ Zitelmann, *The Power of Capitalism*, 129.

¹⁶ „Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% din populație) | Data”: data.worldbank.org. Consultat la 1 iunie 2019.

¹⁷ A se vedea Sowell, *Intellectuals and Society*, capitolul 3 și *Discrimination and Disparities*, capitolul 4.

¹⁸ A se vedea Piketty, *Capitalul în secolul XXI*.

¹⁹ Schumpeter, *Theory of Economic Development*, 156

²⁰ Cf. Khor / Pencavel.

²¹ A se vedea Zhang, *The Logic of the Market*, capitolul 13.

²² Instituirea pieței este legată de libertatea economică. Literatura de specialitate privind relația dintre libertatea economică și inegalitatea între țări a găsit rezultate mixte. Bennett și Nikolaev (2017) constată că rezultatele studiilor anterioare sunt sensibile la alegerea eșantionului de țări, a perioadei de timp și / sau a măsurii inegalității utilizate. Discuția detaliată a acestei literaturi depășește tema prezentei lucrări.

²³ A se vedea Rubin, „Folk Economics” și Zitelmann, *The Rich in Public Opinion*, capitolul 5.

²⁴ Cf. Schoeck, capitolul 5.

²⁵ Zhang, „The China model view is factually false”.

²⁶ Zhang, „China’s future growth depends on innovation entrepreneurs”.

Bibliografie

- Almond, Gabriel A., *The Appeals of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 1954.
- Altrichter, Helmut, *Kleine Geschichte der Sowjetunion 1917-1991*, Verlag C.H. Beck, ediția a 3-a, 2007.
- Aly, Götz, *Hitler's Beneficiaries. Plunder, Racial War, and the Nazi Welfare State*, Metropolitan Books, New York, NY, 2006.
- Andreä, Johann Valentin, „Christianopolis. An Ideal State of the Seventeenth Century” în Held, Felix Emil (traducător), *Johann Valentin Andreae's Christianopolis. An Ideal State of the Seventeenth Century*, University of Illinois, IL, 1914.
- Andrews, Nigel, *True Myths: The Life and Times of Arnold Schwarzenegger*, Bloomsbury, New York, NY, 2003.
- Antweiler, Werner, Copeland, Brian R., Taylor, M. Scott, „Is Free Trade Good for the Environment?”, Working Paper 6707, National Bureau of Economic Research, Cambridge, august 1998. <https://www.jstor.org/stable/2677817>.
- Arendt, Hannah, *On Revolution*, Penguin Books, Londra, 1977.
- Arnott, Robert, Bernstein, William, Wu, Lillian, „The Rich get Poorer: The Myth of Dynastic Wealth”, în *Cato Journal*, vol. 35, nr. 3, toamna 2015.

- Aron, Raymond, *Opium for Intellectuals*, W.W. Norton & Company, Inc., New York, NY, 1962. [*Opiul intelectualilor*, Curtea Veche, București, 2008]
- Aslund, Anders, *Russia's Crony Capitalism. The Path from Market Economy to Kleptocracy*. Yale University Press, New Haven, CT, și Londra, 2019.
- Auer, Dirk, Petit, Nicolas, „Two Systems of Belief About Monopoly: The Press vs. Antitrust”, în *Cato Journal Vol. 39, No. 1 (Winter 2019)*, 99-132. <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/serials/files/cato-journal/2019/2/cj-v39n1-7.pdf>.
- Ausubel, Jesse H., „The Return of Nature. How Technology Liberates the Environment”, în *The Breakthrough Journal*, 12 mai 2015. <https://the-breakthrough.org/journal/issue-5/the-return-of-nature>
- Baader, Roland, *Geld, Gold und Gottspieler. Am Vorabend der nächsten Wirtschaftskrise*, Resch Verlag, Gräfelfing, 2004.
- Baader, Roland, *Geldsozialismus. Die wirklichen Ursachen der neuen globalen Depression*, Resch Verlag, Gräfelfing, 2010.
- Baberowski, Jörg, *Der rote Terror. Die Geschichte des Stalinismus*, Fischer Taschenbuch, ediția a 3-a, Frankfurt am Main, 2014.
- Baberowski, Jörg, *Scorched Earth: Stalin's Reign of Terror*, Yale University Press, Stanford, CA, 2016.
- Backhaus, Julien, *Ego. Gewinner sind gute Egoisten*, Finanzbuch Verlag, München, 2020.
- Banken, Ralf, *Hitlers Steuerstaat. Die Steuerpolitik im Dritten Reich*, De Gruyter, Berlin și Boston, MA, 2018.
- Barkai, Avraham, *Nazi Economics: Ideology, Theory, and Policy*, Yale University Press, New Haven, CT, 1990.
- Bartels, Larry M., *Unequal Democracy. The Political Economy of the New Gilded Age*, ediția a doua, Russel Sage Foundation New York, Princeton University Press, Princeton, NJ, și Oxford, 2016.
- Beinhocker, William Oliver, *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity and Radical Remaking of Economics*, Harvard Business School Press, Boston, MA, 2006.

- Beleites, Michael, *Dicke Luft: Zwischen Ruß und Revolte. Die unabhängige Umweltbewegung in der DDR*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig, 2016.
- Benjamin, Walter, „Capitalism as Religion”. În *The Frankfurt School on Religion. Key Writings by the Major Thinkers*. Editat de Eduardo Mendietta. New York și Londra: Routledge, 2005, 259-262.
- Bernstein, William J., Gardner, Grover, *The Birth of Plenty (Vol. 165)*, McGraw-Hill, New York, NY, 2004.
- Bierling, Stephan, *Geschichte des Irakkrieges. Der Sturz Saddams und Amerikas Albtraum im Mittleren Osten*, Verlag C.H. Beck, München, 2010.
- Biss, Eula, *Having and Being Had*, Riverhead Books, New York, NY, 2020.
- Boldt, Klaus, „Top-Manager Reitzleift wirft Bundesregierung bei Corona-Politik Versagen vor”, *Die Welt*, 3 aprilie 2021. <https://www.welt.de/wirtschaft/article229695277/Corona-Politik-Wolfgang-Reitzle-uebt-scharfe-Kritik-an-Bundesregierung.html>. <https://www.welt.de/wirtschaft/article229695277/Corona-Politik-Wolfgang-Reitzle-uebt-scharfe-Kritik-an-Bundesregierung.html>
- Bookstaber, Richard, *A Demon of Our Own Design: Markets, Hedge Funds, and the Perils of Financial Innovation*, John Wiley & Sons, Inc., Hoboken, NJ, 2007.
- Bourdieu, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2010.
- Bourne, Ryan, „Is This Time Different? Schumpeter, the Tech Giants, and Monopoly Fatalism”, în *Cato Institute, Policy Analysis*, 17 iunie 2019, nr. 872.
- Braudel, Fernand, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century, Vol. I: The Structures of Everyday Life*, William Collins Sons & Co Ltd, Londra, 1985.
- Braunthal, Julius, *History of the International. Volumul 1: 1864-1914*, Frederick A. Praeger Publishers, New York, NY, 1967.
- Brecht, Bertolt, „Alfabet” (1934) în *The Collected Poems of Bertolt Brecht, traducere de David Constantine și Tom Kuhn*, New York, NY, Liveright,

- 2018.
- Briesen, Detlef, *Warenhaus, Massenkonsum und Sozialmoral. Zur Geschichte der Konsumkritik im 20. Jahrhundert*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2001.
- Brook, Yaron, Watkins, Don, *Free Market Revolution. How Ayn Rand's Ideas Can End Big Government*, Ayn Rand Institute, Palgrave Macmillan, Santa Ana, CA, 2012.
- Buharin, Nikolai, *Imperialism and World Economy*, Martin Lawrence Limited, Londra, 1929.
- Bultmann, Daniel, *Inside Cambodian Insurgency. A Sociological Perspective on Civil Wars and Conflict*, Taylor & Francis, Londra și New York, NY, 2016.
- Bultmann, Daniel, *Kambodscha unter den Roten Khmer. Die Erschaffung des perfekten Sozialisten*, Paderborn, 2017.
- Campanella, Tommaso, *The City of the Sun in Ideal Commonwealths: Comprising More's Utopia, Bacon's New Atlantis, Campanella's City of the Sun, and Harrington's Oceans*, The Colonial Press, New York, NY, 1901. [Cetatea soarelui, Humanitas, București, 2006]
- Carey, John, *The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice Among the Literary Intelligentsia, 1880-1939*, St. Martin's Press, New York, NY, 1993.
- Chandler, David P. et.al., *Pol Pot Plans the Future: Confidential Leadership Documents from Democratic Kampuchea, 1976-1977*, Yale University South East Asia Studies, New Haven, CT, 1988.
- Chang, Jung, Jon Halliday, *Mao: The Unknown Story*, Jonathan Cape, Londra, 2005.
- Charles, Ray și Ritz, David. *Brother Ray. Ray Charles' Own Story*, Da Capo Press, Cambridge, MA, 2004.
- Chomsky, Noam, *Requiem for the American Dream. The 10 Principles of Concentration of Wealth & Power*, Seven Stories Press, New York, NY, 2015. [Requiem pentru visul american, Cartex, București, 2018]
- Chomsky, Noam, intervievat de Christopher Cramer pentru *Pressenza International Press Agency*, 1 mai 2018. <https://www.pressenza>.

- com/2018/05/noam-chomsky-discusses-iraq/
- Clark, A.C., *The Revolutionary Has No Clothes. Hugo Chávez's Bolivarian Farce*, Encounter Books, New York, NY, Londra, 2009.
- Cobden, Richard, „On the Total and Immediate Repeal of the Corn Laws” în *The National Review*, volumul X, septembrie-februarie 1887-8, Londra, 1888.
- Collier, Paul, *The Bottom Billion: Why the Poorest Countries Are Failing and What Can Be Done about It*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
- Collier, Paul, *The Future of Capitalism: Facing the New Anxieties*, Penguin, New York, NY, 2019. [Viitorul capitalismului. Față în față cu noile anxietăți, Corint, București, 2022]
- Collier, Paul, și Kay, John, *Greed Is Dead: Politics After Individualism*, Allan Lane, Londra, 2020.
- Commission of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, *History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks): Short Course*, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 1945. [Comisia Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, *Curs scurt de Istorie a Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice*, Editura petnru Literatură Politică, București, 1953.]
- Courtois, Stéphane, Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis, Paczkowski, Andrzej, Bartosek, Karel, Margolin, Jean-Louis, *The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999. [Cartea neagră a comunismului, Humanitas, Fundatia Academia Civica, 1998]
- Cowen, Tyler, *Big Business. A Love Letter to an American Anti-Hero*, St. Martin's Press, New York, NY, 2019.
- Davies, William, „The Last Global Crisis didn't Change the World. But This one Could”, în *The Guardian*, 24 martie 2020. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/24/coronavirus-crisis-change-world-financial-global-capitalism>.
- Deaton, Angus, *The Great Escape. Health, Wealth, and the Origins of Inequality*, Princeton University Press, Princeton, NJ, și Oxford, 2013.
- Delsol, Jean-Philippe, Lecaussin, Nicolas, Martin, Emmanuel (eds.), *Anti-*

- Piketty: Capital for the 21st Century*, Cato Institute, Washington, DC, 2017. [*Anti-Piketty: Vivat capitalul în secolul al XXI-lea!*, Liberalis, Iași, 2016]
- Delsol, Jean-Philippe, „The Great Process of Equalization of Conditions”, în Delsol, Jean-Philippe, Nicolas Lecaussin și Emmanuel Martin (eds.), *Anti-Piketty: Capital for the 21st Century*, Cato Institute, Washington, DC, 2017, 5-18. [„Marele proces de egalizare a condițiilor de trai” în *Anti-Piketty: Vivat capitalul în secolul al XXI-lea!*, Liberalis, Iași, 2016, 32-54]
- Dikötter, Frank, *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958-62*, Bloomsbury, Londra / New York, 2010.
- Dikötter, Frank, *The Cultural Revolution. A People's History. 1962-1976*, Bloomsbury Press, New York, NY, Londra, Oxford, New Delhi și Sydney 2017.
- DiLorenzo, Thomas J., *How Capitalism Saved America. The Untold History of Our Country, from the Pilgrims to the Present*, Crown Forum, New York, NY, 2004.
- Dimitrov, Georgi, „The Fascist Offensive and the Tasks of the Communist International in the Struggle of the Working Class against Fascism”, raport principal prezentat la cel de-al șaptelea Congres mondial al Internaționalei Comuniste la 2 august 1935. https://www.marxists.org/reference/archive/dimitrov/works/1935/08_02.htm
- Documents of the 22nd Congress of the Communist Party of the Soviet Union, October 17-31, 1961*, Editura Foreign Language Publishing House, Moscova 1961.
- Douthat, Ross, „Marx Rises Again”, în *The New York Times*, 19 aprilie 2014.
- Duhm, Dieter, *Angst im Kapitalismus. Zweiter Versuch der gesellschaftlichen Begründung zwischenmenschlicher Angst in der kapitalistischen Warengesellschaft*, Verlag Kübler KG, ediția a 11-a, Lampertheim, 1975.
- Duhm, Dieter, *Warenstruktur und zerstörte Zwischenmenschlichkeit. Zur politökonomischen Begründung der psychischen Situation des Individuums im Kapitalismus*, Verlag Rolf Horst, Köln, 1975.

- Easterlin, Richard A., „Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence”, în David, Paul A., Reder, Melvin W. (eds.), *Nations and Households in Economic Growth*, Stanford University Press, Palo Alto, CA, 1974, 90-125.
- Easton, George, „Labour’s manifesto is more Keynesian than Marxist”, în *The New Statesman*, iunie 2015.
- Edelman, *Edelman Trust Barometer* 2020. <https://www.edelman.com/trust/2020-trust-barometer>
- Edwards, Chris, Chris, Bourne, Ryan, „Exploring Wealth Inequality”, în *Cato Institute Policy Analysis*, 5 noiembrie 2019, nr. 881. <https://www.cato.org/sites/cato.org/files/2020-01/pa-881-updated-2.pdf>.
- Engels, Friedrich, *The Condition of the Working Class in England 1820-1895*, Oxford University Press, Oxford, 1999. [„Situația clasei muncitoare din Anglia” în *Opere alese în două volume*, ediția a 3-a, vol. 2, Editura Politică, București, 1967, 376-390]
- Engels, Friedrich, „Socialism: Utopian and Scientific”, în Marx, Karl și Engels, Friedrich, *Selected Works*, Vol. III, Moscow: Progress Publishers, 1970, 115-151. [Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință în *Opere alese în două volume*, ediția a II-a, vol. II, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1955, 122-164.]
- Erhard, Ludwig, *Wohlstand für Alle*, ediția a 8-a, Econ Verlag, Düsseldorf, 1964.
- Falter, Jürgen W., *Hitlers Parteigenossen. Die Mitglieder der NSDAO 1919-1945*, Campus Verlag Frankfurt am Main, New York, NY, 2020.
- Guvernul federal al Republicii Federale Germania (Bundesregierung der Bundesrepublik Deutschland), *Lebenslagen in Deutschland. Der Sechste Armuts- und Reichtumsbericht der Bundesregierung, Kurzfassung*, mai 2021.
- Federal Foundation for Coming to Terms with the GDR’s Past (Bundesstiftung Aufarbeitung), Bericht 1990: <https://deutsche-einheit-1990.de/ministerien/muner/verschmutzung/>.
- Ferguson, Niall, *The Pity of War. Explaining World War I*, Basic Books, New York, NY, 1999.

- Feshbach, Murry, Friendly Jr., Alfred, *Ecocide in the USSR. Health and Nature Under Siege*, Basic Books, New York, NY, 1992.
- Fink, Alexander, Kappner, Kalle, „Globale Armut: Positive Entwicklung, negative Einschätzung”, în [de.irefeurope.org](http://de.irefeurope.org/Diskussionsbeiträge/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschätzung). <http://de.irefeurope.org/Diskussionsbeiträge/Artikel/article/Globale-Armut-Positive-Entwicklung-negative-Einschätzung>.
- Fink, Alexander, Mengden, Alexander, Kurz, Fabian, „Umweltdesaster DDR: Bitteres aus Bitterfeld”, IREF, 16 august 2019. <http://de.irefeurope.org/Diskussionsbeiträge/Artikel/article/Umweltdesaster-DDR-Bitteres-aus-Bitterfeld>.
- Follett, Andrew, „7 Enviro Prediction From Earth Day 1970 That Were Just Dead Wrong”, 22 aprilie 2016. <https://dailycaller.com/2016/04/22/7-enviro-predictions-from-earth-day-1970-that-were-just-dead-wrong/>.
- Foster, George M., „The Anatomy of Envy: A Study in Symbolic Behavior”, în *The University of Chicago Press Journals*, Vol. 13, nr. 2, aprilie 1972, 165-202.
- Frankfurter Allgemeine Zeitung*, „Doppelt so viele Unternehmer im neuen Bundestag”, 30 septembrie 2017. <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/deutlich-mehr-unternehmer-im-bundestag-15225816.html>.
- Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*, The University of Chicago, Chicago, IL, 1962. [*Capitalism și libertate*, Editura Enciclopedica, București, 1995.]
- Galbraith, John Kenneth, *The Affluent Society. Fortieth Anniversary Edition*, Houghton Mifflin Company, Boston, MA, 1998.
- Gallegos, Raúl, *Crude Nation. How Oil Riches Ruined Venezuela*, Potomac Books, University of Nebraska Press, 2016.
- Gartzke, Erik, „The Capitalist Peace”, în *American Journal of Political Science*, vol. 51, nr. 1, ianuarie 2007, 166-191. <https://www.jstor.org/stable/4122913>.
- Gartzke, Erik, Hewitt, Joseph, „International Crises and the Capitalist Peace”, în *International Interactions*, 36:2, 18 mai 2010, 115-45. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03050621003784846>.

- Gassmann, Michael, „Ewige Allmacht? Plötzlich wankt Amazons Monopol”, în *Die Welt*, 6 februarie 2021. <https://www.welt.de/wirtschaft/plus225775833/D2C-Trend-Amazon-muss-um-sein-Monopol-fuerchten.html>
- Gates, Bill, *How to Avoid a Climate Disaster. The Solutions We Have and the Breakthroughs We Needs*, Allen Lane, Londra, 2021. [Cum să evităm un dezastru climatic, Litera, București, 2021.]
- Gilens, Martin, *Affluence & Influence. Economic Inequality and Political Power in America*, Russell Sage Foundation New York, Princeton University Press, Princeton și Oxford, 2012.
- Götz, Norbert, „Die nationalsozialistische Volksgemeinschaft im synchronen und diachronen Vergleich”, în Schmiechen-Ackermann, Detlef (ed.), „Volksgemeinschaft”: Mythos, wirkungsmächtige soziale Verheißung oder soziale Realität im „Dritten Reich”? Zwischenbilanz einer kontroversen Debatte, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2012, 55-68.
- Graw, Ansgar, *Die Grünen an der Macht. Eine kritische Bilanz*, Finanzbuch Verlag, München, 2020.
- Gray, John, „The Violent Visions of Slavoj Žižek”, în *New York Review of Books*, 12 iulie 2012, 23. <https://www.nybooks.com/articles/2012/07/12/violent-visions-slavoj-zizek/>.
- Greenspan, Alan, *The Age of Turbulence. Adventures in a New World*, Penguin Books, New York, NY, 2007. [Era turbulențelor. Publica. București. 2008]
- Greenwald, Igor, „Is Capitalism Dying?”, în *Forbes.com*, 7 ianuarie 2013. <https://www.forbes.com/sites/igorgreenwald/2013/01/07/is-capitalism-dying/?sh=4fe3cc432820>.
- Hagemann, Harald, „Schumpeter und die Weltwirtschaftskrise: Die Vorzüge schlechter Zeiten oder eine pathologische Depression?” în Frambach, Hans, Koubek, Norbert, Kurz, Heinz D., Pfriem, Reinhard, *Schöpferische Zerstörung und der Wandel des Unternehmertums. Zur Aktualität von Joseph A. Schumpeter*, Metropolis Verlag, Marburg, 2019, 433-454.
- Hartmann, Michael. *The Sociology of Elites*, Routledge, New York, NY, 2006.

- Hayek, F. A., Bartley III, W. W. (ed.), *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Routledge, Londra, 1988. [*Infatuarea fatală. Erorile socialismului*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2016.]
- Hayek, Friedrich August von, *The Road to Serfdom*, University of Chicago Press, Chicago, IL, 1944. [*Drumul către servitute*, Humanitas, București, 2006.]
- Hayek, Friedrich August von, „Kinds of Rationalism”, în Hayek, Friedrich August von, *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*, The University Press of Chicago, Chicago, IL, 1967.
- Hayek, Friedrich August von, *The Constitution of Liberty, The Definitive Edition*, The University of Chicago Press, Londra, 2011. [*Constituția libertății*. Institutul European. Iași. 1998]
- Hecken, Thomas, *Das Versagen der Intellektuellen. Eine Verteidigung des Konsums gegen seine deutschen Verächter*, transcript Verlag, Bielefeld, 2010.
- Heller, Eva, *Wie Werbung wirkt: Theorien und Tatsachen*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1996.
- Heuer, Steffan, „Die Einfalt der Vervielfältiger”, *brand eins*, Heft 2/2001. <https://www.brandeins.de/magazine/brand-eins-wirtschaftsmagazin/2001/organisation/die-einfalt-der-vervielfaeltiger>.
- Higginbotham, Adam, *Midnight in Chernobyl. The Untold Story of the World's Greatest Nuclear Disaster*, Corgi Books, Londra, 2019.
- Hollander, Paul, *From Benito Mussolini to Hugo Chávez. Intellectuals and a Century of Political Hero Worship*, Cambridge University Press, Cambridge, MA, 2016.
- Horkheimer, Max, „The Jews and Europe” în Bronner, Steven Eric, MacKay Kellner, Douglas (eds.), *Critical Theory and Society: A Reader*, Routledge, New York, NY, 1989.
- Imhoff, Roland, Bruder, Martin, „Speaking (Un-)Truth to Power: Conspiracy Mentality as A Generalised Political Attitude”, în *European Journal of Personality* 28(1), ianuarie 2014, 25-43.
- Jäger, Thomas, Beckmann, Rasmus (eds.), *Handbuch Kriegstheorien*, VS

- Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden, 2011.
- Jungbluth, Rüdiger, *Die Oetkers. Geschäfte und Geheimnisse der bekanntesten Wirtschaftsdynastie Deutschlands*, Bastei Lübbe Verlag, Frankfurt am Main și New York, NY, 2004.
- Kahneman, Daniel, Deaton, Angus, „High income improves evaluation of life but not emotional well-being”, în *Proceedings of the National Academy of Sciences* 107 (2010), 16489-16493.
- Kamarck, Elaine, „If money can't buy you votes, what can it buy? Lessons from Michael Bloomberg's 2020 run”, *Brookings*, 5 martie 2020. <https://www.brookings.edu/blog/fixgov/2020/03/05/if-money-cant-buy-buy-you-votes-what-can-it-buy-buy-lessons-from-michael-bloombergs-2020->
- Kelley, Jonathan, Evans M.D.R., „Societal inequality and individual subjective well-being: Results from 68 societies and over 200.000 individuals, 1981-2008”, în *Social Science Research* 62 (2016), 1-23. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28126092/>. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28126092/>
- Kepplinger, Hans Mathias, *Risikofallen und wie man sie vermeidet*, Herbert von Halem Verlag, Cologne, 2021.
- Khor, N. & Pencavel, J., „Income mobility of individuals in China and the United States”, în *Economics of Transition*, 14 (3), 2006, 417-458.
- Killingsworth, Matthew, A., „Experienced well-being rises with income, even above \$75,000 per year”, în *PNAS Vol. 118 No. 4 e2016976118*, 26 ianuarie 2021. <https://doi.org/10.1073/pnas.2016976118>
- Kirzner, Israel M., *Competition and Entrepreneurship*, The University of Chicago Press, Londra și Chicago, IL, 1973. [*Competiție și antreprenoriat*, Curtea Veche Publishing, București, 2020.]
- Klein, Naomi, *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*, Simon & Schuster, New York, NY, 2019. [*Asta schimbă totul: capitalism versus mediu*, Vellant, București, 2016.]
- Knabe, Hubertus, „Klimakiller DDR”, 19 septembrie 2019. <https://hubertus-knabe.de/klimakiller-ddr/>
- Knight, Damien, McCreddie, Harry, „Understanding the 'facts' about top

- pay”, în Shackleton, J.R. (ed.), *Top Dogs & Fat Cats. The Debate on High Pay*, Institute of Economic Affairs, Londra, 2019, 40-56.
- Koch, Thomas, „Wirkt Werbung überhaupt nicht? Oder nur falsch?” în *Wirtschaftswoche*, 2 martie 2021. <https://www.wiwo.de/unternehmen/dienstleister/werbesprech-wirkt-werbung-ueberhaupt-nicht-oder-nur-falsch/26962092.html>. <https://www.wiwo.de/unternehmen/dienstleister/werbesprech-wirkt-werbung-ueberhaupt-nicht-oder-nur-falsch/26962092.html>
- Koenen, Gerd, *Die Farbe Rot. Ursprünge und Geschichte des Kommunismus*, Beck Verlag, München, 2017.
- König, Wolfgang, *Kleine Geschichte der Konsumgesellschaft. Konsum als Lebensform der Moderne*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2008.
- König, Wolfgang, *Geschichte der Wegwerfgesellschaft. Die Kehrseite des Konsums*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2019.
- Koestler, Arthur, în Crossmann, Richard (ed.), *The God That Failed. Six Studies in Communism*, Harper Collins, New York, NY, 1950.
- Kreutzer, Ralf T., Land, Karl-Heinz, *Dematerialisierung. Die Neuverteilung der Welt in Zeiten des digitalen Darwinismus*, Future Vision Press, Cologne, 2015.
- Krugman, Paul, „Oligarchy, American Style”, în *The New York Times*, 3 noiembrie 2011. <https://www.nytimes.com/2011/11/04/opinion/oligarchy-american-style.html>
- Kürschner, Jens, *Unterschwellige Werbung als Priming-Instrument. Eine Untersuchung*, Grin Verlag, Books on Demand, Norderstedt, 2012.
- Lawson, Neal, „Do we want to shop or to be free? We'd better choose fast”, în *The Guardian*, 2 august 2009.
- Lee, Felix, *Macht und Moderne. Chinas großer Reformier Deng Xiaoping. Die Biographie*, Rotbuch Verlag, Berlin, 2014.
- Lenin, Vladimir Ilici, *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*. Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1950. [*Imperialism, stadiul cel mai înalt al capitalismului* în *Opere alese*, Editura Politică, București, 1970, 75-213]
- Lenin, Vladimir Ilici, „How to Organize Competition?”, în *Selected Works*,

- vol. II, Moscova: Foreign Language Publishing House, 1947, 256-263.
- Lenin, Vladimir Ilici, „The Famine (A Letter to the Workers of Petrograd)” în *Selected Works Vol. II*. Moscow: Foreign Language Publishing House, 1947, 345-351.
- Lenin, Vladimir Ilici, „What Is To Be Done” în Lenin, Vladimir Ilici, *Collected Works, Volume 5*. Moscova: Foreign Language Publishing House, 1961, 347-531. [„Ce-i de făcut” în *Opere complete*, ediția a doua, vol. 6, Editura Politică, București, 1961, 1-190.]
- Lenin, Vladimir Ilici, “The State and Revolution. The Marxist Theory of the State & the Tasks of the Proletariat in the Revolution.” In Lenin, Vladimir Ilici. *Collected Works, Volume 25, June–September 1917*, Moscova: Progress Publishers, 1964, 381-492. [„Statul și revoluția. Învățătura marxistă despre stat și sarcinile proletariatului în revoluție” în *Opere alese*, Editura Politică, București, 1970, 239-363.]
- Lenin, Vladimir Ilici, „The New Economic Policy And The Tasks Of The Political Education Departments”, în *V. I. Lenin Collected Works, vol. 33, August 1921-March 1923, 2nd English Edition*, Progress Publishers, Moscova, 1965, 60-79.
- Liebowitz, Stan J., Margolis, Stephen E., *Winners, Losers & Microsoft. Competition and Antitrust in High Technology*, The Independent Institute, Oakland, CA, 1999.
- Lindert, Peter H., Williamson, Jeffrey G., „English Workers’ Living Standards During the Industrial Revolution: A New Look”, în Mokyr, Joel (ed.), *The Economics of the Industrial Revolution*, Routledge, New York, NY, 2011, 177-205.
- Lommel, Cookie, *Schwarzenegger. A Man with a Plan*, Heyne Verlag, München și Zürich, 2004.
- Lundberg, Ferdinand, *The Rich and the Super-Rich. A Study in the Power of Money Today*, Lyle Stuart, New York, NY, 1968.
- Luxemburg, Rosa, *Gesammelte Werke, Vol. 5: Ökonomische Schriften*, Berlin, 1975.
- Maddison, Angus, *Contours of the World Economy 1-2030 AD, Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, New York, NY, 2007.

- Maier, Hans, *Politische Religionen. Die totalitären Regime und das Christentum*, Herder Verlag, Freiburg, Basel și Viena, 1995.
- Maier, Hans (ed.), *Totalitarismul și Politische Religionen. Band III: Deutungsgeschichte und Theorie*, Schöningh Verlag, Paderborn, 2003.
- Mao Tze-Dun / Zedong, *Quotations from Chairman Mao*, Foreign Languages Press, Peking, 1972. [Citate din operele președintelui Mao Tze-Dun, Editura pentru Limbi Străine, Pekin, 1968.]
- Marcuse, Herbert, *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, Boston, MA, 1964.
- Margolin, Jean-Louis, „Cambodgia: The Country of Disconcerting Crimes” în Courtois, Stéphane, Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis, Paczkowski, Andrzej, Bartosek, Karel, Margolin, Jean-Louis, *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, 577-635. [Cartea neagră a comunismului, Humanitas, Fundatia Academia Civica, 1998.]
- Marx, Karl, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Moscova: Progress Publishers, 1970. [„Contribuții la critica economiei politice” în *Opere*, volumul 13, Editura Politică, București, 1962, 3-175]
- Marx, Karl, „Critique of the Gotha Programme” în Marx, Karl, și Friedrich Engels. *Selected Works in Three Volumes. Vol. III*. Moscova: Progress Publishers, 1973, 9-30 [„Critica programului de la Gotha” în *Opere* alese în două volume, ediția a II-a, vol. II, Editura de stat pentru literatură politică, București., 1955, 5-31]
- Marx, Karl, *Grundrisse. Foundations of the Critique of Political Economy*, Penguin Books, Harmondsworth, 1973.
- Marx, Karl Marx, *Capital. Volume I: A Critique of Political Economy (Penguin Classics)*, Londra, Penguin Books, 1976. [„Capitalul. Critica economiei politice” în *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966.]
- Marx, Karl Marx, *Capital. Volume III*, Moscova, Progress Publishers, 1965. [*Capitalul (volumul 3, partea 1)*. Editura pentru literatură politică, București, 1956.]
- Marx, Karl, „Toward a Critique of Hegel’s Philosophy of Right” în Lawrence Hugh (ed.), *Karl Marx Selected Writings*, Hackett Publishing Company,

- Inc., Indianapolis, IN, 1994, 27-39. [„Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului” în *Opere*, volumul 1, Editura de stat pentru literatură politică, București, 1957, 413-427.]
- Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Selected Works in Three Volumes. Vol. III*. Moscova: Progress Publishers, 1973.
- Mavragani, Amaryllis, Nikolaou, Ioannis E., Tsagarakis, Konstantino P., „Open Economy, Institutional Quality, and Environmental Performance: A Macroeconomic Approach”, în *Sustainability* 2016, 8, 601, 1-13.
- McAfee, Andrew, *The Surprising Story of How We Learned to Prosper Using Fewer Resources – and What Happens Next*, Scribner, New York, NY, 2019.
- McCloskey, Deirdre Nansen, Carden, Art, *Leave Me Alone and I'll Make You Rich. How the Bourgeois Deal Enriched the World*, The University of Chicago Press, Londra și Chicago, IL, 2020.
- McDermott, Kevin, Agnew, Jeremy, *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*, Macmillan Press, Londra, 1996.
- McKenzie, Richard B., Lee, Dwight R., *In Defense of Monopoly. How Market Power Fosters Creative Production*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, MI, 2008.
- Medvedev, Zhores A., „Environmental Destruction of the Soviet Union”, *The Ecologist*, vol. 20, nr. 1, ianuarie / februarie 1990.
- Meissner, Gerd, *SAP - Die heimliche Software-Macht. Wie ein mittelständisches Unternehmen den Weltmarkt erobert*, Hoffmann und Campe, Hamburg, 1997.
- Melcher, Jacqueline, „Kinderarbeit: Alarmierende Entwicklung laut UN-Studie” în *FAZ*, 10 iunie 2021: <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/kinderarbeit-alarmierende-entwicklung-laut-un-studie-17380670.html>
- Meltzer, Allan H., *Why Capitalism?*, Oxford University Press, New York, NY, 2012.
- Méndez, Daniel Fernández, „The Real Relationship Between Capitalism

- and the Environment”, în *Mises Wire*, 1 decembrie 2018: <https://mises.org/ko/wire/real-relationship-between-capitalism-and-environment>
- Miller, Terry, Kim, Anthony B., Roberts, James M., 2021 *Index of Economic Freedom*, The Heritage Foundation, Washington, DC, 2021.
- Mises, Ludwig von, *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, Liberty Fund, Indianapolis, IN, 1981. [*Socialismul: o analiză economică și sociologică*, Editura Institutului Ludwig von Mises România, București, 2022.]
- Mises, Ludwig von, *The Anti-Capitalistic Mentality*, Liberty Fund, Indianapolis, IN, 1972. [*Mentalitatea anticapitalistă*, Liberalis, Iași, 2021.]
- Morus / More, Thomas, *The Utopia of Thomas More*, The MacMillan Company, New York, 1912 [*Utopia*, Editura Științifică, București, 1958].
- Moyo, Dambisa, *Dead Aid: Why Aid is not working and How There Is A Better Way For Africa*. New York: Farrar, Straus și Giroux, 2009.
- Mueller, John, „Capitalism, Peace, and the Historical Movement of Ideas”, în *International Interactions*, 36, 2010, 169-184.
- Neffe, Jürgen, *Marx. Der Unvollendete*, C. Bertelsmann, ediția a 3-a, München, 2017.
- Neubauer, Alexander, *Ökofimmel. Wie wir versuchen, die Welt zu retten - und was wir damit anrichten*, Deutsche Verlags Anstalt, Berlin, 2012.
- Neuhäuser, Christian, *Reichtum als moralisches Problem*, Suhrkamp Verlag, Berlin, 2018.
- Niemietz, Kristian, „Der Mythos vom Globalisierungsverlierer. Armut im Westen”, în Hoffmann, Christian, Bessard, Pierre (eds.), *Das Ende der Armut. Chancen einer globalen Marktwirtschaft*, Zürich, 2012, 141-159.
- Niemietz, Kristian, *Socialism. The Failed Idea That Never Dies*, Institute of Economic Affairs, Londra, 2019.
- Niskanen, William A., Moore, Stephen, „Supply-Side Tax Cuts and the Truth about the Reagan Economic Record”, în *Cato Policy Analysis*, 22 octombrie 1996.

- Nocun, Katharina, Lamberty, Pia, *Fake Facts. Wie Verschwörungstheorien unser Denken bestimmen*, Bastei Lübbe, Köln, 2020.
- Norberg, Johan, *In Defense of Global Capitalism*, CATO Institute, Washington, DC, 2003. [În *apărarea capitalismului global*, Libertas, București, 2010.]
- Norberg, Johan, *Financial Fiasco. How America's Infatuation with Homeownership and Easy Money Created the Economic Crisis*, Washington, DC, 2009.
- Norberg, Johan, *Progress: Ten Reasons to Look Forward to the Future*, Oneworld Publications, Londra, 2017.
- Ogilvy, David, *Confessions of an Advertising Man*, Atheneum, Londra, 1963. [Confesiunile unui om de publicitate, Humanitas, București, 2009.]
- Oxford Poverty & Human Development Initiative, Global MPI 2021.
- Page, Benjamin I., Gilens, Martin, *Democracy in America? What Has Gone Wrong and What We Can Do About It*, The University of Chicago Press, Chicago și Londra 2017.
- Page, Benjamin I., Bartels, Larry M., Seawright, Jason, „Democracy and the Policy Preferences of Wealthy Americans”, în *Cambridge University Press Perspectives on Politics*, martie 2013, vol. 11, nr. 1.
- <https://www.cambridge.org/core/journals/perspectives-on-politics/article/abs/democracy-and-the-policy-preferences-of-wealthy-americans/B783EEF6785FEE093198ABED8D2C3D61>
- Palmer, Tom G., „Foreward” în Delsol, Jean-Philippe et al. (eds.), *Anti-Piketty. Capital for the Twenty-First Century*, Washington, DC, 2017, xi-xvi.
- Pasolini, Pier Paolo, „A Challenge to Television Network Executives” în *Corriere della Sera*, 9 decembrie 1973.
- Pasolini, Pier Paolo, „Open Letter to Italo Calvino: From Pasolini —What I Feel Nostalgic About”, în *Paese Sera*, 8 iulie 1974.
- Pasolini, Pier Paolo, „Don't Be Afraid To Have a Heart”, în *Corriere della Sera*, 10 martie 1975.
- Petit, Nicolas, *Big Tech and The Digital Economy. The Mologopoly Scenario*,

- Oxford University Press, Oxford, 2020.
- Pettinger, Tejvan, „Advantages and Disadvantages of Monopolies”, *Economics Help*, 4 octombrie 2020. <https://www.economicshelp.org/blog/265/economics/are-monopolies-always-bad/>
- Petzina, Dieter, *Autarkiepolitik im Dritten Reich. Der nationalsozialistische Vierjahresplan*, dva, Stuttgart, 1968.
- Piketty, Thomas, *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2014. [*Capitalul în secolul XXI*, Litera, București, 2015.]
- Piketty, Thomas, *Capital and Ideology*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2020. [*Capital și ideologie*, Litera, București, 2021.]
- Pinker, Steven, *Enlightenment Now. The Case For Reason, Science, Humanism, And Progress*, Viking, New York, 2018.
- Plumpe, Werner, *Das kalte Herz. Kapitalismus: Die Geschichte einer andauernden Revolution*, Rowohlt Verlag, Berlin, 2019.
- Plumpe, Werner, „Die Logik des modernen Krieges und die Unternehmen: Überlegungen zum Ersten Weltkrieg”, în *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte* 2015; 56 (2), 325-357.
- Polleit, Thorsten, *Der Antikapitalist. Ein Weltverbesserer, der keiner ist*, Finanzbuch Verlag, München, 2020.
- Pollock, Frederick, „Is National Socialism a New Order?” în *Zeitschrift für Sozialforschung* 9.3 (1941), 440-455.
- Ponciano, Jonathan, „The Forbes 400 Self-Made Score: From Silver Spooners To Bootstrappers”, *Forbes.com*, 8 septembrie 2020. <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2020/09/08/self-made-score/?sh=6a41b14d41e4>. <https://www.forbes.com/sites/jonathanponciano/2020/09/08/self-made-score/?sh=6a41b14d41e4>
- Papa Francisc, „Encyclical Letter Laudato Si’ of the Holy Father Francis on Care For Our Common Home”, 2015. https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524-encyclica-laudato-si.html [<https://www.magisteriu.ro/laudato-si-2015/>]
- Prakash, Siddharth, Dehoust, Günther, Gsell, Martin, Schleicher, Tobias,

- Stamminger, Rainer, *Einfluss der Nutzungsdauer von Produkten auf ihre Umweltwirkung: Schaffung einer Informationsgrundlage und Entwicklung von Strategien gegen 'Obsoleszenz,'* Umweltbundesamt, Dessau-Roßlau 2016. <https://www.umweltbundesamt.de/publikationen/einfluss-der-nutzungsdauer-von-produkten-auf-ihre-1>. <https://www.umweltbundesamt.de/publikationen/einfluss-der-nutzungsdauer-von-produkten-auf-ihre-1>.
- Rabbinbach, Anson, „Anti-Totalitarianism as Anti-Communism”, în Frei, Norbert și Dominik Rigoll (eds.), *Weltanschauung und Politik in Deutschland, Europa und den USA*, Wallstein Verlag, Berlin, 2017.
- Rand, Ayn, *The Virtue of Selfishness. A New Concept of Egoism*, Signet, New York, NY, 1964.
- Rand, Ayn, „America's Persecuted Minority” (1962), în: *Capitalism: The Unknown Ideal (50th Anniversary Edition). With Additional Articles by Nathaniel Branden, Alan Greenspan, and Robert Hessen*, New American Library, New York, NY, 1967, 40-62
- Ravier, Adrian, Lewin, Peter, „The Subprime Crisis”, în *Quarterly Journal of Austrian Economics*, vol. 15, nr. 1, 2012, 45-74.
- Reich, Wilhelm, *Character Analysis. Third Enlarged Edition*, Pocket Books, New York, NY, 1976.
- Rhonheimer, Martin, „Ludwig Erhards Konzept der sozialen Marktwirtschaft und seine wettbewerbstheoretischen Grundlagen” în *Zeitschrift für Marktwirtschaft und Ethik* 5 (2), 2017, 83-106.
- Rhonheimer, Martin, „Politik für den Menschen braucht weder 'christlich' noch 'sozial' zu sein” în Rausch, Bettina, Varga, Simon, *Christlich-soziale Signaturen. Grundlagen einer politischen Debatte*, edition noir, Viena, 2020, 215-246.
- Ries, Al, Ries, Laura, *The Fall of Advertising and the Rise of PR*, HarperCollins, New York, NY, 2002. [*Căderea advertisingului și ascensiunea PR-ului*, Brandbuilders Grup, București, 2005.]
- Rosdolsky, Roman, *The Making of Marx's Capital*, Pluto Press, Londra, 1977.
- Rosling, Hans, cu Anna Rosling și Ola Rosling Rönnlund, *Factfulness: Ten*

- Reasons We're Wrong About The World - And Why Things Are Better Than You Think*, Sceptre, Londra, 2018.
- Rubin, Paul, „Folk Economics”, în *Southern Journal of Economics* 70 (1), 2003, 157-171.
- Ruprecht, Götz, Lüdecke, Horst-Joachim, *Kernenergie. Der Weg in die Zukunft*, TvR Medienverlag, Jena, 2018.
- Ryklin, Michail, *Kommunismus als Religion. Die Intellektuellen und die Oktoberrevolution*, Verlag der Weltreligionen im Insel Verlag, Frankfurt am Main / Leipzig, 2008.
- Sachweh, Patrick, *Deutungsmuster sozialer Ungleichheit. Wahrnehmung und Legitimation gesellschaftlicher Privilegierung und Benachteiligung*, susținută și ca teză de doctorat la Universitatea din Bremen 2009, Campus Verlag, Frankfurt am Main și New York, NY, 2009.
- Samland, Bernd M., *Übersetzt du noch oder verstehst du schon? Werbe-Englisch für Anfänger*, Herder Verlag, Freiburg i. Br. u.a. 2011.
- Scheidel, Walter, *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-First Century*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2018.
- Schmiechen-Ackermann, Detlef (ed.), *„Volksgemeinschaft”: Mythos, wirkungsmächtige soziale Verheißung oder soziale Realität im „Dritten Reich”? Zwischenbilanz einer kontroversen Debatte*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2012.
- Schneider, Gerald, Gleditsch, Petter, Nils (eds.), *Assessing the Capitalist Peace*, Routledge, Londra și New York, NY, 2015.
- Schoeck, Helmut. *Envy: A Theory of Social Behaviour*, Liberty Fund, Indianapolis, IN, 1966.
- Schoeck, Helmut, *Das Recht auf Ungleichheit*, ediția a treia extinsă, Frankfurt, Berlin 1990.
- Schroeder, Gertrude, „The Dismal Fate of Soviet-Type Economies: Mises was Right”, în *Cato Journal*, Vol. 11, Nr. 1, 1991, 13-25.
- Schumpeter, Joseph, *The Theory Of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1949.

- Schumpeter, Joseph, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, Londra și New York, 2003.
- Schumpeter, Joseph, „Unternehmerfunktion und Arbeiterinteresse”, în Herzog, Lisa, Honneth, Axel (eds.), *Schumpeter, Joseph, Schriften zur Ökonomie und Soziologie*, Suhrkamp Verlag, Berlin, 2016, 222-240.
- Scruton, Roger, *Fools, Frauds and Firebrands. Thinkers of the New Left*, Bloomsbury Continuum, Londra, 2019.
- Shackleton, J.R. (ed.), *Top Dogs & Fat Cats. The Debate on High Pay*, Institute of Economic Affairs, Londra, 2019.
- Shapiro, Bradley T., Hitsch, Günter J., Tuchmann, Anna E., „TV Advertising Effectiveness and Profitability: Generalizable Results from 288 Brands”, în *Econometrica. Journal of the Econometric Society*, vol. 89, nr. 4, iulie 2021, 1855-1879.
- Shaw, George Bernard, *The Rationalization of Russia*, Indiana University Press, Bloomington, IN, 1964.
- Shellenberger, Michael, *Apocalypse Never. Why Environmental Alarmism Hurts Us All*, Harper Collins, New York, NY, 2020.
- Simon, Hermann, *True Profit! No Company Ever Went Broke Turning a Profit*, Copernicus, Bonn, 2021.
- Sloterdijk, Peter, *You Must Change Your Life: On Anthropotechnics*, Polity Press, Cambridge, UK, 2013.
- Smith, Adam, *Wealth of Nations* (1776) în Smith, Adam, *The Wisdom of Adam Smith*, Liberty Press, Indianapolis, 1976. [Avuția națiunilor, Publica, București, 2011.]
- Smith, Bradley A., „The Power of Money is Overrated”, în *The New York Times*, 29 februarie 2016. <https://www.nytimes.com/room-fordebate/2016/02/25/does-money-really-matter-in-politics/the-power-of-political-money-is-overrated>
- Snow, Richard, *I Invented the Modern Age. The Rise of Henry Ford*, Scribner, ediție reeditată, New York, NY, 2013.
- Sobanet, Andrew, *Generation Stalin. French Writers, the Fatherland, and the Cult of Personality*, Indiana University Press, Bloomington, Indiana, 2018.

- Sombart, Werner, *Der moderne Kapitalismus. Band III. Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus, Zweiter Halbband*, Duncker & Humblot, Berlin, 1969.
- Sowell, Thomas, *Intellectuals and Society. Revised and Enlarged Edition*, Basic Books, New York, NY, 2011.
- Sowell, Thomas, *Discrimination and Disparities*, Basic Books, New York, NY, 2019.
- Stalin, Iosif V., „The Seventh Enlarged Plenum of the E.C.C.I.”, în Stalin, Iosif V., *Works, Vol. 9, December 1926-July 1927*. Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1954.
- Stalin, Iosif V., “Political Report of the Central Committee to the Sixteenth Congress of the C.P.S.U.(B.) June 27, 1930.” în Stalin, Iosif V. *Works, Vol. 12, April 1929-June 1930*. Moscova: Foreign Languages Publishing House, 1954, 242-268.
- Stiglitz, Joseph, *The Great Divide. Unequal Societies and What We Can Do About Them*, W.W. Norton & Company, New York, NY, 2015. [Marea divizare: societățile inegale și ce putem face în privința lor, Publica, București, 2015.]
- Stone, Brad, *Amazon Unbound. Jeff Bezos and the Invention of a Global Empire*, Simon & Schuster, New York, NY, 2021.
- The Economist*, „Our crony-capitalism index: Planet Plutocrat”, în *The Economist*, 15 martie 2014. <https://www.economist.com/international/2014/03/15/planet-plutocrat>. <https://www.economist.com/international/2014/03/15/planet-plutocrat>
- Tempelman, Jerry H., „Austrian Business Cycle Theory and the Global Financial Crisis: Confessions of a Mainstream Economist”, în *Quarterly Journal of Austrian Economics*, Vol. 13, Nr. 1, 2010, 3-15.
- Tillessen, Carl, *Konsum. Warum wir kaufen, was wir nicht brauchen*, Harper Collins, Hamburg, 2020.
- Transparency International, *Corruption Perceptions Index 2020*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/nzl>
- Trentmann, Frank, *Empire of Things: How We Became a World of Consumers, from the Fifteenth Century to the Twenty-First*, Penguin, Londra, 2017.

- Turner Jr., Henry Ashby, „Emil Kirdorf and the Nazi Party” în *Central European History* Vol. 1 (1 decembrie 1968), 324-344.
- Turner Jr., Henry Ashby, „Big Business and the Rise of Hitler” în *The American Historical Review* Vol. 75 No. 1 (octombrie 1969), 56-70.
- Turner Jr., Henry Ashby, *German Big Business and the Rise of Hitler*, Oxford University Press, Oxford & New York, NY, 1985.
- UNICEF, „Kinderarbeit: Die 7 wichtigsten Fragen und Antworten”: <https://www.unicef.de/informieren/aktuelles/blog/kinderarbeit-fragen-und-antworten/166982>
- Voegeli, William, *Never Enough: America's Limitless Welfare State*, Encounter Books, New York, NY, 2010.
- Voegelin, Eric, *The Political Religions*, în Voegelin, Eric, *Modernity Without Restraint: The Political Religions, The New Science of Politics și Science, Politics, and Gnosticism (Collected Works of Eric Voegelin, Volume 5)*, University of Missouri Press, Columbia și Londra, 1999.
- Wagenknecht, Sahra, *Die Selbstgerechten: Mein Gegenprogramm - für Gemeinsinn und Zusammenhalt*, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 2021.
- Walter, Franz, Marg, Stine (eds.), *Sprachlose Elite? Wie Unternehmer Politik und Gesellschaft sehen*, BP-Gesellschaftsstudie, Rowohlt Verlag, Reinbek lângă Hamburg, 2015.
- Wang, Xiaolu, Gang, Fan, Jingwen, Yu, *Marketization Index of China's Provinces (Zhongguo fengsheng shichanghua zhishu baogao)*, Științe sociale, Beijing, 2017.
- Watkins, Don, Brook, Yaron, *Equal is unfair. America's Misguided Fight Against Income Inequality*, St. Martin's Press, New York, NY, 2016.
- Weede, Erich, „Frieden durch Kapitalismus. Eine Ergänzung und Alternative zum demokratischen Frieden”, în *Internationale Politik* IP, iulie 2005, 65-73.
- Weede, Erich, „Wirtschaftliche Freiheit. Hintergrundbedingungen, Auswirkungen und Gefährdungen”, în *Wirtschaftspolitische Blätter* 3-4, 2014, 443-455.
- Weede, Erich, „The Capitalist Peace and the Rise of China: Establishing

- Global Harmony by Economic Interdependence”, în Schneider, Gerald, Gleditsch, Nils Petter (eds.), *Assessing the Capitalist Peace*, Routledge, London and New York, NY, 2015, 158-165.
- Weede, Erich, „The Expansion of Economic Freedom and the Capitalist Peace”, în Thompson, William R. (ed.), *Oxford Encyclopedia for Empirical International Relations Theory*, 2018, 820-836. <https://www.pollux-fid.de/r/cr-10.1093/acrefore/9780190228637.013.276>.
- Weimann, Joachim, Knabe, Andreas, Schön, Ronnie, *Geld macht doch glücklich. Wo die ökonomische Glücksforschung irrt*, Schäffer Poeschel Verlag, Stuttgart, 2012.
- Weimer, Wolfram, „Sogar Bill Gates setzt darauf: Warum Kernenergie wieder angesagt ist”, în *Focus.de*, 23 iulie 2021. https://www.focus.de/finanzen/nur-in-deutschland-gibt-es-kein-comeback-verbluffend-die-kernenergie-erlebt-ein-globales-comeback_id_13519732.html.
- Wemheuer, Felix, *Der große Hunger. Hungersnöte unter Stalin und Mao*, Rotbuch Verlag, Berlin, 2012.
- Wendling, Z.A., Emerson, J.W., de Sherbinin, A., Esty, D.C., et al, *Environmental Performance Index 2020. Măsurători globale pentru mediu: Clasificarea performanțelor țărilor în ceea ce privește aspectele legate de durabilitate*, Yale Center for Environmental Law & Policy, Universitatea Yale, New Haven, CT, 2020.
- Werth, Nicolas, „A State against its People: Violence, Repression, and Terror in the Soviet Union”, în Courtois, Stéphane, Werth, Nicolas, Panné, Jean-Louis, Paczkowski, Andrzej, Bartosek, Karel, Margolin, Jean-Louis, *The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression*, Harvard University Press, Londra și Cambridge, MA, 1999, 33-268. [Cartea neagră a comunismului, Humanitas, Fundatia Academia Civica, 1998.]
- Williams, Walter E., „Environmentalists Are Dead Wrong”, 26 aprilie 2017. <https://www.creators.com/read/walter-williams/04/17/environmentalists-are-dead-wrong>
- Woods Jr., Thomas E., *Meltdown. A Free-Market Look at Why the Stock*

- Market Collapsed, the Economy Tanked, and Government Bailouts Will Make Things Worse*, Regnery Publishing, Washington, DC, 2009.
- Wall Street Journal*, „World’s Dumbest Energy Policy. After giving up nuclear power Germany now wants to abandon coal”, in *Wall Street Journal*, 29 ianuarie 2019. <https://www.wsj.com/articles/worlds-dumbest-energy-policy-11548807424>.
- York, John, „Does Rising Income Inequality Threaten Democracy?” Poverty and Inequality Report, *The Heritage Foundation*, 30 iunie 2017. <https://www.heritage.org/poverty-and-inequality/report/does-rising-income-inequality-threaten-democracy>. <https://www.heritage.org/poverty-and-inequality/report/does-rising-income-inequality-threaten-democracy>
- Zhang, Weiying, *The Logic of the Market. An Insider’s View of Chinese Economic Reform*, Cato Institute, Washington, DC, 2015.
- Zhang, Weiying, „China’s future worth depends on innovation entrepreneurs”, in *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 15 (1), 2017, 19-40.
- Zhang, Weiying, *The Origin of the Capitalist Firm: An Entrepreneurial/Contractual Theory of the Firm*, Springer Nature, Singapore, 2018.
- Zhang, Weiying, „The China model view is factually false”, in *Journal of Chinese Economic and Business Studies* 2019. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14765284.2019.1663696>
- Zhang, Weiying, *Ideas for China’s Future*, Palgrave Macmillan, Singapore, 2020.
- Zhang, Weiying, „A paradigmatic change is needed for understanding the real market”, in *China Economic Review Vol. 66 (C)*, 2021. https://www.researchgate.net/publication/349085342_A_paradigmatic_change_is_needed_for_understanding_the_real_market
- Zhang, Weiying, „Market Economy and China’s ‘common prosperity’ campaign”, in *Journal of Chinese Economic and Business Studies*, 2021, 1-15.
- Ziegler, Jean, *Was ist so schlimm am Kapitalismus? Antworten auf die Fragen meiner Enkelin*, C. Bertelsmann, München, 2018.
- Zitelmann, Rainer, „Zur Argumentationsstrategie linker Umweltpolitik,

- în: 3 Aufsätze von einem Insider, der keine Lust mehr an dem Verein hat,” N.P., 1977. <https://www.rainer-zitelmann.de/jahr-1977/>. <https://www.rainer-zitelmann.de/jahr-1977/>
- Zitelmann, Rainer, „Zur Begründung des ‘Lebensraum’-Motivs in Hitlers Weltanschauung, în Zitelmann, Rainer, *Hitler. Selbstverständnis eines Revolutionärs*, ediția a 5-a extinsă, Lau Verlag, Reinbek, Reinbek, 2017, 557-576.
- Zitelmann, Rainer, *The Wealth Elite. A groundbreaking Study of the Psychology of the Super Rich*, LiD Publishing Limited, Londra 2018.
- Zitelmann, Rainer, *The Power of Capitalism*, LiD Publishing Limited, Londra, 2019.
- Zitelmann, Rainer, „Left-Wing Intellectuals are Thrilled: Corona And DreamsOftheEndofCapitalism”, în *Forbes.com*, 30 martie 2020. <https://www.forbes.com/sites/rainerzitelmann/2020/03/30/left-wing-intellectuals-are-thrilled-corona-and-dreams-of-the-end-of-capitalism/?sh=130c65d57420>. <https://www.forbes.com/sites/rainerzitelmann/2020/03/30/left-wing-intellectuals-are-thrilled-corona-and-dreams-of-the-end-of-capitalism/?sh=130c65d57420>
- Zitelmann, Rainer, *The Rich in the Public Opinion: What We Think About When We Think About Wealth*, Cato Institute, Washington, DC, 2020.
- Zitelmann, Rainer, *Hitler's National Socialism*, Management Books 2000, Oxford, 2022.
- Žižek, Slavoj, *A Left that Dares Speak Its Name: 34 Untimely Interventions*, Polity Press, Londra, 2020.
- Žižek, Slavoj, „The Will Not To Know”, 24 august 2020. <https://thephilosophicalsalon.com/the-will-not-to-know/>

Indice de persoane

A

Acton, Brian 43
Adorno, Theodor 160
Albrecht, Karl 144
Albrecht, Theo 144
Almond, Gabriel 313
Altrichter, Helmut 219, 222
Aly, Götz 199–201, 203
Andreä, Johann Valentin 41
Annan, Kofi 80
Antweiler, Werner 69
Arendt, Hannah 142
Aristotel 191
Arnott, Robert 54
Aron, Raymond 312, 314, 316
Auer, Dirk 124
Augustus, (Caesar) 113
Ausubel, Jesse H. 78
Auten, Gerald 55

B

Baader, Andreas 154
Baader, Roland 99

Baberowski, Jörg 17, 219–220, 223
Backhaus, Julien 141
Banken, Ralf 200–201
Barbusse, Henri 212
Barkai, Avraham 202
Bartels, Larry M. 107–108
Beauvoir, Simone de 231
Benjamin, Walter 316–317
Bernstein, William 54, 342
Bezos, Jeff 40, 102, 123
Biden, Joe 106, 108–109
Bierling, Stephan 190
Biss, Eula 315
Blair, Tony 238
Bloomberg, Michael 106, 114
Bookstaber, Richard 98
Bourdieu, Pierre 159
Bourne, Ryan 58, 124–125
Braudel, Fernand 23–24, 26
Brecht, Bertolt 213
Brook, Yaron 46, 59, 97

- Brown, Harrison 77
 Bruder, Martin 269
 Buchanan, Patrick 107
 Buffett, Warren, 114
 Buharin, Nikolai 185
 Bultmann, Daniel 17, 233
 Buren, Martin Van 91
 Bush, George W. 107
 Bush, Jeb 105
- C**
- Campanella, Tommaso 41
 Carey, John 155
 Castro, Fidel 212
 Chang, Jung 227
 Charles, Ray 149
 Chomsky, Noam 14, 102, 167, 189, 237
 Chávez, Hugo 238
 Clinton, Bill 94, 96
 Clinton, Hillary 106–107
 Cobden, Richard 179–180
 Collier, Paul 98, 139–141, 184
 Confucius 330
 Copeland, Brian R. 69
 Corbyn, Jeremy 213
 Cowen, Tyler 46, 122, 124, 134
- D**
- Davies, William 87
 Deaton, Angus 25, 51, 174–175
 DeLong, Bradford 329
 Delsol, Jean-Philippe 55
 Deng Xiaoping 13, 28, 30–31, 231
 Dikötter, Frank 224, 230
 DiLorenzo, Thomas J. 34, 91, 130, 134
 Dimitrov, Georgi 193
 Duhm, Dieter 313–314
 Dunant, Henry 175
- Duranty, Walter 221
 Dylan, Bob 149
- E**
- Easterlin, Richard 174
 Edison, Thomas 337
 Edwards, Chris 58
 Eichmann, Adolf 199
 Einstein, Albert 328
 Emanuel, Kerry 82
 Engels, Friedrich 22–23, 51, 238–239
 Ensslin, Gudrun 154
 Erhard, Ludwig 133, 160
 Eucken, Walter 132
 Evans, Helen 146
 Evans, Mariah D.R. 47
- F**
- Falter, Jürgen W. 17, 199
 Ferguson, Neil M. 183–184
 Fernández Méndez, Daniel 67
 Feshbach, Murray 70
 Flick, Friedrich 198
 Forbes, Steve 106
 Ford, Henry 168, 172
 Foster, George M. 49
 Francisc, (Papa) 152, 316
 Frank, Waldo 222
 Franklin, Aretha 149
 Friedman, Milton 80, 124, 127, 139
 Friendly, Alfred, Jr. 70
- G**
- Galbraith, John Kenneth 157
 Gartzke, Erik 179–180, 184
 Gates, Bill 43, 82–83, 114, 269, 336
 Gauweiler, Peter 113
 Gilens, Martin 105–106, 110–112, 114
 Gini, Corrado 47–48

- Gissing, George 155–156, 159
 Goldwater, Barry 107
 Gorbaciov, Mihail Sergheevici 72, 241
 Greenspan, Alan 94
 Guevara, Ernesto „Che” 237, 318
 Göring, Hermann 196, 198, 202, 204
 Götz, Norbert 204
- H**
- Halliday, Jon 227
 Hayek, Friedrich August von 80, 210, 311, 319, 324, 327, 332
 Hecken, Thomas 17, 158, 164
 Heller, Eva 168
 Hermann, Eva 17, 136–137, 147, 196, 198, 202, 204
 Hewitt, Joseph 179
 Higginbotham, Adam 71
 Himmler, Heinrich 205
 Hindenburg, Paul von 199
 Hitler, Adolf 13, 142, 150, 175, 185–186, 193–194, 196–199, 201–205
 Hitsch, Günter 169
 Hollander, Paul 213, 237
 Hopp, Dietmar 128–130
 Horkheimer, Max 193, 195
 Hu Nim 232
 Hussein, Saddam 189
- I**
- Imhoff, Roland 269
- J**
- Jang Jing-sung 35
 Jobs, Steve 43, 131, 144
- K**
- Kahneman, Daniel 174–175
 Kay, John 98, 139
 Kelley, Jonathan 47
 Kerr, Alfred 213
 Khieu Samphan 232
 Khor, Niny 341
 Killingsworth, Matthew A. 174–175
 Kim Il-sung 212
 Kirdorf, Emil 196
 Kirzner, Israel M. 132
 Klein, Naomi 14–15, 63–65, 70
 Knabe, Hubertus 76
 Knight, Damien 56
 Koch, Charles 102, 106–107, 114, 269
 Koch, David 102, 106–107, 114, 269
 Koenen, Gerd 218
 Koestler, Arthur 313
 Korn, Karl 156–157
 Koum, Jan 43
 Krugman, Paul 94, 96, 102
 Köhler, Erich 156
 König, Wolfgang 17, 156, 171–173
- L**
- Lao Zi 330
 Latsis, Martin Ivanovici 215
 Lawson, Neal 158
 Le Grand d’Aussy, Pierre
 Jean-Baptiste 25
 Lee, Dwight R. 118
 Legasov, Valeri 72
 Lenin, Vladimir Ilici 71–72, 105, 116–118, 142, 182, 212–215, 218, 239, 311, 318
 Lennon, John 149
 Lindert, Peter H. 52
 Liu Shaoqi 225
 Lloyd George, David 181
 Lundberg, Ferdinand 157, 159
 Luxemburg, Rosa 185

M

Ma Huateng 336
 Maddison, Angus 26
 Maier, Hans 316
 Malthus, Thomas Robert 345
 Mann, Thomas 54
 Mao Zedong 27-28, 31, 50, 73-74,
 142, 175, 212, 224-225, 227-228,
 231-232, 237
 Marcuse, Herbert 153
 Marx, Karl 15, 31, 46-47, 86-87, 105,
 119, 210-212, 214, 239-240, 242,
 312, 315-318
 McAfee, Andrew 78
 McCain, John 106
 McCartney, Paul 149
 McCreddie, Harry 56
 McCulley, Paul 94
 McDonnell, John 213-214
 McKenzie, Richard B. 118
 Medvedev, Zhores A. 70
 Meinhof, Ulrike 154
 Meltzer, Allan H. 115
 Mencius 330
 Merkel, Angela 81, 103
 Mielke, Erich 76
 Mises, Ludwig von ix, 116, 143, 212
 Mittag, Günther 76
 Molina, Mario 80
 Molotov, Viaceslav 221
 Moore, Michael 189
 Morus, Thomas 41
 Mueller, John 190
 Mussolini, Benito 186

N

Nader, Ralph 83
 Neffe, Jürgen 316

Neubauer, Alexander 83
 Neuhäuser, Christian 50-51
 Niemietz, Kristian 17, 57, 210, 213,
 242-243
 Nietzsche, Friedrich 191
 Nixon, Richard 107
 Norberg, Johan 22, 37

O

Obama, Barack 108
 Ocasio-Cortez, Alexandria 105
 Oetker, August 43
 Ogilvy, David 169
 Orwell, George 236

P

Packard, Vance 167
 Page, Benjamin I. 105-106, 108, 114
 Papen, Franz von 198-199
 Pasolini, Pier Paolo 154
 Pencavel, John 341
 Petit, Nicolas 121-124
 Piketty, Thomas 14, 52-55, 186-187,
 320-321, 340
 Pinker, Steven 14, 55, 58, 73-74, 177
 Pinochet, Augusto 178
 Pirie, Madsen 324
 Platon 154, 318
 Plattner, Hasso 129
 Plumpe, Werner 17, 24, 117-118,
 148, 154, 182-183, 322
 Pol Pot 232, 234-237
 Polleit, Thorsten 84-85
 Pollock, Friedrich 195, 202
 Presley, Elvis 149

R

Rademacher, Walther 195
 Rand, Ayn 132, 141
 Reagan, Ronald 13, 80, 92, 111, 322

- Reich, Wilhelm 313
 Reich-Ranicki, Marcel 175
 Reitzle, Wolfgang 103
 Reusch, Paul 196
 Rhonheimer, Martin 17, 132
 Robespierre, Maximilien de 142
 Romney, Mitt 106
 Roosevelt, Franklin D. 91–92
 Rosdolsky, Roman 87
 Rothschild, (familia) 183, 269
 Rowland, Sherwood 80
 Russell, Bertrand 328
 Ryklin, Michail Kusmitsch 213
 Ryzhkov, Nikolai 71
 Röper, Burckhardt 172
 Rüstow, Alexander 132
- S**
- Saez, Emmanuel 55
 Samland, Bernd M. 169
 Sanders, Bernie 105, 107
 Sartre, Jean-Paul 213, 231
 Scheidel, Walter 17, 57, 61–62, 188
 Schmiechen-Ackermann, Detlef 204
 Schoeck, Helmut 165–166, 170
 Schröder, Gerhard 93
 Schultz, Howard 169
 Schulz, Heiner 315
 Schumpeter, Joseph 42, 88–89, 91, 118–119, 124, 341
 Schwarzenegger, Arnold 150–151
 Schweitzer, Albert 175
 Schönberg, Arnold 160
 Scruton, Roger 153
 Seawright, Jason 108
 Seneca 166
 Shapiro, Bradley 169
 Shaw, George Bernard 213, 328
 Simon, Hermann 17, 136–138, 147
 Sloterdijk, Peter 150
 Smith, Adam 117, 142, 328
 Smith, Bradley A. 107
 Smith, Matthew 55
 Solomon, Susan 80
 Sombart, Werner 89
 Soros, George 102, 113, 269
 Sowell, Thomas 46, 56, 146
 Splinter, David 55
 Stalin, Iosif Vissarionovici 34, 142, 150, 204, 212–214, 219–225, 231–232, 237, 239
 Steed, Henry Wickham 183
 Steyer, Tom 106, 113
 Stiglitz, Joseph 102, 112, 328
 Stone, Brad 123
 Stoph, Willi 76
 Sullivan, Harry Stack 49
 Sykes, Charles 61
- T**
- Taylor, M. Scott 69
 Thatcher, Margaret 13, 80, 92, 322, 324
 Tillessen, Carl 59, 160–163
 Trentmann, Frank 17, 165–166
 Trotki, Leon 213–214, 217, 223
 Trump, Donald 105–108, 111–112, 299
 Tuchman, Anna E. 169
 Turner, Henry A. 197, 199
- U**
- Ulbricht, Walter 212
- V**
- Vicary, James M. 168
 Voegelin, Eric 312, 316

W

Wagenknecht, Sahra 22
Walton, Sam 43, 144
Warhol, Andy 170
Watkins, Don 46, 59, 97
Watt, Kenneth 77
Weede, Erich 17, 66, 178–180
Wellenreuther, Claus 128–129
Wemheuer, Felix 35
White, William R. 94
Williamson, Jeffrey G. 52
Wissler, Janine 214
Wu, Lillian 54

Y

Yang Jisheng 27
York, John 109

Z

Zhang, Weiyang 17, 32–33, 133, 231,
326
Zhao, Benshan 345
Zhou Enlai 229
Zidar, Owen 55
Ziegler, Jean 101, 152, 166–167, 318
Zinoviev, Grigori 217
Zola, Émile 156
Zuckerberg, Mark 144
Zucman, Gabriel 55
Zwick, Eric 55
Žižek, Slavoj 237, 318

Aprecieri pentru cartea *Zece mituri anticapitaliste*

Una dintre cele mai importante cărți scrise în apărarea capitalismului în ultimele decenii. Bine documentată și bine scrisă, nu numai că aduce argumente în favoarea piețelor libere, dar distruge și mult mediatizatul efort al lui Thomas Piketty de a discredita capitalismul. Adam Smith ar fi fost impresionat – și mândru.

—STEVE FORBES, *președinte și redactor-șef al Forbes Media*

Pentru a ne da seama de importanța libertății economice și individuale, a proprietății private și a pieței libere – factori definatorii ai capitalismului modern – este suficient să ne uităm la studiile lui Angus Maddison, menționate și în această carte, despre evoluția economiei globale și să observăm că există o corelație între momentul în care PIB-ul global a început să crească exponențial (atât în valoare absolută, cât și per capita) și prima Revoluție Industrială. Parafrazând discursul din 1947 despre democrație rostit de Winston Churchill în Camera Comunelor, am putea spune despre capitalism că este cea mai rea formă de sistem economic cu excepția tuturor celorlalte forme care au fost încercate, iar cartea de față argumentează cu brio în acest sens.

—FELIX CRIȘAN, *cofondator și CTO, NETOPIA Group*

”

Suținătorii capitalismului ar trebui să aibă la îndemână, oriunde s-ar afla, un exemplar din *Zece mituri anticapitaliste*. Noua carte a istoricului Rainer Zitelmann este plină de argumente interesante și convingătoare, care nu numai că îi vor face pe cititori să înțeleagă că sistemul capitalist este cea mai mare invenție din istoria omenirii, dar îi vor și echipa pentru a contracara argumentele aduse împotriva lui. Numeroasele mituri critice la adresa capitalismului sunt combătute cu o multitudine de fapte și argumente convingătoare la care criticii nu vor avea un răspuns. Oricine dorește să cunoască adevărul despre capitalism ar trebui să citească această carte.

—JOHN MACKEY, *fondatorul Whole Foods Markets*

”

Întrebat fiind de un student care ar fi diferența dintre capitalism și socialism, i-am răspuns șugubăț: capitalismul este despre creștere (da, inegală, instabilă) a bogăției „per capita”, în timp ce socialismul este despre reducere (idem) a sărăciei „sub copita”. L-am văzut nedumerit și am plusat: în ce fel de lume (imperfectă) ai prefera să trăiești – într-una cu firme precum cea a lui Jerry Maguire sau într-una ruptă din Ferma Animalelor? Mi-a zis că nu a văzut filmele. I-am replicat atunci: nu mai bine citești o carte? *Zece mituri anticapitaliste* a lui Rainer Zitelmann, este genul de lucrare atât de bine scrisă încât îi poate da televizorului sau platformei de streaming un binemeritat respiro.

—OCTAVIAN-DRAGOMIR JORA, *profesor universitar doctor la Academia de Studii Economice din București și fondator al publicației The Market for Ideas*

”

Rainer Zitelmann este deja bine cunoscut pentru atitudinea sa bine informată în apărarea capitalismului și a acumulării de bogăție. În această carte, folosește date din sondaje de opinie internaționale pentru a înțelege atitudinea diferitelor țări față de capitalism și pentru a pătrunde în mințile anticapitaliștilor. Din această poziție, abordează 10 dintre cele mai frecvente concepții greșite despre capitalism și le învinge cu un amestec puternic de argumente și fapte concrete.

—EAMONN BUTLER, *director al Institutului Adam Smith, Londra*

”

De mai bine de o sută de ani, oamenii emigrează dinspre socialism spre țări în care există mai multă libertate economică și oportunități antreprenoriale. Spre capitalism, cu alte cuvinte. Nici măcar Zidul Berlinului nu a fost o capcană ermetică a socialiștilor est-germani. Sunt șanse, totuși, ca la școală să fi fost învățat opusul – că sistemul capitalist este practic sursa a tuturor nenorocirilor umane, inclusiv a sărăciei, a poluării, a războiului și chiar a fascismului. În cartea sa *Zece mituri anticapitaliste*, Rainer Zitelmann demască miturile și superstițiile care v-au fost predate la școală și vă oferă o explicație erudită – dar extrem de ușor de citit – a realității economice. Socialismul este adevăratul opiu ideologic al maselor și este cel care a provocat cele mai mari mizerii pe care le-a cunoscut lumea, așa cum au demonstrat generații de imigranți „votând cu picioarele” (pentru capitalism și împotriva socialismului).

—THOMAS DILORENZO, *profesor,
Senior Fellow, Ludwig von Mises Institute, autor al cărților
How Capitalism Saved America și The Problem with Socialism*

”

Capitalismul a fost prea mult timp definit de dușmanii săi. Aceștia îl califică în mod eronat drept clientelism, când adevărata logică a capitalismului pune capăt privilegiilor nemeritate și oferă oportunități pentru toți. Această nouă carte a lui Rainer Zitelmann răspunde unei nevoi acute, mai ales că politicienii iliberali acuză acum capitalismul pentru mizeria pe care ei înșiși au creat-o prin politici economice intervenționiste. Oamenii din întreaga lume ar trebui să ia apărarea capitalismului ca motor al inovației și al creșterii nivelului de trai pentru toți. Să fim recunoscători că *Zece mituri anticapitaliste* oferă o analiză amănunțită a faptelor care ne susțin cauza.

—BRAD LIPS, CEO, ATLAS Network

”

Există zeci de platitudini anticapitaliste la modă care au ajuns la statutul de înțelepciune convențională. Chiar dacă toate acestea sunt profund greșite și prost documentate, unele dintre ele pot fi uimitor de greu de contracarat într-o dezbatere, deoarece anticapitaliștii tind să vorbească în clișee, fraze sonore, abstracții și afirmații pe care este dificil să le abordezi într-un mod rațional. Ca urmare, prea des rămân necontestate, ceea ce consolidează și mai mult hegemonia intelectuală anticapitalistă. Această carte, așteptată de mult timp, examinează în mod judicios – și infirmă metodic – zece dintre cele mai populare marote anticapitaliste. În sfârșit, cineva a făcut-o! Și chiar era timpul.

—KRISTIAN NIEMIETZ, șef al departamentului de economie politică,
Institute for Economic Affairs, Londra

”

Cele mai populare zece mituri anticapitaliste întreținute de politicieni și antreprenorii politici cu scopul mascării legilor economice și realităților neconvenabile sunt demontate minuțios de către istoricul și sociologul Rainer Zitelmann. Asta, în ciuda „profețiilor” media autovalidante și a retoricii politice actuale.

—ALEXANDRU BUTISEACĂ, *Institutul de Economie Mondială al Academiei Române*

”

Stați la o halbă cu prietenii și discutați despre subiecte de actualitate. Sunt șanse ca unul dintre ei să vorbească despre „capitalism” (sau despre „neoliberalism”, de altfel) folosind cuvântul ca o prescurtare pentru status quo și tot ceea ce este în neregulă cu el. În această carte remarcabilă, Rainer Zitelmann lămurește confuzia: capitalismul nu creează sărăcie și nici nu duce la războaie. Dimpotrivă. Concepțiile greșite comune despre capitalism își au rădăcinile mai puțin în dovezile empirice, cât în ostilitatea generalizată a intelectualilor față de un sistem economic care nu are nevoie de conducerea lor luminată pentru a prospera. Zitelmann nu se angajează în descrierea unui capitalism ideal, ci prezintă capitalismul așa cum există în lumea noastră. În economiile capitaliste, într-o anumită măsură, oamenii de rând trebuie să își decidă singuri viitorul economic. Permitea libertății economice pentru oamenii obișnuiți, chiar dacă se face doar parțial, tinde să producă mai multă bogăție și să îmbunătățească soarta majorității indivizilor în măsură mult mai mare decât planurile guvernamentale elaborate de doctorii în economie.

—ALBERTO MINGARDI, *director general, Istituto Bruno Leoni, Milano*

MisesRo

Institutul Ludwig von Mises România (mises.ro) a fost fondat în anul 2001 pentru cercetarea comparativă a aranjamentelor instituționale din perspectiva filosofiei politice și economice a proprietății private și a valorilor și tradițiilor libertății.

Institutul urmărește dezvoltarea conceptelor de cooperare și armonie socială, libertate, prosperitate, dreptate, la nivelul evoluției actuale a acestor concepte în Școala austriacă de drept și economie.

Prin studierea și promovarea paradigmei praxeologice, care se împletește în mod firesc cu etica proprietății private, Institutul sugerează un aranjament social care s-ar putea numi „liberalismul coerent”. În această „ordine a proprietății private” maniera etatistă de a face lucrurile este înlăturată din sfera sănătății, educației, monedei, transporturilor, comerțului și activităților economice în general, dar și din domeniul protecției sau al justiției.

În cadrul Institutului se țin cursuri educative și seminarii de cercetare avansată (Seminarul Mises), se fac traduceri după texte fundamentale sau de popularizare și se răspândesc rezultatele prin mijloace online (mises.ro) și tipărite (Colecțiile Cărți mici · idei mari, Praxeologie și societate, Mari cărți ale Școlii austriece, Laissez Faire).

Librăria Mises (mises.ro/librarie) este magazinul online de unde se pot cumpăra cărțile publicate în colecțiile Institutului Mises, alături de titluri ale Școlii austriece și liberalismului publicate de alte edituri.

Cărți apărute în colecțiile Institutului Mises România

Murray N. Rothbard, *Ce le-a făcut Statul banilor noștri?*

Ludwig von Mises, *Birocrația*

Hans-Hermann Hoppe, *Teoria socialismului și a capitalismului*

Ludwig von Mises, *Economia în șapte lecții*

Block, Hoppe, Huerta de Soto, Hülsmann (Glăvan, Smirna, ed.), *Cinci ese-uri monetare*

Murray N. Rothbard, *Liberalismul: adevărat și fals*

Mihai-Vladimir Topan, *Biblia economică a omului civilizată – Un comentariu la Acțiunea umană de Ludwig von Mises*

Ludwig von Mises, *Acțiunea umană*

Murray N. Rothbard, *Pentru o nouă libertate: Manifestul libertarian*

Costel Stăvărache, *Incursiuni turboliberale*

Walter Block, *Pledoarii incomode*

Ludwig von Mises, *O perspectivă istorică asupra Școlii austriece de economie*

Ludwig von Mises, *Profituri și pierderi*

Joseph T. Salerno, *Ludwig von Mises ca raționalist social*

Jesús Huerta de Soto, *Efectele economice ale pandemiei: o analiză austriacă*

Murray N. Rothbard, *Școala austriacă și paradigmele economice*

Ludwig von Mises, *Socialismul. O analiză economică și sociologică*

Rainer Zitelmann, *Zece mituri anticapitaliste. O critică a criticilor capitalismului*

Cărți în curs de apariție

Mises, Hayek, Rothbard, Hoppe, Salerno, Herbener, Hülsmann et al., *Un veac de imposibilitate. Problema calculului economic în socialism revizitată*

Murray N. Rothbard, *Etica libertății*

Ludwig von Mises, *Teorie și istorie*

Ludwig von Mises, *Teoria banilor și a creditului*

Murray N. Rothbard, *Controverse economice*

Hans-Hermann Hoppe, *Democrația, idolul cu picioare de lut*

Jesús Huerta de Soto, *Moneda, creditul bancar și ciclurile economice*

Henry Hazlitt, *Eșecul noii economii*

Despre autor

Rainer Zitelmann s-a născut în Frankfurt am Main, Germania, în 1957. A studiat istorie și științe politice între 1978 și 1983 și a absolvit cu distincție. În 1986, a primit titlul de Dr. phil. pentru teza sa *Hitler. Selbstverständnis eines Revolutionärs* (în engleză: *Hitler's National Socialism*) sub îndrumarea profesorului Freiherr von Aretin. Studiul, căruia i-a fost acordat calificativul „summa cum laude”, a primit atenție și recunoaștere la nivel mondial.

În perioada 1987-1992 Zitelmann a lucrat la Institutul Central pentru Cercetare în Științe Sociale din cadrul Universității Libere din Berlin. Ulterior a devenit redactor-șef al editurii Ullstein-Propyläen, la acea vreme al treilea cel mai mare grup editorial din Germania, și a condus diferite departamente ale importantului cotidian german *Die Welt*. În 2000 și-a înființat propria afacere, Dr. ZitelmannPB. GmbH, care a devenit de atunci lider de piață în ceea ce privește consultanța de poziționare pentru companiile imobiliare din Germania. A vândut afacerea în 2016.

În 2016 Zitelmann a obținut cel de-al doilea doctorat, de data aceasta în sociologie, cu o teză despre psihologia celor superbogați, sub îndrumarea profesorului Wolfgang Lauterbach de la Universitatea din Potsdam. Cea de-a doua teză de doctorat a fost publicată în limba engleză sub titlul *The Wealth Elite*.

Zitelmann a scris în total 26 de cărți, care s-au bucurat de un succes substanțial în diverse limbi din întreaga lume. Este un orator foarte căutat în Asia, Statele Unite și Europa. În ultimii ani, a scris articole și a acordat interviuri pentru multe dintre cele mai importante instituții media din lume, printre care *Le Monde*, *Le Point*, *Corriere della Sera*, *Il Giornale*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Die Welt*, *Der Spiegel*, *Neue Zürcher Zeitung*, *The Daily Telegraph*, *The Times*, *National Interest*, *Forbes* și numeroase mass-media din Asia și America Latină. Cititorilor acestei cărți li se recomandă în mod special lectura cărților sale *The Power of Capitalism* și *The Rich in Public Opinion*. Informații detaliate despre viața lui Rainer Zitelmann pot fi găsite la adresa rainer-zitelmann.com.

